

สงครามเชียงใหม่ในประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ. ๒๓๙๒-๒๔๘๘

นางสาวทิพย์พาพร อินคุ่ม

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2551

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

THE KENGTUNG WARS IN THAI HISTORY, 1849-1945

Miss Thippaporn Inkum

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

for the Degree of Master of Arts Program in History

Department of History

Faculty of Arts

Chulalongkorn University

Academic Year 2008

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์

สงครามเชียงใหม่ในประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ. ๒๓๙๒ - ๒๔๘๘

โดย

นางสาวทิพย์พาพร อินคุ้ม

สาขาวิชา

ประวัติศาสตร์

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.ปิยนาด บุนนาค

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโท

..... คณบดีคณะอักษรศาสตร์

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประพนธ์ อัครวิรุฬห์การ)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุชาติ ยิ้มประเสริฐ)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.ปิยนาด บุนนาค)

..... กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สวัสดิ์ เจริญพงศ์)

..... กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย

(นางสาววารุณี ไชยธรรม)

ทิพย์พาพร อินคัม : สงครามเชียงใหม่ในประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ.๒๓๙๒-๒๔๘๘. (THE KENG TUNG WARS IN THAI HISTORY, 1849-1945) อ. ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก : ศ.กิตติคุณ ดร.ปิยนาท บุนนาค, ๒๐๔ หน้า.

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเกี่ยวกับสงครามเชียงใหม่ในประเด็นของสาเหตุ การดำเนินการ (กระบวนการกลยุทธ์) และผลของสงครามที่เกิดขึ้นแต่ละครั้งในประวัติศาสตร์ไทยช่วง พ.ศ.๒๓๙๒-๒๔๘๘ วัตถุประสงค์ที่สำคัญประการหนึ่งของงานวิจัยเรื่องนี้ คือ การศึกษาประเด็นผลกระทบของสงครามเชียงใหม่ต่อไทยและต่อความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับเชียงใหม่รวมถึงประเทศอื่นที่เกี่ยวข้องอันได้แก่พม่าและอังกฤษ โดยระเบียบวิธีการวิจัยที่ใช้คือ การมุ่งวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบเกี่ยวกับเหตุการณ์สงครามที่เกิดขึ้นในแต่ละสมัยว่ามีลักษณะที่เป็นจุดร่วมหรือจุดต่างกันอย่างไร

ผลจากการศึกษาพบว่า สงครามเชียงใหม่ที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ไทยช่วง พ.ศ.๒๓๙๒-๒๔๘๘ มีทั้งหมด ๔ ครั้ง ได้แก่ ครั้งที่ ๑ พ.ศ.๒๓๙๒ ในรัชกาลที่ ๓ ครั้งที่ ๒ และ ๓ พ.ศ.๒๓๙๕ และ พ.ศ.๒๓๙๗ ในรัชกาลที่ ๔ และครั้งสุดท้าย พ.ศ.๒๔๘๕ ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ โดยมีจุดร่วมที่สำคัญ คือ เรื่องผลกระทบอย่างชัดเจนของสภาพภูมิรัฐศาสตร์ของเชียงใหม่ซึ่งตั้งอยู่ในเขตภูเขาและที่ราบสูง กับทั้งยังมีหนทางไกลและทุรกันดาร ที่มีต่อยุทธศาสตร์การทำสงครามเชียงใหม่ของฝ่ายไทย นอกจากนี้ ภาวะสุญญากาศทางอำนาจในดินแดนรัฐฉานและท่าทีของผู้ปกครองเชียงใหม่มีผลกระทบที่สำคัญต่อการตัดสินใจของไทยในการดำเนินการสงคราม ส่วนจุดต่างในการทำสงครามเชียงใหม่ครั้งต่างๆ คือ แนวคิดเบื้องหลังการทำสงครามและยุทธศาสตร์การดำเนินสงครามของฝ่ายไทยที่มีความแตกต่างกันไปตามบริบททางการเมืองการปกครองและสังคมที่แวดล้อมอยู่ในแต่ละช่วงเวลา

ภาควิชา.....ประวัติศาสตร์..... ลายมือชื่อนิสิต.....
 สาขาวิชา.....ประวัติศาสตร์..... ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก.....
 ปีการศึกษา....๒๕๕๑.....

488 01373 22 : MAJOR HISTORY

KEYWORDS : KENGTUNG WARS / THAI HISTORY

THIPPAPORN INKUM : THE KENGTUNG WARS IN THAI HISTORY, 1849-1945. ADVISOR : PROF. EMERITUS PIYANART BUNNAG, Ph.D., 204 pp.

The objective of this thesis is to study the causes, the procedure (strategic process), and the result of each particular Kengtung Wars in Thai History in the period between 1849 and 1945. One important aim of this study is to explore how the Wars affected Thailand (Siam) and the relationship between Thailand and Kengtung as well as between Thailand and other involved countries including Burma and Great Britain. The research method applied in this study was comparative analysis which investigated both similarities and differences of the particular Wars.

The research reveals that during the period under observation, there were four Kengtung Wars. The first one was in 1849 during the reign of King Rama III. The second and the third ones occurred in 1852 and 1854 during the reign of King Rama IV. The last war took place in 1942 during the World War II. Important points of similarities include the clear effect that the geo-political environment of Kengtung, which is located in hilly areas and great plateau and is therefore a rural, remoted area, has on the war strategy of the Thai side. Moreover, the power vacuum in the Shan State and Kengtung ruler's character have had a great impact on the Thai decision to wage the Wars. What made the wars differ from each other was the underlying idea behind the war and war strategy of the Thai side, which differed due to political, governing, and social context surrounded in each particular period.

Department :HISTORY..... Student's signature

Field of study :HISTORY..... Advisor's signature.....

Academic year : ...2008.....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้สำเร็จได้ด้วยความช่วยเหลือจากบุคคลต่อไปนี้ ขอขอบคุณ คุณพ่อคุณแม่ และญาติๆ ที่ให้กำลังใจ กำลังทรัพย์ ความเข้าใจ และความห่วงใยแก่ผู้เขียนอย่างล้นเหลือและเป็นแรงผลักดันสำคัญในการทำวิทยานิพนธ์เรื่องนี้จนผ่านพ้นลุล่วงไปได้

ผู้เขียนขอขอบคุณ ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.ปิยนาด บุนนาค อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ขอขอบคุณ คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ทุกท่านที่กรุณาซักถามและแนะนำในสิ่งที่เป็นประโยชน์อย่างมากแก่ผู้เขียน และรองศาสตราจารย์ ดร.รัตนพร เศรษฐกุล อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยพายัพ ที่ให้ข้อคิดเห็นและคำวิจารณ์ที่มีคุณค่าและมีส่วนให้วิทยานิพนธ์เรื่องนี้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น รวมถึงคุณอาสา คำภา นักวิจัยสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่เอื้อเฟื้อหนังสือและเอกสารที่ดีมีประโยชน์ รวมทั้งคำแนะนำอันมีส่วนสำคัญต่อการพัฒนาวิทยานิพนธ์เรื่องนี้

ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ห้องสมุดต่างๆ อันได้แก่ ห้องหนังสือภาษาโบราณ ชั้น ๔ สำนักหอสมุดแห่งชาติ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ สถาบันวิทยบริการและศูนย์สารนิเทศ มนุษยศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หอสมุดปรีดี พนมยงค์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่อำนวยความสะดวกในการค้นคว้าข้อมูลเป็นอย่างดี

ขอขอบคุณ คุณตาบุญธรรม ปลื้มสติ คุณตาทองดี พยุงค์ อดีตทหารไทยผู้ร่วมรบในสงครามเชียงตุงสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ คุณยายปุก คุณตาอรุณ และชาวเชียงตุงที่บ้านป่าขาม ที่ให้ข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์บอกเล่า (Oral History) จากการสัมภาษณ์พูดคุย รวมถึงชายดวงแสงลัง (Sai Lone Seng Lung) เลขาอนุกรรมการคณะกรรมการภาษาและวัฒนธรรมไทเขินของเมืองเชียงตุง ที่กรุณาช่วยติดต่อบุคคลที่ขอสัมภาษณ์ และหนานไสแปง ผู้เป็นทั้งสารคดี ล่าม และผู้ช่วยวิจัยจำเป็น ในการเก็บข้อมูลที่เชียงตุง ขอขอบคุณอาจารย์วิณี พานิชพันธ์ อดีตอาจารย์ประจำคณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่กรุณาให้ผู้เขียนร่วมเดินทางไปเมืองเชียงตุงด้วย และคุณลักษมณี บุญเรือง หัวหน้าพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเชียงแสน จังหวัดเชียงราย กับการเอื้อเฟื้อที่พักและพาหนะระหว่างการเก็บข้อมูลที่เชียงแสน

ขอบคุณเพื่อนร่วมรุ่นปริญญาโทและรุ่นพี่รุ่นน้องร่วมภาควิชาทุกคน ที่ให้มิตรภาพที่ดีและความช่วยเหลือต่างๆ ต่อกันเสมอมา รวมถึงคุณรสสุคนธ์ พิงผลพฤกษ์ ที่ช่วยเหลือเรื่องรูปภาพแผนที่แผนที่ภูมิที่ใช้ประกอบในงานและให้กำลังใจแก่ผู้เขียนอยู่เสมอ สุดท้าย ขอขอบคุณตัวผู้เขียนเองที่อดทนและเชื่อมั่นในการเผชิญและต่อสู้กับอุปสรรคต่างๆ จนทำให้วิทยานิพนธ์เรื่องนี้สำเร็จลงในที่สุด

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ฎ
สารบัญภาพ.....	ฏ
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
๑.๒ การทบทวนวรรณกรรม.....	๓
๑.๒.๑ เอกสารที่กล่าวถึงสงครามเชียงใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.....	๓
๑.๒.๒ เอกสารที่กล่าวถึงสงครามเชียงใหม่ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒.....	๙
๑.๒.๓ เอกสารหรืองานศึกษาอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องโดยรวม.....	๑๔
๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	๒๔
๑.๔ สมมติฐานของการวิจัย.....	๒๔
๑.๕ ขอบเขตของการวิจัย.....	๒๕
๑.๖ วิธีการดำเนินการวิจัย.....	๒๕
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	๒๖
๑.๘ คำศัพท์เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย.....	๒๖
บทที่ ๒ สงครามเชียงใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ.๒๓๙๒-๒๓๙๗.....	๒๗
๒.๑ เมืองเชียงใหม่ : ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์.....	๒๗
- เชียงตุงในสมัยจารีต : พัฒนาการทางประวัติศาสตร์	
จากเครือข่ายอาณาจักรล้านนาสู่ประเทศราชของพม่า.....	๒๙
๒.๒ จักรพรรดิราชกับสุญญากาศทางอำนาจการเมือง : แนวคิดเบื้องหลัง	
สงครามเชียงใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.....	๓๒
๒.๓ สงครามเชียงใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ.๒๓๙๒-๒๓๙๗.....	๓๗
๒.๓.๑ สงครามเชียงใหม่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว	
รัชกาลที่ ๓ พ.ศ.๒๓๙๒.....	๓๙
๒.๓.๑.๑ สาเหตุของสงคราม.....	๓๙

๒.๓.๑.๒	การดำเนินการสงคราม.....	๔๒
๒.๓.๑.๓	ผลของการดำเนินการสงคราม.....	๔๓
๒.๓.๒	สงครามเชียงใหม่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ พ.ศ.๒๓๙๕-๒๓๙๗.....	๔๔
๒.๓.๒.๑	สาเหตุของสงคราม.....	๔๕
๒.๓.๒.๒	สงครามเชียงใหม่สมัยรัชกาลที่ ๔ ครั้งที่ ๑ พ.ศ.๒๓๙๕.....	๔๙
๒.๓.๒.๓	สงครามเชียงใหม่สมัยรัชกาลที่ ๔ ครั้งที่ ๒ พ.ศ.๒๓๙๗.....	๖๑
๒.๓.๒.๓	ปัญหาและผลของการดำเนินการสงคราม.....	๖๔
๒.๔	ผลกระทบของสงครามเชียงใหม่รัตนโกสินทร์ตอนต้น.....	๖๕
บทที่ ๓	สงครามเชียงใหม่ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ พ.ศ.๒๔๘๕-๒๔๘๘.....	๗๐
๓.๑	เชียงใหม่ในสมัยอาณาจักรน่านเจ้าจนถึงสงครามโลกครั้งที่ ๒.....	๗๐
๓.๒	ชาตินิยมและลัทธิไทยรวมไทย (Pan-Thaism) : แนวคิดเบื้องต้น สงครามเชียงใหม่สงครามโลกครั้งที่ ๒.....	๗๔
๓.๓	สงครามเชียงใหม่ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒.....	๗๘
	- สถานการณ์สงครามโลกครั้งที่ ๒ ในประเทศไทย.....	๗๘
	- ความสำคัญของเชียงใหม่ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒.....	๘๐
๓.๓.๑	สาเหตุของสงคราม.....	๘๒
๓.๓.๒	การดำเนินการสงครามของฝ่ายไทย.....	๘๓
	(๑.) การกำหนดแผนปฏิบัติการของกองทัพไทย.....	๘๔
	(๒.) การเตรียมการยุทธของกองทัพพายัพ.....	๘๕
	(๓.) แผนการยุทธของกองทัพพายัพ.....	๘๗
	(๔.) การปฏิบัติการของกองทัพพายัพ.....	๙๐
	- การปฏิบัติการยุทธขั้นที่ ๑.....	๙๐
	- การปฏิบัติการยุทธขั้นที่ ๒.....	๙๔
๓.๓.๓	ผลของการดำเนินการสงคราม.....	๙๖
๓.๔	ผลกระทบของสงครามเชียงใหม่ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒.....	๙๙
๓.๕	การถอนกำลังของกองทัพพายัพออกจากสหรัฐอเมริกาไทยเดิม.....	๑๐๓

บทที่ ๔ การวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบเหตุการณ์สงครามเชียงใหม่ในประวัติศาสตร์ไทย (พ.ศ.๒๓๙๒-๒๔๔๘).....	๑๐๕
๔.๑ ความเหมือนของสงคราม.....	๑๑๕
๔.๑.๑ อุปสรรคจากสภาพทางภูมิรัฐศาสตร์ของเชียงใหม่.....	๑๑๕
๔.๑.๒ การเกิดภาวะสุญญากาศทางอำนาจในดินแดนรัฐฉาน.....	๑๑๗
๔.๑.๓ ท่าทีของผู้ปกครองเชียงใหม่.....	๑๒๐
๔.๑.๔ ความขัดแย้งภายในกลุ่มผู้นำกองทัพฝ่ายไทย.....	๑๒๒
๔.๒ ความแตกต่างของสงคราม.....	๑๒๖
๔.๒.๑ แนวคิดเบื้องหลังการทำสงครามของฝ่ายไทย.....	๑๒๖
๔.๒.๒ รูปแบบการดำเนินการสงครามของฝ่ายไทย.....	๑๒๗
๔.๒.๒.๑ การสนับสนุนของล้านนาในสงครามเชียงใหม่.....	๑๒๗
๔.๒.๒.๒ ยุทธวิธีทางการทหารของไทยในสงครามเชียงใหม่.....	๑๒๘
บทที่ ๕ บทสรุป.....	๑๓๒
รายการอ้างอิง.....	๑๓๘
ภาคผนวก	
ภาคผนวก ก ระยะเวลากรมหลวงวงษาเสด็จยกทัพ.....	๑๔๙
ภาคผนวก ข ใบบอกเมืองนครเชียงใหม่ เรื่องยกทัพแลสืบราชการ.....	๑๕๔
ภาคผนวก ค พระราชหัตถเลขาถึงกรมหลวงวงษาธิราชสนิท.....	๑๕๘
ภาคผนวก ง ลายพระหัตถ์กรมหลวงวงษา กราบบังคมทูล.....	๑๖๔
ภาคผนวก จ สารตราทูลกรมหลวงวงษาธิราชสนิท เรื่องราชการทัพ.....	๑๗๓
ภาคผนวก ฉ สารตราถึงเจ้าพระยาอมราช เรื่องราชการทัพ.....	๑๗๖
ภาคผนวก ช สารตราถึงพระยานครลำปาง พระยาลำพูน เรื่องราชการทัพ.....	๑๗๘
ภาคผนวก ซ สารตรา ตั้งพระยาเชียงใหม่เป็นพระเจ้านครประเทศ.....	๑๘๐
ภาคผนวก ฌ หลักการร่วมยุทธระหว่างไทยกับญี่ปุ่น.....	๑๘๒
ภาคผนวก ฎ จดหมายและคำแปล เรื่องการทำกติกาสัญญาพันธไมตรี ระหว่างประเทศไทยกับประเทศญี่ปุ่น.....	๑๘๓
ภาคผนวก ฏ พระบรมราชโองการประกาศสงคราม ต่อบริเตนใหญ่และสหรัฐอเมริกา.....	๑๘๖
ภาคผนวก ฐ คำสั่งยุทธการทั่วไปที่ ๑.....	๑๘๘

ภาคผนวก ฐ คำสั่งยุทธการ เรื่องเตรียมการยุทธ.....	๑๙๖
ภาคผนวก ฑ ประกาศกองบัญชาการทหารสูงสุด เรื่องการปกครองสหรัถไทยเดิม.....	๒๐๒
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	๒๐๔

สารบัญตาราง

ตาราง

หน้า

ตารางที่ ๔.๑ แสดงสาเหตุ การดำเนินการสงคราม ผลของสงคราม และ

ผลกระทบของสงครามเชียงใหม่ตั้งแต่ ๔ ครั้ง.....๑๐๖

สารบัญภาพ

หน้า

รูปที่ ๑	แผนที่แสดงเส้นทางเดินทัพจากกรุงเทพฯ ไปสงครามเชียงตุงในสมัยรัชกาลที่ ๔.....	๕๕
รูปที่ ๒	แผนผังเมืองเชียงตุง.....	๕๗
รูปที่ ๓	ภาพถ่ายดาวเทียมแสดงบริเวณเมืองเชียงตุงในปัจจุบัน.....	๕๘
รูปที่ ๔	แผนที่รัฐฉานใต้ ประเทศสหภาพพม่า.....	๖๐
รูปที่ ๕	แผนที่ประเทศพม่า พ.ศ.๒๔๘๔.....	๘๒
รูปที่ ๖	แผนที่แสดงการวางกำลังของกองทัพจีนในประเทศพม่า.....	๘๙
รูปที่ ๗	แผนที่แสดงชั้นปฏิบัติการยุทธของกองทัพพม่า.....	๙๐
รูปที่ ๘	แผนที่แสดงการเข้าตีเมืองสาดของกองพลที่ ๒.....	๙๑
รูปที่ ๙	แผนที่แสดงการเข้าตีเมืองพยากของกองพลที่ ๔.....	๙๓
รูปที่ ๑๐	แผนที่แสดงเขตปฏิบัติการของกองพลทหารม้า.....	๙๔
รูปที่ ๑๑	แผนที่แสดงการวางกำลังเข้าตีเมืองเชียงตุง.....	๙๖
รูปที่ ๑๒	แผนที่แสดงการเข้าตีเมืองมะและเมืองลา.....	๙๘
รูปที่ ๑๓	แผนที่แสดงแนวรบของกองทัพพม่าขั้นที่ ๓ การเข้าประชิดชายแดนพม่า – จีน.....	๙๙

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

เชียงใหม่ถือเป็นศูนย์กลางของกลุ่มเมืองต่างๆ ซึ่งตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน อาณาเขตด้านทิศเหนือติดต่อกับดินแดนไทลื้อสิบสองพันนา ด้านทิศตะวันออกจดแม่น้ำโขง ส่วนด้าน ทิศใต้ติดต่อกับล้านนา และด้านทิศตะวันตกจดแม่น้ำสาละวิน ที่ตั้งของเมืองเชียงใหม่ตั้งอยู่ตอนใน ภาคพื้นทวีปที่ลึกมาก เป็นเขตที่มีสภาพภูมิประเทศเกือบทั้งหมดเป็นเทือกเขาสลับซับซ้อน มีพื้นที่ราบ แทรกอยู่เพียงเล็กน้อย ลักษณะภูมิประเทศในเขตตอนบนดังกล่าวแตกต่างกับภูมิประเทศในเขต ภาคเหนือของประเทศไทย ซึ่งแม้ว่าจะมีภูเขาสูงแต่ยังมีพื้นที่ราบมากกว่าเขตทางตอนบนอย่าง ชัดเจน สภาพภูมิประเทศเช่นนี้ทำให้เมืองในดินแดนแคว้นเชียงใหม่และฉานตะวันออกมีลักษณะเป็น เมืองเล็กเมืองน้อยที่กระจายตัวทั่วไปตามหุบเขาต่างๆ ด้วยเหตุนี้ ทำให้ในสมัยโบราณจึงเป็นเรื่องยาก ที่จะพัฒนาบ้านเมืองเหล่านี้ให้เป็นอาณาจักรหรือรัฐใหญ่ เมืองเชียงใหม่ในประวัติศาสตร์กว่า ๗๐๐ ปี จึงประสบกับความอ่อนแอและมักขึ้นอยู่กับอิทธิพลของ ๓ ฝ่าย คือ ล้านนา พม่า และจีน ซึ่งแล้วแต่ว่า ฝ่ายใดจะมีอำนาจ เจ้าเมืองเชียงใหม่ก็จะยอมสวามิภักดิ์กับฝ่ายนั้น^๑ นอกจากนี้ สภาพของเมืองเชียง มืองมักจะมีศึกสงครามอยู่เสมอซึ่งเกิดจากการสู้รบกันเองระหว่างเชียงใหม่กับเมืองขึ้นต่างๆ ที่อยู่ใ หุบเขาด้วยกันและกับรัฐใหญ่กว่าที่อยู่ใกล้เคียง

สำหรับเรื่องราวเกี่ยวกับเมืองเชียงใหม่ที่มีปรากฏในประวัติศาสตร์ไทยมักกล่าวถึงเรื่องสงคราม เชียงใหม่ ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นว่ารัฐไทยที่กรุงเทพฯ ได้เริ่มเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับการสร้าง อิทธิพลเหนือกลุ่มเมืองเชียงใหม่และเชียงรุ่ง^๒ โดยเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๒ ในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ และมีครั้งที่ ๒ และครั้งที่ ๓ ตามมาอีกใน พ.ศ. ๒๓๙๕ และ พ.ศ. ๒๓๙๗ ตามลำดับ ซึ่งตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ โดยแม้ว่าในการทำสงครามครั้งแรกจะปรากฏว่าเป็นกองทัพของทางล้านนาที่ยกไปตีเชียง

^๑ สรัสวดี อ๋องสกุล, *ประวัติศาสตร์ล้านนา*, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๓๙),

หน้า ๓๑๓.

^๒ คำว่า "เชียงรุ่ง" มีที่มาจากพุทธตำนานเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาโปรดสัตว์ยังดินแดนของชาวไทลื้อ ณ สองฝั่งแม่น้ำ โขงในเวลารุ่งอรุณของวันใหม่พอดี ส่วนคำว่า "เชียงรุ่ง" เป็นการเรียกชื่อเมืองตามที่ตั้งในพงศาวดารเมืองเชียงรุ่งจากคำให้การของ มหาไชยเมืองพงเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๕

ตุ่ง แทนที่จะเป็นกองทัพจากกรุงเทพฯ ที่ยกไปตีเมืองเชียงตุงโดยตรง แต่ในบริบททางการเมืองการปกครองเวลานั้นเป็นที่ทราบกันว่า ไทยในฐานะราชสำนักสยามสามารถครองอิทธิพลเหนือหัวเมืองล้านนาไว้ได้ จึงทำให้มีอำนาจสั่งการให้กองทัพของล้านนากทัพไปดำเนินการรบกับเมืองเชียงตุง และแม้ว่าฝ่ายไทยจะยกทัพไปทำสงครามกับเชียงตุงถึง ๓ ครั้งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แต่ไทยก็ไม่สามารถสถาปนาอิทธิพลเหนือเขตเมืองเชียงตุงได้เลย อย่างไรก็ตาม ความหวังที่จะครอบครองเมืองเชียงตุงได้กลับมาเพื่อพู่กันอีกครั้งในสงครามโลกครั้งที่ ๒ โดยเมื่อรัฐไทยยกกองทัพเข้ายึดครองเมืองเชียงตุงไว้ได้แล้วใน พ.ศ.๒๔๘๕ จึงได้จัดตั้งสหรัษฎ์ไทยเดิมขึ้น แต่ยึดครองอยู่ได้เพียง ๓ ปี กองทัพไทยก็ต้องถอนกำลังออกไปเมื่อสถานการณ์สู้รบในสงครามมหาเอเซียบูรพาได้เปลี่ยนแปลงไป ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ไทยได้ทำสงครามกับเมืองเชียงตุงถึง ๔ ครั้ง แต่สุดท้ายแล้ว ไทยก็ไม่สามารถนำเมืองเชียงตุงเข้ามาอยู่ในการปกครองได้อย่างถาวร

จากการสำรวจงานเขียนของไทยที่เกี่ยวข้องกับสงครามเชียงตุงที่ผ่านมาพบว่า ส่วนมากจะเน้นหนักไปที่การบรรยายเหตุการณ์ของสงครามและการอธิบายถึงสาเหตุและผลของสงคราม โดยเฉพาะเรื่องสงครามเชียงตุงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจะมีงานพระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เรื่อง **พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า** เป็นหลักและต้นแบบของการเขียนถึงสงครามเชียงตุงในงานเขียนสมัยต่อมา

ส่วนงานวิจัยและวิทยานิพนธ์จากการสำรวจพบว่า ยังไม่มีการศึกษาเกี่ยวกับสงครามเชียงตุงโดยตรง มีแต่เพียงการอ้างรวมไปกับเนื้อหาส่วนอื่นๆ ของงานวิจัย เช่น วิทยานิพนธ์ของแจ่มจันทร์ วงศ์พิเศษ เรื่อง **การปรับปรุงกองทัพบกของไทยตามแบบตะวันตก ตั้งแต่ พ.ศ.๒๓๙๔ – ๒๔๗๕** ที่กล่าวถึงสงครามเชียงตุงในสมัยรัชกาลที่ ๔ ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของการเริ่มต้นเปลี่ยนแปลงด้านการทหารของไทย ให้รูปแบบการตีความแนวรบที่ยืดเหตุการณ์ตามเวลาเป็นสำคัญมาเป็นแนวทางในการศึกษา หรือวิทยานิพนธ์ของสมโชค สวัสดิวัฑฒ์ เรื่อง **ความสัมพันธ์ทางทหารระหว่างไทยกับญี่ปุ่นในสงครามมหาเอเซียบูรพา พ.ศ.๒๔๘๔-๒๔๘๘** ซึ่งมีเนื้อหาบทหนึ่งที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับสงครามเชียงตุงในสมัยดังกล่าวโดยตรง โดยเฉพาะรายละเอียดเกี่ยวกับการดำเนินการทางทหารของกองทัพพายัพในการเข้ายึดเมืองเชียงตุง รวมถึงหนังสือเรื่อง **ประวัติศาสตร์การสงครามของไทยในสงครามมหาเอเซียบูรพา** จัดทำโดยกรมยุทธศึกษาทหาร กองบัญชาการทหารสูงสุด ที่นำเสนอข้อมูลจากเอกสารทางราชการในสงครามมหาเอเซียบูรพา และบทความของสุชาชัย ยิ้มประเสริฐ เรื่อง “สงครามเชียงตุงครั้งสุดท้าย พ.ศ.๒๔๘๕-๒๔๘๘” ใน **เมืองโบราณ** ที่กล่าวถึงสงครามเชียงตุงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นไว้ในบทนำก่อนที่จะมุ่งนำเสนอไปที่สงครามเชียงตุงครั้งสุดท้ายที่เกิดขึ้นในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒

ดังนั้นจึงเห็นได้ว่า งานเขียนที่เกี่ยวกับสงครามเชียงใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์นั้นยังไม่มีการศึกษาในรูปแบบของงานวิจัยอย่างจริงจังและละเอียดลึกซึ้ง โดยแม้ว่าจะเป็นสงครามที่ฝ่ายไทยไม่สามารถรบชนะเมืองเชียงใหม่ได้ และไม่ใช่อะไรที่ทำให้พม่าหรือรัฐใหญ่โดยตรง แต่ยังมีประเด็นทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญและน่าสนใจต่อการศึกษาวิเคราะห์ เช่น เรื่องความสำคัญของเมืองเชียงใหม่ โดยเฉพาะในฐานะที่เป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญ โดยเป็นเขตแดนที่เชื่อมระหว่างรัฐใหญ่ๆ ทั้งไทย พม่า จีน อันมีผลสำคัญต่อประวัติศาสตร์การเมืองของภูมิภาคแถบนี้ เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ จึงควรมีการศึกษาวินิจฉัยเรื่องสงครามเชียงใหม่เป็นการเฉพาะให้ครอบคลุมทั้งด้านการศึกษาตัวเหตุการณ์ โดยลำดับความตามเวลาที่เกิดขึ้น (Chronological Approach) และการศึกษาประเด็นปัญหา (Topic Oriented Approach) ที่เกิดขึ้นในสงครามเชียงใหม่แต่ละครั้ง

๑.๒ การทบทวนวรรณกรรม

ในการศึกษาเรื่อง “สงครามเชียงใหม่ในประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ.๒๓๙๒-๒๔๔๘” ผู้วิจัยได้ทำการสำรวจสถานภาพของการศึกษาในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับเรื่องดังกล่าว เพื่อต้องการเห็นแนวทางการศึกษาในประเด็นดังกล่าวให้ชัดเจนมากขึ้น โดยการสืบค้นจากรายการออนไลน์ของสถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หอสมุดปริทัศน์ พนมยงค์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หอสมุดมหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ สำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร และสำนักหอสมุดแห่งชาติ พระนคร พบว่ามีข้อมูลเอกสารที่เป็นเอกสารชั้นต้นที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์และที่ตีพิมพ์แล้ว และเอกสารชั้นรองได้แก่ วิทยานิพนธ์ เอกสารทางวิชาการ หนังสือ ตำรา บทความเกี่ยวกับเรื่องสงครามเชียงใหม่อยู่พอสมควร ทั้งนี้อาจกำหนดลักษณะของเอกสารได้ ๓ ลักษณะใหญ่ๆ คือ เอกสารที่กล่าวถึงสงครามเชียงใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เอกสารที่กล่าวถึงสงครามเชียงใหม่ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ และอีกลักษณะหนึ่งจะเป็นเอกสารที่กล่าวถึงหรือเกี่ยวข้องกับสงครามเชียงใหม่โดยภาพรวมและได้นำมาใช้ประกอบการศึกษา ดังนี้

๑.๒.๑ เอกสารที่กล่าวถึงสงครามเชียงใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

เอกสารในกลุ่มนี้จะเป็นงานเขียนที่ศึกษาหรือกล่าวถึงสงครามเชียงใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นโดยตรงซึ่งมีทั้งที่ได้ศึกษาถึงสาเหตุ ผล เหตุการณ์ของสงคราม และบริบทแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับสงคราม รวมถึงเรื่องยุทธศาสตร์และยุทธวิธีที่ใช้ในการทำสงคราม โดยแบ่งออกเป็นเอกสารที่เป็นงานวิจัย มีจำนวน ๓ เรื่อง และเอกสารที่ปรากฏข้อมูลเกี่ยวกับสงครามเชียงใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีจำนวน ๘ เรื่อง คือ

งานวิจัย/วิทยานิพนธ์

ที่	ชื่องานวิจัย/วิทยานิพนธ์	ชื่อผู้เขียน
๑.	การศึกษาวิเคราะห์สงครามไทยรบพม่าเฉพาะเรื่องยุทธศาสตร์และยุทธวิธีทางการทหาร พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๙๗	ชาญชัย วรรณวงศ์
๒.	“บทที่ ๖ ปัญหาการรุกรานจากพม่าและการขยายอำนาจของไทยในสงครามเชียงใหม่” ใน ประวัติศาสตร์ล้านนา	สร้อยดี อ่องสกุล
๓.	บทบาทและความสำคัญของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ในการบริหารราชการแผ่นดิน	อรวรรณ ทรัพย์พลอย

๑. ชาญชัย วรรณวงศ์. การศึกษาวิเคราะห์สงครามไทยรบพม่าเฉพาะเรื่องยุทธศาสตร์และยุทธวิธีทางการทหาร พ.ศ. ๒๓๑๐ – ๒๓๙๗. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗.

งานวิจัยเรื่องนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาประวัติศาสตร์การทหารไทยในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๑๐ – ๒๓๙๗) โดยมุ่งประเด็นการศึกษาไปที่โครงสร้างทางการทหารโบราณที่เรียกว่า ยุทธศาสตร์และยุทธวิธีทางการทหารที่ปรากฏในสงครามไทย - พม่าเป็นสำคัญ โดยมีได้มุ่งนำเสนอสาระโดยทั่วไปของสงครามไทย - พม่าที่เกิดขึ้นแต่ครั้งตามลำดับเหตุการณ์ โดยได้มีการกล่าวถึงสงครามเชียงใหม่ตัวอย่างในยุทธวิธีการทำสงครามแบบการวางแผนการรุกกระชั้น ซึ่งมีได้มุ่งที่จะเข้าใจมิติเมืองหลวงของพม่าและยึดพม่าเป็นเมืองขึ้น แต่เป็นการสกัดกั้นการขยายอำนาจของพม่าที่มีต่อดินแดนข้างเคียง

๒. สร้อยดี อ่องสกุล. บทที่ ๖ ปัญหาการรุกรานจากพม่าและการขยายอำนาจของไทยในสงครามเชียงใหม่. ใน **ประวัติศาสตร์ล้านนา**, หน้า ๓๐๙ – ๓๒๗. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๓๙.

หนังสือเล่มนี้ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ของสงครามเชียงใหม่ไว้ในบทที่ ๖ ซึ่งให้คำอธิบายเกี่ยวกับปัญหาการรุกรานจากพม่าและการขยายอำนาจของไทยในสงครามเชียงใหม่ รวมทั้งได้กล่าวถึงสงครามเชียงใหม่ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓ จนถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ จากงานเขียนชิ้นนี้ได้ทำให้ผู้ศึกษาเรื่องสงครามเชียงใหม่ได้เข้าใจเหตุการณ์จากมุมมองที่มีเมืองล้านนาเป็นแกนหลัก และได้รับผลกระทบ

โดยตรงจากการถูกเกณฑ์แรงงาน เสี่ยง และอาวู ไปในการทำสงครามครั้งนี้ร่วมกับทางฝ่าย
กรุงเทพฯ ด้วย

๓. อรวรรณ ทรัพย์พลอย. **บทบาทและความสำคัญของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง
วงษาราชสนิท ในการบริหารราชการแผ่นดิน**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร

มหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มุ่งศึกษาบทบาทและความสำคัญของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง
วงษาราชสนิท ในด้านการบริหารราชการแผ่นดิน โดยมุ่งวิเคราะห์ว่าเพราะเหตุใดพระองค์จึงทรง
ได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยให้ปฏิบัติพระกรณียกิจที่สำคัญในตำแหน่งต่างๆ รวมทั้งทรงมีส่วน
ร่วมมากน้อยเพียงใดในสถานการณ์ทางการเมืองในระยะเวลาหัวเลี้ยวหัวต่อ โดยได้กำหนดขอบเขต
การศึกษาวิจัยตั้งแต่พระองค์ทรงเริ่มรับราชการในสมัยรัชกาลที่ ๓ จนกระทั่งสิ้นพระชนม์ในต้นสมัย
รัชกาลที่ ๕

ในงานวิจัยเรื่องนี้ได้กล่าวถึงบทบาทของพระองค์ในฐานะแม่ทัพหลวงในสงครามเชียงตุงสมัย
รัชกาลที่ ๔ โดยได้ให้ข้อสังเกตที่น่าสนใจไว้ด้วยว่า การที่กรมหลวงวงษาราชสนิท ทรงได้รับเลือกให้
ดำรงตำแหน่งแม่ทัพหลวงเสด็จไปรบในสงครามเชียงตุงครั้งนี้เป็นเรื่องที่ “ผิดธรรมดา” เนื่องจากกรม
หลวงวงษาราชสนิททรงเป็นเพียงแพทย์หลวงที่กำกับราชการกรมหม่อมมาโดยตลอด และไม่เคยมี
ประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการรบศึกสงครามมาก่อนแต่ประการใด แต่ผู้วิจัยมิได้ศึกษาในประเด็นนี้
อย่างลึกซึ้ง เพียงแต่ให้เหตุผลบางประการว่าอาจเป็นเพราะกรมหลวงวงษาราชสนิททรงเป็นพระ
อนุชาที่มีความซื่อสัตย์และจงรักภักดี จึงได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยให้ปฏิบัติหน้าที่ตำแหน่งแม่
ทัพหลวง ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงเข้าสู่ประเด็นหลักในการศึกษาของงานวิจัยเรื่องนี้

เอกสารที่ปรากฏข้อมูลเกี่ยวกับสงครามเชียงใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ที่	ชื่อเรื่อง	ชื่อผู้เขียน
๑.	จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงใหม่	-
๒.	พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
๓.	พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔	เจ้าพระยาทิพากรวงศ์
๔.	พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า	สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
๕.	ศึกไทยในร้อยปี ๒๓๘๕-๒๔๘๕	สังข์ พัดโนทัย
๖.	พระประวัติและงานสำคัญของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๒ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ต้นราชสกุลวงศ์ "สนิทวงศ์"	ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม
๗.	ราชอาณาจักรและราษฎรสยาม เล่ม ๒	เซอร์ จอห์น เบาว์ริง
๘.	บันทึกสัมพันธ์ภาพพระหว่างประเทศสยามกับนานาประเทศ เล่มที่ ๗ (ค.ศ. ๑๘๕๔-๑๘๕๕)	ศิวะลีย์ ภูเพ็ชร

๑. **จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงใหม่.** พระนคร : โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๕๙. (เนื่องในการพระราชทานเพลิงศพ นายพลเรือตรี พระยานาวาพลพยุหรัักษ์ (หม่อมหลวงพิณ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา) ปีมโรงอัฐศก พ.ศ. ๒๔๕๙).

เป็นการตีพิมพ์เอกสารโบราณประเภทหนังสือสมุดไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเป็นเอกสารโต้ตอบของทางฝ่ายกรุงเทพฯ ที่มีไปถึงแม่ทัพของฝ่ายไทยและที่มีไปถึงเจ้าเมืองล้านนา และเป็นเอกสารที่ให้ข้อมูลโดยตรงจากเอกสารชั้นต้นที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์สงครามเชียงใหม่ในสมัยรัชกาลที่ ๔ มากที่สุด ดังนั้นจึงเป็นเอกสารที่ผู้ค้นคว้าได้ใช้ศึกษาเกี่ยวกับเหตุการณ์นี้ แต่จากคำนำของหนังสือเล่มนี้ทำให้ทราบว่าในการจัดพิมพ์ที่มีมาตั้งแต่สมัยที่สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเป็นกรรมการหอพระสมุดนั้นมิได้ลงพิมพ์เอกสารเรื่องทัพเชียงใหม่ทั้งหมด เช่น ใบบอกว่าได้ยกทัพมาตามเกณฑ์ เป็นต้น ดังนั้นจึงต้องมีการค้นคว้าเพิ่มเติมจากเอกสารชั้นต้นที่จัดเก็บที่สำนักหอสมุดแห่งชาติควบคู่กันไปด้วย

๒. จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชหัตถเลขาถึงกรมหลวงวงษาธิราชสนิท. ใน **พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**, หน้า ๕๑-๖๐. พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๑. (ในงานฉลองครบ ๘๔ ปี มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ ๑ - ๕ ตุลาคม ๒๕๒๑).

หนังสือเล่มนี้เป็นการรวมพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีไปถึงบุคคลต่างๆ ตลอดรัชกาลของพระองค์ โดยในพระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑ นั้นเป็นพระราชหัตถเลขาที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปพระราชทานพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ซึ่งเป็นแม่ทัพใหญ่เสด็จไปทรงบัญชาการทัพที่ไปตีเมืองเชียงตุง เมื่อปลายปีชวด จ.ศ.๑๒๑๔ (พ.ศ.๒๓๙๕) และจากพระราชหัตถเลขาฉบับนี้ ได้ทำให้ทราบถึงสภาพการเมืองการปกครองภายในภายนอกพระนคร ตลอดจนวิเทโศบายในราชการทัพศึกในสมัยนั้นได้เป็นอย่างดี

๓. ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔**. พระนคร :

องค์การค้ำของครุสภา, ๒๕๐๔.

กล่าวถึงเหตุการณ์โดยรวมของการทำศึกที่เชียงตุงในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ตั้งแต่สาเหตุของสงครามไปจนถึงผลของการทำสงคราม ซึ่งแม้จะไม่ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับสงครามครั้งนี้มากนัก แต่ก็ถือเป็นเอกสารร่วมสมัยของทางฝ่ายกรุงเทพฯ ที่ได้เขียนถึงสงครามเชียงตุง และนำไปใช้ตรวจสอบกับเอกสารชิ้นอื่นๆ ในเรื่องเดียวกันนี้ได้

๔. ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. **พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า**. กรุงเทพฯ : มติชน,

๒๕๔๕.

หนังสือเล่มนี้สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีจุดมุ่งหมายในการนิพนธ์เพื่อ "...ให้ เป็นประโยชน์ในทางความรู้พงศาวดารเป็นสำคัญ ในหนังสือเรื่องนี้มีคติทางการเมืองฝ่ายพลเรือนอยู่ ด้วยแต่ต้นจนปลาย ใครอ่านถึงจะเป็นทหารหรือพลเรือนก็คงจะได้ความรู้เรื่องพงศาวดารสยามซึ่งยังไม่ปรากฏในหนังสือเรื่องอื่นมีอยู่มาก" ซึ่งในส่วนที่เกี่ยวกับสงครามเชียงตุง ปรากฏอยู่ในเรื่องสงครามครั้งที่ ๑๐ คราวตีเมืองเชียงตุง โดยได้แบ่งออกเป็น ๕ ตอน ได้แก่ ตอนที่ ๑ เหตุการณ์ในเมืองพม่า ตอนที่ ๒ อธิบายเหตุที่ไทยไปตีเมืองเชียงตุง ตอนที่ ๓ เรื่องตีเมืองเชียงตุงในรัชกาลที่ ๓ ตอนที่ ๔ เรื่องตีเมืองเชียงตุงคราวแรกในรัชกาลที่ ๔ ตอนที่ ๕ ตีเมืองเชียงตุงครั้งที่สองในรัชกาลที่ ๔ โดยงานพระนิพนธ์เรื่องนี้ได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับสาเหตุของสงครามได้อย่างเป็นลำดับและค่อนข้างละเอียดกว่างานเขียนชิ้นอื่นๆ รวมถึงทำให้เข้าใจสภาพเหตุการณ์ทางเมืองพม่าที่มีผลต่อสาเหตุการเกิดสงครามเพิ่มมากขึ้นด้วย

๕. สังข์ พัดโนทัย. **ศึกไทยในร้อยปี ๒๓๘๕ – ๒๔๘๕**. พระนคร : โรงพิมพ์ไทยเซม, ๒๔๘๕.

(พิมพ์แจกเป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอก อุ่ม พิษเยนทรโยธิน ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๕).

กล่าวถึงสงครามเชียงตุงโดยเรียกสงครามครั้งนี้ว่า “รบในไทยใหญ่” และลำดับเหตุการณ์สงครามตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓ จนถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ ซึ่งเป็นการบรรยายเหตุการณ์ที่คล้ายกับงานเขียนอื่นๆ ที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่ต่างกันตรงที่มีการลำดับเรื่องเป็นสาเหตุการเกิดสงคราม เหตุการณ์สงคราม และแทรกพระราชดำริของรัชกาลที่ ๔ กับพระดำริของกรมหลวงวงษานุรักษ์ราชสนธิ เข้ามารวมไว้ด้วย แล้วจบเรื่องที่ผลของสงครามและสาเหตุที่ทำให้ฝ่ายไทยไม่สามารถทำสงครามครั้งนี้ได้สำเร็จเลย

๖. ญัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. **พระประวัติและงานสำคัญของพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น ๒ กรมหลวงวงษานุรักษ์ราชสนธิ ต้นราชสกุลวงศ์ “สนิทวงศ์”**. (ม.ป.ท.), ๒๕๒๔.

ในบทที่ ๓ ของหนังสือเล่มนี้ได้กล่าวถึงพระกรณียกิจของกรมหลวงวงษานุรักษ์ราชสนธิที่ทรงเป็นแม่ทัพใหญ่ตีเมืองเชียงตุงในสมัยรัชกาลที่ ๔ โดยเน้นไปที่การนำพระราชหัตถเลขารัชกาลที่ ๔ รวมถึงข้อความจากพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ และจากจดหมายเหตุทัพบกเชียงตุง มาแสดงให้เห็นถึงบทบาทของกรมหลวงวงษานุรักษ์ราชสนธิที่มีต่อการทำสงครามเชียงตุง ซึ่งแม้ว่าจะเป็นข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับสงครามเชียงตุงครั้งนี้โดยตรงแต่ก็ทำให้ได้มุมมองจากตัวบุคคลเพียงด้านเดียว ดังนั้นจึงต้องศึกษาควบคู่ไปกับเอกสารอื่นๆ ด้วย

๗. **บันทึกสัมพันธภาพระหว่างประเทศสยามกับนานาประเทศ เล่มที่ ๗ (ค.ศ.๑๘๕๔-๑๘๕๕)**.

แปลและเรียบเรียงโดย ศิวะสิทธิ์ ภูเพ็ชร. กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๑.

เป็นหนังสือที่ทางกรมศิลปากรได้มอบหมายให้ผู้อำนวยการกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ในเวลานั้น คือ น.ส.ศิวะสิทธิ์ ภูเพ็ชร เป็นผู้แปลและเรียบเรียงจากเอกสารชั้นต้นชุด “Documents Relating to the Relationship between Siam and Foreign Countries” Vol.7 ซึ่งเป็นเอกสารสำคัญของทางราชการอังกฤษ หนังสือเล่มนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับเหตุการณ์สำคัญในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระนางเจ้าวิคตอเรียแห่งอังกฤษ ซึ่งได้โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเซอร์ จอห์น เบาว์ริง ให้เป็นอัครราชทูตมาเจริญทางพระราชไมตรีและเจรจาขอแก้ไขสนธิสัญญาทางไมตรีและการค้าที่กัปตัน เฮนรี เบอร์นี ได้จัดทำไว้กับสยามตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓

เนื้อหาที่น่าสนใจและเกี่ยวข้องกับเรื่องที่ศึกษานั้นอยู่ที่พระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฉบับหนึ่งที่ทรงมีไปถึงเซอร์ จอห์น เบาว์ริง ลงวันที่ ๒๗ ธันวาคม ค.ศ. ๑๘๕๔ (พ.ศ. ๒๓๙๗) โดยในตอนท้ายของจดหมายนั้น แม้ว่าพระองค์จะทรงกล่าวถึงเหตุการณ์สงครามเชียงตุงไว้เล็กน้อย แต่ก็ทำให้เห็นถึงพระราชประสงค์ของพระองค์ต่อการทำสงครามในครั้งนี้ได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น โดยเป็นไปเพื่อ “...ปกป้องราชอาณาจักรดินแดนลาวทางตอนเหนือซึ่งเป็นเมืองขึ้นของเรา...” รวมทั้งยังมองเห็นถึงความสำคัญของสงครามครั้งนี้ในมุมมองที่ต่างไปจากการศึกษาในอดีต คือ เป็นสงครามที่ปฏิบัติการด้วยวิธีการรบและแสนยานุภาพของกองทัพแบบใหม่นั่นเอง

๘. เบาว์ริง, เซอร์ จอห์น. **ราชอาณาจักรและราษฎรสยามเล่ม ๒**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๗.

ในภาคผนวก ข. ของหนังสือเล่มนี้ได้กล่าวถึงเรื่องการโจมตีเมืองเชียงตุงของพม่าเมื่อ ค.ศ. ๑๘๕๔ / พ.ศ. ๒๓๙๗ โดยพระเจ้ากรุงสยาม ซึ่งเป็นรายงานที่เซอร์ จอห์น เบาว์ริง เขียนส่งกลับไปยังประเทศอังกฤษ โดยได้กล่าวถึงภาพรวมของสงครามเชียงตุงในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งจากเนื้อความที่ปรากฏได้สะท้อนให้เห็นถึงทัศนคติของชาวตะวันตก โดยเฉพาะในเรื่องเขตแดนที่มีการรายงานกลับไปว่า “ได้มีประกาศที่กรุงเทพฯ จากกองทัพสยามไปได้ส่งยังภาคเหนือของราชอาณาจักรเพื่อที่จะเข้ายึดเมืองเชียงตุงที่เป็นของจักรวรรดิพม่า...” และแม้ว่าจะเป็นรายงานที่ไม่ยาวมากนักแต่ก็ถือเป็นเอกสารร่วมสมัยที่ให้มุมมองของชาวต่างชาติที่มีต่อสงครามเชียงตุง และยังให้ข้อมูลบางอย่างที่ต่างออกไปจากเอกสารชิ้นอื่นๆ เช่น จำนวนของผู้เสียชีวิตจากสงครามทั้งของฝ่ายไทยและฝ่ายเชียงตุง เป็นต้น

๑.๒.๒ เอกสารที่กล่าวถึงสงครามเชียงตุงในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒

งานเขียนในกลุ่มนี้ศึกษาหรือกล่าวถึงสงครามเชียงตุงในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ โดยตรง ทั้งในเรื่องเหตุการณ์สงคราม การดำเนินการสงคราม รวมถึงบริบทแวดล้อมในช่วงเวลานั้น เอกสารในกลุ่มนี้ประกอบด้วยงานวิจัย จำนวน ๑ เรื่อง และเอกสารที่ปรากฏข้อมูลเกี่ยวกับสงครามเชียงตุงในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ จำนวน ๗ เรื่อง ได้แก่

งานวิจัย/วิทยานิพนธ์

ที่	ชื่องานวิจัย/วิทยานิพนธ์	ชื่อผู้เขียน
๑.	ความสัมพันธ์ทางทหารระหว่างไทยกับญี่ปุ่นในสงครามมหาเอเชียบูรพา ๒๔๘๔ - ๒๔๘๘	สมโชค สวัสดิรักษ์

๑. สมโชค สวัสดิ์รักษ์. ความสัมพันธ์ทางทหารระหว่างไทยกับญี่ปุ่นในสงครามมหาเอเซีย

บูรพา ๒๔๘๔ - ๒๔๘๘. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔.

วิทยานิพนธ์นี้มีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับญี่ปุ่นในสงครามมหาเอเซียบูรพา พ.ศ. ๒๔๘๔ - ๒๔๘๘ โดยเน้นหนักในด้านความสัมพันธ์ทางทหาร แต่ก็กล่าวถึงความสัมพันธ์ในด้านการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมด้วย นอกจากนั้น ยังพิจารณาถึงสาเหตุสำคัญที่รัฐบาลสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ดำเนินนโยบายละทิ้งความเป็นกลางและเข้าร่วมรบเป็นพันธมิตรทางทหารกับญี่ปุ่นในสงครามครั้งนี้

งานวิจัยเรื่องนี้มีประโยชน์โดยตรงอย่างมากต่อการศึกษาเรื่องสงครามเอียงตุ่งในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ โดยเฉพาะในบทที่ ๓ ว่าด้วยเรื่องการร่วมมือของกองทัพไทยในยุทธภูมิพม่าและแคว้นสหรัฐไทยเดิม ซึ่งได้มีข้อมูลในส่วนของชัยชนะของกองทัพไทยในยุทธภูมิเชียงตุงและเมืองพาน การจัดการปกครองดินแดนภายใต้การยึดครองของไทย รวมถึงการล่าถอยของญี่ปุ่นจากพม่ากลับเข้าสู่ประเทศไทยในช่วงปลายสงครามโลกครั้งที่ ๒ ด้วย

เอกสารที่ปรากฏข้อมูลเกี่ยวกับสงครามเอียงตุ่งในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒

ที่	ชื่อเรื่อง	ชื่อผู้เขียน
๑.	การเปรียบเทียบข้อมูลไทย-ญี่ปุ่น : กรณีการส่งทหารไทยเข้ารัฐฉาน (สหรัฐไทยใหญ่) ใน พ.ศ.๒๔๘๕	เออิจิ มุราชิม่า
๒.	ประวัติศาสตร์การสงครามของไทยในสงครามมหาเอเซียบูรพา	กรมยุทธศึกษาทหาร กองบัญชาการทหารสูงสุด กระทรวงกลาโหม
๓.	ไทยกับสถานะการณ์สงครามโลกครั้งที่ ๒	วิเทศกรณีย์
๔.	สงครามเอียงตุ่งครั้งสุดท้าย พ.ศ.๒๔๘๕-๒๔๘๘	สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ
๕.	แผนชิงชาติไทย	สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ
๖.	The Commemorative Character of Thai Historiography : The 1942-43 Thai Military Campaign in the Shan States Depicted as a story of National Salvation and the Restoration of Thai Independence	Eiji Murashima

ที่	ชื่อเรื่อง	ชื่อผู้เขียน
๗.	The Shan of Burma : Memoirs of the Shan Exile	Chao Tzang Yawnghwe

๑. มูราซึมา, เอลิจี. การเปรียบเทียบข้อมูลไทย – ญี่ปุ่น : กรณีการส่งทหารไทยเข้ารัฐฉาน (สหรััฐไทยใหญ่) ใน พ.ศ.๒๔๘๕. ในงานสัมมนาทางวิชาการเรื่อง “อันเนื่องด้วยสงครามสามชื่อ”, หน้า ๑ – ๒๒. ณ กองวิชาประวัติศาสตร์ ส่วนการศึกษา โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า นครนายก วันพุธที่ ๑๘ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๔๒.

ในบทความเรื่องนี้ ผู้เขียนมีจุดมุ่งหมายเพื่อชี้ให้เห็นข้อเท็จจริงเกี่ยวกับกรณีการส่งทหารไทยเข้าไปในพื้นที่รัฐฉาน (สหรััฐไทยใหญ่) ใน พ.ศ.๒๔๘๕ โดยอาศัยหลักฐานเอกสารของฝ่ายญี่ปุ่น ซึ่งทำให้ทราบว่า ในช่วงต้นสงครามมหาเอเซีย คือ ช่วงครึ่งปีแรก พ.ศ.๒๔๘๕ นั้น ฝ่ายไทยต้องการดินแดนและต้องการปฏิบัติยุทธการในต่างแดน ไม่ใช่ฝ่ายญี่ปุ่นขอร้อง ในทางตรงกันข้าม ฝ่ายญี่ปุ่นมีท่าทีไม่ค่อยเห็นด้วยในการรุกเข้าไปในรัฐฉาน แต่มีความจำเป็นต้องยอม เพื่อผดุงไว้ซึ่งฐานะของผู้นำไทยในเวลานั้น และจากข้อมูลที่ผู้เขียนนำเสนอได้ช่วยทำให้เกิดประเด็นในการศึกษาเกี่ยวกับสงครามเชียงตุงในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ มากยิ่งขึ้น

๒. ยุทธศึกษาทหาร, กรม กองบัญชาการทหารสูงสุด กระทรวงกลาโหม. **ประวัติศาสตร์การสงครามของไทยในสงครามมหาเอเซียบูรพา**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๐.

เอกสารนี้จัดทำโดยคณะกรรมการจัดทำประวัติศาสตร์การสงครามของไทยในสงครามมหาเอเซียบูรพา ซึ่งได้รับแต่งตั้งให้ดำเนินการค้นคว้ารวบรวมข้อมูลและเรียบเรียงเรื่องราวการปฏิบัติการของกองทัพไทยระหว่างสงครามมหาเอเซียบูรพา เพื่อเป็นหลักฐานในประวัติศาสตร์การทหารของไทยต่อไป โดยได้มีการค้นคว้าข้อมูลหน่วยงานต่างๆ ทั้งในและนอกประเทศ รวมทั้งการสอบถามและสัมภาษณ์บุคคลที่เคยดำรงตำแหน่งสำคัญในทางราชการหรืออยู่ร่วมในเหตุการณ์ หรือที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการปฏิบัติการระหว่างสงครามดังกล่าว เพื่อให้หนังสือเล่มนี้มีความสมบูรณ์มากที่สุด

อย่างไรก็ตาม มีข้อสังเกตว่าในบรรณานุกรมของหนังสือเล่มนี้ไม่ได้ใช้ข้อมูลจากเอกสารของฝ่ายญี่ปุ่นหรือประเทศอื่นๆ เช่น จีน ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในสงครามครั้งนี้ นอกจากนี้ ในส่วนของบทวิเคราะห์ยังมีแนวโน้มที่ช่วยสร้างความชอบธรรมให้กับรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในช่วงเวลาที่เกิดสงครามมหาเอเซียบูรพา ดังนั้น จึงต้องระมัดระวังในการใช้ข้อมูลจากหนังสือเล่มนี้

๓. วิเทศกรณีย์. **ไทยกับสถานะการณ์สงครามโลกครั้งที่ ๒**. พระนคร : ศิลปบรรณาการ, ๒๕๑๑.

ในหนังสือเล่มนี้ ผู้เขียนมุ่งหวังให้เกิดประโยชน์ต่อการศึกษาข้อเท็จจริงในประวัติศาสตร์ไทย สมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ โดยได้เริ่มจากการกล่าวถึงประวัติศาสตร์ของญี่ปุ่นอย่างละเอียดทั้งในด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ การทูต การศึกษาและวัฒนธรรม นับตั้งแต่เริ่มก่อตั้งชาติญี่ปุ่นจนถึงวาระสุดท้ายที่ประเทศญี่ปุ่นต้องยอมแพ้แก่ฝ่ายสัมพันธมิตรในสงครามโลกครั้งที่ ๒ รวมทั้งยังได้ศึกษาประวัติศาสตร์ของชาติไทยว่าได้มีบทบาทสำคัญอย่างไรบ้างทั้งในด้านการเมือง การทูต การทหาร ในขณะที่สงครามโลกครั้งที่ ๒ อุบัติขึ้นจนกระทั่งสิ้นสุดลง ตลอดจนเรื่องราวของขบวนการเสรีไทยอย่างละเอียด ซึ่งช่วยทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสถานการณ์ทั้งภายในและภายนอกประเทศในช่วงที่เกิดสงครามโลกครั้งที่ ๒ มากยิ่งขึ้น

๔. สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ. **สงครามเชียงตุงครั้งสุดท้าย พ.ศ. ๒๔๘๕ - ๒๔๘๘. เมืองโบราณ**

๒๐, ๑ (มกราคม - มีนาคม ๒๕๓๗) : ๘๓ - ๘๘.

บทความนี้เน้นไปที่เรื่องการทำสงครามเชียงตุงในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ แต่ได้มีการเกริ่นนำในตอนต้นของบทความที่ทางฝ่ายไทยได้เคยทำสงครามที่เชียงตุงมาแล้วถึง ๓ ครั้งในสมัยรัชกาลที่ ๓ จนถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ ซึ่งไม่เคยประสบความสำเร็จในการทำสงครามกับเชียงตุงเลย และเมื่อได้ศึกษาข้อมูลส่วนอื่นๆ ของบทความนี้ที่กล่าวถึงการทำสงครามเชียงตุงในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ จึงเกิดความเข้าใจถึงสภาวะของการทำสงคราม และเกิดการเปรียบเทียบเกี่ยวกับผลของสงคราม ที่แม้ว่าทางฝ่ายไทยจะประสบความสำเร็จและยึดครองเชียงตุงได้ถึง ๓ ปี แต่เมื่อศึกษาให้ละเอียดลึกซึ้งแล้วจะพบว่าหากทางฝ่ายเมืองเชียงตุงไม่ทิ้งเมืองไปเอง ก็เป็นเรื่องยากลำบากในการที่จะเอาชนะเมืองเชียงตุงได้ เนื่องจากมีอุปสรรคใหญ่ทางด้านภูมิศาสตร์ซึ่งเป็นที่ตั้งของเมือง

๕. สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ. **แผนชิงชาติไทย**. กรุงเทพฯ : BK การพิมพ์, ๒๕๓๔.

หนังสือเล่มนี้เขียนขึ้นเพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาระดับปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยบรรณาธิการหนังสือคือ ศุภฤกษ์ ตั้งไผ่คุณธรรม ได้ให้ความเห็นว่า หนังสือเล่มนี้มีความดีเด่นอยู่ที่ เป็นประวัติศาสตร์การเมืองไทยในช่วงตั้งแต่ปฏิวัติ ๒๔๗๕ จนถึง ๒๕๐๐ ที่ค่อนข้างสมบูรณ์กว่าที่เคยตีพิมพ์ในท้องตลาด โดยทำให้ผู้อ่านสามารถตรวจสอบเส้นทางเดินในวิถีการเมืองของนักการเมืองชั้นนำของไทยในช่วงเวลาดังกล่าว

เนื้อหาทั้งหมด ๖ บท ครอบคลุมประวัติศาสตร์การเมืองไทยตั้งแต่ช่วง พ.ศ. ๒๔๗๕-๒๕๐๐ ซึ่งแม้ว่าเนื้อหาหลักจะเน้นไปที่เรื่องราวหลังเหตุการณ์รัฐประหาร พ.ศ. ๒๔๙๐ ที่เป็นช่วงเวลาหลังจาก

เกิดสงครามเชียงตุงในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ แล้ว แต่เนื้อหาในบทที่ ๑ ซึ่งว่าด้วยเรื่องรากฐานความขัดแย้งทางการเมืองไทยก่อนรัฐประหาร พ.ศ.๒๔๙๐ ก็ได้กล่าวย้อนไปถึงเรื่องการเมืองไทยยุคคณะราษฎรมาจนถึงยุคประชาธิปไตยเบ่งบานคือ ช่วงก่อนรัฐประหาร พ.ศ.๒๔๙๐ ซึ่งรวมถึงช่วงระบอบพิบูลสงคราม ครั้งที่ ๑ ที่มีเรื่องสงครามเชียงตุงประกอบอยู่ ทำให้ผู้ศึกษาเข้าใจสาเหตุในการตัดสินใจของผู้นำไทยต่อการร่วมมือกับญี่ปุ่นในขณะนั้นได้มากยิ่งขึ้น

๖. Murashima, Eiji. The Commemorative Character of Thai Historiography : The 1942

– 43 Thai Military Campaign in the Shan States Depicted as a Story of National Salvation and the Restoration of Thai Independence. *Modern Asian Studies*. 40,4 (2006) : 1053-1096.

บทความนี้ ผู้เขียนมีจุดมุ่งหมายเพื่อตรวจสอบคำอธิบายที่ถูกนำเสนอในหนังสือ “ประวัติศาสตร์การสงครามของไทยในสงครามมหาเอเชียบูรพา” (The Thai Military History in the Great East Asia War) ซึ่งตีพิมพ์ใน พ.ศ.๒๕๔๐ โดยกรมยุทธศึกษาทหาร กองบัญชาการทหารสูงสุด กระทรวงกลาโหม โดยเฉพาะกรณีที่ถูกทำให้ไทยรุกเข้าไปในรัฐฉาน และเปรียบเทียบกรณีนี้จากเอกสารและหลักฐานชั้นต้นของไทย ญี่ปุ่น และจีนในช่วงเวลานั้น เพื่อเผยให้เห็น ลักษณะที่แสดงออกถึงความรักชาติในหนังสือและในประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย โดยงานเขียนนี้เป็นการศึกษาต่อเนื่องจากบทความที่เคยเสนอในงานสัมมนาวิชาการเรื่อง “อันเนื่องด้วยสงครามสามชื่อ” เมื่อ พ.ศ.๒๕๔๒ ซึ่งจากการศึกษาพบว่า ทั้งเรื่องไทยประกาศสงครามกับอังกฤษและสหรัฐอเมริกา และการทำสงครามในรัฐฉานนั้น ไม่ได้ถูกบังคับจากญี่ปุ่น แต่เป็นไปโดยความสมัครใจของฝ่ายไทยเองตั้งแต่นั้น

๗. Tzang Yawnghwe, Chao (Eugene Thaike). *The Shan of Burma : Memoirs of a*

Shan Exile. Singapore : Institute of Southeast Asian Studies, 1987.

งานเขียนนี้เขียนโดย Chao Tzang Yawnghwe ซึ่งเป็นบุตรชายของประธานาธิบดีคนแรกแห่ง The Union of Burma โดยได้บอกเล่าถึงเรื่องราวในวัยเด็กของเขาและการเกี่ยวข้องกับขบวนการต่อสู้ของกลุ่มรัฐฉาน ผู้เขียนได้นำเสนอประวัติศาสตร์ฉานในรูปแบบของตนเอง คือ ดำเนินเรื่องไปตามช่วงเวลาจากประวัติและประสบการณ์ของผู้เขียนเอง และได้อธิบายถึงความซับซ้อนของการเมืองในรัฐฉานซึ่งครอบคลุมถึงหัวข้อเรื่อง การปกครองตนเอง ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐฉานกับพม่า เรื่องฝิ่น และการค้าสิ่งของต้องห้ามอื่นๆ นอกจากนี้ ผู้เขียนยังได้อธิบายถึงเรื่องกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกับสงครามซึ่งยังคงมีอยู่จนถึงปัจจุบัน และในส่วนท้ายของหนังสือเป็นประวัติบุคคลโดยสังเขปในประวัติศาสตร์และการเมืองของรัฐฉาน

จากการศึกษาข้อมูลในหนังสือเล่มนี้พบว่า มีข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาเรื่อง สงครามเชียงตุงในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ คือ ในบทที่ ๓ ส่วนที่ ๒ ว่าด้วยเรื่อง Shan-Burmese Relations จะมีเรื่อง “The Shan under the British Umbrella” และ “World War II : A New Set of Circumstance” ที่กล่าวถึงสถานการณ์ในดินแดนรัฐฉานภายใต้การปกครองของอังกฤษจนถึงช่วง สงครามโลกครั้งที่ ๒ จากสิ่งที่คุณเขียนได้ประสบมาด้วยตนเอง

๑.๒.๓ เอกสารหรืองานศึกษาอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องโดยรวม

ในกลุ่มนี้เป็นงานเขียนที่ไม่ได้กล่าวถึงสงครามเชียงตุงโดยตรง แต่เป็นการศึกษาเหตุการณ์ใน ประวัติศาสตร์ไทยแบบมองภาพรวมหรือเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องถึงสงครามเชียงตุงและได้นำมาใช้ ประกอบการศึกษา ซึ่งมีเรื่องเกี่ยวกับภาพรวมของดินแดนล้านนา รัฐฉาน และสิบสองปันนา เรื่อง แนวคิดและบทบาทของชนชั้นนำไทย รวมถึงเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับต่างประเทศ โดย แบ่งเป็นงานวิจัย/วิทยานิพนธ์ จำนวน ๘ เรื่อง และงานเขียนประเภทอื่นที่เกี่ยวข้องโดยรวม จำนวน ๘ เรื่อง ดังนี้คือ

งานวิจัย/วิทยานิพนธ์

ที่	ชื่อเรื่อง	ชื่อผู้เขียน
๑.	The Shan States and the British Annexation	Sao Saimong Mangrai
๒.	การสลายตัวของรัฐแบบจารีตในกลุ่มแม่น้ำโขง ตอนกลาง : สิบสองปันนา พ.ศ.๒๓๖๙-๒๔๓๗	ณัชชา เลหาศิรินาถ
๓.	ทัศนะของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรต่อนโยบาย วัฒนธรรมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. ๒๔๘๑ - ๒๔๘๗)	บุปผา ทิพย์สภาพกุล
๔.	การจัดการศึกษาผู้ใหญ่กับนโยบายสร้างชาติของ รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในช่วงปี พ.ศ.๒๔๘๑ - ๒๔๘๗	ปรีศนีย์ เกศะบุตร
๕.	ปัญหาชายแดนไทย-พม่า	นคร พันธุ์ณรงค์
๖.	คน “ไท” กับเพื่อนบ้าน : กรณีเมืองเชียงตุง	ม.ร.ว.รุจยา อภากร
๗.	“รัฐฉาน” (เมืองไต) : พลวัตของ “ชาติพันธุ์” ในบริบท ของประวัติศาสตร์และสังคมการเมืองร่วมสมัย	เสมอชัย พูลสุวรรณ

ที่	ชื่อเรื่อง	ชื่อผู้เขียน
๘.	ล้านนาและรัฐฉาน : ความเปลี่ยนแปลงภายใต้กระบวนการการรวมศูนย์อำนาจและช่วงสมัยอาณาจักรมลายูคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙-๒๐	อาสา คำภา

๑. Mangrai, Sao Saimong. *The Shan States and the British Annexation*. Ithaca, New York : Department of Asian Studies, Cornell University, 1965.

งานเขียนเรื่องนี้เขียนโดยเจ้าสายเมืองมั่งรายซึ่งเป็นบุตรชายของอดีตเจ้าฟ้าเมืองเชียงตุงแห่งรัฐฉาน ผู้เขียนได้เสนอเรื่องราวที่เน้นประเด็นการขยายอำนาจของอังกฤษในรัฐฉานซึ่งนำมาสู่การต่อต้านและการยอมรับจากบรรดาเจ้าฟ้าผู้ปกครองเมืองต่างๆ รวมถึงอธิบายภาพของกระบวนการการสถาปนาอำนาจและรวมรัฐฉานเข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบอบอาณานิคมและการปักปันเขตแดนที่ส่งผลให้เกิดอาณาเขตและพรมแดนที่แน่นอนของสยาม อินโดจีน พม่า และจีน โดยผู้เขียนได้ศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสารที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์ในหอจดหมายเหตุสำนักงานอินเดีย (the India Office archives) ที่ลอนดอน รวมถึงเอกสารทางราชการที่ตีพิมพ์แล้วและงานเขียนร่วมสมัยที่ขาดตลาดและหาได้เฉพาะในห้องสมุดบางแห่งเท่านั้น

๒. ณัชชา เลหาศิรินาถ. **การสลายตัวของรัฐแบบจารีตในกลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง : สิบสอง**

พัตนา พ.ศ. ๒๓๖๙ – ๒๔๓๗. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗.

เป็นงานวิจัยที่มุ่งศึกษาถึงการสลายตัวของรัฐแบบจารีตสิบสองพัตนาในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๕ โดยพิจารณาถึงการขยายตัวเข้ามาแข่งขันค้าขาย และการเมืองของอังกฤษและฝรั่งเศส อันมีผลกระทบต่อลักษณะจารีตของสิบสองพัตนา คือ จารีตความสัมพันธ์ของสิบสองพัตนากับรัฐข้างเคียง และลักษณะจารีตบางประการภายในสิบสองพัตนาเอง ซึ่งทำให้เข้าใจชัดเจนมากยิ่งขึ้นเกี่ยวกับสภาพและรูปแบบการปกครองของดินแดนบริเวณนี้ที่เกี่ยวข้องพันไปถึงเมืองเชียงตุงและเมืองเชียงรุ่งด้วย

๓. นุปผา ทิพย์สภาพกุล. **ทัศนะของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรต่อนโยบายวัฒนธรรมของ**

จอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ.๒๔๘๑ – ๒๔๘๗). วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙.

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มุ่งศึกษาถึงการแสดงทัศนะของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรต่อนโยบายวัฒนธรรมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม นโยบายวัฒนธรรมที่รัฐบาลพยายามจะนำมาใช้มีเพียงร่างพระราชบัญญัติวัฒนธรรมเท่านั้นที่ผ่านการพิจารณาของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร โดยการแสดงทัศนะของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรสามารถสะท้อนถึงความต้องการของประชาชนได้ส่วนหนึ่ง โดยวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ได้ทำให้เข้าใจสภาพการณ์ของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐสภากับรัฐบาลในขณะที่ใช้นโยบายวัฒนธรรม ซึ่งนโยบายด้านวัฒนธรรมสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามช่วงแรกนี้ได้มีผลต่อการจัดการปกครองดินแดนสหรัฐอเมริกาเดิมที่ได้มาจากการทำสงครามเชิงตุงสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ ด้วย

๔. ปรศนีย์ เกศะบุตร. **การจัดการศึกษาผู้ใหญ่กับนโยบายสร้างชาติของรัฐบาลจอมพล ป.**

พิบูลสงคราม ในช่วงปี พ.ศ.๒๔๘๑ – ๒๔๘๗. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙.

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มุ่งศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการจัดการศึกษาผู้ใหญ่กับนโยบายการสร้างชาติของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในช่วงที่รัฐบาลชุดนี้บริหารประเทศตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๘๑ – ๒๔๘๗ โดยเสนอสภาพการณ์อันเป็นที่มาของการเริ่มดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่อย่างเป็นทางการของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม และพิจารณาแนวคิด นโยบายการศึกษา หลักสูตรแบบเรียน บุคลากร รวมทั้งกิจกรรมเกี่ยวกับการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ที่รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ดำเนินการ เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างการจัดการศึกษาผู้ใหญ่กับนโยบายสร้างชาติ อันเป็นนโยบายหลักที่รัฐบาลสมัยนั้นใช้ในการบริหารประเทศ ในที่นี้มีข้อมูลส่วนที่เกี่ยวกับการดำเนินงานจัดการศึกษาผู้ใหญ่ที่มีลักษณะผันแปรไปตามสภาพการณ์ของบ้านเมือง โดยยกกรณีการจัดให้มีการศึกษาผู้ใหญ่ในดินแดนที่ได้รับคืนจากฝรั่งเศสในกรณีพิพาทอินโดจีน ซึ่งนำมาใช้เทียบเคียงกับกรณีของการเข้าไปจัดการศึกษาในดินแดนสหรัฐอเมริกาเดิมที่ไทยเข้าไปปกครองในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒

๕. นคร พันธุ์ณรงค์. **ปัญหาชายแดนไทย – พม่า.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐.

หนังสือเล่มนี้แก้ไขปรับปรุงจากวิทยานิพนธ์เรื่อง **การเจรจาและข้อตกลงระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลอังกฤษเกี่ยวกับหัวเมืองชายแดนลานนาไทยและพม่าสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.๒๔๒๘-๒๔๓๘** (วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ วิทยาเขตประสานมิตร, ๒๕๑๖) เป็นการศึกษาความขัดแย้งในเรื่องหัวเมือง

ชายแดนทางด้านตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน ที่เรียกกันว่า หัวเมืองกะเหรี่ยง (เมืองแจะ เมืองใหม่ เมืองแม่สกุณ) หัวเมืองเงี้ยวทั้งห้า (เมืองต่วน เมืองหาง เมืองจวด เมืองทา เมืองสาต) หัวเมืองตั้งแต่ เชียงแสนไปถึงเชียงตุง (เมืองยอน เมืองตูม เมืองกวาน เมืองไฮ เมืองโก) และหัวเมืองเชียงแขง ซึ่ง ข้อมูลดังกล่าวมีประโยชน์ในการพิจารณาและวิเคราะห์ในเรื่องความสำคัญของหัวเมืองชายแดนด้าน ทิศตะวันตกของสยาม อันเป็นเหตุให้รัฐบาลสยามในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีนโยบายที่จะขยายอำนาจไปยัง หัวเมืองชายแดนซึ่งมีเมืองเชียงตุงรวมอยู่ด้วย

๖. รุจยา อาภากร, ม.ร.ว. คน "ไท" กับเพื่อนบ้าน : กรณีเมืองเชียงตุง. ใน **การศึกษา ประวัติศาสตร์และวรรณกรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไท**, หน้า ๑๗๖-๒๐๖. หนังสือรวม ผลงานจากการประชุมนานาชาติเรื่อง "การศึกษาประวัติศาสตร์และวรรณกรรมของกลุ่ม ชาติพันธุ์ไท" จัดโดย สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และมูลนิธิโตโยต้า ณ โรงแรมเชียงใหม่ออกคิด จ.เชียงใหม่ เมื่อวันที่ ๒๒-๒๓ มีนาคม ๒๕๔๔.

เป็นบทความที่ศึกษาแนวคิดในการศึกษาชาติพันธุ์ และได้นำเมืองเชียงตุงมาเสนอเป็น กรณีศึกษา ซึ่งชี้ให้เห็นว่า เมืองเชียงตุงเป็นกรณีศึกษาที่น่าสนใจต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ ทางการเมือง โดยเสนอว่า เมืองเชียงตุงมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์และมีวิถีชีวิตต่างกัน แบ่งได้ เป็น ๒ กลุ่มคือ กลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่บนพื้นราบในเขตเมืองซึ่งเป็นคนไทยหลายประเภท เช่น เขิน ไต ลื้อ ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งมีชีวิตอยู่บนดอยซึ่งเป็นเขตป่าเป็นกลุ่มที่ไม่ใช่คนไทย ได้แก่ พวกว้า เป็นต้น แต่คน ๒ กลุ่มสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติเพราะมีความสมดุลทางชาติพันธุ์ ซึ่งเกิดจากการรักษาสภาพ ของความเป็นป่าควบคู่กับความเป็นเมือง โดยต่างยอมรับสิทธิในการใช้ทรัพยากรในพื้นที่ "ป่า" และ "เมือง" อย่างไรก็ตาม ความสมดุลทางชาติพันธุ์ที่ดำรงมาเป็นเวลายาวนานได้เปลี่ยนแปลงไปหลังจาก การเข้ามาของชาวตะวันตก และต่อมาโดยรัฐไทยในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม เนื่องจาก เกิดความคิดแบ่งแยกชาติพันธุ์อย่างชัดเจน ซึ่งเป็นความคิดที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙

๗. เสมอชัย พูลสุวรรณ. "รัฐฉาน" (เมืองไต): พลวัตของ "ชาติพันธุ์" ในบริบทของ **ประวัติศาสตร์และสังคมการเมืองร่วมสมัย**. รายงานวิจัยเสนอต่อโครงการอาณานิคมศึกษา & ภูมิภาค (อบศ. &.) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) กันยายน พ.ศ. ๒๕๔๖.

งานศึกษาชิ้นนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อต้องการค้นหาความหมายพลวัตทาง "ชาติพันธุ์" ของผู้คน สองฟากแม่น้ำสาละวินในรัฐฉาน ภายใต้บริบททางการเมือง สังคม และวัฒนธรรมของท้องถิ่น นับ

เนื่องแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน โดยวิเคราะห์ให้เห็นว่า ความเป็น “กลุ่ม” ทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรมของคนไตในพื้นที่นี้ได้ดำรงความหมายอยู่อย่างคงเส้นคงวา แต่ได้ถูกปรับเปลี่ยนอย่างไรไม่มีสูตรสำเร็จตายตัว โดยสัมพันธ์กับเงื่อนไขทางสังคม การเมือง และวัฒนธรรมในแต่ละช่วงเวลา เนื้อหาที่น่าสนใจของงานศึกษานี้อยู่ในบทที่ ๓ เรื่อง “ดินแดนปากกระวันออกแม่น้ำสาละวิน” และบทที่ ๔ เรื่อง “รัฐฉาน (เมืองไต)” ซึ่งมีเรื่องราวของเมืองเชียงตุงในภาพรวมทั้งด้านประวัติศาสตร์ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมไว้ด้วย

๘. อาสา คำภา. **ล้านนาและรัฐฉาน : ความเปลี่ยนแปลงภายใต้กระบวนการรวมศูนย์**

อำนาจและช่วงสมัยอาณาจักรมลายูคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙-๒๐. วิทยานิพนธ์ปริญญา

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาภูมิภาคศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๙.

ผลการศึกษาของวิทยานิพนธ์เรื่องนี้พบว่า เหตุผลของสยามและอังกฤษในการขยายอำนาจเข้ามาในล้านนาและรัฐฉานนั้นแตกต่างกัน โดยจุดเริ่มต้นของการรวมศูนย์อำนาจล้านนาของรัฐบาลสยามมาจากการขยายตัวของลัทธิอาณานิคมในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ และชัดเจนยิ่งขึ้นในช่วงปลายทศวรรษ ๒๔๒๐ เมื่ออำนาจพระมหากษัตริย์ที่ศูนย์กลางมีมากขึ้นและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในล้านนาได้รับความสนใจจากรัฐบาลสยาม ส่วนในรัฐฉาน อังกฤษได้รับสิทธิในการปกครองต่อจากกษัตริย์พม่า ดังนั้น ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในล้านนาและรัฐฉานช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ จึงมีความแตกต่างกันอย่างมาก เพราะขณะที่ล้านนาสูญเสียสถานะประเทศราชที่เคยมีความเป็นอิสระ รวมถึงระบบเจ้านายท้องถิ่นและอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม รัฐฉานกลับมีสถานะเป็นรัฐในอารักขาที่ถูกปกครองแตกต่างไปจากเขตพม่าแท้โดยยังคงไว้ซึ่งระบบเจ้าฟ้าและอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมอย่างมั่นคง

งานเขียนประเภทอื่นที่เกี่ยวข้องโดยรวม

ที่	ชื่อเรื่อง	ชื่อผู้เขียน
๑.	The Trans-Salwin Shan State of Kengtung	G.J. Younghusband
๒.	Ethnic History of the Shans	Archibald Colquhoun
๓.	โลกสลาย : เรื่องจริงของเจ้าหญิงฉาน	เนล อาดัมส์
๔.	The Moon Princess : Memories of the Shan States	Sao Sanda
๕.	ประวัติศาสตร์การสร้าง “ตัวตน”	ธงชัย วินิจจะกุล
๖.	Siam Mapped : A History of Geo-body of a Nation	Thongchai Winichakul
๗.	พม่ารบไทย ว่าด้วยการสงครามระหว่างไทยกับพม่า	สุเนตร ชุตินธรานนท์
๘.	รัฐฉาน : ประวัติศาสตร์และการปฏิวัติ	อัคนี มูลเมฆ

๑. Younghusband, G. J. **The Trans-Salwin Shan State of Kengtung**. Chiang Mai : Silkworm Books, 2005.

หนังสือเล่มนี้ตีพิมพ์ขึ้นจากบันทึกฉบับทางการทหาร ๑ ใน ๒ เล่ม ของ Lieutenant G. J. Younghusband (ยศขณะนั้น) ซึ่งถูกส่งไปเมืองเชียงตุงเพื่อปฏิบัติหน้าที่เป็นสายลับของกองทัพอินเดียในปี ค.ศ.๑๘๘๗ และยังคงมีต้นฉบับปรากฏอยู่ใน The Former India Office Library ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของ British Library ในปัจจุบัน ส่วนอีกเล่มหนึ่งหาไม่พบจึงไม่ได้ถูกตีพิมพ์ออกมา หนังสือเล่มนี้ตีพิมพ์ครั้งแรกในปี ค.ศ.๑๘๘๘ โดยผู้อำนวยการสำนักพิมพ์ของรัฐบาลอังกฤษในเมืองกัลกัตตา งานเขียนของ Younghusband ให้ข้อมูลในเรื่องของผู้คน ภูมิศาสตร์ของขุนเขาทางตอนเหนือ และสภาพชีวิตประจำวันอย่างละเอียด รวมถึงข้อมูลลับจากการปฏิบัติงานเป็นสายลับของเขา ที่ต้องสังเกตและบันทึกทุกๆ สิ่งที่จะเป็นประโยชน์ต่อกองทัพอย่างถูกต้องชัดเจน จึงถือเป็นเอกสารชั้นต้นในเชิงราชการของชาวต่างชาติในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ที่น่าจะมีประโยชน์ต่อการศึกษาข้อมูลเชิงลึกที่เกี่ยวข้องกับเมืองเชียงตุงในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

๒. Colquhoun, Archibald. **Ethnic History of the Shans**. Delhi : Manas Publications, 1985.

หนังสือเล่มนี้ถูกตีพิมพ์ครั้งแรกในปี ค.ศ.๑๘๘๕ ในชื่อ “Amongst the Shans” เนื้อหามีลักษณะเป็นบันทึกการเดินทางในดินแดนรัฐฉาน แต่จะให้ความสำคัญในการศึกษาเรื่องชาติพันธุ์ของผู้คนในดินแดนแถบนี้ ซึ่งนอกจากจะเป็นงานเขียนจากประสบการณ์ของผู้เขียนเองแล้ว ยังได้นำงาน

เขียนของชาวต่างชาติคนอื่นๆ ที่เขียนเรื่องเกี่ยวกับรัฐฉานไว้มาใช้เป็นข้อมูลประกอบด้วย เช่น เรื่อง “The Cradle of the Shan Race” ของ Professor T. De Lacouperie ที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับลักษณะของชาติพันธุ์กลุ่มต่างๆ ในรัฐฉาน หรือการนำข้อมูลจากบันทึกของ Henri Mouhot มาใช้เปรียบเทียบ เช่น ข้อมูลด้านจำนวนประชากร เส้นทางการเดินทาง ชื่อสถานที่ เป็นต้น นอกจากนี้ ยังได้ลงบทความเรื่อง “Historical Sketch of the Shans” ของ Holt S. Hallett ซึ่งเป็นนักเดินทางสำรวจเส้นทางที่เข้ามายังดินแดนแถบนี้ในช่วงเวลาเดียวกัน ดังนั้น ถึงแม้ว่าหนังสือเล่มนี้จะไม่ได้กล่าวถึงเรื่องสงครามเชียงตุงโดยตรง แต่ได้ให้ประโยชน์ต่อการศึกษาด้านชาติพันธุ์และความเป็นมาของผู้คนในดินแดนรัฐฉาน ซึ่งเป็นบันทึกหรืองานเขียนที่มุ่งความสนใจไปในเรื่องที่ต่างไปจากงานเขียนของชาวต่างชาติคนอื่นๆ ในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน

๓. อาดัมส์, เนล. **โลกสลาย : เรื่องจริงของเจ้าหญิงฉาน**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๘.

หนังสือเล่มนี้แปลจากหนังสือภาษาอังกฤษเรื่อง *My Vanished World* เขียนโดย Nel Adams หรือเจ้าฉานวลคู่ เจ้าหญิงเมืองล้อยอกจอกแห่งรัฐฉานซึ่งเกิดและเติบโตในช่วงเวลาที่อังกฤษเข้ามาปกครองพม่าและดินแดนในรัฐฉานมาจนถึงสมัยที่พม่าได้รับเอกราชและเข้าปกครองรัฐฉาน เนื้อหาในหนังสือเล่มนี้สะท้อนให้เห็นถึงประวัติศาสตร์ชีวิตและการดิ้นรนของกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งในช่วงเวลาเปลี่ยนผ่านของการเมืองและสังคมพม่าและรัฐฉานในเวลานั้น โดยผ่านการบรรยายเรื่องจากมุมมองของผู้หญิงคนหนึ่งที่อยู่ในเหตุการณ์และประสบการณ์จริง ผู้เขียนมีจุดมุ่งหมายในการเขียนถึงประสบการณ์ของครอบครัวตนเองและชาวฉานคนอื่นๆ ด้วยเหตุผลหลายประการ แต่ที่สำคัญที่สุดคือการให้ประสบการณ์ของตนเองบันทึกเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และสังคมของช่วงระยะเวลาหนึ่งเพื่อการรับรู้และการศึกษาของคนรุ่นต่อไป และหวังว่าผู้อ่านจะได้ประจักษ์ว่าสงครามและการขาดเสรีภาพทางการเมืองในประเทศหนึ่งมีผลต่อชีวิตประชาชนของแผ่นดินนั้นอย่างไรบ้าง

๔. Sanda, Sao. **The Moon Princess : Memories of the Shan States**. Bangkok : River Books, 2008.

หนังสือเล่มนี้ผู้เขียนมีจุดมุ่งหมายเดิมเพื่อเขียนเป็นชีวประวัติบิดาของเธอผู้ซึ่งดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าฟ้าเมืองยองห้วยในช่วงเวลาที่อังกฤษเข้ามาปกครองจนถึงช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ แต่เนื่องจากไม่มีข้อมูลเพียงพอจึงเขียนเป็นบันทึกความทรงจำส่วนตัวเกี่ยวกับครอบครัวและชีวิตของผู้เขียนแทน ผู้เขียนจึงมิได้มุ่งหวังให้เป็นงานเขียนทางการเมืองหรือทางวิชาการ เพียงแต่ต้องการให้เป็นสิ่งที่นำไปสู่ความรู้และความเข้าใจถึงสถานการณ์ทางการเมืองอันซับซ้อนในปัจจุบัน ซึ่งผู้เขียน

ได้รำลึกกลับไปในช่วงเวลาหลายทศวรรษเพื่อทำให้เห็นภาพว่า ทำไมและอย่างไรจึงมีช่องว่างอย่างมากระหว่างความคิดของชาวนานและชาวพม่า โดยแม้ว่างานเขียนนี้จะกล่าวถึงเมืองยองห้วยเป็นหลัก แต่มีข้อมูลจากประสบการณ์ของผู้เขียนเกี่ยวกับสภาพและสถานการณ์ของรัฐฉานในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ ที่มีประโยชน์ต่อการศึกษาเรื่องราวของกลุ่มเจ้านายในรัฐฉานในช่วงเวลาดังกล่าวด้วย

๕. ธงชัย วินิจจะกุล. ประวัติศาสตร์การสร้าง “ตัวตน”. ใน **อยู่เมืองไทย**, หน้า ๑๒๙-๑๔๒.

กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๐. (รวมบทความสังคมการเมืองเพื่อเป็นเกียรติแด่ ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ในโอกาสอายุครบ ๖๐ ปี).

บทความเรื่องนี้ได้แสดงให้เห็นถึงมุมมองสองด้านของทางฝ่ายตะวันตกและตะวันออกเกี่ยวกับเรื่องดินแดนอาณาเขตทางภูมิศาสตร์ที่มีความสำคัญต่อมโนภาพและการปฏิบัติต่อสิ่งที่เรียกว่า “ประเทศสยาม หรือ ประเทศไทย” โดยให้ความสำคัญกับประเด็นที่ว่า ระหว่างอาณาจักรที่ไม่มีเส้นเขตแดนล้อมรอบกับประเทศที่มีเส้นเขตแดนล้อมรอบนั้น สะท้อนถึงความแตกต่างของความรู้มโนภาพ การปฏิบัติ สัญลักษณ์ ของอาณานิคมอย่างไร รวมถึงเรื่องความเปลี่ยนแปลงของภูมิศาสตร์เกิดขึ้นอย่างไรและก่อให้เกิดอะไรขึ้นต่อมนุษย์และความเป็นสยามประเทศโดยรวม ซึ่งแม้ว่าจะไม่ได้เกี่ยวข้องกับการศึกษาเรื่องสงครามเชียงตุงโดยตรง แต่ข้อมูลในบทความนี้ได้ช่วยอธิบายเกี่ยวกับทัศนคติ มุมมองทั้งสองด้านของคนในอดีตเกี่ยวกับเรื่องเขตแดนในบริเวณนี้ได้เป็นอย่างดี และช่วยทำให้เข้าใจถึงบริบทเกี่ยวกับสถานะของเมืองประเทศราชทางหัวเมืองล้านนาที่มีต่อไทย และบริบททางสังคมที่เกี่ยวข้องกับมหาอำนาจต่างชาติ คือ อังกฤษและฝรั่งเศส ที่อาจส่งผลต่อการเกิดสงครามครั้งนี้ด้วย

๖. Thongchai Winichakul. **Siam Mapped : A History of Geo-body of a Nation.**

Chiangmai : Silkworm Books, 1998.

เป็นงานเขียนที่อธิบายถึงโลกทัศน์ของดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งรวมถึงสยามในยุคสมัยจารีตที่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับรูปแบบรัฐที่ต้องมีอาณาเขตแน่นอน ทำให้เส้นเขตแดนของสยามในช่วงแรกเกิดจากข้อเรียกร้องและการเร่งรัดจากอังกฤษ เพื่อกำหนดการปักปันเขตแดนระหว่างพม่ากับสยาม ดังนั้น ขอบเขตดินแดนของรัฐสยามด้านตะวันตกจึงเกิดขึ้นมาโดยที่สยามเองไม่ได้ตระหนักว่าเป็นเรื่องที่มีความสำคัญมากนักเพียงใด แต่ในเวลาต่อมา สยามได้พยายามใช้ตรรกะทางภูมิศาสตร์แบบตะวันตกนี้ในการสถาปนาสิทธิเหนือดินแดนที่มีความคลุมเครือเพื่อที่จะทำให้ดินแดนเหล่านี้กลายเป็นส่วนหนึ่งของแผนที่สยาม ข้อมูลที่น่าสนใจของงานเขียนเรื่องนี้อยู่ในบทที่ ๕ เป็นเรื่อง

เกี่ยวกับการแบ่งเขตแดนระหว่างสยามกับอังกฤษตามข้อตกลงใน ค.ศ. ๑๘๙๒ (พ.ศ. ๒๔๓๕) ซึ่งเกี่ยวข้องกับข้อตกลงในเรื่องอำนาจการปกครองดินแดนรัฐฉานในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๕ ที่เริ่มมีความชัดเจนในเรื่องเขตแดนมากขึ้น

๗. สุเนตร ชุตินธรานนท์. **พม่ารบไทย ว่าด้วยการสงครามระหว่างไทยกับพม่า**. พิมพ์ครั้งที่ ๗.

กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๔.

ในส่วนของบทความเรื่อง “จักรพรรดิราช : ความคิดทางการเมืองเบื้องหลังสงครามไทยรบพม่า (พ.ศ. ๒๐๘๑-๒๓๙๗) มีจุดมุ่งหมายหลักอยู่ที่การศึกษาความคิดที่ฝังรากอยู่เบื้องหลังสงครามระหว่างไทยกับพม่าในสมัยอยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยมุ่งเน้นไปที่เงื่อนไขการกำหนดปริมณฑลทางอำนาจ (mandala) ของกษัตริย์ผู้ไม่เพียงประกาศพระองค์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช แต่ยังพยายามที่จะพิสูจน์ฐานะทางการเมืองนั้นให้เป็นที่ประจักษ์โดยการขยายแสนยานุภาพทางทหารสู่ดินแดนที่ตนถือเอาเป็นส่วนหนึ่งในเครือข่ายทางอำนาจแห่งตน ถึงแม้ว่าตามความเป็นจริงปริมณฑลทางอำนาจจะไม่คงสภาพแน่นอนแต่เป็นไปอย่างมีทิศทาง ซึ่งทิศทางดังกล่าวถูกกำหนดโดยเงื่อนไขทางสังคม เศรษฐกิจ ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรม ที่สัมพันธ์โดยตรงกับขั้นตอนพัฒนาการของบ้านเมือง จากชุมชนขนาดเล็กไปจนถึงการเติบโตเป็นรัฐรวมศูนย์ขนาดใหญ่ (centralized state)

๘. อัคนี มูลเมฆ. **รัฐฉาน : ประวัติศาสตร์และการปฏิวัติ**. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๘.

หนังสือเล่มนี้เรียบเรียงขึ้นจากต้นฉบับโรเนียวที่อัคนี มูลเมฆ ได้มาจากการเดินทางไปทำข่าวในพื้นที่นอกชายแดนไทยเขตรัฐฉาน ชื่อตามต้นฉบับเดิมคือ **Historical Facts about the Shan State** ผู้เป็นเจ้าของซึ่งปรากฏอยู่บนปกของต้นฉบับคือ ฝ่ายข่าวสารของ The Government of Thailand Revolutionary Council (TRC) ซึ่งในเวลานี้คณะบุคคลดังกล่าวได้สลายตัวไปพร้อมกับการสลายตัวของ “กองทัพเมืองไต” หรือ Mong Tai Army (MTA) เมื่อครั้งขุนสายอมมสวามีภักดีต่อรัฐบาลพม่าใน ค.ศ. ๑๙๙๖ และจากประสบการณ์ในการทำงานเป็นผู้สื่อข่าวแดนด้านตะวันตกของไทยหลายปี ทำให้อัคนีทราบว่า คนไทยและหน่วยราชการของไทยมีข้อมูลพื้นฐานน้อยมากในการทำ ความเข้าใจกับสถานการณ์ในประเทศเพื่อนบ้านโดยเฉพาะพม่าและรัฐฉาน เขาจึงคิดว่าสิ่งที่ปรากฏในต้นฉบับเรื่องนี้เป็นข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่ควรได้รับการเปิดเผยให้คนไทยได้ทราบ อีกทั้งยังควรรับรู้ถึงเบื้องหลังแห่งความยากลำบากในความพยายามต่อสู้เพื่อปฏิวัติปลดปล่อยดินแดนของคนในรัฐฉานให้พ้นจากการยึดครองของศัตรูภายนอก

จากการรวบรวมงานค้นคว้าวิจัยและงานเขียนทั่วไปเรื่องสงครามเชียงใหม่ในประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ. ๒๓๙๒-๒๔๔๘ ที่ผ่านมา โดยภาพรวมสรุปได้ว่ามีอยู่ ๒ ลักษณะใหญ่ คือ งานเขียนที่มีการกล่าวถึงสงครามเชียงใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นและสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ ในหัวข้อที่ ๑. และ ๒. รวมจำนวน ๑๙ เรื่อง และงานเขียนที่ไม่ได้กล่าวถึงสงครามเชียงใหม่โดยตรงแต่เป็นการศึกษาในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสงครามเชียงใหม่ในแต่ละสมัยดังที่แสดงไว้ในหัวข้อที่ ๓ รวมจำนวน ๑๖ เรื่อง รวมเอกสารที่ค้นคว้าทั้งสิ้น ๓๕ เรื่อง ซึ่งในแต่ละหัวข้อนั้นได้แบ่งย่อยเป็นงานวิจัยและวิทยานิพนธ์ กับเอกสารที่ปรากฏข้อมูลเกี่ยวกับสงครามเชียงใหม่ทั้งที่เป็นหนังสือ ตำรา บทความ

ในงานเขียนที่เกี่ยวข้องกับสงครามเชียงใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น จะมีเนื้อหาทั้งที่เป็นเรื่องการบรรยายเหตุการณ์ของสงคราม ยุทธศาสตร์และยุทธวิธีในการรบ พระบรมราชาบายของพระมหากษัตริย์ในการทำสงคราม บทบาทความสำคัญของบุคคลกลุ่มต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง รวมไปถึงบริบทแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับสงคราม แต่จากการสำรวจจำนวนของงานเขียนในกลุ่มนี้ทั้งหมดนั้น จะเห็นว่าเน้นหนักไปที่การบรรยายเหตุการณ์ของสงครามและการอธิบายถึงสาเหตุและผลของสงครามเป็นหลัก ทั้งนี้จากงานเขียนทั้งหมดนั้นมีเอกสารที่สำคัญต่อการศึกษารื่องสงครามเชียงใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น คือ **จดหมายเหตุทัพเชียงใหม่** ซึ่งเป็นการรวบรวมเอกสารชั้นต้นที่เป็นสมุดไทยเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวมาจัดพิมพ์ และงานพระนิพนธ์ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เรื่อง **พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า** ที่ให้ข้อมูลร่วมสมัยและมีการลำดับเรื่องราวที่เกิดขึ้นไว้อย่างค่อนข้างชัดเจนและเป็นต้นแบบของการเขียนถึงสงครามเชียงใหม่ในงานเขียนสมัยต่อมา นอกจากนี้ยังเป็นที่ยอมรับได้ว่า ยังไม่มีงานเขียนใดที่กล่าวถึงแต่สงครามเชียงใหม่โดยเฉพาะ มีเพียงแต่นำมาประกอบเป็นส่วนหนึ่งในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการสงครามและกิจการด้านการทหารของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเท่านั้น จึงทำให้ความสำคัญของสงครามเชียงใหม่ดูลดน้อยลงไปและขาดการศึกษาอย่างละเอียดลึกซึ้งและจริงจัง

ส่วนงานเขียนที่เกี่ยวข้องกับสงครามเชียงใหม่ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ มีงานวิจัยซึ่งเป็นวิทยานิพนธ์ของ สมโชค สวัสดิรักษ์ เรื่อง **ความสัมพันธ์ทางทหารระหว่างไทยกับญี่ปุ่นในสงครามมหาเอเชียบูรพา พ.ศ. ๒๔๘๔-๒๔๘๘** ที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับสงครามเชียงใหม่ในสมัยดังกล่าวโดยตรง โดยเฉพาะรายละเอียดเกี่ยวกับการดำเนินการทางทหารของกองทัพพายัพในการเข้ายึดเมืองเชียงใหม่ ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อผู้ศึกษาในการค้นคว้าข้อมูลที่ไม่สามารถค้นคว้าได้จากงานเขียนเรื่องอื่นๆ

สำหรับงานเขียนที่เกี่ยวข้องกับสงครามเชียงใหม่โดยภาพรวมนั้น ได้มีการสำรวจงานในมุมกว้าง คือ ไม่ได้ศึกษาค้นคว้าแต่เฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสงครามหรือกิจการด้านการทหารของไทยสมัยรัตนโกสินทร์เท่านั้น แต่ยังสามารถขยายไปถึงเรื่องกรอบความคิดและแนวทางในการศึกษาวิจัยจากงานวิจัย

และวิทยานิพนธ์รวมถึงหนังสือและบทความต่างๆ ทั้งของไทยและต่างประเทศ ที่แม้ว่าจะไม่ใช่เรื่องของสงครามเชียงใหม่โดยตรงแต่แสดงให้เห็นถึงรูปแบบและแนวทางที่จะใช้ศึกษาวิจัยเรื่องสงครามเชียงใหม่ได้ต่อไป นอกจากนี้ ยังมีเรื่องของยุทธศาสตร์และยุทธวิธี แนวคิดและบทบาทของชนชั้นนำไทย บริบททางสังคมทั้งของไทยและกลุ่มเมืองในรัฐฉานและสิบสองปันนาในสมัยรัตนโกสินทร์จนถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับต่างประเทศ ซึ่งงานเขียนต่างๆ ตามประเด็นที่กล่าวมานี้ได้ช่วยทำให้เกิดมุมมองที่กว้างมากขึ้นในการศึกษาบริบทด้านต่างๆ ของสังคมไทยในช่วงเวลานั้น และช่วยสะท้อนให้เห็นถึงปัจจัยที่อาจส่งผลต่อการทำสงครามเชียงใหม่ในแต่ละสมัยได้มากยิ่งขึ้น

๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย เพื่อศึกษา

๑. สาเหตุ กระบวนการกลยุทธ์ ผล และเปรียบเทียบความเหมือนและต่างกันของการทำสงครามเชียงใหม่แต่ละครั้งในประวัติศาสตร์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์ช่วง พ.ศ.๒๓๙๑-๒๔๘๘
๒. ผลกระทบของสงครามเชียงใหม่ต่อไทยและต่อความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับเชียงใหม่ พม่า และอังกฤษ

๑.๔ สมมติฐานของการวิจัย

๑. สงครามเชียงใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์ช่วง พ.ศ.๒๓๙๑-๒๔๘๘ เกิดขึ้นทั้งหมด ๔ ครั้ง
๒. สาเหตุของการทำสงครามเกิดจากผลประโยชน์ในด้านการเมือง มิใช่ผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจ การค้าและทรัพยากร ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ถึงรัชกาลที่ ๔ เมืองเชียงใหม่เป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญในการป้องกันภัยจากพม่าที่จะเข้ามาโจมตีล้านนา ส่วนในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ ไทยใช้เมืองเชียงใหม่เป็นข้อต่อรองกับญี่ปุ่นเพื่อแลกเปลี่ยนกับการได้ดินแดนสี่รัฐมลายูกลับคืนมา แต่อย่างไรก็ตาม ผลของสงครามแต่ละครั้ง ไทยไม่สามารถนำเมืองเชียงใหม่เข้ามาอยู่ในการปกครองได้อย่างถาวร
๓. แนวคิดของผู้นำและรูปแบบการปกครองของไทยที่แตกต่างกันในช่วงก่อนและหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.๒๔๗๕ รวมถึงบทบาทและปฏิกริยาของผู้ปกครองเมืองเชียงใหม่ต่อฝ่ายไทยที่เข้ามาโจมตี และบทบาทของอังกฤษที่เข้ามายึดครองพม่าและดินแดนในรัฐฉาน รวมทั้งเมืองเชียงใหม่ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ เป็นปัจจัยที่มีผลทำให้รูปแบบทางการทหารและยุทธวิธีในการทำสงครามเชียงใหม่มีความแตกต่างกัน

๑.๕ ขอบเขตของการวิจัย

ในการศึกษาเรื่อง “สงครามเชียงใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยพ.ศ.๒๓๙๒-๒๔๔๘” ผู้วิจัยมุ่งศึกษาถึงสาเหตุ วิธีดำเนินการสงคราม ผล และเปรียบเทียบความเหมือนและต่างกันของสงครามเชียงใหม่ที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์ จำนวน ๔ ครั้ง ซึ่งครอบคลุมช่วงเวลาจาก พ.ศ.๒๓๙๒ ที่เริ่มสงครามเชียงใหม่ครั้งแรกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ จนถึง พ.ศ. ๒๔๔๘ ซึ่งเป็นปีที่กองทัพไทยได้เริ่มถอนทหารออกจากเมืองเชียงใหม่อย่างเป็นทางการ นอกจากนี้ยังได้ศึกษาวิเคราะห์ถึงผลกระทบของสงครามเชียงใหม่ที่มีต่อไทย รวมถึงผลกระทบของความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับเชียงใหม่และประเทศอื่นๆ ที่เกี่ยวพันกับสงครามเชียงใหม่ ได้แก่ พม่าและอังกฤษ

๑.๖ วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้าและการสำรวจเอกสาร

ในการศึกษาค้นคว้าและการวิจัยในงานวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) ด้วยการวิเคราะห์ข้อมูลทางด้านเอกสารและนำเสนอในรูปแบบของการพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Analytical Description) เป็นหลัก โดยอาศัยข้อมูลเอกสารเท่าที่มีอยู่และเท่าที่ทางราชการจะเปิดเผยได้ และวิธีดำเนินการค้นคว้าส่วนใหญ่จะเป็นการสำรวจและศึกษาข้อมูลจากเอกสารชั้นต้น (Primary Source) ทั้งที่ยังมิได้ตีพิมพ์และที่มีการตีพิมพ์แล้ว ได้แก่ สมุดไทยดำเรื่องจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ และรัชกาลที่ ๔ พระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ ๔ จดหมายเหตุทัพเชียงใหม่ เอกสารกองบัญชาการทหารสูงสุด เอกสารสำนักนายกรัชมุนตรี ฯลฯ รวมทั้งการสำรวจและศึกษาจากเอกสารชั้นรอง (Secondary Source) ได้แก่ งานวิจัยและวิทยานิพนธ์ งานเขียนทั่วไปที่เป็นหนังสือและบทความต่างๆ ซึ่งจัดเก็บอยู่ในแหล่งค้นคว้าได้แก่ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร สำนักหอสมุดแห่งชาติ พระนคร หอสมุดของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และหอสมุดสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี นอกจากนี้ในการศึกษาายังได้ใช้วิธีการสัมภาษณ์บุคคลผู้มีประสบการณ์ร่วมในสงครามเชียงใหม่สมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ ทั้งอดีตทหารไทยและชาวเมืองเชียงใหม่อีกด้วย

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย

๑. ทำให้เข้าใจสาเหตุ รูปแบบ และวิธีการดำเนินสงครามเชียงใหม่ของฝ่ายไทย ได้ชัดเจนและมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น
๒. ทำให้เข้าใจความสำคัญของการทำสงครามเชียงใหม่แต่ละครั้งที่สัมพันธ์กับบริบททางการเมืองของไทยทั้งภายในและภายนอกประเทศ

๓. เป็นแนวทางในการศึกษาวิจัยในหัวข้ออื่นๆ ที่สัมพันธ์กับสงครามเชียงตุง รวมทั้งประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับดินแดนอื่นๆ ในภูมิภาคเดียวกันต่อไป

๑.๘ คำศัพท์เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย

เนื่องจากเนื้อหาของวิทยานิพนธ์เรื่องนี้เป็นเรื่องของเหตุการณ์ที่มีภูมิหลังต่อเนื่องกันมาเป็นเวลานาน ตั้งแต่ก่อนการประกาศเปลี่ยนชื่อประเทศจาก “สยาม” มาเป็น “ประเทศไทย” ใน พ.ศ. ๒๔๘๒ (ค.ศ. ๑๙๓๙) ดังนั้น คำเรียกชื่อประเทศไทยในงานค้นคว้านี้ อาจมีทั้ง “สยาม” และ “ไทย” ซึ่งส่วนใหญ่คำว่า “สยาม” มักจะพบในตอนที่เป็นการคัดข้อความ หรือถ้อยคำของบุคคลอื่นที่เขียนขึ้นในขณะที่ยังใช้ชื่อนั้นอยู่ อย่างไรก็ตาม ให้เป็นที่เข้าใจว่า “สยาม” กับ “ไทย” เป็นชื่อประเทศเดียวกัน แต่เพื่อความสะดวกในการทำความเข้าใจและเพื่อให้ข้อเขียนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จึงขอใช้คำว่า “ประเทศไทย” หรือ “ไทย” ในวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ทั้งหมด

บทที่ ๒

สงครามเชียงตุงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ. ๒๓๙๒ – ๒๓๙๗

ก่อนที่จะศึกษาเหตุการณ์สงครามระหว่างไทยกับเชียงตุงที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ไทย จะขออธิบายภาพ ภูมิศาสตร์ ที่ตั้ง และพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเชียงตุง ซึ่งมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับดินแดนล้านนาหรือภาคเหนือของไทยในปัจจุบัน ทั้งนี้ทั้งเชียงตุงและล้านนา ซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่เชียงใหม่ เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นรัฐที่มีระดับพัฒนาการคล้ายคลึงกัน คือเป็นรัฐศักดินาไทที่ไม่สามารถพัฒนาไปสู่ความเป็นรัฐอาณาจักรได้อย่างแท้จริง ทั้ง เชียงตุง ล้านนา และรวมไปถึงดินแดนสิบสองปันนาของไทยล้วนมีความสัมพันธ์กันภายใต้เครือข่ายทางการเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรมของกลุ่มรัฐทางตอนใน (ยวน (โยน) – ชิน (เงิน) – ลื้อ)* ที่แนบแน่น ด้วยเงื่อนไขทางกายภาพที่ด้อยกว่าผนวกกับชะตากรรมทางประวัติศาสตร์นำไปให้ทั้ง เชียงตุง ล้านนา สิบสองปันนา ต้องกลายเป็นประเทศราชของรัฐจารีตขนาดใหญ่อย่างพม่าในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๒ ก่อนที่ผู้นำล้านนาจะทำการ “พินม่าน” และหันมาสวมมิกัดต่อธนบุรีและกรุงเทพฯ ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ทั้งนี้จากความละม้ายคล้ายคลึงกันทางวัฒนธรรมและความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกันระหว่างเชียงตุงและล้านนา จะมีผลต่อการทำสงครามเชียงตุงในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นดังจะกล่าวถึงต่อไป

๒.๑ เชียงตุง : ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์

เชียงตุง นับเป็นเมืองที่ใหญ่ที่สุดในเขตฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน ตั้งอยู่ ณ ละติจูดที่ ๒๑ องศา ๑๗ ลิปดา ๔๘ ลิปดาเหนือ และลองจิจูดที่ ๙๙ องศา ๔๐ ลิปดาตะวันออก ความสูงประมาณ ๒,๗๐๐ ฟุตเหนือระดับน้ำทะเล ปัจจุบันคือดินแดนรัฐฉานตะวันออกของประเทศพม่า มีพรมแดนทางเหนือติดต่อกับสิบสองปันนาของจีน ส่วนทางใต้ติดต่อกับล้านนาหรือภาคเหนือของประเทศไทยในปัจจุบัน สภาพภูมิประเทศของเชียงตุงเป็นแอ่งก้นกระทะ มีภูเขาล้อมรอบทุกด้าน แม้ในเขตเมืองก็มีเนินเขาเตี้ย ๆ อยู่ทั่วไป ภูมิศาสตร์ของเชียงตุงมีลักษณะปิดล้อมด้วยกำแพงภูเขา คล้ายคลึงกับรัฐเล็ก รัฐน้อยต่าง ๆ ในดินแดนไทใหญ่รัฐฉาน เช่น เมืองนาย แสหนวี สีป้อ โดยที่เมือง

* ยวน หรือ ไท-ยวนใน ดินแดนล้านนา ซึ่งปัจจุบันคือภาคเหนือของประเทศไทย ลื้อ หรือไทลื้อในสิบสองปันนาปัจจุบันคือดินแดนตอนใต้สุดของประเทศจีน ส่วน เงิน หรือไทเงิน แท้จริงแล้วคือลื้อกลุ่มหนึ่ง ที่เรียกตนเองตามถิ่นฐาน (แม่น้ำเงิน หรือ ชิน) ไทเงินมีการกระจายตัวอยู่แถบเมืองเชียงตุง ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน ประเทศพม่าในปัจจุบัน

ต่าง ๆ เหล่านี้มักตั้งอยู่บนที่ราบหุบเขาเล็ก ๆ ของแม่น้ำสาขาที่ไหลลงแม่น้ำสายใหญ่ เช่น แม่น้ำอิระวดี แม่น้ำโขง เช่น เมืองสีปอ ในเขตรัฐฉานตอนบนตั้งอยู่บนที่ราบน้ำตื้นซึ่งไหลลงแม่น้ำอิระวดี ส่วนเชียงตุงตั้งอยู่ในเขตที่ราบน้ำเขินที่ไหลลงแม่น้ำหลวง ซึ่งเป็นสาขาของแม่น้ำโขง^๑

เชียงตุงประกอบไปด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ ๒ กลุ่มใหญ่ ๆ คือกลุ่ม “ชิน” หรือ “เขิน” ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีความสำคัญที่สุดเพราะเป็นกลุ่มชนชั้นปกครอง อาศัยอยู่บริเวณศูนย์กลางของเมืองเชียงตุงเรื่องราวของเชียงตุงในประวัติศาสตร์จึงเป็นเรื่องของกลุ่ม “ชิน” ทั้งสิ้น ชื่อที่มาของ “ชิน” มาจาก “น้ำชิน” แม่น้ำสายสำคัญที่ไหลผ่านเขตที่ราบเชียงตุง ซึ่งไหลย้อนจากดอยทางด้านตะวันตกไปทางเหนือ ซึ่งต่ำกว่า ผิดไปจากธรรมชาติของแม่น้ำทั่วไปที่มักไหลจากทิศเหนือลงใต้ จึงเป็นที่มาของ น้ำชิน หรือ ชิน นั่นเอง^๒ นอกจากนี้ อีกกลุ่มหนึ่งคือชาติพันธุ์ในเขตที่สูง เช่น วัว และ ลัวะ ซึ่งอาจเรียกโดยรวมว่าไทดอย (ไตหลอย) ทั้งนี้โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มลัวะ ซึ่งเชื่อว่าเป็นชาติพันธุ์ดั้งเดิมก่อนที่กลุ่มชินจะขึ้นมา มีอำนาจพร้อมกับกาสร้างเมืองเมืองเชียงตุงของพญามังราย

สำหรับที่มาของชื่อเมืองเชียงตุงนั้น ตามตำนานในพงศาวดารเมืองเชียงตุง (The Jengtung State Chronicle) หรือที่ชาวเมืองเชียงตุงเรียกว่า “หนังสือพื้นเมือง” นั้นกล่าวว่า แต่เดิมได้เกิดเหตุการณ์น้ำท่วมครั้งใหญ่ขึ้น ณ ริมฝั่งลำน้ำชิน แต่ได้มีฤๅษีตนหนึ่งนามว่า จันทสิขตุงค์หรือตุงคฤๅษี ได้มาระบายน้ำออกไปและอธิษฐานขอให้บริเวณนั้นกลายเป็นบ้านเมืองขึ้น เมื่อน้ำไหลออกไปแล้วยังคงเหลือเป็นหนองน้ำใหญ่อยู่ใจกลางสถานที่แห่งนั้น จึงให้ชื่อว่า “หนองตุง” และเมื่อสร้างเมืองขึ้นจึงเรียกชื่อเมืองว่า “เชียงตุง” ตามนามของตุงคฤๅษี^๓

นอกจากนี้ เชียงตุงยังมีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “เขมรัฐ” แต่ไม่ปรากฏที่มาที่แน่ชัด คงปรากฏในประวัติศาสตร์เชียงตุงเพียงว่า ในแผ่นดินเจ้าแก้วบุญนำ ซึ่งครองเชียงตุงเมื่อจุลศักราช ๙๒๓ (พ.ศ. ๒๑๐๔) ขณะอายุได้ ๒๕ ปี พระเจ้าแผ่นดินพม่าในเวลานั้นคือ บุเรงนอง ได้แต่งตั้งให้เป็น “พระยารัตนภูมินทรินทา เขมาธิปติราชา” ซึ่งมีความหมายว่า เป็นเจ้าผู้ครองนครเขมรัฐนับเป็นองค์แรก และเจ้าผู้ครองนครเชียงตุงต่อมาจะมีคำว่า “เขมาธิปติราชา” ต่อท้ายทุกองค์^๔ อีกทางหนึ่งสันนิษฐาน

^๑ อาสา คำภา. “ล้านนา และ รัฐฉาน : ความเปลี่ยนแปลงภายใต้กระบวนการรวมศูนย์อำนาจและช่วงสมัยอาณาจักรล้านนาคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ – ๒๐.” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภูมิภาคศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ๒๕๔๙), หน้า ๒๖.

^๒ ธีรภาพ โลหิตกุล, *กว่าจะรู้ค่าคนไท ในอุษาคเนย์* (กรุงเทพฯ : ประพันธ์สาส์น, ๒๕๔๔), หน้า ๕๕ – ๖๐.

^๓ The Padang Chronicle and the Jengtung State Chronicle Translated, translated by Sao Saimong Mangrai (The University of Michigan : Center for South and Southeast Asian Studies, 1981), pp. 213-215.

^๔ บ. บุญคำ, *เที่ยวเมืองเชียงตุงและแคว้นสาละวิน* (พิษณุโลก : โรงพิมพ์รัตนสุวรรณ, ๒๕๙๙), หน้า ๔.

ได้ว่า อาจเนื่องมาจากแต่เดิมเมืองเชียงตุงมีโรคภัยไข้เจ็บชุกชุมมากไม่มีผู้ใดที่มาครองเมืองอยู่ได้นาน จึงต้องนำเมืองถวายให้พระสงฆ์และเปลี่ยนชื่อเมืองเสียใหม่ว่า “เขมรัฐ” ซึ่งแปลว่าแผ่นดินหรือประเทศที่เกษมสำราญ^๕

เชียงตุงในสมัยจารีต : พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ จากเครือข่ายอาณาจักรล้านนาสู่ประเทศราชของพม่า

ดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นว่าทั้งเชียงตุงและล้านนา (ซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่เชียงใหม่) เป็นดินแดนที่มีความใกล้ชิดกันอย่างมาก นับตั้งแต่ยุคการสร้างบ้านแปงเมืองโดยพญามังรายแห่งราชวงศ์มังรายของล้านนาเมื่อกว่า ๗๐๐ ปีก่อน กระทั่งถึงประวัติศาสตร์ยุคใกล้ในช่วงราวครึ่งศตวรรษก่อนหน้านี้อาจกล่าวได้ว่าเรื่องราวของเชียงตุงแทบจะแยกไม่ออกจากเรื่องราวของล้านนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสัมพันธ์ของชนชั้นปกครอง ทั้งนี้ตามตำนานพญามังรายสร้างเมืองเชียงตุงกล่าวไว้ว่า เดิมเมืองเชียงตุงเป็นชุมชนของชาวลัวะ เมื่อพญามังรายเสด็จประพาสล่าสัตว์ได้พบเห็นภูมิประเทศที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การสร้างบ้านแปงเมือง จึงได้ให้สลักรูปพราหมณ์ลงมาไว้บนดอยนั้น หลังจากนั้นได้ส่งกองกำลังจากเชียงรายมาปราบลัวะ แต่ไม่สำเร็จจึงได้ส่งมังคุดมั่งเคียนซึ่งเป็นชาวลัวะเช่นกันไปปราบด้วยกลอุบายจนเป็นผลสำเร็จใน พ.ศ. ๑๗๙๖ แล้วให้สร้างเวียงใหม่ที่เวียงแก้วของลัวะเดิมเรียกชื่อว่า “ตุงคบุรี” ตามชื่อหนองใหญ่ใจกลางเมือง เชียงตุงจึงอยู่ในฐานะ “ลูกช้างหางเมือง” หรือเมืองขอบเขตพหุสีมาของล้านนาตั้งแต่นั้นมา

ตามตำนานกล่าวว่าในระยะแรกเจ้าเมืองเชียงตุงเป็นลัวะ ซึ่งต้องลงไปเฝ้าพญามังรายเพื่อ “เอาเวียงเอาการ” ที่เชียงรายหรือเชียงใหม่เสมอ ต่อมาพญามังราย ส่งท้าวหน้าทวมซึ่งเป็นหลานขึ้นไปปกครองเชียงตุงใน พ.ศ. ๑๗๙๖ โดยให้ปกครองเป็นอิสระไม่ขึ้นต่อเชียงใหม่อีกต่อไป ทั้งนี้ท้าวหน้าทวมผู้ซึ่งที่มีประวัติว่ามีความสามารถในการรบ เชื่อว่าถูกส่งไปปกครองเชียงตุงเพื่อรับมือกับศึกมองโกล ด้วยเหตุที่ว่าทั้งเชียงใหม่และเชียงตุงถือกำเนิดขึ้นในยุคเดียวกับที่ราชวงศ์หยวน (มองโกล) กำลังขยายอำนาจลงมาทางตอนใต้ เชียงตุงจึงมีความสำคัญในฐานะเมืองหน้าด่านทางตอนเหนือ เพื่อป้องกันล้านนาจากกองทัพจีน ซึ่งในเวลาต่อมาพม่าก็ได้ใช้เหตุผลทางยุทธศาสตร์นี้ในการที่จะเข้ามาควบคุมเชียงตุง

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕.

^๖ รัตนาพร เศรษฐกุล, “ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองเชียงใหม่และเชียงตุงจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙,” **วารสารมนุษยศาสตร์** ๑ (กรกฎาคม – ธันวาคม ๒๕๒๗) : ๒๕.

ด้วยเหตุที่เชื้อสายเจ้าเมืองเชียงตุงมาจากราชวงศ์มังรายตั้งแต่แรก ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างเชียงตุงกับเชียงใหม่จึงมีฐานะเป็นบ้านพี่เมืองน้องกันโดยตลอด บางครั้งเจ้าเมืองเชียงตุงก็เป็นเชื้อสายของกษัตริย์เมืองเชียงใหม่โดยตรง เช่น เจ้าเจ็ดพันตุ ซึ่งเป็นโอรสของพระเจ้าผายูแห่งเมืองเชียงใหม่ (พ.ศ. ๑๘๗๙ - ๑๘๙๘) เมื่อครั้งเจ้าเจ็ดพันตุสิ้นพระชนม์ เจ้าอ้ายออร ราชโอรสได้ขึ้นครองเมืองเชียงตุงและได้อภิเษกสมรสกับพระราชธิดาของพระเจ้ากือนา (พ.ศ. ๑๘๙๘ - ๑๙๒๘) กษัตริย์องค์สำคัญของล้านนา ในสมัยนี้ล้านนาเริ่มทำสงครามกับอยุธยา ปรากฏว่ากษัตริย์เมืองเชียงตุงได้ช่วยทำสงครามถึงกับถูกจับเป็นเชลยในฐานะของสามัญชนไปอยู่กรุงศรีอยุธยาจนกระทั่งได้รับความช่วยเหลือจากมหาเถระชื่อ สุชาโต จึงได้เป็นอิสระกลับบ้านเมือง^๗

ความสัมพันธ์ระหว่างเชียงตุงกับล้านนา (เชียงใหม่) ยังถูกกระชับให้แน่นแฟ้นด้วยการติดต่อทางศาสนา ดังจะพบว่า ครั้นเริ่มมีการประดิษฐานพุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์ใหม่ (นิกายวัดป่าแดง) ก็มีพระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่จากเชียงตุงเข้ามาศึกษา และนำพุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์ใหม่ไปเผยแพร่วัดที่เชียงตุง จนได้รับความศรัทธาเชื่อถือจากประชาชนเป็นอันมาก ถึงกับเปลี่ยนชื่อวัดประจำเมืองจากวัดชัยมันตารามเป็นวัดป่าแดงตามแบบเชียงใหม่ หรือ เมื่อครั้งที่เกิดกรณีศาสนาภทในเชียงตุงระหว่าง พ.ศ. ๒๐๑๙ - ๒๐๕๑ ระหว่างนิกายยางกว (สวนดอก) กับนิกายลังกาวงศ์ใหม่ พระเมืองแก้วกษัตริย์เชียงใหม่ก็มีบทบาทเป็นผู้ช่วยเข้ามาไกลเกลี่ยปัญหานี้ กล่าวได้ว่าประวัติศาสตร์เชียงตุงในช่วงก่อนตกเป็นประเทศราชของพม่า บางช่วงเชียงตุงจะมีฐานะเป็นรัฐอิสระ และบ่อยครั้งที่ถูกครอบงำจากล้านนาผ่านเครือข่ายความสัมพันธ์ของชนชั้นปกครองและมิติทางวัฒนธรรม

ราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๒ ทั้งเชียงตุงและเชียงใหม่ต่างได้รับผลกระทบจากการขยายอำนาจของหงสาวดี (พม่า) พม่าเข้ายึดเมืองเชียงใหม่ใน พ.ศ. ๒๑๐๑ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๑๐๒ ก็เข้าปราบหัวเมืองในรัฐฉานซึ่งรวมไปถึงเชียงตุง ซึ่งเคยพึ่งพาอำนาจเชียงใหม่^๘ อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากที่ตกเป็นประเทศราชพม่าได้ไม่นาน กษัตริย์เชียงใหม่ก็มีท่าทีเป็นกบฏต่อพม่า พม่าจึงยุติบทบาทของเจ้านายเชื้อสายราชวงศ์มังราย จากนั้นจึงส่งเจ้านายพม่า และขุนนางพม่าเข้ามาปกครองล้านนาเป็นระยะเวลาต่อเนื่องอีกกว่า ๒๐๐ ปี

สำหรับเชียงตุง เนื่องจากได้แสดงการยอมรับอำนาจพม่าอย่างเป็นทางการใน พ.ศ. ๒๑๐๗ ดังนั้นภายใต้การปกครองของพม่า เชียงตุงจึงยังคงอำนาจการปกครองตนเองอย่างเต็มที่ ภายใต้เงื่อนไขการแสดงตนสวามิภักดิ์แบบจารีต อาทิ การส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทอง ชันเงิน ชันทอง ผ้าแพร ผ้า

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖.

^๘ อาสา คำภา, "ล้านนา และ รัฐฉาน : ความเปลี่ยนแปลงภายใต้กระบวนการรวมศูนย์อำนาจและช่วงสมัยอาณานิคมปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๐," หน้า ๓๔.

ใหม่ เป็นเครื่องราชบรรณาการ ส่งรายได้จากภาษีอากร และต้องส่งไพร่พลไปช่วยทำศึกสงคราม พม่ามักใช้นโยบายตัวประกันในการควบคุมเมืองประเทศราช โดยให้ลูกชายหรือน้องชายเจ้าเมืองนั้น ๆ ไปอยู่ที่ราชสำนักอังวะ เพื่อประกันความจงรักภักดีและหล่อหลอมให้ใกล้ชิดกับวัฒนธรรมพม่า นอกจากนี้เป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่เจ้าฟ้าเมืองต่าง ๆ มักต้องส่งพระธิดา พระชนิษฐา หรือพระนัดดา ไปเป็นบาทบริจาริกาของกษัตริย์พม่า

ดูเหมือนว่าระบบเจ้าฟ้าในเชียงตุงจะมีพัฒนาการที่ชัดเจนมากขึ้นนับตั้งแต่ช่วงสมัยประเทศราชของพม่าเป็นต้นมา ทั้งนี้กรณีหัวเมืองไทใหญ่ในรัฐฉาน ลำดับชั้นมูลนายสูงสุดของแต่ละเมืองคือ เจ้าฟ้า (Sawbwa) คำว่า เจ้าฟ้า นี้หมายถึง เจ้าแห่งฟ้า ผู้มีอำนาจแห่งฟ้า นอกจากนี้ยังมีคำเรียกขานอื่นๆ อีกเช่น เจ้าฟ้าหลวง เจ้าหลวง สำหรับพม่าจะเรียกบรรดาเจ้าฟ้าผู้ปกครองหัวเมืองไทใหญ่ทั้งหมด ซึ่งรวมถึงเชียงตุง ว่า “เนวิยะหยีน” หรือเจ้าแห่งพระอาทิตย์อัสดง^๙ การปกครองในระดับบนของเชียงตุงเริ่มจากตำแหน่งเจ้าฟ้า* ซึ่งมีอำนาจเด็ดขาดสูงสุด รองลงมาคือ เจ้าแกมเมือง เป็นตำแหน่งอุปราชหรือรัชทายาท เจ้าเมืองเหล็ก เจ้าเมืองขากและเจ้าเมืองซอน ตำแหน่งทั้งสามจากเจ้าแกมเมือง เป็นเจ้านายเชื้อพระวงศ์ระดับสูงของเมืองเชียงตุงที่กินนาของเมืองดังกล่าว ซึ่งเป็นเมืองใหญ่และมีความสำคัญในแคว้นแคว้นเชียงตุง นอกจากนี้เจ้านายและเชื้อพระวงศ์แล้วชนชั้นปกครองเชียงตุงยังประกอบด้วยขุนนางและข้าราชการ ข้าราชการระดับสูงจะดำรงตำแหน่งพญา ทั้งนี้ข้อมูลจากบันทึกการเดินทางของชาวตะวันตกเช่น W.C. McLeod ซึ่งมีโอกาสเดินทางเข้าไปในเชียงตุงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐ (ก่อนสงครามเชียงตุง) กล่าวว่าสังคมที่เชียงตุงมีการผูกพันระหว่างผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองใกล้ชิดกว่าที่พม่า^{๑๐}

ภายใต้อำนาจของพม่าเป็นเวลากว่า ๒๐๐ ปี ตำนานและพงศาวดารเชียงตุงไม่ได้ระบุถึงความขัดแย้งที่รุนแรงหรือความพยายามอย่างเต็มที่ ในอันที่จะโค่นล้มอำนาจของพม่า ต่างกับกรณีของล้านนาซึ่งเจ้านายและขุนนางไม่พอใจการปกครองที่กดขี่ของพม่า จนร่วมมือกันปลดแอกพม่าและยอมเข้ามาสวามิภักดิ์ต่อไทยใน พ.ศ. ๒๓๑๗ อย่างไรก็ตามความไม่พอใจในพม่าคงมีอยู่บ้างดังจะ

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๙.

* อย่างไรก็ตามกรณีของเชียงตุง คำเรียกขานมูลนายสูงสุดของคนในท้องถิ่นจะไม่ใช่ “เจ้าฟ้า” หากแต่จะเรียกว่า “สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเมืองเชียงตุง” ส่วนคำว่า “เจ้าฟ้า” จะเป็นตำแหน่งโอรสของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทุกคน กระนั้นคำว่า เจ้าฟ้าเชียงตุง ส่วนมากก็เข้าใจในความหมายว่ามูลนายสูงสุด เช่นกัน

^{๑๐} โพลเกอร์ กราบาวสกี, “ล้านนา สิบสองพันนา และรัฐฉานในสายตาของชาวตะวันตก : จดหมายเหตุของ W.C. McLeod และ Dr. Richardson เกี่ยวกับการเดินทางเมื่อปี ค.ศ. ๑๘๓๖/๓๗,” ใน ประวัติศาสตร์ปริทรรศน์ : พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติ พลโท ดำเนียร เลขะกุล เนื่องในโอกาสมีอายุครบ ๘๔ ปี, วินัย พงศ์ศรีเพียร (บรรณาธิการ), (กรุงเทพฯ : ด่านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๑๘๕.

พบว่า ชนชั้นปกครองเชียงตุงดังเช่น เจ้าสิริชัยโชติสารัมภยะ เจ้าฟ้าเชียงตุงเองก็เคยกระทำตนเป็น กบฏต่อพม่าด้วยการยอมนำเจ้านายไพร่พลหลายร้อยครอบครัวมาเข้ากับเชียงใหม่ใน พ.ศ.๒๓๕๐ ในช่วงสมัยของพระยาภาววิละ ขณะที่เจ้ามหาขานาน วีรบุรุษในประวัติศาสตร์เชียงตุง ผู้ซึ่งไม่โอนอ่อนตามเจ้าสิริชัยโชติฯ ในการอพยพไพร่พลมายังเชียงใหม่ ครั้งหนึ่งก็เคยกระทำตนเป็นกบฏต่อพม่าเช่นกัน กระทั่งเจ้ามหาขานานเห็นว่านโยบาย “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” ของผู้ปกครองล้านนา มีแต่จะสร้างคามเข้มแข็งให้แก่ล้านนา เจ้ามหาขานานจึงยอมรับอำนาจพม่า และได้รับการแต่งตั้งให้เป็น “เจ้าฟ้าเขมรัฐมหาสิงหบรรสูธรรมราชา” ใน พ.ศ.๒๓๕๖ ทั้งนี้เชื้อสายเจ้ามหาขานานจะได้ปกครองเชียงตุงสืบต่อมาอีกหลายชั่วรุ่นจนกระทั่งถึงยุคสมัยอังกฤษปกครองเชียงตุง

นอกจากนี้ การแสดงท่าทีไม่ว่าจะเป็นการปลีกตัวถอยห่างหรือกระทั่งท่าทีที่ต้องการปลดแอกจากรัฐเจ้าอธิราช กรณีของเชียงตุงยังสัมพันธ์อย่างยิ่งกับช่วงจังหวะเวลาที่เกิด “สุญญากาศทางอำนาจ” อาทิ การเปลี่ยนรัชกาลของพระเจ้าแผ่นดินพม่า ความวุ่นวายภายในพม่าส่วนกลาง และภาวะสงคราม โดยเฉพาะอย่างยิ่งผลกระทบจากสงครามระหว่าง อังกฤษ – พม่า ใน พ.ศ. ๒๓๖๙ และ พ.ศ. ๒๓๙๕ ที่มีผลทำให้อิทธิพลพม่าในรัฐฉานเริ่มเสื่อมลง เมื่อพิจารณาท่าทีของเชียงตุงในช่วงนี้ จะพบว่า เชียงตุงซึ่งห่างไกลจากพม่าและเป็นเมืองใหญ่ในดินแดนรัฐฉานฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน พยายามขยายอำนาจเข้าไปแทรกแซงการเมืองภายในสิบสองปันนา ซึ่งเป็นรัฐข้างเคียงที่กำลังเกิดปัญหาความขัดแย้งภายใน ขณะที่เกิดสุญญากาศทางอำนาจของอิทธิพลจีนในเขตยูนนาน จากการที่ราชสำนักที่ปักกิ่งกำลังเผชิญหน้ากับจักรวรรดินิยมตะวันตก จึงทำให้อำนาจของจีนในสิบสองปันนาเสื่อมลงเช่นกัน^{๑๑} และหากพิจารณาบนตรรกะเดียวกัน สงครามเชียงตุงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นย่อมเกี่ยวข้องกับความพยายามที่ไทยจะเข้าไปมีอิทธิพลเหนือดินแดนทางตอนในในช่วงสุญญากาศนี้ อย่างมีอาจปฏิเสธได้ ขณะเดียวกัน สุญญากาศทางอำนาจก็มีสัมพันธ์กับแนวคิดเรื่อง “จักรพรรดิราช” อันเป็นโลกทัศน์ในทางพุทธศาสนาและการเมืองเกี่ยวกับขอบเขตพระราชอำนาจและการขยายพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในสมัยจารีตอีกด้วย

๒.๒ จักรพรรดิราช กับ สุญญากาศทางอำนาจการเมือง : แนวคิดเบื้องหลังสงครามเชียงตุง ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

จักรพรรดิราช (Cakravartin) เป็นคติความเชื่อที่แพร่กระจายอยู่ในหมู่ผู้ปกครองรัฐจารีตในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แต่โบราณ หมายถึง ราชาในอุดมคติที่ทรงปกครองโดยอาศัยธรรม

^{๑๑} ณัชชา เลหาศิรินาถ, สิบสองปันนา : รัฐจารีต (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๒),

เป็นที่ตั้งและทรงมีบุญบารมีถึงกับแผ่ขยายพระราชอำนาจไปทั่วทั้งชมพูทวีป และอีก ๓ ทวีปใหญ่ที่เหลือ ตามคติทางพุทธศาสนาพระเจ้าจักรพรรดิราชทรงถือกำเนิดแต่เฉพาะในแผ่นดินชมพูทวีป และในโลกธาตุหนึ่งจะมีพระเจ้าจักรพรรดิราชได้แต่เพียงพระองค์เดียวเท่านั้น เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิราชมีได้เพียงพระองค์เดียว พระเจ้าจักรพรรดิราชจึงเป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่กษัตริย์กว่าทั้งปวงเพราะพระองค์สามารถขยายพระราชอำนาจไปได้จนสุดขอบจักรวาล เมื่อพิจารณาเชื่อมโยงกับพุทธศาสนา จักรพรรดิราช ก็คือบทบาทความเป็นธรรมราชาในอุดมคติทางพุทธศาสนา ทว่าเป็นธรรมราชาผู้ปราบ (พลจักรวาทิน) โดยการขยายพระราชอำนาจเพื่อสร้างจักรวาลแห่งพระศาสนาบนโลกมนุษย์ บนตรรกะนี้ รัฐ - อาณาจักร หรือมณฑลแห่งพระราชอำนาจขององค์จักรพรรดิราชจึงเป็นเครื่องมือในการนำไปสู่นิพพานของผู้ที่เป็นพระมหากษัตริย์ และภายใต้บุญบารมีขององค์จักรพรรดิราชคือความสงบร่มเย็นของผู้คนภายใน รัฐ - อาณาจักร

ในประเด็นนี้ จักรพรรดิราชจึงเป็นความเชื่อที่ผูกพันอย่างแนบแน่นกับความคิดในการขยายมณฑลทางการเมืองของรัฐจารีตในอดีต อีกทั้งยังสะท้อนความปรารถนาของพระมหากษัตริย์รัฐต่าง ๆ ที่ล้วนต้องการจะพิสูจน์พระองค์ว่าทรงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชแต่เพียงพระองค์เดียว และบนตรรกะนี้ จักรพรรดิราช จึงเป็นคำอธิบายถึงแรงบันดาลใจที่อยู่เบื้องหลังการรุกรานกรุงศรีอยุธยาของกษัตริย์พม่า เช่น พระเจ้าตะเบงชเวตี้ (พ.ศ. ๒๐๗๔ - ๒๐๙๓) และพระเจ้าอลองพญา (พ.ศ. ๒๒๙๕ - ๒๓๐๓) ส่วนการที่กษัตริย์อยุธยาและรัตนโกสินทร์เกือบทุกพระองค์ไม่ยอมอ่อนน้อมต่อพม่าโดยง่าย ก็เท่ากับการยืนยันอยู่ในตัวว่า ผู้ปกครองไทยปฏิเสธที่จะยอมรับฐานะความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชที่กษัตริย์พม่าโปรดจะอ้างอิงเช่นกัน^{๑๒}

อย่างไรก็ตาม มีข้อสังเกตว่าความเข้มข้นของการอ้างอิงหยิบใช้คติจักรพรรดิราชของแต่ละสังคม รัฐ และแต่ละช่วงเวลานั้นมีความแตกต่างกัน กรณีของพม่าดูเหมือนจะประสบความสำเร็จอย่างสูง ในการนำคติจักรพรรดิราชมาใช้เป็นกลไกในการบูรณาการระบบรัฐและสังคมของตนซึ่งตั้งอยู่ท่ามกลางความขัดแย้งและรายล้อมไปด้วยกลุ่มชนที่มีพัฒนาการทางการเมืองและระบบวัฒนธรรมที่เทียบเคียงกับตน เช่น มอญ อาระกัน (ยะไข่) ไทใหญ่^{๑๓} ดังนั้น จักรพรรดิราชของพม่าจึงเป็นไปในลักษณะเชิงรุกเพื่อการกดปราบและแผ่ขยายแสนยานุภาพที่ชัดเจนมากกว่าจักรพรรดิราชของไทยในสมัยอยุธยา (ที่มีลักษณะของการกดปราบแผ่แสนยานุภาพเช่นเดียวกัน)

^{๑๒} สุเนตร ชุตินธรานนท์, “ประวัติศาสตร์ไทยในประวัติศาสตร์ประเทศเพื่อนบ้าน กรณีสงครามไทยรบพม่าจากพงศาวดารพม่า,” งานวิจัยประกอบการประชุมวิชาการ ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เนื่องในวโรกาสเจริญพระชนมายุครบ ๓๖ พรรษา, ๒๕๓๔, หน้า ๔๕.

^{๑๓} อาสา คำภา, “ล้านนา และ รัฐฉาน : ความเปลี่ยนแปลงภายใต้กระบวนการรวมศูนย์อำนาจและช่วงสมัยอาณาจักรมลายูคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๐,” หน้า ๓๓.

ในขณะเดียวกัน จักรพรรดิราชของไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ก็แตกต่างไปจากจักรพรรดิราชสมัยอยุธยา เพราะเน้นไปที่การ “ยกย่องพระพุทธศาสนา” และ “ป้องกันขอบขัณฑสีมา” มากกว่าการแผ่ขยายแสนยานุภาพทางการเมืองและการทหาร ทั้งนี้อาจเป็นเพราะประสบการณ์ทางประวัติศาสตร์คราวเสียกรุงศรีอยุธยา ที่ทำให้ชนชั้นนำไทยลดความแข็งแกร่งล้ำพอง ด้วยเหตุนี้จึงอาจกล่าวได้ว่า พระมหากษัตริย์ไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดำรงอยู่ในฐานะของพระเจ้าจักรพรรดิผู้ปกป้อง (Defensive Cakravartin) เป็นสำคัญ^{๑๔}

สืบเนื่องจากเรื่องคดีจักรพรรดิราชที่มีความสัมพันธ์อย่างแยกไม่ออกกับความคิดเรื่อง “มณฑลแห่งพระราชอำนาจ” ดังนั้น สงครามเชียงตุงจึงไม่เคยเกิดขึ้นก่อนช่วงสมัยรัตนโกสินทร์เลย เพราะก่อนหน้านั้น เชียงตุงไม่เคยอยู่ในอยู่ในมณฑลแห่งพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ไทย หากแต่เป็นมณฑลแห่งพระราชอำนาจของกษัตริย์พม่ามาโดยตลอดนับตั้งแต่สมัยของพระเจ้าบุเรงนอง เป็นต้นมา ทั้งนี้ไม่เพียงแต่เชียงตุงเท่านั้น แม้แต่ล้านนาเอง ก็ไม่เคยอยู่ในมณฑลแห่งพระราชอำนาจของกษัตริย์ไทยมาก่อนจนกระทั่งสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น กล่าวคือ ก่อนสงครามเข้าตีเมืองเชียงแสน ซึ่งฐานที่มั่นสุดท้ายของพม่าในล้านนา เมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๗ มณฑลแห่งพระราชอำนาจของกษัตริย์พม่ายังคงทับซ้อนอยู่ในดินแดนล้านนา ต่อมาหลังจาก พ.ศ. ๒๓๔๗ แม้พม่าจะสูญเสียอำนาจในล้านนาไปแล้วก็ตาม แต่เชียงตุงก็ยังคงเป็นประเทศราชภายในมณฑลแห่งพระราชอำนาจของกษัตริย์พม่าอยู่

สำหรับหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงมณฑลแห่งพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นคือ พระราชสาส์นของรัชกาลที่ ๔ ที่ทรงมีถึง Sir John Bowring ราชทูตของอังกฤษ และ Franklin Pierce ประธานาธิบดีของสหรัฐอเมริกา ที่ระบุว่า รัชกาลที่ ๔ ทรงอ้างพระองค์ในฐานะราชาผู้เป็นใหญ่เหนืออาณาจักรลาว กัมพูชา มลายู และกะเหรี่ยง^{๑๕} พระราชสาส์นดังกล่าวเกิดขึ้นภายหลังสงครามเชียงตุง หากแต่คำว่า “ลาว” ซึ่งหมายรวมถึง ล้านนา นั้นไม่อาจจะระบุได้อย่างชัดเจนว่ามีเชียงตุงรวมอยู่ในมณฑลแห่งพระราชอำนาจหรือไม่

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาช่วงเวลาที่เกิดสงครามเชียงตุงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น คือระหว่าง พ.ศ. ๒๔๙๒ – ๒๔๙๗ จะพบว่าช่วงเวลาดังกล่าวได้เกิดภาวะสุญญากาศทางอำนาจในรัฐฉาน ทั้งนี้สืบเนื่องจากก่อนหน้านั้นพม่ามีนโยบายในการเข้ามาควบคุมหัวเมืองไทใหญ่ในรัฐฉานอย่างเข้มงวดยิ่งขึ้น กล่าวคือ นับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๔๐ พม่าได้ขยายอำนาจเข้าไปควบคุมหัวเมืองไทใหญ่โดย

^{๑๔} สุเนตร ชุตินทรานนท์, “ประวัติศาสตร์ไทยในประวัติศาสตร์ประเทศเพื่อนบ้าน กรณีสงครามไทยรบพม่าจากพงศาวดารพม่า,” หน้า ๖๗.

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๒.

ใช้ เมืองนาย เป็นศูนย์กลางในการปกครอง พม่าได้เข้าไปตั้งกองทหารประจำการประมาณ ๓ - ๔ พันคน ขณะเดียวกันแต่ละเมืองที่สำคัญในรัฐฉาน พม่าจะตั้ง สิตเก (Sitke) หรือข้าหลวงปกครองเข้าประจำการ โดยตำแหน่งสิตเกที่สำคัญที่สุดจะอยู่ที่เมืองนาย ดังนั้น กลไกในระบบราชการพม่าจึงเข้าแทรกตัวอยู่แทบทุกหัวเมืองของรัฐฉาน* ภาพสะท้อนถึงความไม่พอใจที่ชาวไทยใหญ่มีต่อพม่ายังมีปรากฏในบันทึกของ ดร.ริชาร์ดสัน (Dr. D Richardson) ชาวอังกฤษซึ่งมีโอกาสเดินทางเข้าไปในเมืองนายเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๐ ว่า "...พวกไทใหญ่ที่นั่นพากันร้องไห้อีก แต่เรื่องของพม่าผู้เข้ามาขี่คอคดขี่ข่มเหงนัก แม้แต่ราชสกุลเจ้าฟ้าเองก็ยิ่งถูกดูถูกกลางถนนเนื่องๆ ถ้าออกไปเที่ยวไหนตามลำพังไม่กั้นกวดทอง และไม่มีข้าตามพริ้งพู่..."^{๑๖}

ในขณะเดียวกันสถานการณ์ในพม่าดูจะเลวร้ายมากขึ้น ผลกระทบจากสงครามระหว่างอังกฤษ - พม่า ทั้งสองครั้ง (พ.ศ. ๒๓๖๙ และ พ.ศ. ๒๓๙๕) ได้ทำให้อิทธิพลพม่าในรัฐฉานเริ่มเสื่อมลง พ.ศ. ๒๓๙๓ แสนหรีซึ่งเป็นเมืองใหญ่ในรัฐฉานตอนบนได้กอบฏต่อพระเจ้ามินดงโดยที่พม่าไม่อาจปราบปรามให้ราบคาบได้ และกลายเป็นแนวทางให้หัวเมืองอื่นๆ เห็น^{๑๗} สถานการณ์ดังกล่าวน่าจะเป็นที่รับรู้ของฝ่ายไทยด้วย ในขณะเดียวกันสถานการณ์ในล้านนาขณะนั้นเริ่มเข้าสู่ภาวะปรกติมากขึ้น หลังจากที่บ้านเมืองได้รับการฟื้นฟู ยุคเก็บใส่ซ้ำเก็บซ้ำใส่เมืองสิ้นสุดลงพร้อมกับความมั่นคงของล้านนา ซึ่งเป็นทั้งประเทศราชและปราการป้องกันศึกพม่าของไทยทางด้านเหนือ

ดังนั้น เมื่อเจ้านายในสิบสองพันนา ซึ่งเป็นรัฐไทที่อยู่ใกล้เคียงเชียงตุงเข้ามาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารไทย จากปัญหาความขัดแย้งภายในสิบสองพันนา ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลจากการแทรกแซงของเชียงตุงด้วย พระมหากษัตริย์ไทยทั้ง รัชกาลที่ ๓ และ รัชกาลที่ ๔ ซึ่งแน่นอนว่าต้องทรงเล็งเห็นและทราบถึงภาวะสุญญากาศทางอำนาจในหัวเมืองไทใหญ่รัฐฉานขณะนั้น ประกอบกับคตินิจการพรรดิราชแต่เดิมมา อันว่าด้วยการแผ่ขยายพระราชอำนาจ บทบาทของรัฐใหญ่ที่พึงแสดงอำนาจอุปถัมภ์ค้ำชูต่อรัฐเล็ก ดังความที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงมีพระราชดำริว่า "...กรุงเทพมหานคร เขตแดนกว้างขวาง บ้านเมืองติดต่อกับเมืองจีน ญวน เมืองอังกฤษ และฝรั่งชาติอื่น ๆ

* อย่างไรก็ตาม พม่าตั้ง สิตเก เข้าไปประจำการในเมืองไทใหญ่ต่าง ๆ แต่เพียงเฉพาะฝั่งตะวันตกของแม่น้ำสาละวิน ซึ่งไม่ได้รวมถึงเชียงตุง ทั้งนี้อาจเป็นเพราะพม่าจำเป็นต้องดำรงนโยบายที่เอาใจเชียงตุงเป็นพิเศษด้วยการให้อิสระมากกว่าเมืองอื่น เนื่องจากเชียงตุงอยู่ห่างไกลจากอำนาจพม่ามาก การเข้าไปควบคุมเป็นไปได้ยาก อีกทั้งอาจเป็นเพราะพม่าต้องการผูกใจเจ้ามหายานานให้ภักดีเพื่อมิให้หันเหความคิดไปเข้ากับล้านนาอีก เพราะขณะนั้นพม่าได้สูญเสียอิทธิพลของตนในล้านนาไปแล้ว

^{๑๖} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, **พงศาวดารไทยใหญ่** (กรุงเทพฯ : องค์การคำคุณา, ๒๕๐๕), หน้า ๘๙.

^{๑๗} อาสา คำภา, "ล้านนา และ รัฐฉาน : ความเปลี่ยนแปลงภายใต้กระบวนการรวมศูนย์อำนาจและช่วงสมัยอาณาจักรมลายูคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๐," หน้า ๔๘.

ที่เป็นประเทศใหญ่ ๆ มาเป็นทางพระราชไมตรีอยู่หลายบ้านหลายเมือง เพราะฉะนั้นควรจะประพฤติให้ปรากฏเป็นบ้านใหญ่ มีเมตตากรุณามาก เป็นที่พึ่งพาพิทักษ์บ้านเล็กเมืองใกล้เคียงเขตแดนทั้งปวง...”^{๑๘}

ด้วยเหตุนี้ จึงเป็นเหตุให้ไทยนำพาตนเองเข้าไปเกี่ยวข้องกับดินแดนทางตอนในที่อยู่นี้ ล้าหน้าขึ้นไป และทำให้ไทยต้องเผชิญหน้ากับเชียงตุงซึ่งกำลังพยายามขยายอิทธิพลของตนเข้าไปในสิบสองปันนาด้วยเช่นกัน อย่างไรก็ตาม สงครามเชียงตุงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น พบว่าฝ่ายไทยต้องใช้กองทัพล้านนาในการช่วยสนับสนุนการทำสงครามโดยตลอด ทั้งการมอบหมายให้เจ้านายล้านนาเป็นผู้ดำเนินการด้วยตนเองดังเช่น สงครามเชียงตุงครั้งแรกใน พ.ศ.๒๓๙๒ สมัยรัชกาลที่ ๓ และการส่งเจ้านายไทย คือ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท พร้อมกองทัพหลวงขึ้นไปสมทบกับทัพล้านนา ในคราวสงครามเชียงตุง พ.ศ. ๒๓๙๕ – ๒๓๙๗ (๒ ครั้ง) ในสมัยรัชกาลที่ ๔ อย่างไรก็ตาม สงครามเชียงตุงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นกลับประสบความล้มเหลวทุกครั้ง

ในที่นี้มีข้อสังเกตว่า ก่อนที่ไทยจะเปิดศึกกับเชียงตุงอย่างเป็นทางการในช่วงปลายรัชกาลที่ ๓ นั้น กองทัพล้านนาได้เคยเข้าไปกวาดต้อนไพร่พลเชียงตุงในช่วงสมัยการฟื้นฟูล้านนาแล้ว โดยที่อำนาจฝ่ายไทยมิได้เข้ามาเกี่ยวข้องแต่อย่างใด ดังนั้นช่วงก่อนสมัยสงครามเชียงตุง อิทธิพลของไทยในดินแดนทางตอนในจึงมีอยู่น้อยมาก จนเมื่อไทยมีความประสงค์จะทำศึกกับเชียงตุงเพื่อที่จะขยายอำนาจไปสู่สิบสองปันนา สิ่งนี้ย่อมสร้างความหวาดวิตกให้แก่บรรดาผู้ปกครองล้านนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งสงครามเชียงตุงในสมัยรัชกาลที่ ๔ ที่มีการนำอาวุธใหม่ ๆ และเกณฑ์ไพร่พลเป็นจำนวนมาก ซึ่งทำให้เจ้านายล้านนาเกรงว่า ถ้าไทยชนะอาจเข้าควบคุมการปกครองอย่างเด็ดขาดในล้านนาพร้อมกันไปด้วย เพราะกองทัพที่ยกไปครั้งนี้เป็นกองทัพขนาดใหญ่ที่สุดที่ไทยเคยส่งไป^{๑๙}

นอกจากนี้ การรับรู้เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ เช่น การปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ (พ.ศ.๒๓๗๑) ซึ่งเป็น “ลาว” เหมือนกัน อาจทำให้เจ้านายล้านนาหวาดวิตกอยู่ไม่น้อย ที่สำคัญเจ้านายล้านนาเห็นว่าการทำสงครามกับเชียงตุงไม่ได้มีประโยชน์อย่างใดต่อล้านนา เพราะไม่เพียงแต่จะส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์กับเชียงตุงที่เป็นทั้งเครือญาติ รวมทั้งมีความใกล้ชิดกันทางวัฒนธรรมและเครือข่ายของการติดต่อการค้าแล้ว สงครามเชียงตุงยังเป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการเข้าไปแทรกแซงกิจการภายในดินแดนแถบนี้ของไทยอีกด้วย

^{๑๘} สหช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ ๑๒๒๐ เล่มที่ ๓๘ เรื่องร่างจดหมายเจ้าพระยาอินทรดิษฐ์ อ่างถึงใน ณัฏชา เลขาศิรินาถ, สิบสองปันนา : รัฐจาริต (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๒), หน้า ๗๒ .

^{๑๙} รัตนานพ เศรษฐกุล, “ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองเชียงใหม่และเชียงตุงจนถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙,” หน้า ๓๓.

๒.๓ สงครามเชียงตุงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ.๒๓๔๒ -๒๓๔๗

ในต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๔ เป็นช่วงเวลาที่กลุ่มผู้นำของล้านนาได้ร่วมมือกันปลดแอกจากอำนาจพม่าและยอมรับความเป็นเจ้าอธิราชของไทย กลุ่มผู้นำล้านนาซึ่งนำโดยพระเจ้ากาวิละได้กอบกู้บ้านเมืองรวบรวมราษฎรที่หนีภัยสงครามให้เข้ามาอยู่ในเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน เป็นอันมาก ช่วงเวลาของการ “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” ของผู้นำล้านนานั้น เป็นช่วงที่พม่ากำลังอ่อนแอเนื่องจากปัญหาการแย่งชิงอำนาจภายในและเมืองขึ้นของพม่าขัดแย้งรบพุ่งกันเองจนเกิดสุญญากาศทางการเมืองขึ้นหลายแห่ง ด้วยเหตุนี้ ล้านนาซึ่งแม้จะไม่ใช่อาณาจักรเข้มแข็งดังเช่นในสมัยราชวงศ์มังราย แต่ด้วยการสนับสนุนจากไทยทำให้สามารถขยายอำนาจไปยึดครองเมืองชายแดนของรัฐไทใหญ่และสิบสองปันนาเพื่อแสวงหากำลังคนมาตั้งบ้านเมือง ทำให้เมืองขึ้นของพม่าอ่อนแอและเป็นการเสริมความเข้มแข็งให้กับชายแดนทางเหนือของไทย^{๒๐}

เมื่อกลุ่มผู้นำล้านนาตั้งบ้านเมืองมั่นคงแล้วจึงเริ่มขยายอำนาจไปยังเมืองชายแดนที่เคยอยู่ภายใต้อำนาจของเชียงตุงและรัฐไทใหญ่ต่างๆ ซึ่งเป็นเมืองขึ้นของพม่า โดยพระเจ้ากาวิละให้พระยาอุปราชธรรมลังกายกกองทัพไปปราบราชาจอมหนึ่ที่เมืองสาดใน พ.ศ.๒๓๔๕ เมื่อปราบได้แล้ว จึงยกไปตีเชียงตุงได้สำเร็จ แต่เจ้ามหาสิริชัยโชติสารมพะยะเจ้าเมืองเชียงตุง พาไพร่พลหนีไปอยู่ที่เมืองหลวง เมืองยาง และเมืองเลม รจนกกองทัพเชียงใหม่ยกกลับไปจึงกลับมาอยู่ที่เชียงตุงเช่นเดิม^{๒๑} ต่อมาใน พ.ศ.๒๓๕๐ กองทัพเชียงใหม่ขับไล่พม่าออกจากเชียงแสนซึ่งเป็นที่ยึดสุดท้ายได้สำเร็จ การกระทำดังกล่าวถือเป็นการสร้างเชื่อมั่นให้กับเจ้าเมืองตามชายแดน ทำให้เชียงใหม่สามารถให้ยุทธวิธีเกลี้ยกล่อมให้เจ้าเมืองเชียงตุงนำไพร่พลหลายร้อยครัวเรือนเข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณนอกประตูเชียงใหม่ทางใต้ ส่วนบรรดาเจ้านายนั้นให้ตั้งคุ่มอยู่บริเวณเหนือวัดนันทาราม ตำบลหายยา อำเภอเมืองเชียงใหม่^{๒๒}

อย่างไรก็ตาม ยังมีเจ้าเชียงตุงบางองค์ที่ไม่เข้ามาสวามิภักดิ์คือ เจ้ามหาชานน ที่รวบรวมพลเมืองส่วนหนึ่งหนีไปอยู่ที่เมืองยางซึ่งห่างจากเชียงตุงไปทางเหนือประมาณ ๘๐ กิโลเมตร ในตำนานป่าแดงกล่าวว่าเจ้ามหาชานนต้องการฟื้นฟูบ้านเมืองของตน ไม่ต้องการไปอยู่กับเชียงใหม่

^{๒๐} รัตนพร เศรษฐกุล, “ศึกเชียงตุง : การเปิดแนวรบเหนือสุดแดนสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” ใน การสัมมนาทางวิชาการตามพระนิพนธ์ “จดหมายเหตุทัพเชียงตุง” วันที่ ๒๔ มีนาคม - ๒ เมษายน ๒๕๕๒ ณ จังหวัดเชียงราย และเมืองเชียงตุง สหภาพพม่า, หน้า ๑๕.

^{๒๑} สงวน โชติสุขรัตน์, ประชุมตำนานลานนาไทย, หน้า ๔๔๓, อ้างถึงใน รัตนพร เศรษฐกุล, “ประวัติศาสตร์เมืองเชียงตุง,” ใน เล่าเรื่องเมืองเชียงตุง, อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และนฤมล เรืองรังษี (บรรณาธิการ). (เชียงใหม่ : สุวีริศบุ๊คเซนเตอร์, ๒๕๓๗), หน้า ๓๙.

^{๒๒} ปราณี ศิริธร, “เมื่อเงี้ยวเข้ามามีบทบาทในภาคพายัพของไทย,” แผ่นดินไทย (๒๔ มีนาคม ๒๕๒๑), หน้า ๕, อ้างถึงใน รัตนพร เศรษฐกุล, “ศึกเชียงตุง : การเปิดแนวรบเหนือสุดแดนสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า ๑๗.

เพราะเกรงจะสิ้นชาติสิ้นเผ่าพันธุ์ไป^{๒๓} แต่เหตุผลแท้จริงอาจเป็นเพราะเจ้ามหายานานเห็นการณ์ไกล ว่า เชียงใหม่ในขณะนั้น แม้จะมีกำลังพอที่จะขับไล่พม่าออกไปแต่ก็อยู่ในสภาพที่เฟื่องฟูแล้ว ไม่เข้มแข็งพอที่จะขยายอำนาจไปถึงเชียงตุงและควบคุมหรือคุ้มครองในฐานะเมืองขึ้นได้ จากการที่ทางเชียงใหม่พยายามช่วยเหลือเจ้ามหายานานเมื่อถูกพม่าเข้าโจมตีใน พ.ศ.๒๓๕๔ โดยเจ้าเมืองเชียงใหม่ได้เกณฑ์กองกำลังจากเชียงใหม่ ลำพูน และเมืองอื่นๆ ให้เจ้าพุทธวงศ์นำทัพไปช่วยขับไล่พม่าแต่ไม่สำเร็จ ต้องถอยมาตั้งทัพที่เมืองยอง แม้กองทัพของพระยาอุปราชาธรรมลังกายกไปอีกก็ยังไม่สามารถรบชนะได้ จนต้องถอยทัพกลับมา ทำให้เจ้ามหายานานเห็นว่าเชียงใหม่ไม่สามารถช่วยเหลือให้ตั้งบ้านเมืองได้นอกจากนี้ พม่ายังยินยอมให้เจ้ามหายานานปกครองเมืองเชียงตุงโดยสถาปนาเป็นเจ้าฟ้าเพชรรัตนมหาสิงหะบวรสุธรรมราชา^{๒๔} เจ้าเมืองเชียงตุงลำดับที่ ๒๖ ในจุลศักราช ๑๑๗๕ (พ.ศ. ๒๓๕๖) จึงทำให้เจ้ามหายานานยอมสวามิภักดิ์ต่อพม่า^{๒๕}

หลังจากที่พม่ามีอิทธิพลในเชียงตุงนับตั้งแต่แต่งตั้งเจ้ามหายานานเป็นเจ้าเมืองเชียงตุงแล้ว ทำให้อิทธิพลของเชียงใหม่เหนือเมืองต่างๆ ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวินและสิบสองปันนาดลงทางกรุงเทพฯ จึงพยายามสร้างความเข้มแข็งให้แก่ล้านนาโดยให้เชียงใหม่คอยดูแลสอดส่องความเคลื่อนไหวของพม่าทางด้านตะวันตกของแม่น้ำสาละวิน^{๒๖} และสามารถตั้งเมืองเชียงราย พะเยา และงาว ขึ้นใน พ.ศ.๒๓๘๖^{๒๗} เมืองเหล่านี้มีฐานะเป็นเมืองหน้าด่าน โดยเฉพาะเชียงรายซึ่งมีความสำคัญยิ่งกว่าพะเยาและงาว เพราะอยู่ต่อแดนระหว่างเชียงใหม่กับเชียงตุง การตั้งเมืองเชียงรายขึ้น ทำให้เจ้ามหายานานเจ้าเมืองเชียงตุงมีความระแวงสงสัยในท่าทีของล้านนาว่าจะเข้าโจมตีเชียงตุง จึงระมัดระวังและส่งข่าวไปยังกษัตริย์พม่า กษัตริย์พม่าจึงได้สั่งให้เชียงตุงเตรียมป้องกันศึกสงคราม^{๒๘}

เมื่อทางกรุงเทพฯ ตั้งเมืองเชียงรายสำเร็จก็มีนโยบายก้าวต่อไปยังเชียงตุง วิธีการแรกที่ใช้คือเกลี้ยกล่อมเจ้ามหายานานเจ้าเมืองเชียงตุงให้เข้ามาสวามิภักดิ์แต่ไม่เป็นผลสำเร็จ เจ้ามหายานานยังพอใจอยู่ในอิทธิพลของพม่าต่อไป เหตุผลที่เจ้ามหายานานไม่ยอมสวามิภักดิ์ เข้าใจว่าอาจเป็นเพราะพม่าไม่มีนโยบายกวาดต้อนผู้คน และในการปกครองยังให้อิสระพอสมควร ขณะที่ฝ่ายไทยมุ่งทำลาย

^{๒๓} Sao Saimong Mangrai, *The Padaeng Chronicle and the Jengtung State Chronicle Translated*

(The University of Michigan : Center for South and Southeast Asian Studies, 1981), p. 259.

^{๒๔} Ibid., p. 259.

^{๒๕} รัตนานพร เศรษฐกุล, "ประวัติศาสตร์เมืองเชียงตุง," หน้า ๓๙ - ๔๐.

^{๒๖} พระยาประชาภิจักรจักร, *พงศาวดารโยนก* (กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, ๒๕๑๕), หน้า ๔๗๗.

^{๒๗} สห., ร.๓ จ.ศ. ๑๒๐๕ เลขที่ ๒๑ บัญชีเครื่องยศเมืองต่างๆ

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน.

เมืองเชียงตุง ดังเช่นกรณีเจ้ามหาสิริชัยโชติสารัมพะถูกเกลี้ยกล่อมให้ทิ้งเมืองเชียงตุง พาผู้คนอพยพมาตั้งถิ่นฐานในเมืองเชียงใหม่จนเชียงตุงเกือบกลายเป็นเมืองร้างไประยะหนึ่ง^{๒๙} เมื่อใช้วิธีเกลี้ยกล่อมไม่เป็นผล ทางกรุงเทพฯ จึงเร่งให้เจ้านายเชียงใหม่สอดส่องดูแลความเคลื่อนไหวของเชียงตุงและพม่า พร้อมกับเตรียมกองทัพไปตีเมืองเชียงตุง แม้เชียงใหม่ไม่เห็นด้วยกับการทำสงครามกับเชียงตุง เนื่องจากเชียงตุงที่มีพรมแดนติดต่อกับเชียงตุง กำลังขาดแคลนเสบียงอาหาร ไม่สามารถใช้เป็นฐานในการสะสมกำลังไพร่พลและเสบียงได้ แต่ทางฝ่ายไทยยังคงยืนยันเจตนาเดิมและเตือนเชียงใหม่ไม่ให้ไว้ใจเชียงตุงและพม่า^{๓๐}

หลังจากเกลี้ยกล่อมเจ้ามหาขานานไม่สำเร็จ ประกอบกับความพร้อมของไทยในการขยายอำนาจจากศูนย์กลางราชอาณาจักรมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ รวมทั้งมีเจ้านายเมืองเชียงรุ่งได้หนีการจลาจลเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร และยินยอมสวามิภักดิ์ขอเป็นเมืองขึ้นของไทย จึงมีผลทำให้ไทยในฐานะที่เป็นรัฐใหญ่ต้องเข้าไปเกี่ยวข้องในการแก้ปัญหาความวุ่นวายครั้งนี้ โดยเร่งให้ทางล้านนาแต่งกองทัพมุ่งโจมตีเมืองเชียงตุงโดยเร็ว สงครามเชียงตุงจึงเริ่มต้น ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๙๒ ถึง พ.ศ. ๒๓๙๗ รวม ๕ ครั้ง ในสมัยพระเจ้ามโหตรประเทศ (พระยามหาวงศ์)* เจ้าเมืองเชียงใหม่องค์ที่ ๕ ซึ่งครองเมืองอยู่ในช่วง พ.ศ. ๒๓๙๐-๒๓๙๗ และเป็นสงครามของไทยที่ต่อเนื่องมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งแม้ว่าจะมีสาเหตุการทำสงคราม รูปแบบยุทธวิธี และการเกณฑ์ทัพที่แตกต่างกันอยู่บ้าง แต่สิ่งหนึ่งที่เหมือนกันนั่นคือ ผลของสงคราม ที่ตีเมืองเชียงตุงไม่สำเร็จเลยสักครั้ง จึงทำให้ทางราชสำนักไทยไม่สามารถสถาปนาอิทธิพลเหนือเขตเมืองเชียงรุ่งและเมืองเชียงตุงได้เลย

๒.๓.๑ สงครามเชียงตุงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓

สงครามเชียงตุงครั้งแรกเกิดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตรงกับสมัยที่เจ้ามหาขานานเป็นเจ้าเมืองเชียงตุง โดยมีสาเหตุสืบเนื่องมาจาก

๒.๓.๑.๑ สาเหตุของสงคราม

ใน พ.ศ. ๒๓๙๒ ทางกรุงเทพฯ ได้รับบอกจากเมืองหลวงพระบาง ซึ่งเป็นเมืองชายแดนของไทยทางภาคเหนือว่า เจ้าอุปราชเมืองเชียงรุ่ง พร้อมด้วยนางปิ่นแก้วผู้เป็นมารดาภักดิ์กับน้องสาวและ

^{๒๙} สรัสวดี อ๋องสกุล, *ประวัติศาสตร์ล้านนา*, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๓๙), หน้า ๓๑๕.

^{๓๐} สหข., *จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓* จ.ศ. ๑๒๐๘ (พ.ศ. ๒๓๘๙) เลขที่ ๔๑ เรื่องที่เมืองเชียงใหม่แต่งคนไปเกลี้ยกล่อมมหาขานาน

* เจ้าเมืองเชียงใหม่องค์ที่ ๕ หลังการปกครองของพม่านี้ มีนามเดิมว่า เจ้าหนานมหาวงศ์ เป็นบุตรคนที่ ๒ ในจำนวน ๑๖ คน และเป็นบุตรชายคนแรกในจำนวน ๕ คนของพระยาธัมมลังกา (เจ้าช้างเผือกธรรมลังกา) ซึ่งเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่องค์ที่ ๒

ครอบครัวได้อพยพหนีมาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารเนื่องจากได้เกิดจลาจลขึ้นในเมืองเชียงรุ่ง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงทราบแล้วจึงโปรดให้ส่งเจ้าอุปราชกับคณะลงมายังกรุงเทพฯ^{๓๒}

เจ้าอุปราชเมืองเชียงรุ่งมาถึงกรุงเทพฯ แล้ว กราบบังคมทูลให้ทรงทราบว่า เหตุที่เกิดจลาจลขึ้นในเมืองเชียงรุ่งนั้น เป็นเพราะเจ้าสาธวัน ผู้เป็นเจ้าเมืองเชียงรุ่ง ได้เรียไรเงินราษฎรเพื่อเอาไปให้พม่ามากเกินไปเกินสมควร ราษฎรได้รับความเดือดร้อนมากจึงก่อการจลาจลขึ้น พร้อมกันนั้นเจ้าอุปราชได้กราบบังคมทูลขอพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นที่พึ่ง และขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมาต่อไป^{๓๓}

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่า เมืองเชียงรุ่งและแคว้นสิบสองปันนาเคยขึ้นกับกรุงศรีอยุธยาและกรุงเทพฯ มาก่อนตั้งแต่ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แต่เนื่องจากเป็นหัวเมืองไกล มีเขตแดนใกล้ชิดกับจีนและพม่า ไทยจึงปล่อยให้เมืองเชียงรุ่งอยู่ตามลำพัง ในคราวนี้พวกเมืองเชียงรุ่งได้รับความเดือดร้อน อพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ขอสมัครขึ้นอยู่กับไทย ถ้าหากจะปฏิเสธเสีย ก็เหมือนหนึ่งไทยเกรงกลัวพม่า แต่การที่ไทยจะรักษาอำนาจไว้ที่เมืองเชียงรุ่งได้นั้น จำเป็นจะต้องตีเมืองเชียงตุงให้ได้เสียก่อน เพราะเป็นเมืองต้นทางที่พม่าจะแผ่อำนาจเข้าไปในเมืองเชียงรุ่งได้^{๓๔} จากการที่ไทยเข้าไปมีบทบาทในเรื่องดังกล่าว เป็นการแสดงให้เห็นถึงพระบรมเดชานุภาพของรัชกาลที่ ๓ ในฐานะองค์จักรพรรดิราชที่ให้ความคุ้มครองแก่รัฐเล็กที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารเป็นข้าขอบขัณฑสีมา แต่อย่างไรก็ตาม การศึกครั้งนี้พระองค์ทรงให้หัวเมืองล้านนาดำเนินการ เพราะเชียงใหม่เคยทำศึกกับเชียงตุงมาแล้วและเจ้านายอาสาที่จะยกกองทัพไปตีเชียงตุงเอง

สำหรับมูลเหตุที่เจ้านายเมืองเชียงรุ่งเข้ามาขอความช่วยเหลือจากไทยนั้นเป็นผลมาจากความยุ่งยากซึ่งเกิดจากการแย่งชิงอำนาจกันภายในเมืองเชียงรุ่ง จากโครงสร้างของอำนาจทางการเมืองของสิบสองปันนาซึ่งเป็นรัฐไทลื้อที่รวมตัวกันอย่างหลวมๆ มีเมืองเชียงรุ่งเป็นเมืองหลวงและเป็นเมืองใหญ่ที่สุดที่เป็นศูนย์กลางการค้าจากจีนลงมาสู่รัฐไท ทั้งยังเป็นที่ตั้งของราชสำนักเจ้าแสนหวีสิบสองปันนา อันเป็นสัญลักษณ์ทางการเมืองที่สำคัญ เนื่องจากระบบการปกครองของเชียงรุ่งเป็นระบบสมภาพันธุ์รัฐ

^{๓๒} สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี, พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า (กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๕), หน้า ๗๔๓.

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๔๔.

^{๓๔} สังข์ พัดโนทัย, **ศึกไทยในร้อยปี ๒๓๘๕ - ๒๔๘๕** (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยสยาม, ๒๔๘๕). (พิมพ์แจกเป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอก ชุ่ม พิษยนทรโยธิน ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๕), หน้า ๓๐.

ที่รวมเอาเมืองต่างๆ เข้าไว้ภายใต้ระบบเครือญาติ ความเข้มแข็งของผู้ปกครองจึงอยู่ที่การประสานความสามัคคีในหมู่เจ้าเมืองทั้งหลายเพื่อสนับสนุนอำนาจของเจ้าเมืองเชียงรุ่ง^{๓๕} ด้วยเหตุนี้ เมื่ออำนาจของเจ้าเมืองเชียงรุ่งอ่อนแอจึงทำให้เกิดการแย่งชิงอำนาจระหว่างเจ้านายอยู่เสมอ

ใน พ.ศ.๒๓๘๖ เมื่อเจ้ามหวังเจ้าเมืองเชียงรุ่งถึงแก่อนิจกรรม เจ้ามหาขานานปู้น้อยซึ่งเป็นอาได้ครองเมืองแทน เจ้าราชบุตรสาวันซึ่งเป็นบุตรเจ้ามหวัง ร่วมกับอาเขยคือหม่อมมหาไชยยึดอำนาจจับเจ้ามหาขานานปู้น้อยประหารชีวิต จากนั้นเจ้าสาวันได้ตั้งตัวเป็นเจ้าเมืองแล้วนำเมืองเชียงรุ่งไปอ่อนน้อมกับจีน ฝ่ายเจ้าหม่อมหน่อคำบุตรเจ้ามหาขานานปู้น้อย หลังจากบิดาถูกประหารชีวิตแล้ว ได้หนีไปพึ่งเจ้ามหาขานานเจ้าเมืองเชียงตุง เจ้ามหาขานานได้ขอความช่วยเหลือจากพม่าให้เจ้าหม่อมหน่อคำได้ครองเมืองเชียงรุ่ง ทางฝ่ายพม่ายอมช่วยเหลือ แต่เจ้าหม่อมหน่อคำต้องยอมจ่ายเงินจำนวนหนึ่งเป็นค่าตอบแทน ทั้งนี้เนื่องจากพม่าแพ้สงครามอังกฤษและต้องการเงินนำไปเสียเป็นค่าปรับ

กษัตริย์พม่าได้สั่งให้ลิตเกหรือข้าหลวงพม่า* ยกกองทัพจากเมืองหมอกใหม่ เมืองนาย ไปตีเมืองเชียงรุ่งเพื่อแต่งตั้งเจ้าหม่อมหน่อคำเป็นเจ้าเมือง แต่ลิตเกได้รับสินบนจากเจ้าสาวันโดยตกลงจะออกอุบายให้ข้าหลวงพม่าแสร้งแต่งตั้งเจ้าหม่อมหน่อคำเป็นเจ้าเมือง ๓ วัน แล้วเจ้าสาวันจะแย่งชิงอำนาจคืน แผนการนี้สำเร็จ ทำให้เจ้าหม่อมหน่อคำต้องหนีไปพึ่งเจ้ามหาขานานเมืองเชียงตุงอีกครั้ง เจ้ามหาขานานจึงขอกำลังจากพม่าใหม่ ครั้งหลังนี้จึงมีการเกณฑ์ทัพใหญ่มาตีเมืองเชียงรุ่งจนเมืองเชียงรุ่งแตก เจ้าหม่อมหน่อคำจึงได้ครองเมือง ส่วนเจ้าสาวันหนีเข้าไปอาศัยอยู่ในเขตอิทธิพลของจีน เจ้าอุปราชซึ่งเป็นน้องชายของเจ้าสาวันถูกจับตัวส่งไปอังวะ ส่วนเจ้าหม่อมมหาไชยได้หนีลงมายังเมืองหลวงภูคาเขตเมืองน่าน

เจ้าหม่อมหน่อคำปกครองเมืองเชียงรุ่งได้ระยะหนึ่งก็เกิดปัญหาแย่งชิงอำนาจกันภายใน ความวุ่นวายที่เกิดขึ้นเปิดโอกาสให้เจ้าสาวันร่วมกับเจ้าอุปราชเสนอเงินจำนวนถึง ๑,๒๒๐ ชั่ง โดยจะจ่ายให้กษัตริย์พม่าเพื่อแลกกับตำแหน่งเจ้าเมืองเชียงรุ่ง กษัตริย์พม่าจึงตกลงแต่งตั้งเจ้าสาวันมาครองเมืองเชียงรุ่งอีกครั้งหนึ่ง^{๓๖} เมื่อเจ้าสาวันกลับมาครองเมืองเชียงรุ่งใน พ.ศ.๒๓๙๒ เจ้าสาวันได้

^{๓๕} รัตนพร เศรษฐกุล, “ศึกเชียงตุง : การเปิดแนวรบเหนือสุดแดนสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า ๒๑.

* ลิตเก (SITKE) หรือจักกาย เป็นตำแหน่งขุนนางระดับสำคัญของพม่าที่มีประจำอยู่ตามเมืองสำคัญๆ ของรัฐฉาน คอยทำหน้าที่รายงานเรื่องราวต่างๆ แก่ขุนนางผู้ใหญ่ในศูนย์กลางควบคุมการปกครองของพม่าเหนือหัวเมืองไทใหญ่ที่เมืองนาย ในงาน “พงศาวดารไทยรบพม่า” ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ ใช้คำเรียกว่า จักกายหลวง มีตำแหน่งหน้าที่คล้าย “ยกกระบัตร” ของไทย

^{๓๖} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ (พระนคร : องค์การคำคุณุสภา, ๒๕๐๕), หน้า ๑๔๐- ๑๔๓.

เรียกเก็บเงินจากราษฎรเพื่อนำไปส่งให้พม่า ราษฎรในสิบสองพันนาเดือดร้อนมากจึงก่อการกบฏขึ้น เจ้าสาละวันสู้ไม่ได้ก็หนีไปอยู่ในแดนพม่า ส่วนเจ้าอุปราชก็พาครอบครัวลงมาพึ่งทางเมืองหลวงพระบางและขอความช่วยเหลือจากกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ทรงพระราชดำริว่า ในฐานะเมืองใหญ่ควรให้ความอนุเคราะห์ต่อรัฐเล็กที่ยอมมาอ่อนน้อมด้วย นอกจากนี้การที่ไทยตัดสินใจเข้าแทรกแซงปัญหาภายในของดินแดนนี้ด้วยการส่งกองทัพไปตีเชียงตุงยังเป็นการกันมิให้พม่าอาศัยเชียงตุงเป็นฐานแผ่อำนาจมาครอบงำเชียงรุ่งและสิบสองพันนาได้^{๓๗} จึงโปรดให้มีตราเกณฑ์ทัพเมืองเชียงใหม่ไปตีเมืองเชียงตุง

๒.๓.๑.๒ การดำเนินการสงคราม

การสงครามเชียงตุงใน พ.ศ. ๒๓๙๒ นี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้มีกองตราเกณฑ์กองทัพเมืองเชียงใหม่จำนวน ๕,๐๐๐ คน เมืองลำปางจำนวน ๑,๐๐๐ คน เมืองลำพูนจำนวน ๕๐๐ คน รวมทั้งหมดได้ประมาณ ๖,๕๐๐ คน^{๓๘} จัดเป็นสองกองทัพ กองทัพใหญ่มีพระยาอุปราชพิมพิสาร พระยาเมืองแก้วสุริยวงศ์ (ภายหลังเป็นพระเจ้ากาวิโรสุริยวงศ์ เจ้าเมืองเชียงใหม่องค์ที่ ๖) หนานธรรมปัญญา (ภายหลังเป็นเจ้าอุปราชเมืองเชียงใหม่) และนายน้อยดาวเรือง (ภายหลังเป็นเจ้าดาราดิเรกรัตนไพโรจน์ เจ้านครลำพูน) ยกไปทางเมืองเชียงราย อีกทัพหนึ่งนำโดยพระยาราชนบุตรเมืองเชียงใหม่ และนายน้อยมหาพรหมบุตรพระยาเชียงใหม่มหาวงศ์ ยกไปทางเมืองสาต ให้ทัพทั้งสองเข้าตีเมืองเชียงตุงพร้อมกันในเดือน ๔ ปีระกา พ.ศ. ๒๓๙๒^{*}

การไปตีเชียงตุงครั้งนั้น กองทัพพระยาราชนบุตรกับนายน้อยมหาพรหมขึ้นไปถึงเมืองเชียงตุงก่อน ก็ตรงเข้าตีเมืองเชียงตุงทันที เจ้ามหาชนานเจ้าเมืองเชียงตุงยกพลออกมาสู้กับกองทัพล้านนาไม่ไหว แยกถอยกลับเข้าเมืองไป พระยาราชนบุตรกับนายน้อยมหาพรหมตีหักเข้าไปไม่ได้ เพราะกำลังไม่พอ จึงตั้งคูเมืองอยู่นอกเมืองเชียงตุง และให้คนลงมาเร่งกองทัพของพระยาอุปราชให้ขึ้นไปช่วยโดยเร็ว ฝ่ายพระยาอุปราชเห็นว่าพระยาราชนบุตรกับนายน้อยมหาพรหมไม่ได้ทำตามแผนที่ตกลงกันไว้จึงไม่ได้ยกทัพขึ้นไปช่วย แต่คอยๆ ตีหัวเมืองรายทางเข้าไปเรื่อยๆ ดังนั้น ทัพของพระยาราชนบุตรที่คอยอีกทัพอยู่เป็นเวลานานแล้วก็จำเป็นต้องถอยกลับลงมา เนื่องจากเสบียงอาหารและกระสุนดินดำหมด และทหารก็ล้มเจ็บกันเป็นจำนวนมาก ในขณะที่ทัพใหญ่ของพระยาอุปราชตีหัวเมืองรายทางเรื่อยไปจึงทำให้ไปถึงช้า จนในที่สุดจำเป็นต้องถอยกลับมาจากทั้งสองทัพ

^{๓๗} อัญชลี สุสาพันธ์, “ความน่า,” ใน *รวมบทความวิชาการของอาจารย์อัญชลี สุสาพันธ์* (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๕), หน้า ๒๗๘.

^{๓๘} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *พงศาวดารเมืองไทยรบพม่า*, หน้า ๗๔๔.

* ตรงกับวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๙๓ ในสมัยปัจจุบัน.

๒.๓.๑.๓ ผลของการดำเนินการสงคราม

จากการดำเนินการสงครามดังที่กล่าวมา จึงทำให้การยกทัพไปตีเชียงตุงในครั้งนั้นไม่ประสบผลสำเร็จ เนื่องจากทัพทั้งสองไม่ปรองดองกัน โดยที่หากมีการเข้าตีพร้อมๆ กันและประสานงานกันเป็นอันดีแล้ว อาจจะตีเชียงตุงได้อย่างเด็ดขาด เพราะกำลังในการป้องกันเมืองของเชียงตุงเวลานั้นอ่อนแอมาก เมื่อไม่สามารถตีเชียงตุงได้ เจ้าเมืองเชียงใหม่จึงมีใบบอกลงมายังกรุงเทพฯ ในปีจอ พ.ศ. ๒๓๙๓* กราบบังคมทูลสาเหตุให้ทรงทราบและฟ้องร้องกล่าวโทษพระยาอุปราชาพิมพิสารที่ไม่มาช่วยเหลือกองทัพของพระยาราชบุตร และได้แสดงความเสียใจที่ตีเชียงตุงไม่สำเร็จ ทั้งยังได้กราบทูลขอแก้ตัวใหม่ว่า เมื่อเข้าฤดูแล้งจะเข้าไปตีเชียงตุงเองอีกครั้ง แต่ขอให้มิช้าหลงขึ้นไปเกณฑ์กองทัพเมืองแพร่ เมืองน่าน เข้าสมทบด้วย^{๓๙} ประจวบกับเวลานั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระประชวรอาการหนัก จึงไม่โปรดเกล้าฯ ให้ดำเนินการอย่างไรต่อไปอีก เรื่องเชียงตุงจึงค้างมาจนพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต^{๔๐} ในวันพุธ ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๕ ปีกุน พ.ศ. ๒๓๙๔** และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จเถลิงถวัลย์ครองราชสมบัติต่อมา^{๔๑}

สำหรับสาเหตุที่ไทยไม่สามารถเอาชนะสงครามในการตีเชียงตุงครั้งแรกได้มีอยู่หลายประการ ได้แก่

๑) ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของเชียงตุง โดยที่ตั้งของเชียงตุงอยู่ห่างไกล เป็นทางแคบต้องข้ามเขาหลายแห่ง และตั้งอยู่ที่สูงทำให้ยากลำบากต่อการโจมตี

๒) การขาดแคลนเสบียงอาหาร กระจุกดินดำและกำลังพล

๓) การคิดเห็นที่แตกแยกกันของเจ้านายเมืองเชียงใหม่ ดังจะเห็นได้จากการที่พระยาเชียงใหม่รับคำสั่งจากกรุงเทพฯ มาปฏิบัติ แต่พระยาอุปราชาไม่ได้ปฏิบัติหน้าที่อย่างจริงจัง มุ่งกวาดต้อนไพร่พลจากเมืองต่างๆ ตามรายทางมากกว่า จึงทำให้พระยาราชบุตรเสียโอกาสในการยึดเชียงตุง แสดงว่าในเชียงใหม่ นั้นคงจะมีทั้งฝ่ายที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วยกับการทำสงครามในครั้งนี้^{๔๒} ที่ไม่เห็นด้วยเพราะผลประโยชน์นั้นจะตกอยู่กับฝ่ายไทยมากกว่า เนื่องจากว่าหากเชียงตุงเป็นเมืองขึ้นของไทย

* ตรงกับวันที่ ๒๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๙๓ ในสมัยปัจจุบัน.

^{๓๙} สวัสดิ์ อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, หน้า ๓๑๙.

^{๔๐} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓, หน้า ๑๔๘.

** ตรงกับวันที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๓๙๔ ในสมัยปัจจุบัน.

^{๔๑} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ (พระนคร : องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๙๗ - ๙๙.

^{๔๒} รัตนพร เศรษฐกุล, "ประวัติศาสตร์เมืองเชียงตุง," หน้า ๔๓.

เช่นเดียวกับล้านนาแล้ว ไพร่พลชาวเขินที่กวาดต้อนมาอาจจะถูกส่งกลับไปเชียงตุง ทำให้ล้านนาสูญเสียกำลังคนไปเป็นจำนวนมาก^{๔๓}

๒.๓.๒ สงครามเชียงตุงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔

เมื่อกองทัพล้านนาซึ่งเป็นกองทัพจากฝ่ายไทยไม่สามารถตีเชียงตุงได้สำเร็จ เจ้าอุปราชเมืองเชียงรุ่งและคณะจึงยังต้องตักค้างอยู่ในกรุงเทพฯ ตามเดิม

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๓๙๕ มีทูตมาจากเมืองเชียงรุ่ง คุมตันไม้เงินตันไม้ทองเครื่องราชบรรณาการเข้ามากราบทูลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ทรงทราบฯ ในเวลานี้ เจ้าสาละวันได้กลับคืนเข้าครองเชียงรุ่งต่อไปตามเดิม และการจลาจลในเชียงรุ่งก็สงบเรียบร้อยดีแล้ว เจ้าสาละวันจึงใคร่ขอรับพระราชทานเจ้าอุปราชและคณะพร้อมด้วยชาวเมืองเชียงรุ่งที่หนีภัยมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่ที่เมืองน่านและหลวงพระบางกลับคืนสู่เมืองเชียงรุ่ง โดยจะขอเข้ามาอยู่ในความปกครองของไทย และทุกๆ ๓ ปีจะแต่งตั้งไม้เงินตันไม้ทองและเครื่องราชบรรณาการเข้ามาถวายตามประเพณี

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงขัดข้องประการใดที่จะให้เจ้าอุปราชกับคณะกลับไปยังเมืองเชียงรุ่ง แต่การที่เมืองเชียงรุ่งยืนยันจะขอเข้าอยู่ในความปกครองของไทย เช่นเดียวกับที่เจ้าอุปราชเมืองเชียงรุ่งเคยกราบทูลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ นั้น ทรงมีพระราชดำริถือเป็นเรื่องที่ต้องพิจารณาเพื่อการตัดสินใจอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยส่วนพระองค์แล้วทรงมีพระราชดำริว่า เมืองเชียงรุ่งเคยขึ้นอยู่กับพม่า ไม่เช่นนั้นนั้นก็ขึ้นอยู่กับจีนมาแต่ก่อน หากรับไว้เป็นข้าขอบขัณฑสีมา ถ้าพม่าหรือจีนยกกองทัพมาเบียดเบียนเมื่อใด ทางฝ่ายไทยจะยกกองทัพไปช่วยป้องกันได้ยากเพราะหนทางไกลและกันดารมาก^{๔๔} อย่างไรก็ตาม พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้เสนาบดีสมัยนั้นประชุมปรึกษากันดูว่าควรจะปฏิบัติอย่างไร แล้วกราบบังคมทูลให้ทรงทราบ^{๔๕}

คณะเสนาบดีได้ประชุมปรึกษาหารือกันแล้ว จึงลงมติพร้อมกันว่าต้องรบกับเชียงตุงต่อไป โดยเห็นพ้องกันว่ากรรณครั้งนั้น คงจะต้องมีชัยชนะ หากแต่แม่ทัพนายกองไม่ปรองดองกัน จึงต้องถอยทัพกลับมา ดังนั้นจึงเห็นควรให้มีกองทัพจากกรุงเทพฯ เข้าร่วมในการรบด้วย เพื่อเป็นการฝึกหัดบรรดาข้าราชการให้มีความชำนาญในการศึกด้านการรบการสงครามมากยิ่งขึ้น และยังเป็น การ

^{๔๓} รัตนพร เศรษฐกุล, “ศึกเชียงตุง : การเปิดแนวรบเหนือสุดแดนสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า ๒๗.

^{๔๔} สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี, *พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า*, หน้า ๗๔๗.

^{๔๕} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔*, หน้า ๓๓. มีข้อสังเกตว่า หลักฐานร่วมสมัยเท่าที่ค้นพบไม่ได้ปรากฏข้อมูลรายละเอียดที่เป็นการแสดงความคิดเห็น ข้อดี – ข้อเสีย ของการทำสงครามเชียงตุงครั้งนี้ที่ชัดเจน ข้อมูลทั้งหมดที่ปรากฏมีลักษณะเป็นการสรุปประเด็นความคิดเห็นมากกว่า

ควบคุมกองทัพในเมืองฝ้ายเหนือไปด้วยในตัว^{๔๖} ด้วยเหตุนี้ ในเวลาต่อมา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้มีการเตรียมกองทัพฝ้ายไทยขึ้น จะเห็นได้ว่า พระองค์ทรงตัดสินใจ พระทัยสานต่อในการทำสงครามกับเชียงตุงต่างๆ ที่ทรงไม่เห็นด้วยเท่าใดนัก แต่เนื่องจากภารกิจนี้เกิดขึ้นในช่วงเวลาที่พระองค์เพิ่งทรงขึ้นครองราชย์และทรงมีสถานภาพทางการเมืองที่โดดเดี่ยว จึงต้องทรงดำเนินนโยบายเป็นมิตรกับกลุ่มขุนนางข้าราชการและเจ้านายเพื่อถ่วงดุลอำนาจและทำให้คนเหล่านั้นยอมรับความสามารถของพระองค์ว่าทัดเทียมกับพระเจ้าอยู่หัวองค์ก่อน^{๔๗}

๒.๓.๒.๑ สาเหตุของสงคราม

จากที่กล่าวมานั้น ได้แสดงให้เห็นว่าเมื่อล่วงมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้ทรงรับนโยบายการขยายอำนาจไปยังเชียงตุงสืบต่อจากรัชกาลก่อน โดยมีมูลเหตุจูงใจให้ทรงตัดสินใจพระทัยทำสงคราม ดังนี้

(๑.) การที่เจ้านายเมืองเชียงรุ่งขอความช่วยเหลือจากฝ้ายไทย นั่นคือ เมื่อเจ้าสาละวันเจ้าเมืองเชียงรุ่งได้ปราบกบฏเรียบร้อยแล้วและได้กลับมาปกครองบ้านเมืองตามเดิม ในการนี้เจ้าสาละวันยังได้แสดงความสวามิภักดิ์ต่อไทย พร้อมกับขอเจ้าอุปราชและมารดากลับไปสู่เมืองเชียงรุ่ง นี่น่าจะเป็นสาเหตุให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่าเมืองเล็กมาขอพึ่งเมืองใหญ่จะไม่อนุเคราะห์ก็จะเป็นการสมควร ประกอบกับที่ฝ้ายเสนาบดีได้ร่วมกันกราบทูลด้วยว่าจะต้องช่วยเมืองเชียงรุ่ง เพื่อที่ “พระเกียรติยศจะปรากฏแผ่ไปในนานาประเทศ แล้วไพร่พลข้าราชการจะได้รู้จักการศึกสงครามให้ชำนาญน่าภูมิใจถ้าจะช่วยเมืองลื้อแล้วจะต้องตีเมืองเชียงตุงเสียก่อน... ถ้าตีเมืองเชียงตุงเสียให้ขาดระยะ พม่าจะยกทัพมาทำอันตรายแก่เมืองเชียงรุ่งหนทางก็ไกล เสบียงอาหารจะส่งกันก็อันตรายถ้าทำได้ดังนี้จึงจะรักษาเมืองเชียงรุ่งไว้ได้”^{๔๘} ด้วยเหตุนี้ จึงได้มีการส่งกองทัพจากกรุงเทพฯ ขึ้นไปทำสงครามกับเมืองเชียงตุงอีก

(๒.) ความอ่อนแอของพม่าที่ทำสงครามกับอังกฤษครั้งที่ ๒ ใน พ.ศ. ๒๓๙๕ ซึ่งมีสาเหตุจากพวกพ่อค้าชาวอังกฤษไม่พอใจนโยบายการผูกขาดการค้ากับต่างประเทศของกษัตริย์พม่า ทำให้อังกฤษเข้ายึดดินแดนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำอิระวดี และดินแดนพม่าตอนล่างทั้งหมดตลอดจนดินแดนชายทะเล จึงทำให้ฝ้ายไทยเห็นเป็นโอกาสดีที่จะรีบเข้าตีเชียงตุงในเวลานั้น เพราะทางฝ้ายพม่าจะไม่

^{๔๖} สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี, *ความทรงจำ* (กรุงเทพฯ : มูลนิธิสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และหม่อมเจ้าจางจิตรอนอม ดิศกุล พระธิดา, ๒๕๓๐), หน้า ๘๕.

^{๔๗} นฤมล ธีระวัฒน์, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๑๕๐.

^{๔๘} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔*, หน้า ๙๘ - ๙๙.

สามารถส่งกำลังทหารมาช่วยเมืองเชียงตุงได้ ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ ๔ ถึงพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ว่า “ที่จริงนั้นการครั้งนี้เป็นช่วงที่ช่องคราวที่ฝ่ายเราจะทำกับเมืองเชียงตุงเชียงรุ่ง เพราะมีการรบพุ่งข้างเมืองพม่าแลกระบดจีนเมืองยูนหนันหนองแสแดนฮ่อ แลพวก ๑๒ พันนาก็ยังหยุดหยิกกันไม่ตั้งตัวติดในปีนี้”^{๔๙}

(๓.) ดินแดนสิบสองพันนากำลังเกิดความยุ่งยากวุ่นวาย จากการแย่งชิงอำนาจกันเองของเจ้าเมืองภายในดินแดนแถบนั้น ด้วยเหตุที่ลักษณะโครงสร้างทางการเมืองภายในสิบสองพันนา เป็นการรวมตัวกันอย่างหลวมๆ และการควบคุมพันนาทำได้ไม่เต็มที่ ส่งผลให้มีบางเมืองพยายามตั้งตนขึ้นมามีอำนาจและไม่ยอมรับเมืองเชียงรุ่งให้เป็นศูนย์กลางการปกครอง ทำให้เจ้าเมืองเชียงรุ่งต้องขอความช่วยเหลือจากรัฐใหญ่ที่อยู่ใกล้เคียง เช่น จีนและพม่า รวมถึงไทยที่มีอำนาจ ปกครองล้านนาอยู่ในขณะนั้น ดังนั้น การที่เจ้าเมืองเชียงรุ่งเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารจากไทย จึงเป็นโอกาสทำให้ไทยเข้าไปเกี่ยวข้องในการแก้ปัญหาความวุ่นวายภายในของแคว้นสิบสองพันนา^{๕๐} ซึ่งในแง่นี้ได้ยังประโยชน์ให้เกิดขึ้นกับทั้งผู้นำเชียงรุ่งในการสร้างความยอมรับในหมู่ผู้นำแคว้นสิบสองพันนา และในฝ่ายไทยเองก็ถือเป็นการแสดงพระบรมเดชานุภาพของรัชกาลที่ ๔ ดังที่จะอธิบายต่อไป

(๔.) การรักษาพระเกียรติยศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ดังจะเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ ๔ ที่ทรงมีถึงพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท แม่ทัพใหญ่ ความว่า

ที่จริงการครั้งนี้เป็นช่วงที่ช่วงคราว ที่ฝ่ายเราจะทำการเชียงตุง เพราะมีการรบพุ่งข้างพม่าแลกระบดจีนเมืองยูนหนันหนองแส* แดนฮ่อและพวกสิบสองพันนา ก็ยังหยุดหยิกกันตั้งตัวไม่ติดในปีนี้ แต่ว่าลาวไพร่พลเมืองถุาแมนถึงลาวผู้ดีที่ไหนมันจะรอบรู้การงานเมืองไกลมันก็ยังมถือว่าพม่าเป็นใหญ่ คงจะไล่อังกฤษไปเสียเร็วๆ แล้วมาเป็นที่พึ่งแก่เชียงตุงหรือกระไรนั้น... แต่ฝ่ายเราครั้งนี้เหตุมีศึกพม่ากับอังกฤษ ดังว่านี้ การที่เราประสงค์จะเอาไชยชำนะแก่เมืองเชียงตุงนั้น ก็เป็นการเข้าช่องแคบอยู่ในช่วงเวลาจำกัดเฉพาะปีนี้จริงๆ จะรู้ที่ทำอะไรเพราะว่าเมืองเชียงตุงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ท่านให้เอาเมืองเชียงใหม่ทำไว้ครั้งหนึ่งแล้ว ไม่เข้าพลสิ้นแผ่นดินท่านลงมา เรา

^{๔๙} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๑). (ในงานฉลองครบรอบ ๘๔ ปี มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ ๑-๕ ตุลาคม ๒๕๒๑), หน้า ๕๔.

^{๕๐} ณัชชา เลหาศิรินาถ, **สิบสองพันนา : รั้วจารีต** (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๑), หน้า ๘๒ - ๘๙.

* คือ มณฑลยูนนาน ลาวเรียกว่า หนองแส

มาได้แผ่นดินจะนั่งเสียไม่คิดอ่านต่อไปให้สำเร็จก็จะเสียเกียรติยศ นานาประเทศที่รู้ความ
 เก่าก็จะสำคัญว่าเราฉลาด มีอำนาจน้อยกว่าท่าน ไปทำสงครามไม่ได้ ถ้าพม่าไม่เป็นค
 งามกับอังกฤษ หรือเป็นความก็ว่ากล่าวกันเสียไม่ร่อยหรอยับเยิน เมื่อไทยมีกับเชียงตุง
 เขาก็ให้กองทัพมาช่วย การก็จะมากไปหน่อยหนึ่ง ถึงกระนั้นก็ควร เราจะทำให้ได้ด้วย
 มานะรักษาเกียรติยศ...^{๕๑}

และที่สำคัญ พระเกียรติยศที่ทรงหมายถึงยังเกี่ยวโยงไปถึงแนวคิดอันเป็นภาพลักษณ์ของ
 พระมหากษัตริย์แบบจารีตประเพณีในเรื่องจักรพรรดิราชอีกด้วย ดังเห็นได้จากข้อความที่บ่งบอก
 ฐานะตัวตนของพระองค์ที่ปรากฏในสารตราแต่งตั้งเจ้าเมืองเชียงใหม่เป็นพระยามโหตรประเทศหลัง
 การยกทัพตีเชียงตุงใน พ.ศ.๒๓๙๕ ว่าทรงเป็น “พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ สุทโธมมตี
เทพยพงษ์ วงศาติศวรรกระษัตริย์ วรขัตติยราชนิกรโธม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ บรม
ธรรมิกมหาราชชาธิราช บรมนารถบพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” และด้วยฐานะแห่งองค์พระจักรพรรดิ
 ราช การทำสงครามเพื่อคุ้มครองข้าขอบขัณฑสีมาและเพื่อขยายพระบรมเดชานุภาพจึงถือเป็นหน้าที่
 แห่งพระเกียรติยศนั้น

ดังที่กล่าวมานั้น จะเห็นว่าสาเหตุหลักของการทำสงครามเชียงตุงในรัชกาลที่ ๓ กับ รัชกาลที่
 ๔ ตรงกันในเรื่องการขอความช่วยเหลือจากฝ่ายไทยของเจ้าเมืองเชียงรุ่ง โดยแสดงให้เห็นถึงผู้นำ
 ในหัวเมืองดังกล่าวยอมรับอำนาจการปกครองของฝ่ายไทยในดินแดนล้านนาและสิบสองพันนาทำให้
 ผู้นำในหัวเมืองเหล่านี้สามารถต่อรองและต้านทานกับอีกฝ่ายหนึ่งคือพม่าได้ รวมถึงแนวคิดเบื้องหลัง
 การทำสงครามเชียงตุงของฝ่ายไทยที่แสดงถึงอุดมการณ์ของกษัตริย์ผู้นำไทยยุคจารีตที่ถือว่าการทำ
 สงครามเป็นการ “ยกยอพระพุทธศาสนา” และ “ป้องกันขอบขัณฑสีมา” ดังที่พระมหากษัตริย์ผู้นำ
 ไทยสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นในรัชกาลก่อนทรงดำรงฐานะของพระเจ้าจักรพรรดิผู้ปกป้อง
 (Defensive Cakravartin) เป็นสำคัญ^{๕๒}

อย่างไรก็ตาม จากสาเหตุการทำสงครามกับเชียงตุงของทั้ง ๒ รัชสมัย ยังมีความแตกต่างที่มี
 ผลต่อยุทธวิธีในการทำสงครามด้วย กล่าวคือ ในรัชกาลที่ ๓ นอกจากแนวคิดความเป็นจักรพรรดิราชที่
 เมืองใหญ่พึงให้ความคุ้มครองต่อเมืองน้อยแล้ว พระองค์ยังทรงมีแรงบันดาลพระทัยที่จะยกกองทัพไป
 ตีเชียงตุงเนื่องจากการที่มีเจ้านายเชียงตุงอยู่ที่เชียงใหม่จำนวนหนึ่ง หากทำศึกเชียงตุงสำเร็จก็เท่ากับ

^{๕๑} สหช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ.๑๒๑๔ เลขที่ ๗๖ (ก) พระบรมราชโองการถึงกรมหลวงวงษาธิราชสนิท เรื่องราชการ
 ททัพเมืองเชียงตุง

^{๕๒} สุเนตร ชุตินธรานนท์, พม่ารบไทย ว่าด้วยการสงครามระหว่างไทยกับพม่า, พิมพ์ครั้งที่ ๗ (กรุงเทพฯ : มติชน,
 ๒๕๔๔), หน้า ๑๒๗ - ๑๒๘.

ว่าเชียงใหม่จะได้ขยายอำนาจไปถึงเชียงตุงที่ติดต่อกับสิบสองปันนาได้ โดยที่พม่าซึ่งควบคุมเชียงตุงอยู่นั้นไม่สามารถส่งกำลังมาช่วยเหลือได้เพราะต้องปราบปรามหัวเมืองไทใหญ่อื่นๆ^{๕๓} ขณะที่ในรัชกาลที่ ๔ สถานการณ์ดังกล่าวได้เปลี่ยนแปลงไปเนื่องจากอำนาจของจักรวรรดินิยมตะวันตกกำลังทวีความชัดเจนมากขึ้นเรื่อยๆ ในดินแดนหัวเมืองตองไถ่ ซึ่งเวลานั้นทางกรุงเทพฯเองได้เล็งเห็นแล้วว่าการกำหนดเขตแดนแบบจารีตที่เน้นผู้คนและชุมชนทำให้อำนาจของกษัตริย์ไทยเหนือประเทศราชไม่ชัดเจน สร้างความเสถียรทางการเมืองที่จะทำให้ไทยสูญเสียดินแดนที่เป็นประเทศราชทางตอนเหนืออันเนื่องมาจากปัญหาความขัดแย้งเรื่องเขตแดนระหว่างไทยกับประเทศมหาอำนาจทางตะวันตก^{๕๔} ดังนั้น รัชกาลที่ ๔ จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้จัดกองทัพจากกรุงเทพฯ ไปร่วมกับกองทัพของล้านนาเพื่อทำสงครามกับเมืองเชียงตุง โดยมีความมั่นใจว่าจะประสบชัยชนะ ดังจะเห็นได้จากสารตราถึงเมืองต่างๆ ในล้านนา ความว่า

ด้วยมีพระบรมราชโองการตรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า มีตราขึ้นมาแต่ก่อนให้พระยาเชียงใหม่ พระยานคร พระยาลำพูน พระยาแพะ พระยาน่าน เกณฑ์ไพร่พลแลสะสมเสบียงอาหาร ช้าง โคต่างเครื่องศาสตราวุธไว้กับบ้านกับเมืองให้พร้อมสรรพถึงเดือน ๑๒ ปีชวดจัตวาศก จะโปรดเกล้าฯ ให้กองทัพกรุงฯ กองทัพหัวเมือง ยกขึ้นมาบรรจบกองทัพเมืองเชียงใหม่ เมืองนคร เมืองลำพูน เมืองแพะ พร้อมกันไปตีเมืองเชียงตุง คิดเอามาเป็นเมืองขึ้นเมืองประเทศราชให้จงได้ เพราะครั้งนี้สืบราชการได้ความมาเป็นอันแน่ว่า พม่ากับอังกฤษเกิดวิวาทเป็นศึกใหญ่กันเป็นท่วงที มีการอันควรที่ฝ่ายเราจะทำกับเมืองเชียงตุงเสียให้สำเร็จดังประสงค์ซึ่งมีมาแต่ก่อน ...

อนึ่งที่กรุงเทพฯ ก็ได้โปรดเกล้าฯ ให้แต่งกองตระเวนผลัดเปลี่ยนกันออกไปสืบฟังราชการ... ก็ได้ความมาเป็นแน่วรวมกันว่า ครั้งนี้อังกฤษยกกองทัพไปตีเมืองขึ้นเมืองอังวะได้อีกหลายเมือง กองทัพพม่า กองทัพอังกฤษ ยังจะสู้รบติดพันกันอยู่ในแล้งปีต่อไป จึงทรงพระราชดำริเห็นว่า เมืองเชียงตุงพึ่งเมืองอังวะๆ ก็ทำศึกสงครามสู้รบกับอังกฤษ เห็นพม่าจะพะว้าพะวังถอยกำลังลง... การครั้งนี้เป็นท่วงทีหนักหนาดีกว่าครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว... ถ้ามั่นกองทัพกรุงยกขึ้นไป

^{๕๓} รัตนพร เศรษฐกุล, “ศึกเชียงตุง: การเปิดแนวรบเหนือสุดแดนสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า ๒๒.

^{๕๔} รัตนพร เศรษฐกุล, “พญาช้างอยู่ทางเหนือ พญาเสืออยู่ทางใต้: รัฐในขอบขัณฑสีมาและสยามประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” ใน เอกสารการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง พระอัจฉริยภาพในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ฉบับที่ สุวรรณวาสี (บรรณาธิการ). (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๘), หน้า ๒๕๕.

ประจบกับกองทัพเมืองเชียงใหม่ เมืองนคร เมืองลำพูน เมืองแพร่ เมืองน่าน พร้อมใจลงในราชการแผ่นดินด้วยกันยกไประดมตีเมืองเชียงตุงก็เห็นจะสำเร็จโดยสะดวกแล้วก็จะได้คิดราชการทางเมืองเชียงรุ่งต่อไปด้วย...^{๕๕}

๒.๓.๒.๒ สงครามเชียงตุงสมัยรัชกาลที่ ๔ ครั้งที่ ๑ พ.ศ.๒๓๙๕

ในการดำเนินสงครามเชียงตุงครั้งนี้ ใน พ.ศ.๒๓๙๕ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท เป็นแม่ทัพหลวง และเจ้าพระยามรราช (นุช บุณยรัตพันธุ์ ภายหลังเป็นที่เจ้าพระยาภูธราภัย สมุหนายก)^{*} เป็นแม่ทัพหน้า โดยมีการระดมพลในพระนครทั้งสองทัพได้ ๖,๔๘๘ คน กับหัวเมืองต่างๆ ได้แก่เมืองพิษณุโลก เมืองสุโขทัย เมืองพิชัย เมืองพิจิตร เมืองนครสวรรค์ เมืองเพชรบูรณ์ เมืองวิเชียร เมืองหล่มสักดี เมืองสระบุรี เมืองชัยนาท และเมืองกำแพงเพชร ทำให้ได้กำลังไพร่พลอีกรวมเบ็ดเสร็จประมาณ ๑๐,๐๐๐ คน^{๕๖} และมีกำหนดที่จะประชุมทัพพร้อมกันที่เมืองเชียงแสน^{๕๗}

สำหรับการโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงดำรงตำแหน่งแม่ทัพหลวงเสด็จไปรบในสงครามเชียงตุงนี้ ในงานศึกษาของอรวรรณ ทวีทรัพย์พลอย ตั้งข้อสังเกตไว้ว่าเป็นเรื่องที่ “ผิดธรรมดา” เนื่องจากโดยปรกตินั้นแม่ทัพส่วนใหญ่จะต้องมีคุณสมบัติในการเป็นผู้มีความรู้ความสามารถด้านการทหารและการศึกสงครามเป็นอย่างดี ในขณะที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงมีความสามารถทางการแพทย์ในฐานะแพทย์หลวงที่ทำหน้าที่รับผิดชอบในการกำกับราชการกรมหมอดลอดมา ทั้งยังไม่เคยทรงมีประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการทำศึกสงครามมาก่อนแต่อย่างใด ดังนั้นการที่ทรงดำรงตำแหน่งสำคัญในฐานะแม่ทัพหลวงครั้งนี้จึงนับว่าเป็นการปฏิบัติพระกรณียกิจครั้งแรกตามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมอบหมายให้ โดยเป็น

^{๕๕} สห., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ ๑.๕.๑๒๑๔ (พ.ศ.๒๓๙๕) เลขที่ ๓๔ ๒. ร่างสารตราถึงเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน แพร่ น่าน เรื่องตั้งกรมหลวงวงษาธิราชสนิทเป็นแม่ทัพหลวง ตั้งให้เจ้าพระยามรราชเป็นแม่ทัพหน้า ยกไปตีเมืองเชียงตุง

^{*} เป็นบุตรคนหนึ่งของเจ้าพระยาอภัยภูธร (น้อย) สมุหนายกในรัชกาลที่ ๒ เกิดเมื่อวันที่ ๑ ธันวาคม ๒๓๕๑ ในรัชกาลที่ ๓ ได้รับราชการเป็นนายสนิทหุ้มแพร แล้วเป็นหลวงศักดิ์นายเวร ต่อมาเลื่อนเป็นพระสุริยภักดี ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ โปรดให้เป็นพระยามหามนตรีศรีสงคราม แต่ไม่นานนักได้โปรดให้เลื่อนเป็นเจ้าพระยามรราช ดำรงตำแหน่งเป็นแม่ทัพหน้าไปในสงครามเชียงตุง ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๐๖ รัชกาลที่ ๔ จึงโปรดให้เป็นเจ้าพระยาภูธราภัย ที่สมุหนายก ได้อยู่ในตำแหน่งมาจนถึงแก่อสัญกรรมเมื่อวันที่ ๑๕ พฤษภาคม พ.ศ.๒๔๒๑ อายุได้ ๗๑ ปี

^{๕๖} สห., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ ๑.๕.๑๒๑๔ (พ.ศ.๒๓๙๕) เลขที่ ๑๓ เรื่องบัญชาคนหัวเมืองต่างๆ ซึ่งเกณฑ์ไปราชการทัพเชียงตุง

^{๕๗} สห., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ ๑.๕.๑๒๑๔ (พ.ศ.๒๓๙๕) เลขที่ ๓๔ ๒. ร่างสารตราถึงเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน แพร่ น่าน เรื่องตั้งกรมหลวงวงษาธิราชสนิทเป็นแม่ทัพหลวง ตั้งให้เจ้าพระยามรราชเป็นแม่ทัพหน้า ยกไปตีเมืองเชียงตุง.

การเปลี่ยนบทบาทจากการเป็น “แพทย์หลวง” มาสู่การเป็น “แม่ทัพหลวง” อย่างที่ไม่มีผู้ใดคาดคิดมาก่อน^{๕๘}

ในข้อสังเกตเรื่องนี้ หากพิจารณาจากรูปแบบการทำสงครามตามธรรมเนียมไทยสมัยจารีตจะเห็นได้ว่า เป็นธรรมดาที่ในเวลาเกิดสงคราม ชายไทยไม่ว่าเป็นทหารหรือพลเรือนก็ต้องออกทำศึกสงครามด้วยกันทั้งนั้น^{๕๙} แต่การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไว้วางพระราชหฤทัยโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้านั่งงยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงดำรงตำแหน่งแม่ทัพหลวงในสงครามเชียงตุงนั้น อาจพิจารณาถึงเหตุผลสำคัญที่ทำให้พระองค์ทรงได้รับเลือกให้ปฏิบัติพระกรณียกิจในตำแหน่งสำคัญดังกล่าว คือ ทรงเป็นพระอนุชาที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดต่อกันมาช้านานจนเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยเป็นที่สุดพระองค์หนึ่ง นอกจากนี้หลักฐานที่ปรากฏเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระสุพรรณบัฏเลื่อนพระอิสริยยศพระเจ้านั่งงยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทตอนหนึ่งว่า “...กรมหมื่นวงษาสนิทเป็นพระเจ้านั่งงยาเธอ อันสนิทชิดชอบพระอัชฌาไศรย...และเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยรอบคอบทั่วไป”^{๖๐} แล้ว ยังปรากฏในพระราชหัตถเลขาถึงกรมหลวงวงษาธิราชสนิทในคราวไปศึกเชียงตุงว่า “...จะให้ฉันตัดสินใจอย่างไรคิดกันดูให้ดีเถิด ฉันไว้ใจแก่เธอมาแล้ว...”^{๖๑} แสดงถึงความไว้วางพระราชหฤทัยในการตัดสินใจพระทัยแทนพระองค์ในเรื่องสำคัญที่เกี่ยวกับการบริหารราชการแผ่นดินประการหนึ่ง

นอกจากนี้ การที่พระองค์ทรงเป็นเจ้านายรุ่นใหม่ที่ทรงสนพระทัยและมีความรู้ในวิทยาการตะวันตก ถือเป็นคุณสมบัติที่เหมาะสมกับสถานการณ์ในเวลานั้น เนื่องจากสงครามเชียงตุงในสมัยรัชกาลที่ ๔ แม้จะมีการจัดทัพและการดำเนินยุทธวิธีตามแบบโบราณราชประเพณีอย่างที่ถือปฏิบัติมาแต่กาลก่อนนั้น แต่ได้มีการนำเครื่องศาสตราวุธแบบใหม่มาใช้ในการทำสงครามแล้ว โดยมีรายการแสดงประเภทของอาวุธที่ใช้และจำนวนปืนใหญ่และปืนคาบศิลา (Flintlock) ซึ่งเป็นอาวุธนำเข้ามาจาก

^{๕๘} อรวรรณ ทรัพย์พลอย, “บทบาทและความสำคัญของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ในการบริหารราชการแผ่นดิน,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๗๑.

^{๕๙} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “ลักษณะการปกครองสยามแต่โบราณ,” ใน *ประวัติศาสตร์และการเมือง*, (พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๘), หน้า ๑๓.

^{๖๐} กรมศิลปากร, *จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ จนถึงรัชกาลที่ ๕* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เดลิแมส, ๒๕๕๗), หน้า ๘๕.

^{๖๑} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระราชหัตถเลขาถึงกรมหลวงวงษาธิราชสนิท,” ใน *พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*, หน้า ๕๙.

ต่างประเทศไว้ในจดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง^{๖๒} รวมถึงปืนสั้น ปืนเล็กยาวชนิดต่าง ๆ คือ ปืนชาติสุตัน (Pistol) ปืนหลังม้าลูกปราย (Blunderbuss) ซึ่งใช้เป็นอาวุธประจำตัวของกำลังพลส่วนหนึ่งของกองทัพด้วย^{๖๓} ถือเป็นรูปแบบหนึ่งของการปรับเปลี่ยนวิถีการรบแบบจารีตเข้าสู่การรบสมัยใหม่ตามแบบตะวันตกที่ต้องมีผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับวิทยาการสมัยใหม่เข้ามาควบคุมดูแลกองทัพให้มีประสิทธิภาพในการแสดงแสนยานุภาพให้หัวเมืองประเทศราชทางตอนเหนือได้ประจักษ์

นอกจากเรื่องวิทยาการสมัยใหม่ด้านอาวุธยุทโธปกรณ์แล้ว ยังมีเรื่องแนวคิดตะวันตกเกี่ยวกับเขตแดนที่ชัดเจนและเป็นที่ยอมรับโดยใช้สภาพทางภูมิศาสตร์เป็นเครื่องกำหนด ซึ่งรัชกาลที่ ๔ ทรงเข้าพระทัยดีว่าไทยต้องหาทางแสดงอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนประเทศราชให้ชัดเจนและเข้าไปกำหนดเขตแดนทางการเมืองก่อน จึงทรงพยายามใช้ความรู้ทางภูมิศาสตร์และวิทยาศาสตร์ที่ทรงเรียนรู้จากชาติตะวันตกมาปรับใช้ให้เป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง จากการทำทรงรับสั่งให้ข้าราชการไทยตรวจตราพินิจพิเคราะห์รายละเอียดเรื่องการปักปันเขตแดนที่ชัดเจนให้ถึถ้วน^{๖๔} ทำให้คิดได้ว่า การส่งพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทไปเป็นแม่ทัพหลวงนั้น มีผลพลอยได้ในเรื่องการส่งคนที่ทรงไว้พระทัยให้ “เป็นหูเป็นตา” ในการสำรวจพื้นที่เขตแดนทางตอนเหนือว่ามีลักษณะทางภูมิศาสตร์เป็นเช่นไร นับว่าเพื่อประโยชน์ต่อความชัดเจนทั้งเรื่องพระราชอาณาเขตและพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ไทยต่อประเทศราชทางตอนเหนือ

เหตุผลอีกประการหนึ่งอาจเนื่องมาจากรัชกาลที่ ๔ ทรงมีพระบรมราโชบายในการสนับสนุนและส่งเสริมพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทให้ทรงมีบทบาทและฐานะในการบริหารราชการแผ่นดินมากขึ้น ซึ่งหากทรงได้รับชัยชนะกลับมาจากการรบในสงครามเชียงตุง รัชกาลที่ ๔ จะพระราชทานความดีความชอบด้วยการโปรดเกล้าฯ สถาปนาให้ทรงดำรงตำแหน่งกรมพระราชวังหลัง^{๖๕} โดยอาจหวังให้พระอนุชาพระองค์นี้เป็นกำลังสำคัญในการถ่วงดุลอำนาจกับกลุ่มขุนนางตระกูลขุนนาทที่ถือว่าเป็นกลุ่มการเมืองที่มีบทบาทสำคัญมากที่สุดในเวลานั้น

^{๖๒} จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง, หน้า ๓๖ – ๓๗.

^{๖๓} จุลทัศน์ พยาธรานนท์, “การสงครามครั้งตีเมืองเชียงตุงเมื่อต้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พุทธศักราช ๒๓๙๕ – ๒๓๙๖,” ใน การสัมมนาทางวิชาการตามพระนิพนธ์ “จดหมายเหตุทัพเชียงตุง” วันที่ ๒๘ มีนาคม – ๒ เมษายน ๒๕๕๒ ณ จังหวัดเชียงราย และเมืองเชียงตุง สหภาพพม่า, หน้า ๗.

^{๖๔} รัตนพร เศรษฐกุล, “พญาช้างอยู่ทางเหนือ พญาเสืออยู่ทางใต้ : รัฐในขอบเขตทสิมาและสยามประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า ๒๕๔.

^{๖๕} สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕ (กรุงเทพฯ : องค์การค้ำของครูสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๒๑๙ – ๒๒๐.

แม้จะมีข้อสงสัยว่าในการศึกครั้งนี้มีการเกณฑ์กำลังไพร่พลในสังกัดของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมาร่วมกองทัพด้วย แต่เหตุใดพระองค์จึงทรงไม่มีบทบาทในการสงครามครั้งนี้เลย อย่างไรก็ตาม เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปรวมถึงในกลุ่มชาวตะวันตกด้วยว่า หลังจากที่ประกอบพระราชพิธีบวรราชาภิเษกแล้ว พระองค์ก็ไม่ทรงเกี่ยวข้องกับกิจการบ้านเมืองเลย ซึ่งเหตุผลแท้จริงที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงเกี่ยวข้องกับราชการแผ่นดินนั้นไม่มีบันทึกไว้เป็นหลักฐานที่ใด แต่สันนิษฐานว่าอาจเป็นเพราะทรงทราบถึงความหวาดระแวงของวังหลวงและความรู้สึกของคนทั่วไปได้ดี จึงทรงไม่มีพระราชประสงค์ที่จะเกี่ยวข้องกับทางการเมืองเพื่อทรงหลีกเลี่ยงความยุ่งยากที่อาจเกิดขึ้นตามมาได้^{๖๖}

ส่วนทางฝ่ายเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ซึ่งเป็นเสนาบดีผู้ใหญ่ที่ทรงอิทธิพลในราชสำนักกรุงเทพฯ ขณะนั้น มีตำแหน่งเป็นว่าที่สมุหพระกลาโหม ซึ่งโดยอำนาจหน้าที่ทำให้เข้าใจได้ว่า ท่านรับผิดชอบทั้งกิจการทหารและพลเรือนในเขตหัวเมืองฝ่ายใต้ อย่างไรก็ตาม หากเกิดสงครามหรือการกบฏครั้งใหญ่ในเขตพื้นที่อื่นนอกเหนือเขตที่ปกครอง ก็ขึ้นอยู่กับการโปรดให้มีพระบรมราชโองการให้สมุหกลาโหมนำกำลังไปช่วยหรือไม่^{๖๗} ดังนั้น ด้วยหน้าที่ตามความรับผิดชอบการบังคับบัญชาหัวเมือง เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงไม่ได้มีบทบาทหลักในสงครามเชียงตุง เนื่องจากการสงครามที่เกี่ยวข้องกับราชการหัวเมืองฝ่ายเหนือที่อยู่ภายใต้การควบคุมของเสนาบดีตำแหน่งสมุหนายก

ในส่วนของกำหนัดให้เจ้าพระยายมราช (นุช บุญยรัตพันธุ์) เป็นแม่ทัพหน้า ในที่นี้มีข้อสังเกตว่า น่าจะมาจากการตัดสินใจของรัชกาลที่ ๔ เอง เนื่องจากพบว่า ตามปกติแล้วเสนาบดีที่มีหน้าที่โดยตรงในการควบคุมราชการหัวเมืองฝ่ายเหนือจากแบบแผนราชการตามประเพณีนั้นคือสมุหนายก ซึ่งในที่นี้พบว่า ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ที่ดำรงตำแหน่งสมุหนายก คือ พระยาราชสุภาวดี (โต)* ซึ่งดำรงตำแหน่งนี้มาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๙๒ ในรัชกาลที่ ๓ ต่อมาเมื่อรัชกาลที่ ๔ ครองราชย์ใน พ.ศ. ๒๓๙๔ ทรงเลื่อนยศให้เป็นเจ้าพระยานิกรบดินทร มหินทรมหา

^{๖๖} สมบัติ พลายน้อย, พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว กษัตริย์วังหน้า, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๓), หน้า ๑๓๕.

^{๖๗} สุกัญญา บำรุงสุข, “อำนาจหน้าที่และบทบาทของสมุหพระกลาโหมในสมัยรัตนโกสินทร์,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๓๘, ๕๓ – ๕๔.

* เจ้าพระยานิกรบดินทร (โต) เป็นบุตรหลวงพิชัยวาริ (มัน แซ่เอ็ง) เกิดเมื่อวันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๒๗ บิดาถวายตัวให้เป็นมหาดเล็กในพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ มีหน้าที่ช่วยเหลือเรื่องการค้าจากนั้ได้รับบรรดาศักดิ์เป็นพระพิชัยวาริแทนที่บิดา ครั้นเมื่อกรมหมื่นเจษฎาบดินทรครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ได้ทรงพระกรุณาโปรดให้ยกพระพิชัยวาริขึ้นเป็นพระยาพิชัยวาริ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๗ และเป็นพระยาราชสุภาวดีใน พ.ศ. ๒๓๗๒ ต่อมาเมื่อเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ถึงแก่อสัญกรรม ใน พ.ศ. ๒๓๙๒ รัชกาลที่ ๓ จึงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นที่สมุหนายก ดำรงตำแหน่งจนถึงแก่อสัญกรรมเมื่อวันที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๔๐๖ อายุได้ ๘๐ ปี เป็นต้นสกุล “กัลยาณมิตร”

กัลยาณมิตรฯ ที่สมุหนายก^{๖๘} แต่ท่านผู้นี้ไม่ปรากฏว่ามีส่วนร่วมในการทำสงครามเชียงตุงซึ่งเข้าใจว่าอาจเนื่องมาจากปัญหาด้านสุขภาพเพราะในเวลานั้นท่านอายุเกือบ ๗๐ ปีแล้ว รัชกาลที่ ๔ จึงทรงแต่งตั้งให้เจ้าพระยายมราช (นุช) ไปปฏิบัติหน้าที่แม่ทัพหน้าแทน อย่างไรก็ตาม การตัดสินใจพระทัยดังกล่าวอาจมีนัยสำคัญเกี่ยวกับการวางตัวบุคคลที่จะมารับหน้าที่สมุหนายกคนต่อไป ด้วยเหตุนี้ การที่รัชกาลที่ ๔ ทรงส่งเจ้าพระยายมราชไปทำสงครามเชียงตุงจึงถือเป็นการพิสูจน์ความสามารถของเจ้าพระยายมราชที่จะให้ดำรงตำแหน่งสมุหนายกในรัชสมัยของพระองค์

กล่าวโดยสรุปได้ว่า การที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงได้รับมอบหมายให้เป็นแม่ทัพหลวงในการทำสงครามเชียงตุงนั้น เป็นเพราะพระองค์ทรงเป็นเจ้านายที่มีคุณสมบัติที่เหมาะสมที่สุดกับสถานการณ์ทางการเมืองในเวลานั้น เช่นเดียวกับที่ทรงมอบหมายให้เจ้าพระยายมราช (นุช) ทำหน้าที่แม่ทัพหน้าครั้งนี้

สำหรับการเคลื่อนทัพไปเชียงตุงนั้น ทางฝ่ายเจ้าพระยายมราช ยกทัพหน้าออกจากกรุงเทพฯ เมื่อวันที่พฤหัสบดี แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีชวด พ.ศ.๒๓๙๕^{**} ยกไปทางเมืองกำแพงเพชร ตาก และเชียงใหม่ ถัดจากนั้นอีก ๒๐ วัน กองทัพของกรมหลวงวงษาธิราชสนิทจึงยกออกจากกรุงเทพฯ โดยทางเรือ เสด็จไปทางเมืองพิษณุโลก อุตรดิตถ์ น่าน และเชียงของ ซึ่งในจดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง ได้กล่าวถึงระยะทางที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทเสด็จยกกองทัพไปตีเมืองเชียงตุงไว้อย่างละเอียด โดยในวันพฤหัสบดี ขึ้น ๗ ค่ำ เดือนอ้าย ปีชวด จัตวาศก จ.ศ.๑๒๑๔ พ.ศ.๒๓๙๕ พระองค์ทรงพระดำเนินทางชลมารคออกจากกรุงเทพฯ มาประทับคอยรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เสด็จพระราชดำเนินมาส่ง ณ วัดเฉลิมพระเกียรติ นนทบุรีด้วย^{๖๙} ครั้นเสด็จพระราชดำเนินกลับแล้ว พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท จึงยกทัพออกจากวัดเฉลิมพระเกียรติ ไปประทับพักแรมที่วัดตำหนัก เมืองปทุมธานี ๑ คืน

กล่าวได้ว่า เส้นทางที่พระองค์ทรงเสด็จไปในการศึกครั้งนี้แบ่งได้เป็น ๒ รูปแบบคือ ทางน้ำกับทางบก โดยในส่วนของเส้นทางทางน้ำนั้น ทรงเรือขึ้นไปตามเส้นทางแม่น้ำเจ้าพระยาและลำน้ำสาขา จากวัดตำหนัก เมืองปทุมธานี ทรงผ่านและประทับแรมที่พะเนียดกรุงเก่า เมืองอ่างทอง เมืองพรหม วัดดอกไม้แขวงเมืองอินทร์ วัดเขาพระธรรมามูลแขวงเมืองชัยนาท ท่าฉนวนแขวงเมืองมโนรมย์ เมืองนครสวรรค์ ริมศาลเจ้าปากน้ำเกยไชย หาดแดงโมแขวงเมืองภูมิ ท่าพ้อแขวงเมือง

^{๖๘} ส. พลายน้อย, ขุนนางสยาม (กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๓๗), หน้า ๕๖.

^{**} ตรงกับวันที่ ๒๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๙๕ ในสมัยปัจจุบัน

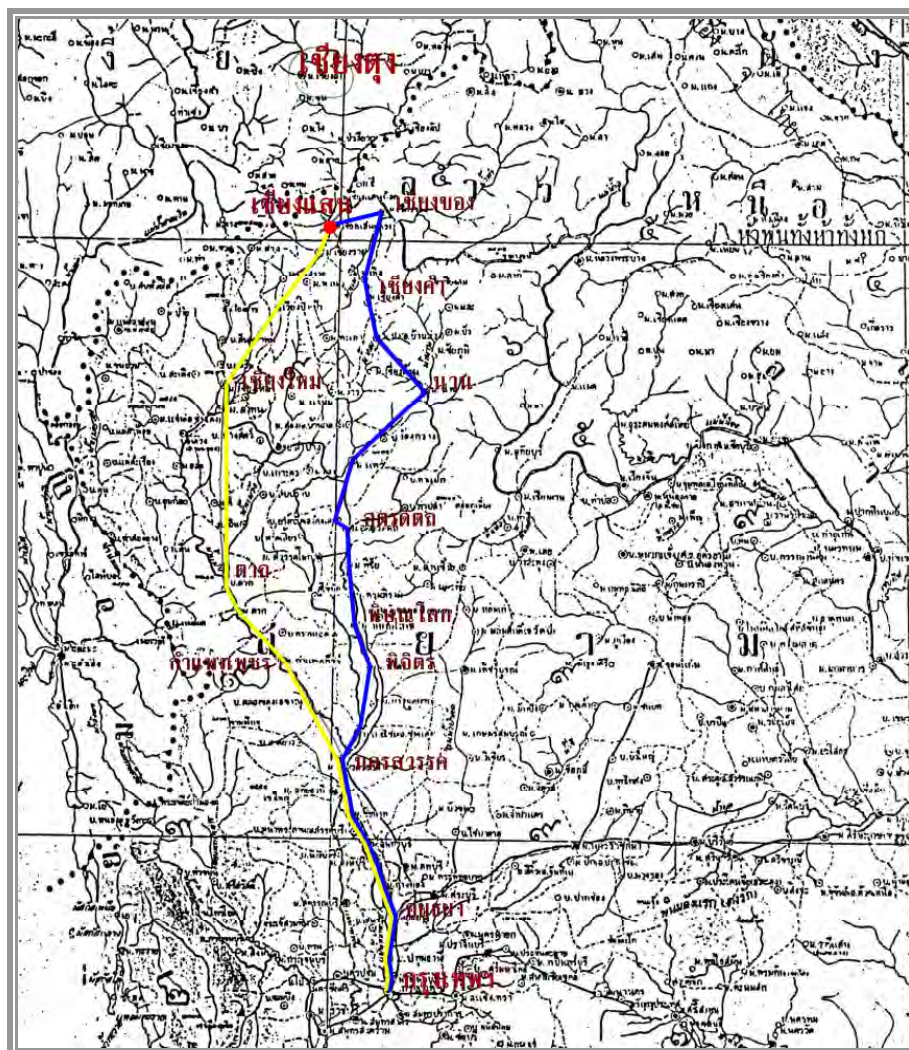
^{๖๙} สห., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ.๑๒๑๕ (พ.ศ.๒๓๙๖) เลขที่ ๔ เรื่องระยะทางยกทัพของกรมหลวงวงษา ยกไปจากกรุงเทพฯ ตลอดถึงเชียงตุง

พิจิตร บ้านราษฎร์จอมขวัญแขวงเมืองพิจิตร เมืองพิษณุโลก เมืองศรีภิรมย์พรหมพิราม เมืองพิไชย ค่ายท่าอิฐแขวงเมืองอุตรดิตถ์ รวมระยะเวลาในการเดินทางตามเส้นทางช่วงนี้ใช้เวลาราวเดือนเศษ

ส่วนเส้นทางทางบกนั้น จากค่ายท่าอิฐ ทรงเริ่มเสด็จเมื่อวันพฤหัสบดี แรม ๑๒ ค่ำ เดือนยี่ ไปประทับที่ห้วยน้ำฤทธิ์แขวงเมืองลับแล ทรงผ่านและประทับแรมที่เขাপางอ้อแขวงเมืองลับแล บ้านด่านเมืองแพร่ ค่ายริมแม่น้ำยมเมืองแพร่ บ้านอ้อยแขวงเมืองแพร่ ทุ่งยาวแขวงเมืองน่าน ค่ายหน้าเมืองน่าน บ้านน้ำโค้งและห้วยลับมีดแขวงเมืองน่าน ปางม่วงแขวงเมืองสาด บ้านท่าฟ้าแขวงเมืองปง บ้านท่าน้ำโค้งแขวงเมืองสะเลา เมืองสะเลา ปางค้อริมแม่น้ำอิงแขวงเมืองเทิง ห้วยแม่กะต๋าแขวงเมืองเชียงของ บ้านแอบแขวงเมืองเชียงของ บ้านด่านเมืองเชียงแสน จากนั้นกองทัพของพระเจ้านองยาเธอ กรมหลวงวงษาราชสนิท เดินทางไปถึงเมืองเชียงแสนเมื่อวันจันทร์ ขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๔* ใช้เวลาเดินทางรวมทั้งสิ้นประมาณ ๓ เดือนเศษ โดยกองทัพของเจ้าพระยายมราชตามมาสมทบหลังจากนั้น ๓ วัน เนื่องจากไปรณรงค์เสบียงอาหารที่เชียงใหม่ใช้เวลาอยู่ถึงกว่าเดือนเศษ^{๗๐}

* ตรงกับวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๙๖ ในสมัยปัจจุบัน

^{๗๐} สัจจ์ ภัทรินทัย, **ศึกไทยในร้อยปี ๒๓๘๕ - ๒๔๘๕**, หน้า ๓๖ - ๓๗.

รูปที่ ๑ แผนที่แสดงเส้นทางเดินทัพจากกรุงเทพฯไปสงครามเชียงตุงในสมัยรัชกาลที่ ๔
 ที่มา : ปรับปรุงจาก จดหมายเหตุนครเชียงใหม่. กรุงเทพฯ : สำนักเลขาธิการ
 นายกรัฐมนตรี, ๒๕๔๒.

ในขณะที่กองทัพของกรมหลวงวงษาธิราชสนิทกับกองทัพของเจ้าพระยามราชำลังเดินทาง
 ไปรวมพลกันที่เมืองเชียงแสนนั้น ทางฝ่ายเมืองเชียงใหม่ได้มีใบบอกเกี่ยวกับการส่งคนไปสืบราชการ
 ทางเมืองเชียงตุง ส่งมาที่กรุงเทพฯ ว่า

ด้วยข้าพเจ้าทั้งปวงไม่ไว้ใจแก่ราชการ ณ วันแรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีชวด
 จัตวาศก ได้แต่งให้น้อยคุณณะ น้อยเตชา อ้ายพัน ๓ คน ให้ปลอมลูกค้าเงี้ยว ซึ่งเป็น

บ่าววางแดงเข้าไปสืบราชการทางเมืองเงี้ยว น้อยกุนณะ น้อยเตซา อ้ายพัน ยังไม่กลับมา

...

ครั้น ณ วันแรม ๗ ค่ำ เดือน ๓ น้อยเตซา อ้ายพัน...กลับมาถึงให้การว่า น้อยกุนณะ น้อยเตซา อ้ายพัน ไปถึงเมืองชะมาตซึ่งเปนด่านเมืองเชียงใหม่ น้อยกุนณะป่วยไปไม่ได้ แต่น้อยเตซา อ้ายพัน ปลอมลูกค้าเงี้ยวบ่าววางแดงข้ามแม่น้ำคง (สลวิน) เข้าไปถึงเมืองกันตู่ไปเมืองหมอกใหม่ไปถึงเมืองนาย ณ วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ เห็นไปพม่าดูแลจัดค่ายเมืองนาย ป่าวร้องราษฎรดำดินดำสำหรับไว้คนละซั้ง แลหล่อกะสุนไว้คนละ ๕๐ เหมือนกันทุกเมือง จะยกไปรักษาเมืองเชียงตุง น้อยเตซา อ้ายพันอยู่เมืองจิก ๓ วัน ก็เห็นเงี้ยวเมืองจิกดำดินดำหล่อกุปืนว่าจะยกไปรักษาเมืองเชียงตุง ว่าเหมือนกัน มหาขนานเมืองเชียงตุงมีหนังสือไปถึงไปพม่าเมืองนายว่า ซึ่งจะยกกองทัพไปรักษาเมืองเชียงตุงนั้นขอให้งดก่อน ชัดด้วยเสบียงอาหารที่จะเลี้ยงกัน ถ้ากองทัพเมืองเชียงใหม่มยกขึ้นมาล้อมเมืองเชียงตุงจริง แต่เดือนหนึ่งจะต้านทานไปก่อน ถ้าหนักแน่นมาประการใดจะมีหนังสือมาขอกองทัพไปช่วยต่อทีหลัง...^{๑๑}

จากใบบอกของเมืองเชียงใหม่นี้ได้แสดงให้เห็นว่า ทางฝ่ายพม่าก็มีการเตรียมกำลังทหารมาช่วยเมืองเชียงตุงจากการเข้าโจมตีของฝ่ายไทยด้วย แต่ทางเมืองเชียงตุงมีปัญหาในเรื่องการหาเสบียงอาหารเพิ่มเติมสำหรับมาเลี้ยงกองทัพพม่าที่จะมาช่วย จึงทำให้ทางฝ่ายพม่าต้องงดการเคลื่อนกำลังไปเมืองเชียงตุงไว้ก่อน

กองทัพของกรมหลวงวงษาราชสนิท เดินทางไปถึงเมืองเชียงแสน เมื่อวันที่จันทร์ ขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๔* ใช้เวลาเดินทางประมาณ ๓ เดือนเศษ โดยกองทัพของเจ้าพระยามรราชไปถึงหลังจากนั้น ๓ วัน เนื่องจากไปรอแรงเสบียงอาหารที่เชียงใหม่อยู่อประมาณเดือนเศษ^{๑๒}

เมื่อทัพทั้งสองมาพร้อมกันที่เมืองเชียงแสนแล้ว ได้พักกองทัพอยู่ ๗ วัน กรมหลวงวงษาราชสนิท แม่ทัพใหญ่ จึงทรงมีพระบัญชาให้เจ้าพระยามรราชเดินทัพเข้าสู่เขตแดนเมืองเชียงตุง เมื่อวันที่พฤหัสบดี แรม ๒ ค่ำ เดือน ๔*

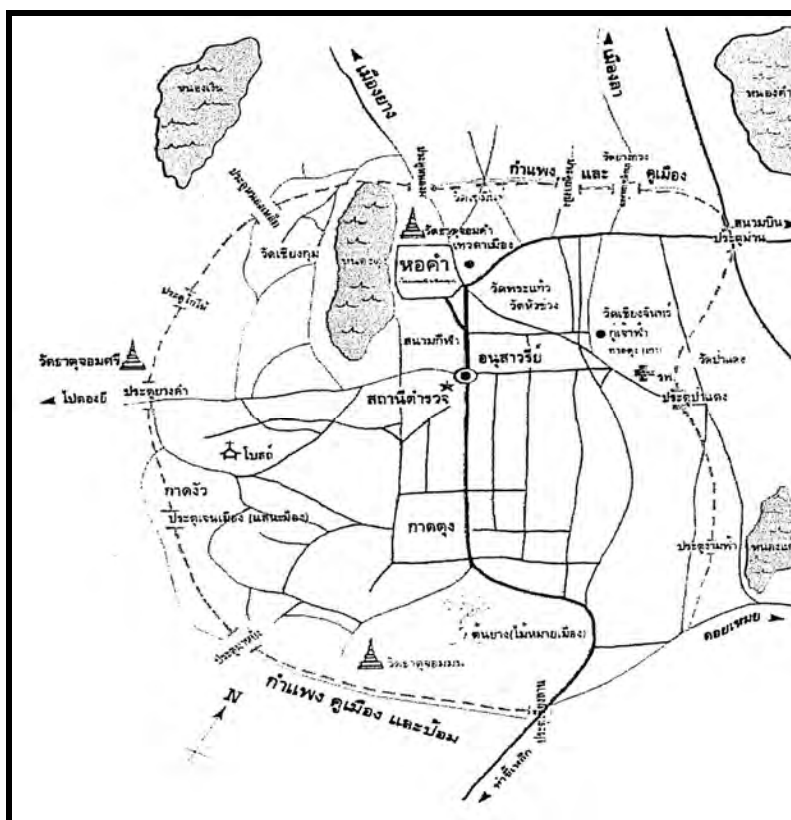
^{๑๑} สห., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๔ (พ.ศ. ๒๓๙๕) เลखที่ ๓๕ เรื่องสำเนาแปลใบบอกเมืองเชียงใหม่ ว่าด้วยเรื่องราชการทัพเมืองเชียงตุง

* ตรงกับวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๙๖ ในสมัยปัจจุบัน.

^{๑๒} สังข์ พัดโนทัย, เรื่องเดิม, หน้า ๓๖ - ๓๗.

* ตรงกับวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๙๖ ในสมัยปัจจุบัน.

ทัพของเจ้าพระยาयมราชเมื่อเคลื่อนเข้าสู่เขตแดนเมืองเชียงตุง ได้ผ่านเมืองต่างๆ ไปโดยลำดับ ไปถึงบ้านเมืองใดก็พบแต่บ้านเมืองร้างทุกแห่ง เนื่องจากเมื่อราษฎรรู้ว่าทัพกรุงเทพฯ ยกไปก็หนีเข้าป่าหมด เหลือแต่ชายฉกรรจ์ที่คอยอยู่สู้รบ โดยมีการตั้งค่ายขุดสนามเพลาะและปักขวกไว้ที่ช่องแคบตามเส้นทางที่ข้าศึกจะยกทัพมา และให้มีคนรักษาค่ายๆ ละ ๕๐ - ๖๐ คน ทัพไทยที่ยกขึ้นไปจึงต้องเข้าตีและตัดไม้ถอนขวกไปทุกค่าย โดยเจ้าพระยาयมราชใช้เวลาเดินทัพประมาณ ๒๒ วัน จึงถึงเมืองเชียงตุง^{๗๓} (ดูแผนผังเมืองเชียงตุง รูปที่ ๒ และภาพถ่ายทางอากาศเมืองเชียงตุง รูปที่ ๓ ประกอบ)

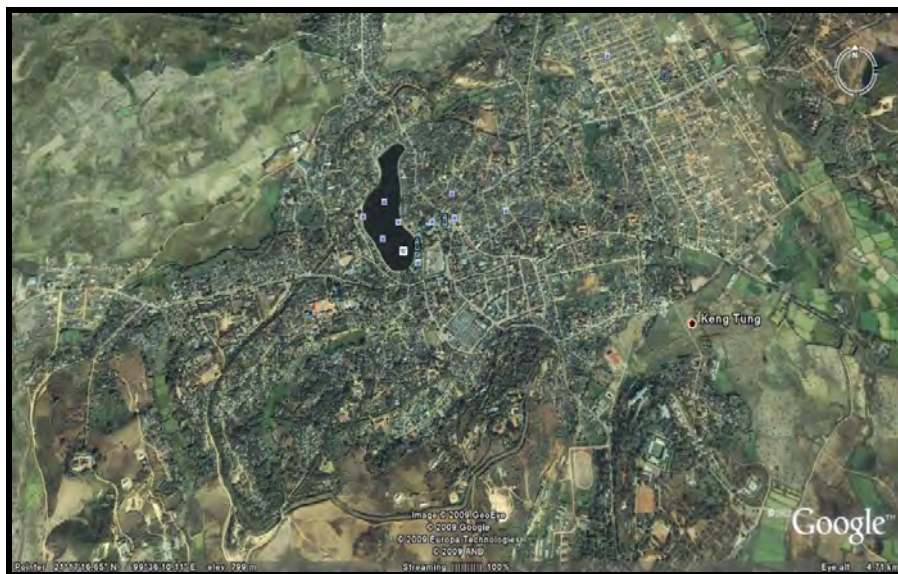

รูปที่ ๒ แผนผังเมืองเชียงตุง

ที่มา : รัตนพร เศรษฐกุล. ศึกเชียงตุง : การเปิดแนวรบเหนือสุดแดนสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. ใน การสัมมนาทางวิชาการ

^{๗๓} “ไปบอกพระยาสิทธิราชฤทธิไกร บอกรายงานการรบ,” ใน จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง (พระนคร : โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๕๙). (เนื่องในการพระราชทานเพลิงศพ นายพลเรือตรี พระยานาวาพลพยุหรัักษ์ (หม่อมหลวงพิน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา) ปีมโรงอัฐศก พ.ศ. ๒๔๕๙), หน้า ๘๕ - ๙๒.

ตามพระนิพนธ์ “จดหมายเหตุทัพเชียงตุง” วันที่ ๒๘ มีนาคม – ๒ เมษายน ๒๕๕๒ ณ จังหวัดเชียงราย และเมืองเชียงตุง สหภาพพม่า, หน้า ๓.

รูปที่ ๓ ภาพถ่ายดาวเทียมแสดงบริเวณเมืองเชียงตุงในปัจจุบัน
ที่มา : www.google.com/google-earth

กองทัพเจ้าพระยามรราชเข้าประชิดเมืองเชียงตุง เมื่อวันศุกร์ ขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๕* เนื่องจากไม่รู้จักภูมิประเทศแถบนั้นดี จึงไปตั้งค่ายอยู่ด้านใต้เฉียงไปทางตะวันออก ซึ่งเป็นที่ตัดค้ำน้ำ เจ้ามหาขนานเห็นทัพไทยตั้งผิดยุทธศาสตร์เช่นนั้น จึงยกพลออกมายึดที่มั่นด้านเหนือ ซึ่งไม่ตัดค้ำน้ำและมีทหารไทยอยู่น้อย เจ้าพระยามรราชเห็นการว่าจะเสียที จึงยกพลบุกขึ้นไปทางด้านเหนือ ต้องเสียกำลังเป็นอันมากจึงยึดชัยภูมิด้านเหนือไว้ได้ ทัพเชียงตุงเผาค่ายของตนแล้ว เข้าไปสู้รบอยู่ในเมืองเอาปืนใหญ่ยิงออกมา ทัพไทยเอาปืนใหญ่ยิงโต้ตอบเข้าไปบ้าง แต่ไม่ค่อยได้ผล เพราะค่ายเมืองเชียงตุงตั้งอยู่ในที่สูง ต้องตีหักขึ้นไปแย่งค่ายบนเขาจอมศรี* ให้ได้ การยิงจึงจะได้ผลขึ้นบ้าง ระหว่งนั้น กองโจร

* ตรงกับวันที่ ๑๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๙๖ ในสมัยปัจจุบัน

* เป็นเนินเขาที่ตั้งพระธาตุจอมศรีซึ่งอยู่นอกกำแพงเมืองเชียงตุงทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือ ใกล้ประตูยางคำ เป็นพื้นที่ที่มีลักษณะเนินเขาที่สูงกว่าเนินเขาที่ตั้งเมืองเชียงตุง

ของเชียงตุงออกมารบกวณฑพไทยมิให้ได้พักผ่อนอยู่เรื่อย ๆ ทำให้ทัพไทยไม่สามารถบุกเข้าเมืองเชียงตุงได้ เพราะทางฝ่ายเชียงตุงต่อสู้อย่างเข้มแข็ง^{๗๔}

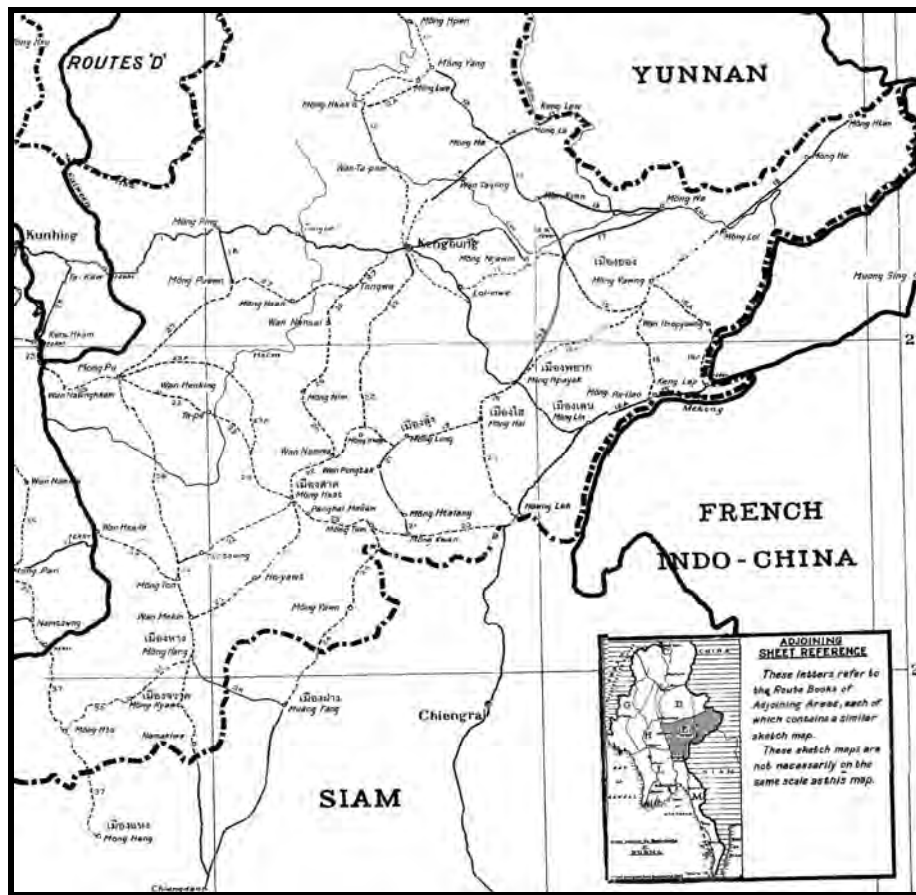
ฝ่ายกองทัพกรมหลวงวงษาธิราชสนิทนั้น เคลื่อนตามกองทัพเจ้าพระยามรราชเข้าไปเรื่อยๆ เมื่อทัพเจ้าพระยามรราชเข้าตีเมืองเชียงตุงได้ ๒ วัน ทัพพระเจ้าเมืองยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทยกขึ้นไปถึงเมืองซอน** ซึ่งไกลจากเมืองเชียงตุงเป็นระยะทางครึ่งวัน ณ ที่นั้น พวกเมืองเชียงตุงประมาณ ๒๐๐ - ๓๐๐ คน ปลอมเป็นพวกเมืองเชียงใหม่ด้วยการโปกศีระชะด้วยผ้าแดงเข้าโจมตีจนถึงที่ประทับกรมหลวงวงษาธิราชสนิท เนื่องจากกองหน้าเห็นว่าเป็นพวกเมืองเชียงใหม่จึงเดินทัพผ่านไป จนกระทั่งข้างพระที่นั่งกรมหลวงวงษาธิราชสนิทเสด็จไปถึง พวกเมืองเชียงตุงเข้าโจมตีและเกือบยิงถูกแม่ทัพใหญ่ของไทย แต่เคราะห์ดีที่กุบช้างบังพระองค์ไว้ จึงไม่ถูกปืน แต่ก็ต้องเสียเวลายิงโต้ตอบและปราบพวกเชียงตุงอยู่หนึ่งวัน จึงเคลื่อนทัพต่อไปได้ และต้องรบกับพวกเมืองเชียงตุงไปตลอดทาง จนกระทั่งในวันอังคาร ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๕*** จึงไปถึงและเข้าตั้งค่ายอยู่ทางด้านเหนือของเมืองเชียงตุงอีกค่ายหนึ่ง^{๗๕} (ดูแผนที่เมืองต่างๆ ระหว่างเส้นทางเดินทัพสู่เชียงตุงประกอบได้จากรูปที่ ๔)

^{๗๔} “ใบบอกพระยาสิทธิราชฤทธิไกร บอกรายงานการรบ,” ใน จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง, หน้า ๘๙ - ๙๐.

** ในอดีตเมืองนี้เคยเป็นเมืองของแคว้นเชียงตุง ตำแหน่งเจ้านายเมืองซอนเป็นตำแหน่งบริหารและปกครองที่สำคัญ ปัจจุบันมีฐานะเป็นเพียงเอ็งหรือหัวร้อย ซึ่งเป็นหน่วยการปกครองระดับรองลงมาจกเวียง หรือ เมือง โดยประกอบด้วยหมู่บ้านหลายหมู่บ้านรวมกัน แห่งหนึ่งในกลุ่มเอ็งเมืองซอน คือ บ้านคอนปางควาย ซึ่งเป็นจุดที่ทัพขบวนพ่อค้าวัวต่างทางใต้ของเชียงตุง

*** ตรงกับวันที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๙๖ ในสมัยปัจจุบัน

^{๗๕} “ใบบอกพระยาสิทธิราชฤทธิไกร บอกรายงานการรบ,” ใน จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง, หน้า ๙๐ - ๙๑.

รูปที่ ๔ แผนที่รัฐฉานใต้

ที่มา : ปรับปรุงจาก แผนที่ลำดับที่ ๔ รัฐฉานใต้ ประเทศสหภาพพม่า ประกอบในหนังสือประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑๑. กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๕๑.

กรมหลวงวงษานุราชเสนาธิ ได้เสด็จถึงเมืองเชียงตุง ทรงทอดพระเนตรเห็นภูมิประเทศ และกระบวนทัพที่ตั้งสู้กันอยู่ในเวลานั้นแล้ว ทรงพระดำริเห็นว่า ทัพไทยเสียเปรียบหลายประการ หากต่อสู้ต่อไปก็ไม่มีประโยชน์อะไร ดังที่มีรับสั่งว่า “...ครั้งจะสู้รบต่อไป หากมีหญ้าจะให้ช้างกินไม่ ช้างม้าก็ชวดโคลงทุกวัน เห็นเสียเปรียบเข้าศึกถ่ายเดียว กระสุนดินดำก็น้อยลง...”^{๗๖} ประจวบกับเวลานั้นเข้าใกล้ฤดูฝนมากแล้ว จึงมีรับสั่งให้ถอยทัพทั้งหมดกลับจากเชียงตุงโดยเร็ว วันต่อมาทัพไทยจึงเริ่มถอยทัพ โดย

^{๗๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๒.

ลำเลียงคนเจ็บลงมา ก่อน ต่อจากนั้นอีก ๔ วัน ทัพทั้งหมดก็เริ่มถอย กรมหลวงวงษาราชธานี แม่ทัพใหญ่ได้ถอยมาตั้งอยู่เมืองน่าน ส่วนเจ้าพระยามรราชแม่ทัพหน้าถอยลงมาตั้งอยู่ที่เมืองตาก^{๗๗}

๒.๓.๒.๓ สงครามเชียงใหม่สมัยรัชกาลที่ ๔ ครั้งที่ ๒ พ.ศ.๒๓๘๗

ด้วยเหตุที่ฝ่ายไทยไม่สามารถเข้าโจมตีและยึดเมืองเชียงใหม่ได้ในครั้งนั้น ทำให้เมื่อกองทัพไทยถอยจากเมืองเชียงใหม่แล้ว ปรากฏว่ามีสารตราจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นไปตีเทียนแม่ทัพทั้งสองที่ไปทำการไม่สำเร็จ ความว่า

...ด้วยมีพระบรมราชโองการมานพระบัณชूरสุรสิงหนาทตรีสเหนือเกล้าฯ สั่งว่าโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยามรราชเปนกองนำคุมกองทัพเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ยกไปตีเมืองเชียงใหม่ ก็ไม่ไว้สง่าผ่าเผยให้สมเกียรติยศให้ลาวเห็นสติปัญญาแลเห็นเครื่องศาสตราวุธวิเศษกว่าของลาวบ้าง กรมหลวงวงษาราชธานีกับเจ้าพระยามรราช เมื่อเข้าไปตั้งค่ายล้อมเมืองเชียงใหม่ ได้ทรงทอดพระเนตรแผนที่ค่ายก็ตั้งเป็นหมู่ๆ เป็นหย่อมๆ ใครจะตั้งที่ไหนก็ตั้งตามชอบใจ ดูเหมือนไม่ได้บังคับบัญชาจัดแจงการสิ่งใดเลย เป็นแต่ยูลาวให้เข้านำ ตามลาวเข้าตามลาวออกอย่างเดียว พระยาพระหลวงนายทัพนายกองซึ่งขึ้นมาในกองทัพ ก็เคยทำศึกสงครามมีอยู่หลายนาย ก็ไม่จัดแจงให้ออกกำกับทัพแยกย้ายให้ต้องตามกระบวนศึกสงคราม ยกเข้าไปสู้รบกับพวกเมืองเชียงใหม่ก็แต่ ๗ วัน พวกกันเลิกทัพกลับมา ทำให้ลาวประเทศราชฝ่ายเราแลลาวเมืองเชียงใหม่ ซึ่งเป็นข้าศึกติดดินหมื่นประมาณได้ ครั้นเลิกกองทัพกลับมาถึงเมืองเชียงใหม่แล้ว จะปรึกษาหารือกับพระยาเชียงใหม่ แลจัดแจงการสืบสวนประการใดก็หาบอกกล่าวลงไปไม่ พวกกันลงมาตั้งอยู่ ณ เมืองตาก ที่เมืองตากราชการสิ่งใดที่จะสืบสวนฟังข่าวคราวก็ไม่มี เจ้าพระยามรราชทำดังนี้หาสมควรกับที่เป็นเสนาบดีผู้ใหญ่ไม่ แลนินสยการทัพศึกได้จับทำเข้าแล้ว ก็จะต้องกระทำให้สำเร็จ...^{๗๘}

ข้อความในสารตราดังกล่าวยังได้โปรดให้เชิญเสด็จพระเจ้านั่งงยาเธอ กรมหลวงวงษาราชธานีกลับกรุงเทพฯ เพื่อปรึกษาราชการเกี่ยวกับการสงครามครั้งนี้ แต่พระเจ้านั่งงยาเธอ กรมหลวงวงษาราชธานี กลับทรงมีหนังสือตอบกราบบังคมทูลลงมาว่า “...ในระหว่างนี้เป็นฤดูฝน ไพร่พลในกองทัพป่วยเจ็บมาก ถ้าจะให้ลงไปรับราชการ ณ กรุงเทพฯ แล้ว ขอท่านผู้ใหญ่ขึ้นไปเปลี่ยนจึงจะไม่

^{๗๗} สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พงศาวดารไทยรบพม่า, หน้า ๗๕๒ - ๗๕๕.

^{๗๘} “สารตราถึงเจ้าพระยามรราช เรื่องราชการทัพ,” ใน จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงใหม่, หน้า ๑๓๐ - ๑๓๑.

เสียดราชการ ด้วยราชการยังติดพันกันอยู่ ถ้ากองทัพใหญ่กลับมาเสียแล้ว จะให้แต่พระยาสิทธิราชฤทธิไกรบัญชาการเห็นจะไม่ได้ ถ้าฝนเหือดลงแล้ว จะให้พระยาสิทธิราชฤทธิไกรไปคิดราชการทางเมืองเชียงใหม่ต่อไป”^{๗๙}

จากหนังสือกราบบังคมทูลตอบของพระเจ้าเมืองยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทฉบับดังกล่าว ประกอบกับลายพระหัตถ์ที่กรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงส่งไปก่อนหน้านั้น มีใจความกล่าวถึงสถานการณ์และสาเหตุที่ทำให้ต้องทรงถอยกองทัพจากเมืองเชียงตุงทั้งที่ยังไม่สามารถยึดได้ซึ่งเป็นปัญหาจากกำลังคนและสภาพภูมิประเทศของเชียงตุงที่กองทัพส่วนกลางไม่คุ้นเคย แต่ทรงรับที่จะแก้ไขปัญหาด้วยพระองค์เองโดยไม่จำเป็นต้องยกกองทัพกลับ^{๘๐} ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงระงับพระราชดำริที่จะให้พระเจ้าเมืองยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทลงมากองทัพฯ คงให้เป็นแม่ทัพหลวงต่อไป และโปรดเกล้าฯ ให้เสด็จลงมาพักค้างฤดูฝนอยู่ที่บ้านท่าอิฐแขวงเมืองอุตรดิตถ์ แล้วทรงส่งเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ว่าที่สมุหพระกลาโหมขึ้นไปปรึกษาราชการทัพบกกับพระเจ้าเมืองยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ส่วนเจ้าพระยามรชาชนั้น ต่อมามารดาป่วยหนัก จึงโปรดเกล้าฯ ให้กลับมารักษาพยาบาลมารดาคราวหนึ่ง พอฤดูแล้ง จึงให้กลับขึ้นไปอีก^{๘๑}

การเตรียมการไปตีเชียงตุงครั้งที่ ๒ ในรัชกาลนี้ ถือว่าได้มีการตระเตรียมกันอย่างมาก โดยโปรดเกล้าฯ ให้มีท้องตราถึงหัวเมืองต่างๆ ทางภาคเหนือให้ช่วยเหลือกองทัพอย่างเต็มที่^{๘๒} นอกจากนี้ทรงมีพระบรมราชโองการที่แสดงถึงวิหิตบายในการจูงใจให้เจ้าเมืองล้านนาทั้งหลายเร่งจัดบุตรหลานญาติพี่น้อง และทหารรีบไปสมทบกับกองทัพกรุงเทพฯ เพื่อตีเมืองเชียงตุงให้ได้ ด้วยการโปรดเกล้าฯ เลื่อนบรรดาศักดิ์เจ้าเมืองเชียงใหม่เป็น พระเจ้ามโหตรประเทศ^{๘๓}

ส่วนพระเจ้าเมืองยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ก็ทรงคิดตระเตรียมการทัพเพื่อเข้าตีเชียงตุงอีกครั้งอย่างแข็งขัน โดยปรากฏพระดำริการเรื่องนี้ในจดหมายเหตุว่า จะขอกำลังคนหัวเมืองชั้นในเพิ่มเติมให้มากกว่าเก่าอีก ๑ เท่า จะขอปืนใหญ่ขนาดเขื่องเพิ่มเติมและกระสุนดินดำให้พอใช้การ จะขอให้เกณฑ์ราษฎรตั้งแต่เมืองอุบลขึ้นไปถึงเมืองหลวงพระบางเพิ่มเติมไว้ใช้หาบหาม จะเปลี่ยนที่

^{๗๙} สหช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๕ (พ.ศ. ๒๓๙๖) เลขที่ ๓๔ (หนังสือ) คัดบอกของกรมหลวงวงษา แม่ทัพหลวง ว่าด้วยข้อราชการทางเมืองเชียงตุง

^{๘๐} สหช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๕ (พ.ศ. ๒๓๙๖) เลขที่ ๑๑ สำเนาถวายพระหัตถ์กรมหลวงวงษา กราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ

^{๘๑} สหช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๖ (พ.ศ. ๒๓๙๗) เลขที่ ๖๗ ร่างตรา ๑. ถึงเจ้าพระยามรชาชน มารดาป่วยหนัก ให้กลับลงไปรักษามารดา

^{๘๒} “สารตราถึงพระยานครลำปาง พระยาลำพูน เรื่องราชการทัพ,” ใน *จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง*, หน้า ๑๓๔ – ๑๓๗.

^{๘๓} “สารตราตั้งพระยาเชียงใหม่เป็นพระเจ้ามโหตรประเทศ,” ใน *จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง*, หน้า ๑๓๗ – ๑๓๙.

ประชุมทัพมาตั้งที่เชียงราย สะสมเสบียงอาหารที่นั่นให้เพียงพอแล้ว จึงจะยกขึ้นไปกะว่าจะยกทัพไปตีเชียงตุงได้ในเดือน ๓ คือในเดือนกุมภาพันธ์ เพื่อจะได้มีเวลารบพุ่งได้นานกว่าคราวก่อน^{๔๔}

ข้อพระดำริของพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทที่ทรงขอผู้คนและอาวุธเพิ่มเติม นั้น ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตจากรัชกาลที่ ๔ ให้ทรงจัดหาเพิ่มเติมได้ แต่ไม่ได้เท่าจำนวนที่ขอ ส่วนข้อที่ขอเกณฑ์ราษฎรตั้งแต่เมืองอุบล จนถึงเมืองหลวงพระบางมาใช้นั้น ไม่โปรดให้มีพระบรมราชานุญาต ในประเด็นนี้มีผู้สันนิษฐานว่า รัชกาลที่ ๔ อาจทรงเห็นว่า เป็นทางให้ชาวเมืองทางตอนเหนือที่เคยไปทัพคราวก่อนเสียใจได้ ประกอบกับทางเมืองเชียงรุ่งรับอาสาจะส่งเสบียงอาหารให้ จนถึงแดนเชียงตุงด้วย จึงโปรดเกล้าฯ ให้เกณฑ์คนในหัวเมืองภาคพายัพ เหมือนคราวก่อนอีก^{๔๕} ข้อนี้คงทำให้กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงเกิดความหนักพระทัย เพราะทรงมีความคิดเห็นว่าชาวเมืองแถบนั้น ไม่ทรหดอดทนพอที่จะผจญกับงานหนักๆ ได้ เห็นได้จากข้อความในลายพระหัตถ์ของพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท กราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๔ ว่า

...เมื่อข้าพระพุทธเจ้าขึ้นไปเมืองเชียงตุงครั้งนี้ พวกหัวเมืองลาวประเทศราชซึ่งยกล่วงขึ้นไปก่อนนั้น เดินทางวันหนึ่ง เดินแต่ ๒ ชั่วโมงบ้าง ๓ ชั่วโมงบ้าง ทางไหนทัพใหญ่หนุนขึ้นไปก็ได้เดินเต็มวัน แต่ก่อนนั้นก็ต้องกดขี่ขู่เข็ญว่ากล่าวกันเต็มที่ เมื่อถึงเมืองที่รบนั้น จะอาสาไสรยได้ก็แต่คนกรุงค้อยกล้ากว่าลาวสักหน่อยหนึ่งก็น้อยนัก...นี้เสียลาว...โดยธรรมชาติประเพณีบ้านเมือง ถึงจะทำไร่นาสังไค ถ้าแดดร้อนเข้าต้องหยุดก่อนต่อเย็นๆ จึงจะทำ เดินทางสายสักหน่อยหนึ่งก็ต้องหยุด เย็นๆ จึงจะไป ไม่เคยได้ความลำบากเลย...^{๔๖}

แม้ว่าปัจจัยสำคัญในการทำสงครามต่อที่พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงกราบทูลขอรับพระราชทานจะไม่ได้ตามพระประสงค์ทั้งหมด แต่พระองค์ก็ทรงมีพระบัญชาให้กองทัพหลวงยกออกจากเมืองน่านเมื่อวันจันทร์ แรม ๖ ค่ำ ปีฉลู พ.ศ. ๒๓๙๖* และเดินทางมาเป็นเวลา ๒๑

^{๔๔} สหช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๕ (พ.ศ. ๒๓๙๖) เล่มที่ ๑๑ สำเนาลายพระหัตถ์กรมหลวงวงษา กราบถวายบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ

^{๔๕} สังข์ พิธินัย, **ศึกไทยในร้อยปี ๒๓๘๕ - ๒๔๘๕**, หน้า ๔๔.

^{๔๖} สหช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๕ (พ.ศ. ๒๓๙๖) เล่มที่ ๑๑ สำเนาลายพระหัตถ์กรมหลวงวงษา กราบถวายบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ

* ตรงกับวันที่ ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๓๙๗ ในสมัยปัจจุบัน

วันจึงถึงเมืองเชียงราย แต่ด้วยเหตุเพราะเกณฑ์คน เสี่ยงอาหาร และพาหนะได้ไม่พอแก่ความต้องการ ฉะนั้น ความตั้งใจที่จะยกทัพไปตีเชียงตุงในต้นเดือน ๓ จึงเป็นอันต้องล่าช้าไป ดังนั้น กว๋ากองทัพจะพร้อมกันที่เมืองเชียงราย เวลาที่ล่วงเข้าเดือน ๔ ทัพไทยเริ่มเคลื่อนเข้าสู่ดินแดนไทยใหญ่ เมื่อวันพฤหัสบดี ขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๔ ปีฉลู พ.ศ. ๒๓๙๖* โดยแยกกันไป ๒ ทาง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทยกไปทางเมืองของ ส่วนเจ้าพระยาอมราชยกไปทางเมืองหัวโปงหรือหัวโขง

๒.๓.๒.๔ ปัญหาและผลของการดำเนินการสงครามเชียงตุงในสมัยรัชกาลที่ ๔

จากการที่การสงครามเชียงตุงใน พ.ศ.๒๓๙๕ และ พ.ศ.๒๓๙๗ ในรัชกาลที่ ๔ เป็นสงครามที่ต่อเนื่องกัน โดยมีการพักกองทัพอันเนื่องมาจากเงื่อนไขของฤดูกาลที่เป็นฤดูฝน ซึ่งก็เป็นอุปสรรคของการทำสงครามที่ยังคงเป็นยุทธศาสตร์แบบจารีตนั้น ในระหว่างรอยต่อของช่วงเวลาในการพักกองทัพของฝ่ายไทยนั้นพบว่า สถานการณ์อันเป็นเงื่อนไขสำคัญในการทำสงครามได้เปลี่ยนแปลงไปมาก เนื่องจากพม่าเลิกสงครามกับอังกฤษแล้ว เมื่อกษัตริย์พม่าคือ พระเจ้ามินดง ทรงทราบว่า ทัพไทยจะยกไปตีเชียงตุง พม่าจึงส่งทหาร ๙,๐๐๐ คน มารักษาเมืองเชียงตุง และออกมาตั้งรักษาตามเมืองรายทางหลายแห่ง ทัพของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทขึ้นไปก่อนต้องปะทะกับทหารพม่าตลอดทาง จนกระทั่งถึงเมืองเชียงตุงเมื่อวันพุธ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๖** กองทัพหน้าโดยเจ้าพระยาอมราชเข้าไปตั้งถึงชานเมืองเช่นคราวก่อน ส่วนกองทัพหลวงนำโดยพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทตั้งอยู่ที่เมืองเหล็ก ห่างจากเมืองเชียงตุงประมาณ ๕ กิโลเมตร

อย่างไรก็ตาม การดำเนินการสงครามครั้งนี้ กองทัพไทยต้องเผชิญปัญหาจากสภาพภูมิศาสตร์ ภูมิอากาศ และภูมิประเทศของเชียงตุงที่รุนแรงจนมีผลต่อการทำสงคราม กล่าวคือ ในขณะที่ทัพไทยตั้งอยู่นอกเมืองเชียงตุง รอบกับพม่าอยู่ไม่กี่วัน ฝนก็ตกหนักเกิดความเจ็บไข้ขึ้นในกองทัพอย่างรุนแรง ผู้คนซ้ำงม้า สัตว์พาหนะเกิดโรคระบาด ล้มตายเป็นจำนวนมาก การลำเลียงเสบียงอาหารก็ติดขัด พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงพยายามระดมกำลังตีเมืองเชียงตุงหลายครั้ง แต่ก็ตีเข้าไปไม่ได้ เพราะข้าศึกต้านทานไว้อย่างเข้มแข็งมาก ทรงพยายามอยู่ได้ ๒๑ วัน จึงทรงพระดำริเห็นว่า ถ้าหากตั้งรกรอกอยู่ในป่านอกเมืองเชียงตุงเช่นนี้ต่อไป เห็นจะไม่ได้การ เพราะกำลังทัพนับวันมีแต่จะอ่อนแอลงไปทุกวันเวลา จึงทรงตัดสินใจสั่งพระทัย ถอยทัพกลับจากเชียงตุงเป็นครั้งที่ ๒ การถอยทัพครั้งนี้ ต้องเสียผู้คนและเสบียงอาหารอาวุธยุทโธปกรณ์อย่างมาก และต้องรีบถอยทัพกลับอย่างรวดเร็วที่สุดด้วย

* ตรงกับวันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๙๗ ในสมัยปัจจุบัน

** ตรงกับวันที่ ๑๓ เมษายน พ.ศ. ๒๓๙๗ ในสมัยปัจจุบัน

ฝ่ายกองทัพเจ้าพระยามรราช ที่ยกขึ้นไปทางเมืองหัวโขงนั้นต้องผ่านทางที่กันดาร ยิ่งกว่าทางที่กรมหลวงวงษาธิราชสนิทยกผ่านไป หนทางเป็นแต่ภูเขาและทางแคบ ผู้คนช้างม้าสัตว์พาหนะ ต้องเดินเรียงตัวกันไป เสบียงอาหารก็ยิ่งขนส่งได้ยาก ยกไปได้ไม่เท่าไรก็เกิดอึดอัด ต้องหยุดคอยเสบียงเสียเวลาอยู่ตลอดจึงตามทัพพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทไม่ทัน ยกไปได้สักครึ่งทาง ก็ได้ทราบข่าว พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิททยอยกลับลงมาแล้ว เจ้าพระยามรราชจึงถอยกลับตามลงมาด้วย^{๘๗} หลังจากนั้น พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทและเจ้าพระยามรราชได้มาพักราชการอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ และมีหนังสือรายงานมาที่กรุงเทพฯ เมื่อรัชกาลที่ ๔ ทรงทราบข้อราชการอันเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในระหว่างการดำเนินสงครามจากรายงานนั้นแล้ว ทรงมีพระราชดำริเห็นว่า

ทางเมืองเชียงตุงเป็นทางกันดารยิ่งนัก ต้องขึ้นภูเขาสูงเป็นทางคับขันช่องแคบก็มี จะส่งเสบียงอาหารกระสุนดินดำก็ลำบาก จะทำทัพเป็นการปีก็เห็นจะไม่ได้ จะทำได้ก็เป็นการจู่โจมเหมือนทัพโจรเท่านั้น เดียวนี้พม่ารู้ตัวแต่งกองทัพมาระวังรักษาอยู่ ทัพฝ่ายเราไปตีก็ถึง ๒ ครั้งแล้วก็ไม่สำเร็จ จะให้ทำต่อไปอีกไพร่พลในกองทัพก็อดโรยบอบเข้ามาถึง ๒ ฤดูแล้วแล้ว จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้มีตราหากกองทัพกลับลงมา ณ กรุงเทพมหานคร^{๘๘}

ฉะนั้น การรบในสงครามเชียงตุงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ที่ต่อเนื่องกันทั้งสองครั้ง จึงไม่เป็นผลสำเร็จแต่ประการใด

๒.๔ ผลกระทบของสงครามเชียงตุงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

จากผลของสงครามเชียงตุงทั้ง ๓ ครั้งตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓ ถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ ที่ฝ่ายไทยไม่สามารถเข้ายึดครองเมืองเชียงตุงได้นั้น ก่อให้เกิดผลกระทบทั้งต่อฝ่ายไทยและฝ่ายเชียงตุงซึ่งแม้จะไม่ได้ส่งผลกระทบโดยตรงต่ออำนาจการปกครองของไทยในบริเวณหัวเมืองล้านนา แต่ส่งผลกระทบทางอ้อมในด้านจิตใจของเจ้าเมืองล้านนาที่มีต่อรัฐไทย ซึ่งอาจเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลต่อความมั่นคงในการปกครองหัวเมืองล้านนาของไทย ดังจะเห็นได้จากการแสดงความไม่เต็มใจเข้าร่วมทำสงครามของ

^{๘๗} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยางกูร, พงศาวดารไทยรบพม่า, หน้า ๗๖๐ - ๗๖๑.

^{๘๘} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, หน้า ๑๒๑ - ๑๒๒.

เจ้าเมืองเชียงใหม่ เจ้าเมืองลำปาง และเจ้าเมืองลำพูน ตั้งแต่การทำสงครามในรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๓๙๕ โดยขอให้กองทัพหลวงจากกรุงเทพฯ ระวังการเตรียมที่จะยกทัพมาไว้ก่อน ด้วยการอ้างเหตุผลในเรื่องการขาดแคลนเสบียงอาหาร แต่ทางกองทัพหลวงไม่ยอมและเร่งรัดให้ทางฝ่ายหัวเมืองล้านนาเข้าร่วมทำสงครามกับเชียงตุง เมื่อไม่สามารถปฏิเสธได้ ทางเชียงใหม่จึงจำเป็นต้องยกทัพไป ซึ่งปรากฏหลักฐานในรายงานของเจ้าพระยาสุเรนราชเสนาต่อเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ว่า

การทำครั้งนี้บุตรพระเจ้าเชียงใหม่ไม่เข้ากระบวนทัพหลวง ไปเสียทางเมืองปูเมืองสาด เกณฑ์แต่บุตรเขยกับพี่น้องห่างๆ ไปก็ไม่ครบตามเกณฑ์ ครั้นเร่งรัดหาตัวทำพญามาตุ แต่ต่อหน้าใช้แต่ปดแต่ดวงลับหลังชอบใจอย่างไรก็ทำอย่างนั้น ยกทัพไปกลางวัน แต่พอเห็นเพลากลางคืนกลับมามันเสีย จะเอากำลังเมืองเชียงใหม่ เมืองลคอร เมืองลำพูน ไปตีเมืองเชียงตุงเห็นไม่เปนราชการเปนแน่^{๔๙}

ดังนั้น นอกจากพระดำริที่พระเจ้าอัยยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงมองเห็นปัญหาจากการใช้กำลังคนในกองทัพจากผู้คนในหัวเมืองล้านนาที่ทรงเห็นว่าไม่ทรหดอดทนแล้ว ปัญหาที่แท้จริงยังเกิดจากการที่ผู้นำล้านนาเองไม่เต็มใจรบในครั้งนี้ซึ่งอาจเป็นเพราะความสัมพันธ์ของกลุ่มคนในหัวเมืองมีความใกล้ชิดกันแบบบ้านพี่เมืองน้องทั้งในทางวัฒนธรรม ชาติพันธุ์ และประวัติศาสตร์ดังได้กล่าวมาแล้ว

แต่อย่างไรก็ตาม หลังสงครามเชียงตุง พ.ศ. ๒๓๙๗ ที่เมื่อผู้นำไทยที่กรุงเทพฯ ไม่สามารถขยายอิทธิพลออกไปเหนือเชียงตุงได้นั้น ได้มีผลกระทบต่อการรับรู้และสร้างความสัมพันธ์ที่มีต่อเชียงตุงในรัชกาลต่อมา สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๑๑ – ๒๔๕๓) และยังมีผลกระทบต่อการกระตุ้นมูลเหตุจูงใจในการทำสงครามเชียงตุงครั้งสุดท้ายในอีกเกือบหนึ่งศตวรรษต่อมา นั่นคือ ในช่วงเวลาที่พม่ากำลังทำสงครามครั้งที่ ๓ กับอังกฤษ ใน พ.ศ. ๒๔๒๘ ก่อนที่จะพ่ายแพ้และตกอยู่ภายใต้การปกครองในฐานะอาณานิคมของอังกฤษทั้งหมดนั้น ขณะนั้นเกิดภาวะสูญญากาศทางอำนาจระหว่างพม่ากับหัวเมืองภายใต้ข้าขอบขัณฑสีมา หัวเมืองไทใหญ่ต่างๆ ของพม่าที่ติดกับล้านนาเกิดรบพุ่งกันและยกกองกำลังเข้ามารุกรานและปล้นสดมภ์ทรัพย์สินของราษฎรในบริเวณชายแดนอยู่เสมอ พม่าได้ควบคุมหัวเมืองไทใหญ่ไม่ให้อภัยความวุ่นวายด้วยการบังคับกดขี่มากขึ้น

^{๔๙} สห., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๖ เลขที่ ๗๐ ร่างสารตราถึงพระยาสิทธิราชฤทธิไกร

ในกรณีของเชียงตุงนั้น พม่าได้ตั้งข้าหลวงขึ้นไปควบคุมเชียงตุงครั้งละหลายๆ คน และตั้งด่านรักษาบ้านเมืองหลายแห่ง ดังปรากฏในเอกสารจดหมายเหตุตอนหนึ่ง ความว่า

...เมืองเชียงตุงก็เป็นเมืองขึ้นอังวะ* สืบๆ มา พม่าก็ได้ประพฤติตามจารีตโบราณ ตั้งจะกายหลวงผู้หนึ่งว่าการบ้านเมืองอยู่มาจึงเกณฑ์ไปซุบขึ้นมาแล้วเกณฑ์จะกายหลวงขึ้นมาอยู่เป็นสามเป็นสี่ แต่งเป็นเมียวอูกและไปทับไปรักษาด่านทางทุกบ้านทุกเมือง...ข้าพเจ้าไพร่ไทย** ได้รับความลำบากมากจนเจ้าเมืองเชียงตุงทุกวันนี้นักเมืองเลนทนมิได้ พร้อมใจกันฆ่าพม่าตาย ๒๐-๓๐ คน พม่าเอาโทษมาขัดใส่ให้เจ้าเมืองเชียงตุง เจ้าเมืองเชียงตุงเห็นว่าพวกเมืองเลนทนมิได้คิดลวงเกินไปแล้ว จะขอให้ค่าศิระชะก็ไม้อา ภายหลังเจ้าแสงเมืองเชียงรุ่งถือหนังสือเมืองอังวะมากระทำข่มเหงหมิ่นประมาทครั้งหนึ่ง พวกเมืองเชียงแขง*** ไปค้าขายที่สิบสองปันนาก็ฆ่าเสีย เหตุนั้นจึงได้เกิดรบพุ่งฆ่าฟันกันขึ้น ฝ่ายพม่าว่าจะขึ้นไปห้ามก็กลับไปเข้าข้างเจ้าแสงมารบเมืองเชียงตุง เชียงแขง^{๔๐}

ด้วยเหตุนี้ ทำให้ผู้นำของเชียงตุงจึงตั้งตัวเป็นเอกราช สะสมเสบียงอาหารและผู้คนจนสามารถต่อสู้เอาชนะพม่า และได้ยกกองทัพออกปราบปรามเกลี้ยกล่อมหัวเมืองต่างๆ ได้เป็นจำนวนมาก และเมื่อเชียงตุงทราบข่าวทางเชียงใหม่เกิดความอ่อนแอจากการที่เจ้านายฝ่ายเชียงใหม่ไม่เอาใจใส่ในราชการหัวเมืองชายแดน ทำให้ทางเมืองเชียงตุงเตรียมกองทัพจะยกมาตีเมืองที่อยู่ในขอบเขตของไทย ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงโปรดฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรเสด็จ ขึ้นมาเมืองเชียงใหม่ใน พ.ศ.๒๔๒๗ เพื่อประกาศเขตแดนและจัดการปกครองหัวเมืองชายแดนให้เรียบร้อยและเพื่อระงับความเดือดร้อนวุ่นวายต่างๆ ที่ทำให้ราษฎรไทยที่อาศัยอยู่ในบริเวณดังกล่าวดำรงชีวิตอยู่อย่างไม่เป็นปกติสุข

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงมีรับสั่งให้พระยาราชสัมภารากร ข้าหลวงผู้ว่าการเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองนครลำพูน และเป็นผู้บังคับการศาลต่างประเทศ ณ เมือง

* คือกรุงมณฑล เมืองหลวงของพม่าสมัยราชวงศ์อลองพญา

** เจ้านายท้าวพระยาเมืองเชียงตุง

*** พวกเมืองเชียงตุงถือว่าเมืองเชียงแขงเป็นเมืองที่เชียงตุงปกครองดูแลด้วย

^{๔๐} ศกษ., ร.๕ ม. ๒.๑๒ ก/๑๑ เลขที่ ๒๓ ใบบอกพระราชสัมภารากรกราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามหาเมลา กรมพระบำราบปรปักษ์ ลงวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๔๒๖

นครเชียงใหม่ ประกาศให้บรรดาผู้ครองเมืองชายแดนพม่าได้ทราบโดยทั่วถึงกันว่า

...เขตแดนทางตะวันตกเฉียงเหนือ เสมอกลางลำแม่น้ำคงเป็นแดนขึ้นไปฝ่ายเหนือถึงดอนสันขุนแม่ต๋วน แลเขตแขวงดินแดนในหมู่แม่น้ำหาง แลเมืองต่วนเมืองหาง ทั้งเมืองนี้เป็นเขตแดนของกรุงเทพฯ...แต่นี้ต่อไปขออย่าให้เจ้านายฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดยกกำลังผู้คนล่วงล้ำเขตแดน...ถ้าเจ้านายฝ่ายใดมีพิงขึ้นล่วงล้ำยกกำลังผู้คนเข้ามาฤาใช้คนมาเบียดเบียนไพร่ฟ้า ฝ่ายเราต้องจำถือว่า มาแย่งยี้...จำเป็นจะต้องกระทำยุทธนาการด้วย...^{๙๑}

จากข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงการกำหนดเขตแดนของไทยอย่างชัดเจนว่าให้ใช้แม่น้ำสาละวินเป็นพรมแดนทางธรรมชาติกั้นระหว่างพม่าของอังกฤษกับล้านนาของไทย ซึ่งตามสนธิสัญญาเชียงใหม่ทั้งสองฉบับ* ถือว่าดินแดนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวินเป็นของไทย นอกจากนั้นแล้ว พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรยังได้ทรงจัดการรวมหัวเมืองเงี้ยว** ทั้ง ๕ ได้แก่ เมืองต่วน เมืองหาง เมืองจวด เมืองทา เมืองแม่สกุณ รวมเป็นเมืองเดียวกันเรียกว่า “เวียงไชยปราการ”^{๙๒} ให้เจ้ามหาวงศ์ปกครอง พร้อมกับทรงบัญชาการให้สร้างป้อมขุดคูเพื่อเป็นด่านป้องกันอันตรายที่อาจเกิดขึ้นจากการรุกรานของพม่าแม้ว่ากำลังทำสงครามครั้งสุดท้ายกับอังกฤษอยู่และเตรียมกองกำลังจำนวนหนึ่งเพื่อรักษาสถานการณ์ ส่วนเมืองอื่นๆ ตามชายแดนได้ช่วยเหลือด้านอาหาร ที่อยู่อาศัย และการคุ้มครองอันตรายเพื่อปกป้องชายแดนของไทย อย่างไรก็ตาม นโยบายดังกล่าวไม่ได้ปฏิบัติอย่างต่อเนื่องประกอบกับอังกฤษซึ่งปกครองพม่าอยู่นั้นต้องการครอบครองดินแดนในบริเวณหัวเมืองชายแดน ทำให้ต้องเสียดินแดนส่วนนี้ให้กับอังกฤษ

นอกจากจะทรงจัดการป้องกันตามแนวชายแดนในบริเวณหัวเมืองเงี้ยวแล้ว พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรยังทรงมีพระดำริที่มุ่งหวังจะขยายการยึดครองอาณาเขตของไทยทางตอน

^{๙๑} นคร พันธุ์ณรงค์, **ปัญหาชายแดนไทย-พม่า** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐), ภาคผนวก ข.

* สนธิสัญญาเชียงใหม่ระหว่างไทยกับอังกฤษฉบับแรก พ.ศ. ๒๔๑๖ และฉบับที่สองใน พ.ศ. ๒๔๒๗

** พื้นที่บริเวณหัวเมืองชายแดนเงี้ยว (หัวเมืองไทใหญ่) ในเวลานั้นเป็นดินแดนที่ตั้งอยู่ระหว่างอาณาเขตของไทยกับพม่าในบังคับอังกฤษ ซึ่งทั้งฝ่ายไทยและพม่าในอดีตต่างพยายามเข้าไปมีอำนาจ จึงมักรบพุ่งแย่งชิงดินแดนกันอยู่เสมอ โดยสภาพที่ตั้งของหัวเมืองชายแดนเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นป่าเขา พื้นที่เป็นที่สูง ภูเขา มีป่าไม้สัก ไม้สน ขึ้นหนาแน่นอยู่ทั่วไป ส่วนบริเวณที่ราบ พื้นที่ส่วนมากเป็นดินทราย ทำให้ประกอบเกษตรกรรมไม่ค่อยได้ผล ด้วยเหตุที่หัวเมืองชายแดนเหล่านี้มีฐานะเป็นรัฐกันชนจึงมักมีความสำคัญในการเป็นด่านป้องกันความปลอดภัยของล้านนาและพวกไทยฝ่ายใต้

^{๙๒} สวัสดิ์ อ่องสกุล, **ประวัติศาสตร์ล้านนา**, หน้า ๓๗๑.

เหนือออกไปอีกด้วยการยึดเมืองเชียงตุง โดยอาศัยโอกาสที่พม่ากำลังทำสงครามกับอังกฤษ ดังปรากฏในรายงานของพระองค์ที่เกี่ยวกับหัวเมืองชายแดน ความว่า

...เรื่องเชียงตุงนั้นเสียตายนัก ทางไปก็ใกล้กว่าที่พม่าจะมา ข้าวน้ำก็บริบูรณ์ ทางเท่ากับเมืองตาก เวลานี้ยิ่งตึง เพราะพม่าก็คงไม่ช่วย ใครๆ ก็ไม่ช่วย ถ้าได้เชียงตุงเหมือนได้สี่ได้ห้าต่อไป เอน้องพระเจ้าเชียงใหม่เชื้อเชียงตุงไปรักษาก็ได้...ที่รายนี้ (เชียงตุง) ก็มีราคาถึงปีละแสนรูเบีย ฤพันซังเสศ ทั้งอยู่เปล่าๆ เบนที่จะได้โดยง่าย ดังนี้จะปล่อยก็เสียตาย จำต้องลองเคลมดูสักหนึ่ง จะได้ไม่ได้ ก็แล้วแต่การจะเปนไป ไม่ต้องขาดทุนรอนอะไร...^{๙๓}

จากรายงานฉบับดังกล่าว สาระสำคัญจึงน่าจะอยู่ที่การสะท้อนให้เห็นถึงความพยายามที่ผู้นำกรุงเทพฯ ต้องการขยายอำนาจและอิทธิพลขึ้นไปทางตอนเหนือเพิ่มขึ้น จะเป็นหลักประกันความมั่นคงปลอดภัยในการปกครองหัวเมืองล้านนาของกรุงเทพฯ ด้วย อย่างไรก็ตาม ความพยายามของรัฐบาลไทยที่จะขยายอิทธิพลไปสู่เมืองเชียงตุงกลับไม่ประสบผลสำเร็จ เนื่องจากการขยายอำนาจสู่หัวเมืองชายแดนของฝ่ายไทยช้ากว่าฝ่ายอังกฤษ เพราะเมื่อเกิดปัญหาชายแดนและมีการปักปันเขตแดนกับอังกฤษระหว่าง พ.ศ. ๒๔๒๘-๒๔๓๘ ไทยเป็นฝ่ายเสียเปรียบทำให้อาณาเขตระหว่างไทยกับพม่าถูกขีดแบ่งอย่างชัดเจน นับจากนั้นเป็นต้นมาพรมแดนตอนเหนือของไทยจึงสิ้นสุดที่แม่สาย ส่วนเชียงตุงเมืองยอง และหัวเมืองไทใหญ่อยู่ในเขตพม่า

แต่อย่างไรก็ดี การสงครามและผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อมาข้างต้นได้สร้างความรับรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับเชียงตุงที่น่าจะโยงใยถึงการสงครามในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ ในอีกเกือบหนึ่งศตวรรษต่อมา

^{๙๓} สจข., ร.๕ ม.๕๘ มณฑลลาวเฉียง เลขที่ ๘๘ รายงานพระเจ้านองยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เรื่องจัดการการเมืองเชียงใหม่ ลำพูน และลำปาง

บทที่ ๓

สงครามเชียงตุงในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ พ.ศ.๒๔๘๕- ๒๔๘๘

จากการทำสงครามเชียงตุงทั้ง ๓ ครั้งในสมัยรัชกาลที่ ๓ และรัชกาลที่ ๔ ที่ไม่ประสบผลสำเร็จดังกล่าวมาแล้ว จึงทำให้ไทยไม่สามารถแผ่อำนาจการปกครองไปถึงดินแดนเชียงตุง เชียงรุ่ง ได้ อย่างไรก็ตาม ความคิดที่จะขยายอำนาจไปสู่ดินแดนเชียงตุงของไทยยังมีได้ยู่ ดังเช่นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ที่ได้กล่าวไว้ในบทที่ผ่านมา แต่ความพยายามขยายอิทธิพลสู่เชียงตุงครั้งนั้นไม่ประสบผลสำเร็จ เนื่องจากเมื่ออังกฤษได้เข้าครอบครองดินแดนพม่าทั้งหมดใน พ.ศ.๒๔๓๐ และนำมาสู่การเมืองและความสัมพันธ์ระหว่างรัฐสมัยใหม่ที่มีภูมิภายา* เป็นแผนที่และการแบ่งเส้นเขตแดนนับแต่ พ.ศ.๒๔๓๕ เป็นต้นมา ทำให้รัฐส่วนกลางที่กรุงเทพฯ หหมดโอกาสที่จะขยายอำนาจและเข้าปกครองเขตเชียงตุงและเชียงรุ่งได้อีกในช่วงเวลานั้น อย่างไรก็ตาม อีกเกือบเก้าทศวรรษต่อมานั้น เชียงตุงได้มีความเปลี่ยนแปลงในสถานะและบทบาททางประวัติศาสตร์ ภายใต้อิทธิพลการปกครองของอังกฤษในดินแดนแถบนี้ ซึ่งจะมีผลต่อการดำเนินความสัมพันธ์กับผู้นำรัฐไทยในกรณีสงครามเชียงตุงครั้งสุดท้าย (พ.ศ.๒๔๘๕ – ๒๔๘๘) ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่สงครามมหาเอเชียบูรพาซึ่งมีมูลเหตุจูงใจภายใต้แนวคิดลัทธิชาตินิยม “ไทยรวมไทย”

๓.๑ เชียงตุงในสมัยอาณานิคมจนถึงสงครามโลกครั้งที่ ๒

ภายหลังจากที่อังกฤษเข้ายึดครองพม่าตอนบนใน พ.ศ.๒๔๒๘ อังกฤษพยายามสืบสิทธิในการปกครองรัฐฉาน ทั้งนี้สำหรับรัฐฉานซึ่งหมายรวมถึงเชียงตุง เป็นความต้องการของอังกฤษที่เลือกจะคงโครงสร้างปกครองเดิมนั้นไว้ เนื่องจากเป็นการปกครองที่ใช้ต้นทุนต่ำไม่จำเป็นต้องทุ่มเทงบประมาณและบุคลากรเพื่อควบคุมดินแดนนี้มากนัก วิธีนี้คือการปกครองทางอ้อม (Indirect Rule) ที่กันพื้นที่ในเขตภูเขาและที่สูงให้เป็นรัฐในอารักขา (Protectorate) ปกครองแยกออกจากพม่า กรณีของรัฐฉานที่ประชากรกว่าครึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไท (ไทใหญ่ ไทเหนือ ไทลื้อ ไทจีน ฯลฯ) นับว่าเป็นกลุ่มที่มีภาษาและประวัติศาสตร์ของตนเอง อีกทั้งยังมีระบบเจ้าฟ้าซึ่งเป็นโครงสร้างการเมืองที่มีความก้าวหน้าและสลับซับซ้อนระดับหนึ่ง จึงเป็นการง่ายที่จะรับเอาระบบดังกล่าวมาใช้เพื่อการ

* “ภูมิภายา” แปลจากคำว่า Geo-body ในงานเขียนเรื่อง Siam Mapped : A History of Geo-body of the Nation (1994) ของธงชัย วินิจจะกูล

ปกครองของอังกฤษต่อไป^๑ ด้วยเหตุนี้ระบบเจ้าฟ้าในรัฐฉานจึงไม่ได้สลายตัวไปดังเช่นราชาธิปไตยพม่า

แม้ว่าในช่วงแรกอังกฤษจะต้องเผชิญกับปัญหาการต่อต้านจากบรรดาเจ้าฟ้าในรัฐฉานบางกลุ่ม ซึ่งหนึ่งในนั้นคือ เจ้ากองไท เจ้าฟ้าเชียงตุง* แต่เมื่อมีการเจรจาและบรรดาเจ้าฟ้ารับรู้วัตถุประสงค์ของอังกฤษที่ไม่ได้ต้องการจะเข้ามาเปลี่ยนแปลงพวกตน การต่อต้านจึงสลายตัวอย่างรวดเร็ว อย่างไรก็ตาม กรณีเชียงตุงซึ่งเป็นเมืองใหญ่ในเขตฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน กลับเป็นเมืองที่อังกฤษขยายอำนาจเข้ามาถึงช้าที่สุดคือ พ.ศ.๒๔๓๒ ด้วยเหตุที่เป้าหมายของอังกฤษในครั้งแรกต้องการควบคุมรัฐฉานเพียงแค่มฝั่งตะวันตกของแม่น้ำสาละวินเท่านั้น ทั้งนี้เพราะนโยบายที่สำคัญของอังกฤษอย่างหนึ่งคือ หลีกเลี่ยงการเผชิญหน้ากับอิทธิพลฝรั่งเศสเท่าที่กระทำได้นอกจากนี้ เหตุผลอีกประการหนึ่งที่อังกฤษยังไม่ตัดสินใจขยายอำนาจเข้าไปเนื่องจากอังกฤษไม่มีทุนรอนและกองทัพที่จะใช้ควบคุมพื้นที่ได้อย่างแท้จริง การยึดครองพม่าตอนบนใน พ.ศ.๒๔๒๘ ทำให้อังกฤษมีพื้นที่ในเขตปกครองตั้งแต่รัฐฉานไปจดอาณาดินอินเดียกว่า ๑๒๐,๐๐๐ ตารางไมล์ซึ่งครอบคลุมพื้นที่มหาศาล ดังนั้นหากจะรวมพม่าตะวันออกของแม่น้ำสาละวินเข้าไปอีกกว่า ๒๐,๐๐๐ ตารางไมล์^๒ การปกครองก็จะขาดประสิทธิภาพ

อย่างไรก็ตาม จากการที่ฝรั่งเศสมีนโยบายขยายอิทธิพลเข้ามาในเขตลุ่มน้ำโขงตอนบน โดยในขณะนั้น ฝรั่งเศสได้ดินแดนตั้งเกี่ยทางตอนเหนือของเวียดนามเป็นรัฐในอารักขาได้ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๒๗ และมีท่าทีที่จะขยายอิทธิพลจากตั้งเกี่ยมาทางตะวันตก เห็นได้จากการผนวกหัวเมืองในดินแดนสิบสองจุไทย อาณานิคมของฝรั่งเศสจึงอยู่ในตำแหน่งที่ใกล้กับดินแดนรัฐฉานฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวินซึ่งเป็นที่ตั้งของเชียงตุง ด้วยเหตุนี้ เจ้าหน้าที่ฝ่ายทหารของอังกฤษจึงเห็นว่าหากได้

^๑ อาสา คำภา, "ล้านนา และ รัฐฉาน : ความเปลี่ยนแปลงภายใต้กระบวนการรวมศูนย์อำนาจและช่วงสมัยอาณานิคมปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๐," (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภูมิภาควิทยาการ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่), หน้า ๑๒๔.

* เจ้าฟ้ากลุ่มนี้ประกอบไปด้วย ขุนจี่ เจ้าฟ้าเมืองนาย เจ้ากองไท เจ้าฟ้าเชียงตุง ขุนที เมียวซาเมืองปอน และเจ้าฟ้าล่อจอก เป็นต้น เดิมทีเจ้าฟ้ากลุ่มนี้มีแผนการที่จะโค่นล้มอำนาจพระเจ้าสิปอ กษัตริย์พม่า และจัดการราชาภิเษกเชื้อพระวงศ์พม่าที่มีความนิยมเอียงมาทางฝ่ายตน เพื่อกษัตริย์ที่ตนสถาปนาจะได้ผ่อนปรนการใช้อำนาจในรัฐฉานไม่ให้เกิดการแทรกแซงของราชสำนัก ขุนนางพม่าและกองทหาร มีการทูลเชิญ "ลิมเบงมินธา" หรือเจ้าฟ้าลิมบิณเชื้อพระวงศ์ชั้นหลานเธอ (หลานลุง) ของพระเจ้ามินดงเพื่อมาเป็นผู้นำของกลุ่มพันธมิตรนี้ อย่างไรก็ตาม เมื่อเจ้าฟ้าลิมบิณเสด็จมาถึงเชียงตุงกองบัญชาการของกลุ่มเจ้าฟ้ารัฐฉาน ในเดือนธันวาคม พ.ศ.๒๔๒๘ มณฑลเลยก็เสียให้แก่อังกฤษไปแล้วก่อนหน้านั้น ๒ สัปดาห์ ดังนั้นเป้าหมายของเจ้าฟ้ารัฐฉานกลุ่มนี้ จึงกลายมาเป็นการต่อต้านอำนาจอังกฤษแทนการโค่นล้มพระเจ้าสิปอ

^๒ Sao Saimong Mangrai, *The Shan States and the British Annexation* (Ithaca, New York : Department of Asian Studies, Cornell University, 1965), p. 218.

ดินแดนรัฐฉานฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวินมาไว้ในอำนาจ ก็จะเป็นหน้าด่านที่คอยป้องกัน อาณานิคมพม่าอีกชั้นหนึ่ง และเป็นการสกัดกั้นการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสอีกด้วย ดังนั้น การยึดครองรัฐฉานทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวินซึ่งเป็นที่ตั้งของเชียงตุง จึงเป็นเหตุผลจากตรรกะที่ว่า “ถ้าหากเรา (อังกฤษ) ไม่ยึด เขา (ฝรั่งเศส) ก็อาจจะมายึดเสียเอง” ที่สำคัญเชียงตุงยังเป็นประเทศราชของพม่ามาก่อนด้วย การตัดสินใจดังกล่าวจึงทำให้เชียงตุงไม่ได้มีสถานะเป็นรัฐกึ่งชนระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศส^๓ หากแต่ต่อมาแม่น้ำโขงจะกลายเป็นเส้นเขตแดนระหว่างรัฐฉานของอังกฤษกับอินโดจีนของฝรั่งเศส

วิธีการที่อังกฤษใช้ในการปกครองรัฐฉานนั้นเป็นไปอย่างเรียบง่าย เพราะเพียงแค่ควบคุมและเอาใจชนชั้นปกครองให้ยอมรับภักดี อังกฤษจึงสามารถปกครองรัฐฉานได้โดยง่าย ทั้งนี้ตัวอย่างสำคัญของกลไกการควบคุมอำนาจปกครองรัฐฉานคือ การมอบ “ซานัด” (Sanads) หรือหนังสือแสดงเจตนา และสิทธิอำนาจของการเป็นผู้ปกครองภายใต้สถานภาพรัฐในอารักขา (British Protectorate) หรือข้อตกลงระหว่างอังกฤษกับบรรดาเจ้าฟ้าผู้ครองเมืองถึงพันธะที่ต้องกระทำและสิ่งที่ไม่พึงกระทำ กรณีซานัดของเชียงตุงที่อังกฤษมอบให้แก่เจ้าเสือทองคำผู้ เจ้าฟ้าเชียงตุงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๒ ปรากฏข้อห้ามมิให้เชียงตุงทำการติดต่อกับรัฐอื่นๆ โดยพลการ โดยที่ข้อห้ามดังกล่าวมิได้ปรากฏในซานัดที่มอบให้กับเจ้าฟ้าเมืองอื่นๆ แต่อย่างใด สิ่งนี้สะท้อนความสำคัญของเชียงตุงในฐานะเมืองสำคัญซึ่งมีตำแหน่งที่ตั้งเผชิญหน้ากับอินโดจีนของฝรั่งเศส (ทิศตะวันออก) และล้านนาของสยาม (ทิศใต้) ทำให้อังกฤษต้องควบคุมเชียงตุงด้วยความระมัดระวัง นอกจากนี้ เพื่อเป็นการผูกใจเจ้าฟ้าเชียงตุงให้มีความภักดี พบว่าเมื่อครั้งที่เจ้ารัตนก้อนแก้วอินแถลงขึ้นครองเมืองเป็นเจ้าฟ้าสืบจากเจ้าเสือทองคำผู้ ใน พ.ศ. ๒๔๓๙ ประกาศซานัดข้อแรกที่อังกฤษให้กับเจ้าก้อนแก้วฯ คือ การยกเงินภาษีที่ต้องส่งให้แก่คลังอินเดียเป็นระยะเวลา ๕ ปี ซึ่งส่งผลให้เจ้าก้อนแก้วฯ มีรายได้เพิ่มขึ้นอย่างมาก^๔

ในยุคสมัยของอังกฤษ เชียงตุงอยู่ภายใต้การปกครองที่ยาวนานของเจ้ารัตนก้อนแก้วอินแถลง (พ.ศ. ๒๔๓๙ – ๒๔๗๙) เจ้าก้อนแก้วฯ ได้ชื่อว่าเป็นเจ้าฟ้าที่มีอัธยาศัยดี น้ำใจโอบอ้อมอารีเป็นที่รักใคร่ นับถือทั้งของชาวเมืองและอังกฤษ^๕ ยุคสมัยของเจ้าก้อนแก้วฯ นับเป็นสมัยแห่งความสงบสุข รุ่งเรืองของเชียงตุง แม้สภาพสังคมวัฒนธรรมจะไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปมากด้วยนโยบายการปกครองของอังกฤษที่เสมือน “แซ่แข็ง” ดินแดนในอารักขานี้ไว้ แต่สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปมากที่สุดคือวิถีชีวิตของชนชั้น

^๓ อาสา คำภา, “ล้านนา และ รัฐฉาน : ความเปลี่ยนแปลงภายใต้กระบวนการรวมศูนย์อำนาจและช่วงสมัยอาณานิคม ปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ – ๒๐,” หน้า ๕๓ – ๕๕.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๔.

^๕ วิลเลียม คลิฟตัน ดอดด์, **ชนชาติไทย**, แปลโดย หลวงนิพนธ์ดิศรวิทย์ (กรุงเทพฯ : กรมวิชาการ, ๒๕๒๐), หน้า ๑๑๙.

ปกครอง เชียงตุงก็เป็นเช่นเดียวกับราชสำนักเมืองอื่น ๆ ในรัฐฉานที่วัฒนธรรมแบบตะวันตกยุคอาณานิคมเข้ามามีอิทธิพลต่อชนชั้นสูง โดยเฉพาะอย่างยิ่งชนชั้นปกครองรัฐฉานรุ่นที่ ๒ - ๓ ซึ่งเติบโตขึ้นมาท่ามกลางบรรยากาศแบบจารีตผสมกับความเป็นตะวันตก เจ้านายเหล่านี้ได้กลายเป็นชนชั้นสูงผู้นิยมความเป็นอังกฤษสามารถพูดและใช้ภาษาอังกฤษได้เป็นอย่างดี กรณีของเชียงตุง โอรสเจ้าก้อนแก้ว ที่สำคัญ ๒ พระองค์คือ เจ้ากองไท (ชื่อเหมือนผู้เป็นปู่) และเจ้าพรหมลือ ต่างเคยได้รับการศึกษาที่มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ประเทศอังกฤษ^๖

อย่างไรก็ตาม แม้เชียงตุงจะเป็นดินแดนในอารักขาของอังกฤษที่มีกฎข้อบังคับในการห้ามติดต่อกับรัฐอื่นที่มีใช้อาณานิคมอังกฤษโดยพลการก็ตาม แต่ทว่าในทางปฏิบัติกลับเป็นไปได้ยากเพราะนับแต่อดีต เชียงตุงเป็นเมืองการค้าสำคัญบนเส้นทางการค้าตอนในที่เชื่อมโยงระหว่างยูนนาน สิบสองปันนา ล้านนา ไปจนถึง เมาะละแหม่ง และเส้นทางการค้าโบราณนี้ก็ดำรงอยู่อย่างน้อยจนกระทั่งถึงหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ด้วยเหตุนี้ จึงปฏิเสธไม่ได้ว่าเชียงตุงจึงยังคงมีปฏิสัมพันธ์กับล้านนาหรือภาคเหนือของไทย และโดยเฉพาะอย่างยิ่งปฏิสัมพันธ์กับทางกรุงเทพฯ ที่ดูเหมือนจะมากขึ้นเรื่อย ๆ โดยเฉพาะในด้านเศรษฐกิจ ดังปรากฏว่ามี สินค้าอุตสาหกรรมจากทางกรุงเทพฯ เช่น ไม้ขีดไฟ ผ้า น้ำมันก๊าด ส่งขึ้นไปไกลจนถึงเชียงตุง ขณะเดียวกัน วัตถุดิบและสินค้าจากภูมิภาคตอนใน เช่น ผืนผ้าไหม เครื่องเหล็ก ได้ถูกลำเลียงส่งผ่านมายังกรุงเทพฯ เช่นกัน หลังจากที่ทางรถไฟสายเหนือตัดขึ้นมาจนถึงลำปาง (พ.ศ. ๒๔๕๙) และเชียงใหม่ (พ.ศ. ๒๔๖๔)

นอกจากนี้ เจ้านายเชียงตุงยังได้รู้จักคุ้นเคยกับทั้งเจ้านายไทยและเจ้านายล้านนาเป็นอย่างดี ดังเช่น เจ้าขุนศึกเมืองราย เจ้าชายเมือง โอรสเจ้าก้อนแก้ว ซึ่งเคยบรรพชาเป็นสามเณรที่วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพฯ ก็รู้จักคุ้นเคยกับ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ ดังปรากฏอยู่ในพระนิพนธ์ *เที่ยวเมืองพม่า** (๒๔๗๘) หรือการที่ เจ้าพรหมลือ โอรสเจ้าก้อนแก้ว มีพระชายาคือ เจ้าทิพวรรณ ซึ่งเป็นเจ้าหญิงเมืองลำปาง ครั้นล่วงมาถึง พ.ศ. ๒๔๗๖ ยังพบว่ามีกรอภิชัยกสมรสระหว่างเจ้านายของทั้งสองราชสำนัก เช่น กรณีเจ้าอินทนนท์ โอรสของเจ้าแก้วนรวิบูลย์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ กับเจ้านางสุคันธา ธิดาเจ้ารัตนก้อนแก้วอินแถลง ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า เชียงตุงมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับไทยมาโดยตลอด

^๖ ปราณี ศิริธร ณ พัทลุง, *เจ้าทิพวรรณ ณ เชียงตุง* (ม.ป.ท., ๒๕๓๒), หน้า ๑๔๐.

* ในพระนิพนธ์ทรงกล่าวถึงการพบกันโดยบังเอิญ ระหว่าง สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ กับเจ้าขุนศึกและเจ้าชายเมือง โอรสเจ้าฟ้าเชียงตุง ที่เมืองย่างกุ้ง และแสดงให้เห็นถึงความใกล้ชิดสนิทสนมดังความที่ว่า "...ตั้งแต่นั้นนั้นพอสิ้นเวลาเรียน เจ้าชายเมือง กับ เจ้าขุนศึก ก็มารับพระให้ใช้สอยทุกวัน วางตัวสนิทสนมเหมือนอย่างลูกหลานน่ารัก เป็นประโยชน์แก่พวกเราในเวลาอยู่เมืองย่างกุ้งมากด้วย..." อ้างจาก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *เที่ยวเมืองพม่า*, หน้า ๑๓ - ๑๔.

นอกจากนี้ สืบเนื่องจากนโยบายการปกครองอังกฤษต่อรัฐฉานซึ่งรวมถึงเชียงใหม่เป็นการปกครองทางอ้อม ทำให้ข้อกำหนดข้อห้ามบางประการที่ไม่ได้บังคับใช้อย่างเข้มงวดจึงไม่ได้รับการปฏิบัติอย่างจริงจัง ดังเช่นการค้าฝิ่นซึ่งเป็นผลประโยชน์ของผู้ปกครองรัฐฉาน โดยเฉพาะที่เชียงใหม่ บรรณาการจากพวกเขาได้ถูกส่งไปขายยังประเทศไทย และเขตพม่าตอนใต้เป็นเวลานานแล้ว ในขณะที่อังกฤษต้องการควบคุมฝิ่นเถื่อนเหล่านี้แต่ก็ไม่เป็นผล ทั้งนี้เป็นที่รับรู้กันว่าเจ้าพรหมลือ โอรสของเจ้าก้อนแก้วฯ ผู้ซึ่งเกิดจากมเหสี คือผู้ที่อังกฤษไม่พึงพอใจนักเพราะเจ้าพรหมลือเกี่ยวข้องกับการค้าฝิ่น อีกทั้งด้วยธรรมเนียมการมีภรรยาหลายคนของเจ้าฟ้ารุ่งแก้วยังส่งผลให้เกิดความขัดแย้งภายในราชสำนัก ดังจะพบว่า กรณีของเชียงใหม่เจ้ารัตนก้อนแก้วอินแถลงสิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. ๒๔๗๙ ต่อมาไม่นานนัก เจ้ากองไท เจ้าฟ้าองค์ใหม่ซึ่งไม่ได้มีมารดาเป็นมเหสีและดำเนินนโยบายเรื่องฝิ่นตามความปรารถนาของอังกฤษถูกลอบปลงพระชนม์ ความสงสัยเกี่ยวกับผู้บงการจึงถูกเพ่งเล็งไปที่เจ้าพรหมลือ ซึ่งอังกฤษไม่โปรดปรานอยู่ก่อนหน้าแล้ว แม้จะไม่มีหลักฐานเกี่ยวข้องกับการฆาตกรรม แต่เจ้าพรหมลือก็ถูกลดบทบาทและถูกเนรเทศออกจากเชียงใหม่ จนในเวลาต่อมาเจ้าพรหมลือจึงได้รับการสถาปนาเป็น เจ้าฟ้าสิริสุวรรณราชยศพรหมลือ เจ้าฟ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ สหรัฐไทยเดิม เมื่ออยู่ภายใต้การปกครองของไทย

๓.๒ ชาตินิยม และ ลัทธิไทยรวมไทย (Pan – Thaism) : แนวคิดเบื้องหลังสงครามเชียงใหม่สมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒

หากแนวคิดเบื้องหลังสงครามเชียงใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเกี่ยวข้องกับคติจักรพรรดิราชในสมัยจารีต แนวคิดเบื้องหลังสงครามเชียงใหม่สมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ ถือเป็นผลพวงจากลัทธิความเชื่อใหม่ภายใต้บริบทรัฐชาติ (Nation States) นั่นคือ ชาตินิยม กรณีของประเทศไทย เป็นที่ทราบกันว่า ชาตินิยมของไทยมีจุดเริ่มต้นในสมัยรัชกาลที่ ๖ ภายหลังจากการเกิดขึ้นของรัฐสยามใหม่ที่มีโลกทัศน์แบบรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (Absolute Monarchy States) ซึ่งรัชกาลที่ ๖ ทรงได้รับมรดกทางการเมืองนี้สืบต่อจากพระราชบิดา และเนื่องด้วยในรัชสมัยของพระองค์ (พ.ศ. ๒๔๕๓ – ๒๔๖๘) ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองระดับสากลที่สำคัญคือ การสิ้นสุดของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ หรือการสิ้นสุดของสถาบันกษัตริย์ขนาดใหญ่ ไม่ว่าจะเป็นการล่มสลายของราชวงศ์ชิงในจีนเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ การล่มสลายของราชวงศ์โรมานอฟแห่งรัสเซีย พ.ศ. ๒๔๖๐ รวมถึงการล่มสลายของสถาบันกษัตริย์ในที่ต่างๆ ในช่วงหลังการสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ ๑ รวมถึงปัจจัยจากการเมืองภายในของสยามที่เกิดเหตุการณ์ กบฏ ร.ศ. ๑๓๐ ใน พ.ศ. ๒๔๕๔ (นับตามปฏิทินเก่า) บริบทแวดล้อมเหล่านี้จึงเป็นคำตอบในประเด็นที่ว่า เหตุใดรัชกาลที่ ๖ จึงต้องระดมสร้างชาตินิยมของ

สยามขึ้นมา และเหตุไต่สวนย์กลางแห่งความเป็นชาติจึงต้องเน้นไปที่ความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์

หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.๒๔๗๕ แนวคิดชาตินิยมถูกแปรเปลี่ยนเป็นความหมายที่กว้างขวางมากกว่าความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์* ทั้งนี้เงื่อนไขสำคัญอย่างหนึ่งคือความพยายามที่จะตัดขาดตนเองออกจากสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปสู่ระบอบใหม่ คือ ระบอบ “ประชาธิปไตย” รูปแบบของกระบวนการหรือถนนตนเองจากสมบูรณาญาสิทธิราชย์สะท้อนให้เห็นผ่านหลายสิ่งหลายอย่างที่เกิดขึ้นในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีผู้ซึ่งมาจากคณะราษฎร เช่น การเปลี่ยนชื่อประเทศจากสยามเป็นไทยใน พ.ศ.๒๔๘๑** หรือการเน้นไปที่บทบาท “ผู้นำ” และความสำคัญของรัฐธรรมนูญแทนที่พระมหากษัตริย์ รวมถึงนโยบายต่างประเทศที่เน้นความเป็นกลางมากกว่าที่จะผูกติดกับมหาอำนาจตะวันตกดังเช่นในอดีต^๗ (ก่อนที่จะเอนเอียงมาทางญี่ปุ่นสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒) และความคิดเกี่ยวกับการสถาปนา “แผนที่ใหม่” สมัยประชาธิปไตย แทนที่ “แผนที่เก่า” สมัยราชาธิปไตย^๘ หรือการสร้าง “มหาอาณาจักรไทย” ภายใต้แนวคิดลัทธิไทยรวมไทย (Pan – Thaim)^{***}

* ทั้งนี้ ชาตินิยม และแนวคิดเกี่ยวกับชาติหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.๒๔๗๕ อาจยังไม่มีความชัดเจนนักหากแต่ได้มีการผลิตความหมายของชาติไทยในเชิงรูปธรรมมากขึ้น เช่น การเปลี่ยนแปลงชื่อประเทศ เพลงชาติ การสร้างมาตรฐานให้ประชาชนมีหน้าที่ต้องเสียสละให้ชาติ (การเกิดขึ้นของวิชาหน้าที่พลเมือง) จินตนาการเรื่องชาติได้เกิดขึ้นดังจะพบว่าในงานเขียนเรื่อง “บางระจัน” ของหลวงวิจิตรวาทการ กล่าวว่า ชาวบางระจันรบกับพม่าเพราะด้วยความรักชาติ ขณะเดียวกัน ชาตินิยมในยุคนี้ก็สะท้อนให้เห็นว่า ทุกคนสามารถรักชาติและเป็นส่วนหนึ่งของชาติได้ วีรบุรุษที่เป็นสามัญชน มิใช่แต่เพียงพระมหากษัตริย์ เริ่มปรากฏตัวขึ้นในยุคนี้ อาทิ ชาวบ้านบางระจัน ท้าวสุรนารี (ย่าโม) เป็นต้น

** สำหรับประเด็นนี้ของคำว่า ไทย/ไท จึงมิได้มีความหมายเพียงแค่เรื่องเชื้อชาตินิยม แต่ทว่ายังหมายถึง อีสราภาพใหม่ที่ปลดแอกตนเองจากระบอบเก่า “สมบูรณาญาสิทธิราชย์” อีกด้วย

^๗ กอบเกื้อ สุวรรณทัต – เพียร, **นโยบายต่างประเทศของรัฐบาลพิบูลสงคราม พ.ศ.๒๔๘๑ – ๒๔๘๗** (กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๒, หน้า ๕.

^๘ ชาลววิทย์ เกษตรศิริ, “ลัทธิชาตินิยมไทย – สยาม กับกัมพูชา : ข้อพิพาทปราสาทเขาพระวิหาร (กลับมาเยือน),” ใน **การแสดงผลภาพพิเศษ ป่วย อังภากรณ์ ครั้งที่ ๑๑** (กรุงเทพฯ : open books, ๒๕๕๒), หน้า ๗๐.

*** อย่างไรก็ตาม จากงานศึกษาของ กอบเกื้อ สุวรรณทัต – เพียร, **นโยบายต่างประเทศของรัฐบาลพิบูลสงคราม พ.ศ. ๒๔๘๑ – ๒๔๘๗** (๒๕๓๒), หน้า ๓๗ – ๓๘. กล่าวว่า นโยบายชาตินิยมก้าวร้าวเพื่อผนวกดินแดนเดิมหรือดินแดนที่มีเผ่าพันธุ์ไทยพำนักนั้น เมื่อพิจารณาตามความเป็นมาในประวัติศาสตร์แล้วไม่ใช่ขบวนการที่เกิดขึ้นจากการคิดค้นของหลวงพิบูลสงครามแต่อย่างใด ... หากแต่ก็เป็นที่เชื่อกันในหมู่นักการทูตตะวันตกในประเทศว่า กลุ่มทหารในประเทศไทยมีความชื่นชมนโยบายดังกล่าว และความเชื่อของกลุ่มทหารนี้ได้รับการโฆษณาเผยแพร่โดยอธิบดีกรมศิลปากรในขณะนั้นคือ หลวงวิจิตรวาทการ

เกี่ยวกับการสร้าง “มหาอาณาจักรไทย” ภายใต้แนวคิดลัทธิไทยรวมไทย ประเด็นนี้มีความสัมพันธ์อย่างแยกไม่ออกจาก “วาทกรรมการเสียดินแดน” ทั้งนี้ควรกล่าวด้วยว่า วาทกรรมการเสียดินแดน เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นมาภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.๒๔๗๕ เนื่องจากก่อนหน้านั้น เหตุการณ์เสียดินแดนในสมัยรัชกาลที่ ๕ มิใช่ความทรงจำที่เป็นประวัติศาสตร์บาดแผลในสายตาชนชั้นปกครอง เพราะหากลองพิจารณาในมุมกลับ สิ่งที่เรียกว่าการเสียดินแดนเช่นเหตุการณ์ ร.ศ.๑๑๒ แท้จริงแล้วก็คือการแข่งขันกันระหว่าง ไทย (สยาม) กับฝรั่งเศส เพื่ออ้างสิทธิครอบครองเหนือดินแดนที่มีความคลุมเครือทางอำนาจ ซึ่งไทยเป็นฝ่ายแพ้

โดยหลังจากนั้น ฝ่ายราชาธิปไตยของราชอาณาจักรไทยก็ยอมรับเส้นเขตแดนหรือ “แผนที่” “ภูมิภายา” รูปขวาน^{*} ทั้งนี้เพื่อที่จะอยู่ร่วมกันโดยสันติกับมหาอำนาจเจ้าอาณานิคมอังกฤษและฝรั่งเศส ที่สำคัญอย่างยิ่งคือ เพื่อเป็นหลักประกันในการรักษา “เอกราชและอธิปไตย” ส่วนใหญ่ของประเทศไว้ ซึ่งหมายความว่า ชนชั้นเจ้าและขุนนางของสยามสามารถรักษาอำนาจและสถานะของตนไว้ได้ด้วย และทำให้ระบอบกษัตริย์ “สมบูรณาญาสิทธิราชย์” สถาปนาขึ้นมาได้อย่างแท้จริงในประเทศสยาม ดังนั้น ราชอาณาจักรสยามอันมีระบอบกษัตริย์เป็นศูนย์กลางจึงรับรู้และรับรองเส้นเขตแดนและแผนที่ดังกล่าว หากแต่ในเวลาต่อมาเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองจึงได้เปลี่ยนเป็นไม่ยอมรับจนถึงกับต้องเรียกร่องดินแดนคืนในภายหลัง^๙

อย่างไรก็ตาม รูปแบบการปฏิบัติการของแนวคิด “มหาอาณาจักรไทย” ภายใต้ลัทธิไทยรวมไทย ได้เกิดขึ้นจากจุดเล็ก ๆ และขยายไปสู่ข้อพิพาทรุนแรงระหว่างไทยกับอินโดจีนของฝรั่งเศส ใน พ.ศ. ๒๔๘๓ จากการที่ไทยมีความต้องการที่จะปรับปรุงพรมแดนด้านตะวันออกเพื่อให้เป็นไปตามหลักการพรมแดนธรรมชาติและหลักการร่องน้ำลึก^{๑๐} ซึ่งหากสามารถเจรจาให้เป็นไปตามความประสงค์ของไทยได้จริง ไทยอาจได้ดินแดนเพิ่มขึ้น คือฝั่งขวาของแม่น้ำโขงบริเวณแขวงไชยะบุรีระหว่างจังหวัดเลยและจังหวัดน่านของไทยตรงข้ามเมืองหลวงพระบาง กับ นครจำปาสักที่ติดกับอุบลราชธานี เพราะแม่น้ำโขงจะกลายเป็นเส้นเขตแดนตลอดทั้งสาย แต่ขณะที่การเจรจายังไม่เสร็จสมบูรณ์ ฝรั่งเศสก็ปรายชี้ยต่อเยอรมันในสมรภูมिसงครามโลกครั้งที่ ๒ ในยุโรป เหตุการณ์นี้ทำให้ดุลอำนาจในอินโดจีนของฝรั่งเศสเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็ว ในประเทศไทยได้เกิดกระแสปลุกระดมการเดินขบวนเรียกร่องดินแดนที่

* ในที่นี้หมายถึงแผนที่ประเทศไทยที่เป็นรูปขวาน ที่เกิดขึ้นมาท่ามกลางกระบวนการต่อสู้ต่อรองระหว่างรัฐบาลสยามกับประเทศมหาอำนาจตะวันตกในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๕

^๙ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, “ลัทธิชาตินิยมไทย – สยาม กับกัมพูชา : ข้อพิพาทปราสาทเขาพระวิหาร (กลับมาเยือน),” หน้า ๑๗๑.

^{๑๐} กอบเกียรติ สุวรรณทัต – เพ็ชร, นโยบายต่างประเทศของรัฐบาลพิบูลสงคราม พ.ศ.๒๔๘๑ – ๒๔๘๗, หน้า ๓๗.

ไทยเคยเสียไปในสมัยรัชกาลที่ ๕ (๑๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๓) ภายใต้คำขวัญ “สองปากแม่โขงเป็นของเรา” อย่างกว้างขวาง^{๑๑} หลังจากนั้นไม่นานจึงเกิดการสู้รบเป็นสงครามขนาดย่อยทั้งทางบก เรือ อากาศระหว่างไทยกับฝรั่งเศส และจบลงด้วยบทบาทของญี่ปุ่นในการเป็นผู้เข้ามาไกล่เกลี่ย

นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาประกอบกับความคิดของหลวงวิจิตรวาทการ บุคคลสำคัญผู้ซึ่งมีบทบาทในการทำให้ชาตินิยมมีอิทธิพลอย่างสูงในสังคมไทย จากปาฐกถาเรื่องการเสียดินแดนไทยให้แก่ฝรั่งเศส เมื่อวันที่ ๑๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๓ จะพบว่าได้มีการขยายผลต่อเนื่องจากกระแสเรียกร้องดินแดนคืนไปสู่ลัทธิไทยรวมไทยที่ชัดเจนเป็นรูปธรรมอย่างยิ่ง

...ต่อไปนี่เราจำเป็นต้องเป็นมหาประเทศหรือมิฉะนั้นจะต้องล่มจม...จำนวนประเทศเล็กๆ จะต้องถูกกลืนหายเข้าไปในประเทศใหญ่ รูปการของโลกจะต้องเป็นเช่นนี้ อย่างแน่นอน...ถ้าหากเราได้ดินแดนที่เสียไปนั้นคืนมา เรามีหวังที่จะเป็นมหาประเทศ...เราจะสามารถมีดินแดนที่ไปถึงถิ่นไทย อันกว้างขวางซึ่งตั้งอยู่เหนือ สิบสองจุไทย ที่นั่นมีเลือดเนื้อเชื้อไทยเราอยู่ ๒๔ ล้านคน ซึ่งยังถือตนเป็นคนไทย พูดภาษาไทย มีชีวิตจิตใจเป็นไทย...ในไม่ช้าเราจะเป็นประเทศที่มีดินแดนราว ๙,๐๐๐,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร และมีพลเมืองไม่น้อยกว่า ๔๐ ล้านคน เราจะเป็นมหาประเทศ...^{๑๒}

ในที่สุดแล้วฝรั่งเศสซึ่งขณะนั้นกำลังอ่อนแอจากสงครามในยุโรปจึงจำต้องยอมสงบศึก ภายใต้การเจรจาไกล่เกลี่ยของญี่ปุ่นในฐานะมหาอำนาจใหม่ มีการลงนามในสนธิสัญญากรุงโตเกียว (๙ พฤษภาคม ๒๔๔๔) ซึ่งทำให้ไทยได้ดินแดนเพิ่มขึ้นอย่างมหาศาล คือ พระตะบอง เสียมเรียบ ศรีโสภณ (มณฑลบูรพาเดิมในสมัยรัชกาลที่ ๕) รวมถึงฝั่งขวาของแม่น้ำโขงบริเวณไชยะบุรีทางตอนเหนือ และจำปาสักทางตอนใต้* ต่อมาในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ หลังจากที่ไทยเข้าร่วมกับญี่ปุ่นอย่างเต็มตัว ไทยก็ได้รับดินแดนเพิ่มขึ้นในลักษณะที่เป็น “บรรณาการ” จากญี่ปุ่นใน พ.ศ. ๒๔๘๖ คือ เชียงตุงและเมืองพานในดินแดนรัฐฉานของอังกฤษ ต่อมาเชียงตุงจะถูกเรียกขานในชื่อใหม่ว่า “สหรัฐไทยเดิม” ซึ่งสะท้อนแนวคิดลัทธิไทยรวมไทยอย่างชัดเจน นอกจากเชียงตุงทางตอนเหนือแล้ว ดินแดน

^{๑๑} ธีรภาพ โลหิตกุล, **กบฏเงือกเมื่อเลือดฉวีกรุ่น** (กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๓๙), หน้า ๑๘๐ – ๑๘๑.

^{๑๒} ปาฐกถาเรื่อง “การเสียดินแดนไทยให้แก่ฝรั่งเศส วันที่ ๑๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๓,” **วิจิตรอนุสรณ์**, หน้า ๑๕๘ อ้างถึงใน สายชล สัตยานุรักษ์, **ชาติไทยและความเป็นไทยโดยหลวงวิจิตรวาทการ** (กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๕), หน้า ๓๑.

* รัฐบาลได้เปลี่ยนชื่อดินแดนที่ได้มาใหม่ทั้งหมด เช่น เสียมเรียบเป็นจังหวัดพิบูลสงคราม เมืองพระตะบองเป็น จังหวัดพระตะบอง ในส่วนดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงตอนเหนือบริเวณแขวงไชยะบุรีรัฐบาลเปลี่ยนชื่อเป็น จังหวัดล้านช้าง และฝั่งขวามแม่น้ำโขงทางตอนใต้เปลี่ยนเป็นจังหวัดนครจำปาสัก อ้างจาก ธีรภาพ โลหิตกุล, **กบฏเงือกเมื่อเลือดฉวีกรุ่น**, หน้า ๑๘๕.

บรรณาการทางตอนใต้ที่ไทยได้รับเพิ่มจากญี่ปุ่น คือ “สิริรัฐมลายู” หรือสิริรัฐมลายูของอังกฤษ อันได้แก่ เคดะห์ (ไทรบุรี) กลันตัน ตรังกานู และปะลิส ในประเด็นนี้ จึงอาจกล่าวได้ว่าการสถาปนา “มหาอาณาจักรไทย” หรือ “แผนที่ใหม่” เกิดขึ้นได้โดยการสนับสนุนของญี่ปุ่น

กระนั้นก็ตาม อาจกล่าวได้ว่ากรณีของ เชียงตุงและเมืองพาน เป็นปฏิบัติการของลัทธิไทยรวมไทยที่เป็นไปในลักษณะ “ตกกระไดพลอยโจน” อยู่มาก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่า เชียงตุงมิใช่ดินแดนที่ไทยมองว่าเคยสูญเสียให้กับมหาอำนาจตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ ๕ ดังนั้น เชียงตุงจึงไม่ใช่เป้าหมายหลักของดินแดนที่จะต้องเรียกร้องคืนเพื่อแสดงความยิ่งใหญ่เกรียงไกรของชาติ หากแต่เป็นพันธกิจการปฏิบัติการร่วมทางทหาร ระหว่างไทยกับญี่ปุ่น ซึ่งประเด็นนี้เห็นได้จากทัศนคติของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในเรื่องการได้เชียงตุงมาแบบที่ดูจะไม่เต็มใจนัก ซึ่งปรากฏในเอกสารที่นายกรัฐมนตรีจอมพล ป. พิบูลสงคราม ตอบบันทึกรัฐมนตรีต่างประเทศ วันที่ ๒๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๖ ว่า “...การที่ต้องมีทหารไปรักษาดินแดนเหล่านั้น ทหารเจ็บทุกคนที่สุดจะตายหมด กองทัพเราก็ตายด้วย หากเปลี่ยนไม่ได้ เราจะมีแต่ตัวดินแดนเพิ่ม แต่ปราศจากอำนาจทุกประการ ด้วยเหตุนี้ฉันจึงไม่คิดอยากอะไร...”^{๑๓}

ด้วยเหตุนี้ จึงอาจเป็นเหตุผลที่ว่า เหตุใดเชียงตุงจึงมิได้มีโครงสร้างการปกครองที่เป็นแบบแผนเดียวกับจังหวัดอื่นๆ ที่ไทยได้รับมาในช่วงก่อนหน้านี้นี้ ดังจะเห็นได้จากการที่ในเชียงตุงและสิริรัฐมลายูไม่มีการเลือกตั้ง ส.ส. ดังเช่นในจังหวัด พิบูลสงคราม พระตะบอง และล้านช้าง หรือที่เชียงตุงไม่ได้มีการตั้งชื่อหน่วยปกครองระดับอำเภอที่เป็นการประกาศเกียรติคุณทหารหรือบุคคลสำคัญในวงการบริหารดังเช่นในสามจังหวัดที่กล่าวมาข้างต้น รวมถึงการที่รัฐบาลไทยยังคงรักษาการปกครองแบบเจ้าฟ้าด้วยการเชิดชู เจ้าพรหมลือ ผู้ซึ่งมีภาพลักษณ์อยู่ฝ่ายตรงข้ามกับอังกฤษ ขึ้นเป็นเจ้าผู้ครองนครเชียงตุงคนใหม่ ดังจะได้กล่าวในรายละเอียดต่อไป

๓.๓ สงครามเชียงตุงในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒

สถานการณ์สงครามโลกครั้งที่ ๒ ในประเทศไทย

เมื่อสงครามโลกครั้งที่ ๒ เริ่มขึ้นในยุโรปเมื่อวันที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๒ โดยอังกฤษกับฝรั่งเศสประกาศสงครามกับเยอรมนีนั้น ประเทศไทยประกาศวางตัวเป็นกลาง จนกระทั่งในเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ สถานการณ์ทั่วไปของโลกได้ทวีความคับขันมากขึ้นเป็นลำดับ สำหรับประเทศไทยได้มีข่าวลือในหมู่ประชาชนทั่วไปว่า กองทัพญี่ปุ่นจะบุกเข้าสู่ประเทศไทย ซึ่งทางฝ่ายรัฐบาลได้

^{๑๓} WW 2/2 : 17 (1) นายกรัฐมนตรี จอมพล ป. พิบูลสงคราม ตอบตอบบันทึกรัฐมนตรีต่างประเทศ, ๒๗ มีนาคม ๒๔๘๖.

เตรียมให้คนไทยทุกคนพร้อมที่จะต่อสู้กับผู้บุกรุกตามหน้าที่ที่กฎหมายกำหนด และให้กองกำลังทหารทุกหน่วยเข้าประจำที่ตั้งตามแผนการที่วางไว้ แต่เมื่อญี่ปุ่นได้เข้าสู่สงครามโลกครั้งที่ ๒ โดยการเริ่มโจมตีฐานทัพอากาศเพิร์ลฮาร์เบอร์ของสหรัฐอเมริกาเมื่อวันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ.๒๔๘๔ และในวันเดียวกันนั้น กองทัพอากาศญี่ปุ่นก็ยกพลบุกรุกพื้นที่ในหลายจังหวัดของประเทศไทย แม้ฝ่ายไทยจะต่อสู้อย่างกล้าหาญ แต่ก็ไม่อาจต้านทานการโจมตีของกองทัพญี่ปุ่นได้ ทำให้ในที่สุดรัฐบาลไทยซึ่งมีจอมพล ป.พิบูลสงครามเป็นผู้นำในเวลานั้น ต้องตัดสินใจรับข้อเสนอบริการของญี่ปุ่นที่ขอเดินทัพผ่านประเทศไทยไปตีมลายูและพม่าซึ่งช่วงเวลานั้นเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ โดยการตัดสินใจดังกล่าวมีขึ้นภายหลังจากที่รัฐบาลไทยได้ขอความช่วยเหลือไปยังสหรัฐอเมริกาและอังกฤษแล้ว แต่ได้รับคำตอบให้ช่วยเหลือตนเองไปก่อน^{๑๔}

ในสถานการณ์ช่วงแรกของสงครามมหาเอเชียบูรพาคือปลาย พ.ศ.๒๔๘๔ ถึงต้น พ.ศ.๒๔๘๕ ญี่ปุ่นเป็นฝ่ายได้เปรียบในการรบเหนือฝ่ายสัมพันธมิตร ประเทศไทยจึงลงนามในสนธิสัญญากับญี่ปุ่นหลายฉบับ โดยเฉพาะการลงนามเมื่อวันที่ ๑๔ ธันวาคม พ.ศ.๒๔๘๔ โดยจอมพล ป.พิบูลสงคราม ในฐานะผู้บัญชาการทหารสูงสุด ลงนามใน “หลักการร่วมยุทธระหว่างไทยกับญี่ปุ่น” ร่วมกับพลโทอิดาแม่ทัพกองทัพอากาศที่ ๑๕ ของญี่ปุ่น ซึ่งเป็นผู้บัญชาการทหารบกในประเทศไทย และพลเรือตรี ซาคองจู (Naomasa Sagonju) ผู้ช่วยทูตฝ่ายทหารเรือญี่ปุ่นประจำกรุงเทพฯ ในฐานะผู้แทนจักรพรรดินาวีญี่ปุ่น ลงนามในฐานะผู้แทนฝ่ายญี่ปุ่น^{๑๕}

ใจความสำคัญของสัญญาฉบับนี้ได้แสดงให้เห็นถึงเจตนาแห่งความร่วมมือทางทหารของทั้งสองฝ่ายอย่างชัดเจน ดังเช่นใน “ข้อ ๑. กองทัพอากาศไทย และกองทัพอากาศไทยจะทำการร่วมยุทธต่อกองทัพข้าศึกในพม่า ... ข้อ ๓. กองทัพอากาศไทย มีความมุ่งหมายสำคัญที่จะทำการยุทธในภูมิภาคทางทิศใต้ของแนวระแหง-แม่สอด-มียวาดิ (รัฐฉานของพม่า) แนวนี้อยู่ในเขตด้านตรงไปอย่างกึ่ง ส่วนกองทัพไทยนั้นมีความมุ่งหมายสำคัญที่จะทำการยุทธ ในภูมิภาคทางทิศเหนือของแนวที่กล่าวแล้ว มุ่งตรงไปเชียงตุงและมัณฑะเลย์”^{๑๖} ซึ่งเส้นทางที่จะทำการยุทธในข้อ ๓. ถือเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญที่ญี่ปุ่นจะใช้ตัดการเชื่อมประสานระหว่างรัฐบาลจีนที่จู่กิงกับฝ่ายสัมพันธมิตร

^{๑๔} ปิยนาด บุนนาค และคณะ, รายงานผลการวิจัยเรื่อง “พัฒนาการระบบคณะรัฐมนตรีไทย หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง วันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ.๒๔๗๕ – ๖ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๑๙” สนับสนุนโดย สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี พ.ศ.๒๕๔๙, หน้า ๒๔๑.

^{๑๕} กรมยุทธศึกษาทหาร กองบัญชาการทหารสูงสุด กระทรวงกลาโหม, **ประวัติศาสตร์การสงครามของไทยในสงครามมหาเอเชียบูรพา** (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๐), หน้า ๑๐๓.

^{๑๖} “หลักการร่วมยุทธระหว่างไทยกับญี่ปุ่น” อ้างถึงใน **ประวัติศาสตร์การสงครามของไทยในสงครามมหาเอเชียบูรพา**, หน้า ๑๐๓ - ๑๐๔.

ที่พม่า ส่วนฝ่ายไทยก็มีความหวังว่าหากให้ความร่วมมือกับญี่ปุ่นแล้ว ไทยจะได้ดินแดนที่เคยเสียให้แก่อังกฤษตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ กลับคืนมา นอกจากนี้ยังถือได้ว่า หลักการฉบับนี้เป็นแกนหลักของความร่วมมือทางการทหารระหว่างไทยกับญี่ปุ่นตลอดระยะเวลาสงคราม เนื่องจากได้มีการอ้างถึงหลักการฉบับนี้เป็นสำคัญเพื่อขยายเป็นสัญญาอื่นเพิ่มเติมอีกในเวลาต่อมา *

ส่วนสัญญาอีกฉบับหนึ่ง ได้เปลี่ยนจากสัญญาฉบับชั่วคราวมาเป็นสัญญาฉบับทางการ คือ “กติกาสัญญาพันธมิตรระหว่างประเทศไทยกับประเทศญี่ปุ่น” โดยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นผู้ลงนามฝ่ายไทย และนายเตอิจิ ชิโบกามิ เอกอัครราชทูตญี่ปุ่นประจำประเทศไทย เป็นผู้ลงนามฝ่ายญี่ปุ่น เมื่อวันที่ ๒๑ ธันวาคม พ.ศ.๒๔๘๔ ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งสัญญาฉบับนี้มีรูปแบบทำนองเดียวกับสนธิสัญญาไตรภาคี (Tripartite Pact) ที่ญี่ปุ่นได้ลงนามกับเยอรมนีและอิตาลี^{๑๗}

ภายหลังการลงนามในกติกาสัญญาพันธมิตรกับญี่ปุ่น ทำให้รัฐบาลไทยประกาศสงครามกับอังกฤษและสหรัฐอเมริกาในเวลาต่อมา คือ เมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ.๒๔๘๕ ด้วยเหตุผลที่ว่า อังกฤษและสหรัฐอเมริกาก่อการรุกรานและทิ้งระเบิดในประเทศไทยอันเป็นการละเมิดต่อกฎหมายระหว่างประเทศ และมนุษยธรรม และประเทศไทยไม่สามารถจะทนดูได้อีกต่อไป^{๑๘} ซึ่งในสาระสำคัญของประกาศนี้แสดงถึงการเข้าสู่สถานะสงครามของฝ่ายไทยอย่างเต็มตัว

ความสำคัญของเชียงตุงในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒

จากข้อความในหลักการร่วมยุทธระหว่างไทยกับญี่ปุ่น ข้อที่ ๓. ซึ่งทั้งกองทัพญี่ปุ่นและกองทัพไทยมีความมุ่งหมายสำคัญที่จะทำการยุทธในภูมิภาคของแนวระแหง-แม่สอด-เมียวดี (รัฐฉานของพม่า) โดยฝ่ายกองทัพไทยมุ่งไปทางทิศเหนือสู่เชียงตุงและมณฑลพะเยา แสดงให้เห็นว่าเชียงตุงยังคงเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญทางการทหารในดินแดนบริเวณนี้ ที่สำคัญเชียงตุงยังเป็นเมืองใหญ่และสำคัญที่สุดในบรรดาเมืองบริเวณดังกล่าวที่กองทัพพม่ามุ่งหมายจะยึดไว้ให้ได้ เพื่อใช้เป็นศูนย์บัญชาการทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน เนื่องจากที่ตั้งของเชียงตุงอยู่เกือบกึ่งกลางพื้นที่ที่อังกฤษเคยปกครองในฐานะรัฐฉานซึ่งไทยเรียกว่า “สหรัฐไทยเดิม”^{**} มีแม่น้ำสาละวินอยู่ทางทิศตะวันตกและแม่น้ำโขงอยู่

* คือการลงนามเรื่อง ความร่วมมือในการสร้างทางรถไฟสายไทย - พม่า ในวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ.๒๔๘๕ และเรื่อง ความร่วมมือในการสร้างทางรถไฟสายคอโคดกระ ในวันที่ ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ.๒๔๘๖.

^{๑๗} ประวัติศาสตร์การสงครามของไทยในสงครามมหาเอเซียบูรพา, หน้า ๑๐๔.

^{๑๘} “พระบรมราชโองการประกาศสงครามต่อบริเตนใหญ่และสหรัฐอเมริกา,” ใน **ราชกิจจานุเบกษา**, ๕๙ (๒๕ มกราคม ๒๔๘๕) : ๒๔๔ -๒๔๖.

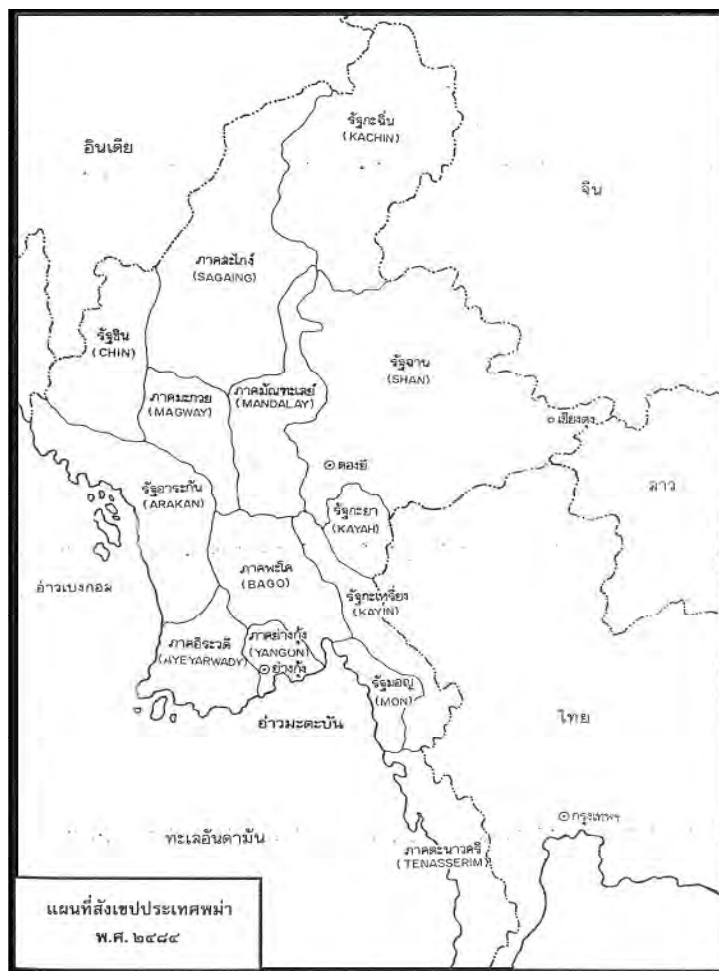
^{**} คำว่า “สหรัฐไทยเดิม” เป็นคำที่ปรากฏอยู่ในเอกสารราชการในรัฐบาลสมัยแรกของจอมพล ป. พิบูลสงคราม เมื่อคราวที่กองทัพพม่าของไทยเข้ายึดเชียงตุงได้ใน พ.ศ.๒๔๘๕ นั้น ได้จัดระบบการปกครองในเชียงตุงและเมืองใกล้เคียงเป็น ๑๒ อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมืองเชียงตุง อำเภอเมืองยอง อำเภอเมืองพยาก อำเภอเมืองผู้ อำเภอเมืองปัง อำเภอเมืองมะ อำเภอเมืองยาง อำเภอเมืองซาก

ทางทิศตะวันออก จากเชียงตุงมีถนนติดต่อลงมาทางทิศใต้จนถึงอำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย และยังมีถนนที่ไปถึงท่าก้อ ซึ่งมีแพขนานข้ามแม่น้ำสาละวินไปยังตองยีที่เป็นเมืองหลวงของรัฐฉานได้อีกทางหนึ่ง นอกจากนี้ ทางทิศใต้ของเชียงตุงห่างออกไปประมาณ ๒๐ กิโลเมตร เป็นที่ตั้งของภูเขาขนาดย่อมลูกหนึ่งเรียกว่า ดอยเหมย ซึ่งกองทัพที่ ๙๓ ของจีนได้เข้ามายึดไว้เพื่อเป็นจุดด้านทานการเข้าตีเมืองเชียงตุงของกองทัพพายัพ^{๑๙} ส่วนทางญี่ปุ่นก็เห็นว่าบริเวณนี้อาจจะเป็นจุดอ่อนในแนวหลังที่กองทหารอังกฤษและกองทหารจีนจะฉวยโอกาสโจมตีตัดแนวหลังของกองทัพญี่ปุ่นในพม่าให้ขาดออกจากกำลังส่วนใหญ่ในแนวหน้าได้ ด้วยเหตุนี้ กองทัพญี่ปุ่นจึงให้ฝ่ายไทยทำการรุกรบเป็นปีกขวาป้องกันข้าศึกให้กองทัพญี่ปุ่นในพม่า เพื่อมิให้กองทหารญี่ปุ่นส่วนนี้ถูกปิดล้อม^{๒๐} ดังนั้น ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ เชียงตุงจึงมีความสำคัญต่อการปฏิบัติการทางทหาร ซึ่งจะเห็นได้จากการดำเนินการสงครามของฝ่ายไทยที่จะกล่าวในหัวข้อต่อไป

อำเภอเมืองเลน อำเภอเมืองโก อำเภอเมืองสาด และอำเภอเมืองหาง และใช้คำเรียกรวมดินแดนบริเวณนี้ว่า ประเทศไทยใหญ่ จนกระทั่งใน พ.ศ.๒๔๘๖ เมื่อไทยได้รับมอบดินแดนอย่างเป็นทางการจากญี่ปุ่นจึงเปลี่ยนไปใช้คำว่า “ประเทศไทยเดิม” ซึ่งในวิทยานิพนธ์เรื่องนี้จะใช้คำว่า “ประเทศไทยใหญ่” และ “ประเทศไทยเดิม” เพื่อเรียกเฉพาะกลุ่มเมืองในรัฐฉานตอนล่างที่ไทยเข้าไปดำเนินแผนปฏิบัติการทางการทหารและปกครองหลังจากที่ยึดได้ตามช่วงเวลาของการดำเนินการ

^{๑๙} ประวัติศาสตร์การสงครามของไทยในสงครามมหาเอเชียบูรพา, หน้า ๑๕๖.

^{๒๐} สมโชค สวัสดิรักษ์, “ความสัมพันธ์ทางทหารระหว่างไทยกับญี่ปุ่นในสงครามมหาเอเชียบูรพา ๒๔๘๔ – ๒๔๘๘,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔), หน้า ๖๙.

รูปที่ ๕ แผนที่ประเทศพม่า พ.ศ. ๒๔๘๔

ที่มา : กรมยุทธศึกษาทหาร. ประวัติศาสตร์การสงครามของไทยในสงครามมหาเอเชียบูรพา. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๐, หน้า ๑๒๑.

๓.๓.๑ สาเหตุของสงคราม

สำหรับสาเหตุของการทำสงครามเชิงตุงในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ ของฝ่ายไทยนั้น จากเอกสารที่จัดทำโดยกรมยุทธศึกษาทหาร เขียนไว้ว่า

ตามข้อตกลงที่ได้ทำไว้เมื่อวันที่ ๑๔ ธันวาคม ๒๔๘๔ กองทัพญี่ปุ่นจึงขอร้องให้รัฐบาลไทยส่งทหารไปร่วมรบกับทหารญี่ปุ่นในประเทศพม่า โดยตกลงแบ่งมอบพื้นที่รับผิดชอบในการปฏิบัติการรบ ให้ฝ่ายไทยส่งกำลังทหารเข้ายึดพื้นที่รัฐฉานของพม่า เพื่อ

ป้องกันปีกขวาของกองทัพญี่ปุ่นที่มุ่งเข้าสู่พม่า จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ยินยอมตามข้อเสนอของญี่ปุ่น เนื่องจากสอดคล้องกับแนวความคิดในการที่จะนำกำลังทหารส่วนใหญ่ไปปฏิบัติการทางภาคเหนือของประเทศ^{๒๑}

ข้อความดังกล่าวเป็นเหตุผลที่ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ในฐานะผู้บัญชาการทหารสูงสุดนำมาใช้เพื่อแสดงถึงความจำเป็นในการส่งกองกำลังของไทยรุกเข้าไปในพื้นที่รัฐฉานหรือที่ไทยเรียกว่า สหรัฐไทยเดิม แต่เหตุผลที่แท้จริงนั้นน่าจะมีสาเหตุมาจากความต้องการของไทยที่จะได้ดินแดนที่เคยเสียให้แก่อังกฤษตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ กลับคืนมา โดยจากเอกสารของฝ่ายญี่ปุ่น พบว่าฝ่ายไทยต้องการดินแดนมาก โดยเฉพาะเขตตะนาวศรี (Tenasserim) ซึ่งตกไปเป็นของพม่าเมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๖ โดยผู้นำไทยแสดงความจำนง เรื่องดินแดนตะนาวศรีนี้ตั้งแต่ช่วงเริ่มต้นสงคราม เนื่องจากเขตตะนาวศรีเป็นพื้นที่แคบและยาวติดต่อกับชายแดนไทยโดยตลอด หากมีเหตุการณ์ฉุกเฉินเกิดขึ้นตำแหน่งของเขตพื้นที่นี้สามารถตัดประเทศไทยออกเป็น ๒ ส่วน คือ เหนือกับใต้ได้ ซึ่งไม่เป็นผลดีต่อประเทศไทย แต่ฝ่ายญี่ปุ่นไม่สามารถให้ดินแดนบริเวณนี้กับไทยได้ เพราะญี่ปุ่นเห็นว่าเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญสำหรับทหารเรือของญี่ปุ่นด้วย ทำให้ฝ่ายไทยหันมาสนใจพื้นที่ทางรัฐฉานแทน^{๒๒}

๓.๓.๒ การดำเนินการสงครามของฝ่ายไทย

หลังจากที่ได้มีการลงนามในข้อตกลงว่าด้วยความร่วมมือทางการทหาร เมื่อวันที่ ๑๔ ธันวาคมแล้ว แม้ว่าขณะนั้นจะยังไม่มีการประชุมสงครามกับฝ่ายพันธมิตร แต่กองบัญชาการทหารสูงสุดของไทยก็ได้ออกคำสั่งจัดตั้ง “กองทัพพายัพ” ขึ้นในวันที่ ๒๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ โดยรวบรวมกำลังทหารจากหน่วยต่างๆ ทั่วประเทศ และแต่งตั้งให้ พลตรี จรูญ รัตนกุล เสรีเริงฤทธิ์ เป็นแม่ทัพกองทัพพายัพ พันเอก พระวิชัยยุทธเดชาคนี (เดชา บุญยะคุปต์) เป็นรองแม่ทัพกองทัพพายัพ และ พันเอก หลวงชาตินักรบ (ศุข ชาตินักรบ) เป็นเสนาธิการกองทัพพายัพ^{๒๓}

กองทัพพายัพที่สร้างขึ้นใหม่ ซึ่งรวมกำลังพลได้ประมาณ ๗๐,๐๐๐ คน นี้ ประกอบด้วยกองทหารจากหน่วยต่างๆ รวม ๑๕ หน่วย^{๒๔} ได้แก่

^{๒๑} ประวัติศาสตร์การสงครามของไทยในสงครามมหาเอเซียบูรพา, หน้า ๑๗๖.

^{๒๒} เออิจิ มุราชิม่า, “การเปรียบเทียบข้อมูลไทย – ญี่ปุ่น : กรณีการส่งทหารไทยเข้ารัฐฉาน (สหรัฐไทยใหญ่) ใน พ.ศ. ๒๔๘๕,” ใน บทความเสนอในงานสัมมนาทางวิชาการเรื่อง “อันเนื่องด้วยสงครามสามชื่อ” ณ กองวิชาประวัติศาสตร์ ส่วนการศึกษา โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า นครนายก วันที่ ๑๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๒.

^{๒๓} ประวัติศาสตร์การสงครามของไทยในสงครามมหาเอเซียบูรพา, หน้า ๑๒๙.

^{๒๔} สมโชค สวัสดิ์รักษ์, “ความสัมพันธ์ทางทหารระหว่างไทยกับญี่ปุ่นในสงครามมหาเอเซียบูรพา ๒๔๘๔ – ๒๔๘๘,” หน้า ๖๘ - ๖๙.

- กองบัญชาการกองทัพอากาศ
- กองพลทหารราบ ๓ กองพล (กองพลที่ ๒ จ.ปราจีนบุรี
กองพลที่ ๓ จ.นครราชสีมา และกองพลที่ ๔ จ.นครสวรรค์)
- กองพลทหารม้า และกรมทหารม้าที่ ๑๒
- กองบินพายุ (กองทัพอากาศ) และกองพันบินต่อสู้อากาศยานพายุ
- กองพันทหารราบที่ ๓๕ (หน่วยขึ้นสมทบ)
- กองพันทหารปืนใหญ่ที่ ๑ และกรมทหารปืนใหญ่ที่ ๑๑
- กองพันทหารช่างที่ ๑ กองพันทหารช่างที่ ๒ กองพันทหารช่างที่ ๓
และกองพันทหารช่างที่ ๔

นอกจากนี้ กองทัพอากาศยังได้บรรจุมอบกองบินน้อยผสมที่ ๘๐ จ.ลำปาง เป็นหน่วยขึ้นตรงกองทัพอากาศด้วย และกองบัญชาการทหารสูงสุดยังได้จัดตั้งกองตำรวจสนามขึ้น เพื่อทำหน้าที่ในการปกครองและการรักษาความสงบเรียบร้อยในพื้นที่ที่ยึดครอง กับเพื่อสนับสนุนหน่วยทหารในการรักษาพื้นที่บางแห่งที่อยู่ห่างไกลและมีความสำคัญในทางरणบน้อย ซึ่งเป็นการแบ่งเบาภาระของทหารอีกทางหนึ่ง^{๒๕}

(๑.) การกำหนดแผนปฏิบัติการของกองทัพไทย

เพื่อให้กองทัพไทยพร้อมที่จะปฏิบัติการยุทธในภาคเหนือของประเทศไทย และสามารถรุกเข้าไปปฏิบัติการในพื้นที่ส่วนหนึ่งทางตอนล่างในรัฐฉานของพม่า (สหรัรัฐไทยใหญ่) ตามภารกิจที่ได้รับมอบหมายนั้น กองทัพบกสนามจึงได้ออกคำสั่งยุทธการทั่วไปที่ ๑ (การเข้าที่ชุมพล) เมื่อวันที่ ๒๑ ธันวาคม พ.ศ.๒๔๘๔^{๒๖} โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อปลดภาระในการขนส่งทางรถไฟจากภาคกลางและภาคใต้ตั้งแต่ต้นและจัดเตรียมการทุกอย่างในระหว่างนั้นโดยอากาศปกปิดที่สุด เพื่อให้หน่วยทหารและเส้นทางคมนาคมพร้อมที่จะทำการรบในขั้นต่อไป ซึ่งคำสั่งดังกล่าวมีสาระสำคัญในการกำหนดแผนปฏิบัติการของกองทัพไทย ดังนี้คือ

กองทัพไทยจะยึดชายแดนไทย-พม่าให้มั่นคง พร้อมกับรักษาฝั่งทะเลตะวันออกของไทยทางภาคใต้ และมุ่งที่จะทำการยุทธในภูมิภาคทางทิศเหนือของแนวระแหง-แม่สอด-เมียวดี เพื่อมุ่งตรงไป

^{๒๕} ประวัติศาสตร์การสงครามของไทยในสงครามมหาเอเซียบูรพา, หน้า ๑๒๙.

^{๒๖} สจข., (๒) สร ๐๒๐๑. ๙๘.๒/๑ เอกสารสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี สำนักนายกรัฐมนตรี หนังสือที่ ๑๖/๓ เรื่อง คำสั่งยุทธการทั่วไปที่ ๑ (การเข้าที่ชุมพล) (๒๑ ธันวาคม ๒๔๘๔).

ยังเชียงใหม่และมณฑลพะเยา รวมทั้งต้องรีบซ่อมถนนสายระแหง-แม่สอด-เมียวดี และสายกาญจนบุรี-บ้านบึงดี โดยกองทัพญี่ปุ่นจะเข้าร่วมปฏิบัติการด้วย^{๒๓}

ส่วนกองทัพญี่ปุ่นจะเข้าทำการยุทธในภูมิภาคทางทิศใต้ของแนวระแหง-แม่สอด-เมียวดี เพื่อตรงไปยังร่างกุ้ง ซึ่งกองทัพอากาศทั้งของไทยและญี่ปุ่นจะปฏิบัติการยุทธในแนวเขตของตน เว้นแต่มีความจำเป็นเกิดขึ้นจึงจะมีการเข้าร่วมกำลังกัน^{๒๔}

การเข้าที่ชุมพลและหน้าที่ของหน่วยต่างๆ ในกองทัพพายัพ ได้กำหนดไว้ดังนี้

กองพลที่ ๔ เข้าชุมพลที่ จ. เชียงราย เพื่อระวังป้องกันและเตรียมการรุกไปตามแนวแม่สรวย-แม่สอด-เมืองปิง กับแนวกิ่ง อ. แม่สาย-เมืองเลน-ดอยเหมย

กรมทหารม้าที่ ๑๒ เข้าที่ชุมพลบริเวณ อ. แม่จัน จ. เชียงราย เตรียมการรุกเพื่อสนับสนุนกองพลที่ ๔ ทางด้านตะวันตกของถนนเชียงใหม่-เชียงใหม่

กองพลที่ ๓ เข้าที่ชุมพลบริเวณ อ. พะเยา จ. เชียงราย และเตรียมการรุกเช่นเดียวกับกองพลที่ ๔

กองพลทหารม้า มีกรมทหารม้าที่ ๓๕ และกรมทหารม้าที่ ๔๖ เป็นกำลังหลัก เข้าที่ชุมพล จ. เชียงใหม่ เตรียมการรุกระหว่างแนวกิ่ง อ. สะเมิง-บ้านยั้งเมิง-กันตูลอง กับแนวแม่สรวย-แม่สอด-เมืองปิง

ตำรวจสนาม มีหน้าที่รักษาช่องทางระหว่างแม่สอดกับแม่สะเรียง และเตรียมการรุก โดยมีกำลังทหารม้าส่วนหนึ่งจาก จ. เชียงใหม่ สนับสนุนตามความเหมาะสม

กองพลที่ ๒ เข้าที่ชุมพล จ. นครสวรรค์และ จ. พิษณุโลก มีหน้าที่รักษาชายแดนทางด้านแม่สอดและเป็นกองหนุนของกองทัพพายัพ

ส่วน**กองพลที่ ๑** และ**กำลังที่เหลือของกองทัพบกสนาม** จะรวมกำลังอยู่ที่พระนครและลพบุรี เพื่อเป็นกำลังหนุนทั่วไป แต่**กองพลที่ ๖** ซึ่งมีกรมทหารราบที่ ๑๕ เป็นกำลังหลัก จะรับหน้าที่รักษาเส้นทางและระวังป้องกันตามแนวชายแดนภาคใต้^{๒๕}

(๒.) การเตรียมการยุทธของกองทัพพายัพ

ในขั้นตอนการเตรียมการยุทธนั้น ได้มีการสั่งให้ทุกหน่วยทำการฝึกการรบทั้งในป่าและบนภูเขา และให้ศึกษาการพูดภาษาไทยเหนือ อีกทั้งได้เน้นการเตรียมการทางการแพทย์ไว้เป็นพิเศษด้วย เนื่องจากภูมิประเทศในเขตปฏิบัติการเป็นพื้นที่ป่าเขาทึบกันดารและมีไข้ป่าชุกชุม

^{๒๓} ประวัติศาสตร์การสงครามของไทยในสงครามมหาเอเซียบูรพา, หน้า ๑๓๒.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๓ - ๑๓๔.

นอกจากนี้ เพื่อให้ภารกิจที่ได้รับมอบหมายบรรลุผลสำเร็จ แม่ทัพกองทัพพายัพจึงออกคำสั่ง ยุทธการ เรื่อง การเตรียมการยุทธ^{๓๐} ซึ่งมีสาระสำคัญดังนี้

๑. กำหนดหน้าที่หรือภารกิจของกองทัพพายัพ ให้ทำการรุกในภูมิภาคทางทิศเหนือของแนว ระวัง-แม่สอด-เมียวดี โดยมีที่หมายขั้นที่ ๑ คือ แนวแม่น้ำสาละวิน-เมืองพาน-เมืองสาด-เมืองเชียงตุง

๒. กำหนดหน้าที่ให้หน่วยต่างๆ ปฏิบัติดังนี้

กองพลที่ ๔ มีหน้าที่จัดการป้องกันตามแนวชายแดนระหว่างสบรวกกับบ้านสวนเมียง-แม่ร้าง (นอกเขต) และลาดตระเวนตรวจเส้นทางที่จะเคลื่อนย้ายจากชายแดนเพื่อไปยังบ้านโฮบั้ง ปาเฮน (ป่าเลน) เมืองต่วน (ต่วน) และเมืองสาด

กองพลทหารม้า มีหน้าที่ป้องกันพื้นที่ตามแนวชายแดน ระหว่างบ้านสวนเมียง-แม่ร้าง (ในเขต) กับบ้านสบห้วยไฮ้ (ในเขต) และลาดตระเวนตรวจเส้นทางที่จะเคลื่อนที่จากชายแดนไปยัง บ้านกะยุปะเนง เมืองต่วน วานลังกะวาย ตาปาเส็ง ตาสึง และวานตองลอง

กองตำรวจสนาม มีหน้าที่ป้องกันพื้นที่ตามแนวชายแดน ระหว่างบ้านสบห้วยไฮ้ (นอก เขต) กับกิ่งแม่ระมาด (ในเขต) ลาดตระเวนตรวจเส้นทางที่จะเคลื่อนที่จากชายแดนไปยังต้าตอมอ วัน งะสัง ยวัตติต ลอยบุญ สมบา มินทับเย และรักษาเส้นทางรถไฟตั้งแต่เด่นชัยไปถึงเชียงใหม่ รวมทั้ง ถนนเส้นทางเชียงใหม่-ฝาง และลำปาง-แม่สาย รวมทั้งรักษาสะพานรถไฟและสะพานตามถนน ตลอดจนสายโทรเลขและโทรศัพท์ตามเส้นทางนั้นๆ

กองพลที่ ๓ มีหน้าที่รักษาเส้นทางลำปาง-เชียงใหม่ ร่วมกับกำลังตำรวจสนาม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บริเวณสะพานสำคัญ รวมทั้งให้มีการป้องกันต่อสู้อากาศยานด้วย และจะต้องเตรียมพร้อมที่จะ เคลื่อนที่เข้าที่ตั้งในบริเวณเชียงใหม่และแม่จันตามคำสั่งได้

กองพลที่ ๒ มีหน้าที่รักษาทางรถไฟร่วมกับกองตำรวจสนาม ตั้งแต่นครสวรรค์ถึงลำปาง ให้มีการป้องกันต่อสู้อากาศยาน และจะต้องเตรียมการเคลื่อนย้ายโดยทางรถไฟไปยังเชียงใหม่ ตาม แผนการเคลื่อนย้าย

กองพันทหารราบที่ ๓๕ มีหน้าที่รักษาทางรถไฟตั้งแต่ลำปางถึงเชียงใหม่ และถนนสาย เชียงใหม่-ฝาง ร่วมกับกองตำรวจสนาม ทั้งจะต้องเตรียมการสนับสนุนกำลังตำรวจสนาม ทาง อ.ฝาง แม่ฮ่องสอน ชุนยวม และแม่สะเรียงด้วย

กรมทหารม้าที่ ๑๒ จากแม่จัน และ**กองพันทหารช่างที่ ๒** จากเชียงใหม่ เป็นหน่วย เพิ่มเติมกำลังให้กับกองพลที่ ๔

^{๓๐} ศจข., บก. สูงสุด ๑.๑๗/๒๖ เอกสารกองบัญชาการทหารสูงสุด หนังสือ สธ. ๓-๔ ที่ ๖-๑/๓๔ เรื่องคำสั่งยุทธการ (เตรียมการยุทธ) (๓ มกราคม ๒๔๘๕).

กรมทหารปืนใหญ่ต่อสู้อากาศยาน ทำหน้าที่ป้องกันภัยทางอากาศในพื้นที่ จ. เชียงใหม่ ลำปาง เชียงราย พิชณุโลก นครสวรรค์

ทหารช่าง ซึ่งประกอบด้วยกองพันทหารช่างที่ ๑, ๒, ๓, และ ๔ ได้รับมอบหน้าที่ให้การสนับสนุนด้านการเคลื่อนที่ในพื้นที่ต่างๆ ด้วยการขยายเส้นทาง สร้างและซ่อมแซมถนนตามเส้นทางในพื้นที่ปฏิบัติการร่วมกับเจ้าหน้าที่กรมทาง กำหนดพื้นที่การปกครอง ซึ่งกองทัพบกสนามได้มอบพื้นที่ของมณฑลทหารบกที่ ๔ ให้เป็นเขตปฏิบัติการของกองทัพพายัพ โดยแบ่งให้

กองพลที่ ๔ รับผิดชอบเขต อ.เมืองเชียงรายและ อ.แม่จัน

กองพลที่ ๓ รับผิดชอบเขต อ.พานและพะเยา

กองพลที่ ๒ รับผิดชอบเขต จ.นครสวรรค์ กำแพงเพชร และตาก

กองพลทหารม้า รับผิดชอบเขต จ.เชียงใหม่

ส่วนพื้นที่ที่เหลือให้อยู่ในความรับผิดชอบของกองทัพพายัพ

๓. การส่งกำลังบำรุง ได้มีการกำหนดให้คลังใหญ่ของสิ่งอุปกรณ์ต่างๆ เช่น การสัตว์ โรงพยาบาลสัตว์สนาม สายช่าง สายการแพทย์ ที่ตั้งอยู่ที่ จ.ลำปาง รวมทั้งคลังใหญ่สายพลาธิการ และคลังย่อยสายการแพทย์ที่ตั้งอยู่ที่ จ.เชียงใหม่ ทั้งหมดนี้ให้อยู่ในความควบคุมของกองทัพพายัพ โดยคลังใหญ่ทุกแห่งต้องสามารถส่งกำลังบำรุงได้นานติดต่อกันถึง ๗ วัน ส่วนคลังย่อยจะต้องส่งกำลังบำรุงได้อย่างน้อย ๓ วัน และทุกแห่งต้องสามารถส่งกำลังบำรุงให้แก่หน่วยทหารใกล้เคียงที่มีได้ขึ้นกับกองทัพพายัพได้ด้วย และในการส่งย้ายที่ตั้งคลังจะต้องได้รับอนุมัติจากแม่ทัพกองทัพพายัพก่อน นอกจากนี้ได้กำหนดเส้นทางส่งกำลังหลักไว้ ๒ สายคือ ถนนสายลำปาง-เชียงราย และสายเชียงใหม่-ฝาง โดยใช้ยานยนต์ของกองขนส่งซึ่งอยู่ในความควบคุมของพลาธิการกองทัพพายัพ เป็นพาหนะหลักในการขนส่ง

๔. การรักษาพยาบาล ให้ใช้โรงพยาบาลมิชชันนารีที่ จ.ลำปางเป็นหลัก และจัดตั้งหน่วยพยาบาลย่อยซึ่งสามารถรักษาคนเจ็บได้ประมาณ ๑๐๐ คน ที่ อ.พะเยา ๑ แห่ง จ.เชียงราย ๑ แห่ง และ อ.เชียงดาว ๑ แห่ง

(๓.) แผนการยุทธของกองทัพพายัพ

ในการนี้ ได้แบ่งแผนการยุทธออกเป็น ๒ แนวทาง^{๓๑} ได้แก่

แผนทั่วไป ใช้กำลังทั้งสิ้น ๔ กองพลเพิ่มเติมกำลังคือ กองพลที่ ๒ กองพลที่ ๓ และกองพลที่ ๔ กับกองพลทหารม้าและกรมทหารม้าที่ ๑๒ เข้าปฏิบัติการยุทธในสหรัฐอเมริกาเดิม โดยมีพื้นที่

^{๓๑} ประวัติศาสตร์การสงครามของไทยในสงครามมหาเอเชียบูรพา, หน้า ๑๓๗.

ปฏิบัติการระหว่างแม่น้ำสาละวินและแม่น้ำโขง ตั้งแต่แนวชายแดนไทย-พม่า ไปจนถึงแนวชายแดนพม่า-จีน เพื่อยึดรักษาเมืองสำคัญในเขต คือ เมืองสาต เมืองพยาก เมืองเชียงตุง และเมืองยอง ไว้ให้ได้

แผนการปฏิบัติของกองทัพพายัพ ใช้กำลัง ๒ กองพลในแนวหน้า คือ กองพลที่ ๒ ทางด้านซ้าย กองพลที่ ๔ ทางด้านขวา กองพลทหารม้า กำบังปีกซ้ายและทำหน้าที่รักษาปีกติดต่อกับกองทัพญี่ปุ่นตามแนวตาก-แม่สอด-เมียวดี กรมทหารม้าที่ ๑๒ กำบังปีกขวา และกองพลที่ ๓ ทำหน้าที่เป็นกองหนุนของกองทัพพายัพโดยเคลื่อนที่ตามกองพลที่ ๔ เมื่อกองพลที่ ๔ ยึดเมืองพยากได้แล้ว ให้กองพลที่ ๔ เคลื่อนที่เลี้ยวขวาไปตามเส้นทางเมืองพยาก-เมืองยอง เพื่อเข้ายึดเมืองยองและเตรียมปฏิบัติการต่อไป ส่วนกองพลที่ ๓ จะเคลื่อนที่ผ่านกองพลที่ ๔ เพื่อเข้ายึดดอยเหมยและเมืองเชียงตุง แล้วเตรียมปฏิบัติการต่อไป

สำหรับแผนปฏิบัติการของกองทัพพายัพนี้ ได้มีการแบ่งชั้นของการปฏิบัติออกเป็น ๓ ชั้น คือ

ชั้นที่ ๑ การเคลื่อนทัพข้ามพรมแดนไทย-พม่า เข้าสู่สหรัฐไทยเดิม แล้วเคลื่อนที่เข้ายึดพื้นที่ตามแนวเมืองสาต-เมืองพยาก-เมืองป่าเลียว-เมืองเชียงลับ

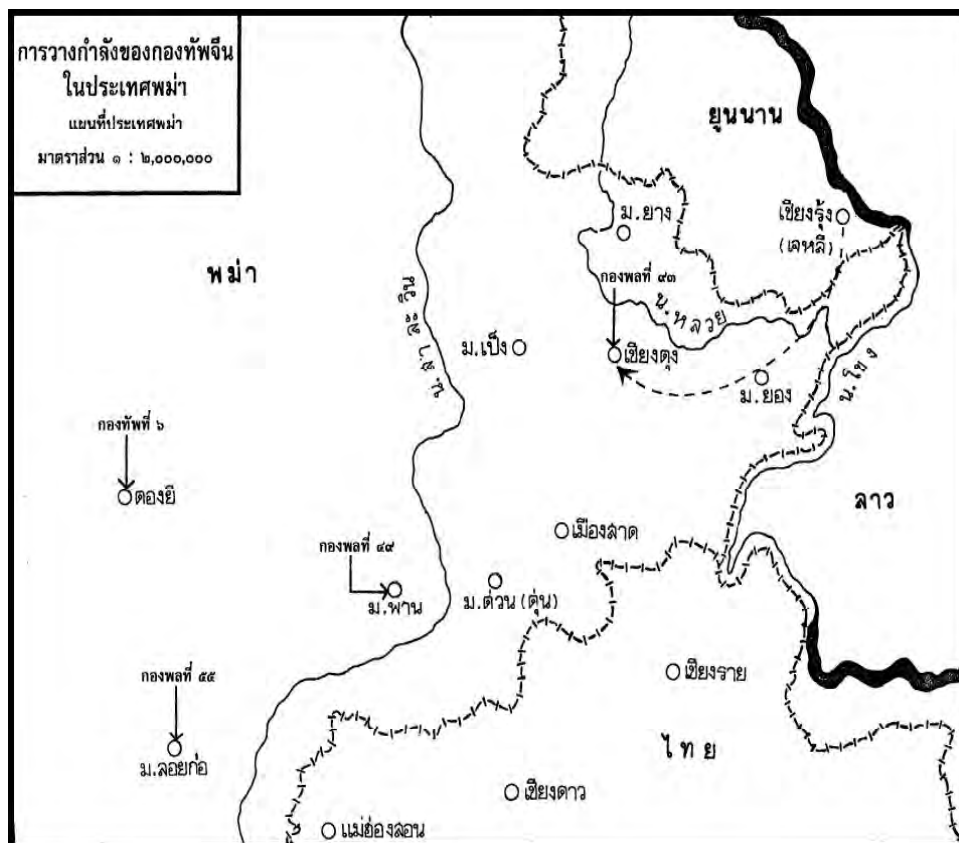
ชั้นที่ ๒ การเข้าตีเพื่อยึดเมืองเชียงตุงและเมืองยอง แล้วเคลื่อนที่เข้ายึดรักษาท่าข้ามแม่น้ำหลวย รวมทั้งเมืองสำคัญตามแนวแม่น้ำหลวย ได้แก่ เมืองแผน เมืองยาง เมืองมะ เมืองลา เมืองวะ เมืองเชียงขวาง เมืองยู่ และเมืองหลวย (เมืองเลียว)

ชั้นที่ ๓ การรุกเข้าประชิดชายแดนพม่า-จีน และการกวาดล้างกำลังข้าศึกออกไปจากสหรัฐไทยเดิม

สำหรับพื้นที่รัฐฉานหรือที่ต่อมารัฐบาลไทยหลังจากได้ยึดครองแล้วได้ขนานนามว่าสหรัฐไทยเดิม ก่อนหน้านี้มีฐานะเป็นรัฐหนึ่งของพม่าที่อยู่ในเขตการปกครองของอังกฤษ เมื่อเปิดฉากสงครามในระยะแรก กองทัพญี่ปุ่นซึ่งยังมีความสมบูรณ์เข้มแข็งในการรบ ได้รุกเข้าไปในพม่าทำให้สถานการณ์ของอังกฤษทางด้านนี้ตกเป็นฝ่ายเสียเปรียบจนถึงขั้นที่จำเป็นต้องถอนกำลังออกไปจากพม่า แต่ก่อนที่จะถอนกำลังออกไปนั้น อังกฤษได้มอบพื้นที่และภารกิจในการต้านทานการรุกของกองทัพญี่ปุ่นในสหรัฐไทยเดิมไว้ให้กับกองทัพจีนซึ่งเป็นฝ่ายสัมพันธมิตรและเป็นประเทศคู่สงครามกับญี่ปุ่นมาก่อน

ดังนั้น สหรัฐไทยเดิมจึงเป็นพื้นที่ในความรับผิดชอบของกองทัพจีนฝ่ายสัมพันธมิตร ภายใต้การบังคับบัญชาของจอมพลเจียงไคเช็ค โดยมอบให้กองพลที่ ๙๓ ที่มีนายพล หลิวกันฉิน เป็น

ผู้บัญชาการกองพล เป็นหน่วยรับผิดชอบ* ด้วยเหตุนี้ การรบในพื้นที่สหรัฐไทยเดิมในระหว่าง สงครามมหาเอเชียบูรพา จึงเป็นการรบระหว่างกองทัพพายัพของไทยกับกองพลที่ ๙๓ ของจีน โดยตรง^{๓๒}

รูปที่ ๖ แผนที่แสดงการวางกำลังของกองทัพจีนในประเทศพม่า

ที่มา : ปรับปรุงจาก ประวัติศาสตร์การสงครามของไทยในสงครามมหาเอเชียบูรพา.

กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๐, หน้า ๑๒๘.

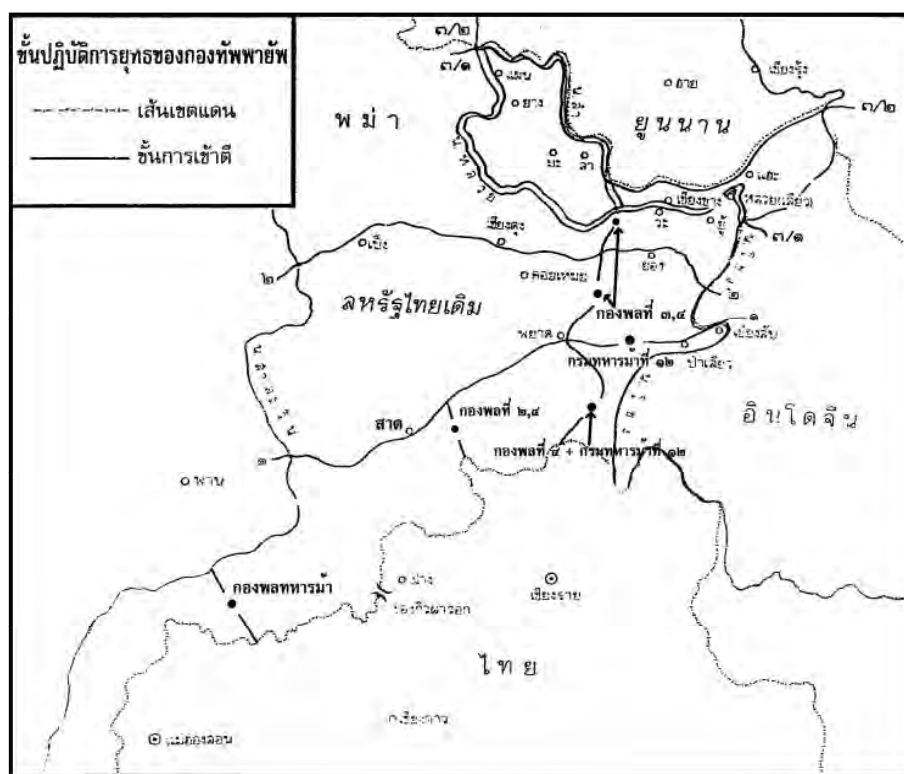
* กองพลนี้เดิมเป็นกองพลที่จอมพลเจียงไคเช็คสงวนสิทธิในการอนุมัติใช้ ต่อมาเมื่อเกิดสงครามมหาเอเชียบูรพา กองพลที่ ๙๓ จึงได้รับคำสั่งให้ขึ้นในบังคับบัญชาของกองทัพที่ ๖ ซึ่งมีเขตปฏิบัติการอยู่ในพม่า กองพลที่ ๙๓ ได้เคลื่อนที่ออกจากเมืองเชียงรุ่ง เมื่อวันที่ ๒๔ ธันวาคม พ.ศ.๒๔๘๔ ตามเส้นทางเชียงรุ่ง-เมืองลอง-เมืองฝู-เมืองยอง ถึงเมืองยองในวันที่ ๒๙ ธันวาคม พ.ศ.๒๔๘๔ หลังจากนั้นจึงเคลื่อนย้ายไปตั้งกองบัญชาการอยู่ที่เมืองเชียงตุง และทำหน้าที่สกัดการรุกเข้าพม่าทางด้านประเทศไทย โดยได้วางกำลังกระจายอยู่ตามเมืองสำคัญๆ ในสหรัฐไทยเดิม ได้แก่ เมืองเชียงตุง เมืองยอง เมืองพยาก เมืองเลน เมืองหาง เมืองต่วน เมืองสาด ในระหว่างเดือนธันวาคม พ.ศ.๒๔๘๔ – เดือนมกราคม พ.ศ.๒๔๘๕

^{๓๒} ประวัติศาสตร์การสงครามของไทยในสงครามมหาเอเชียบูรพา, หน้า ๑๒๔ - ๑๒๕.

(๔.) การปฏิบัติการของกองทัพพายัพ

การปฏิบัติการยุทธในขั้นที่ ๑

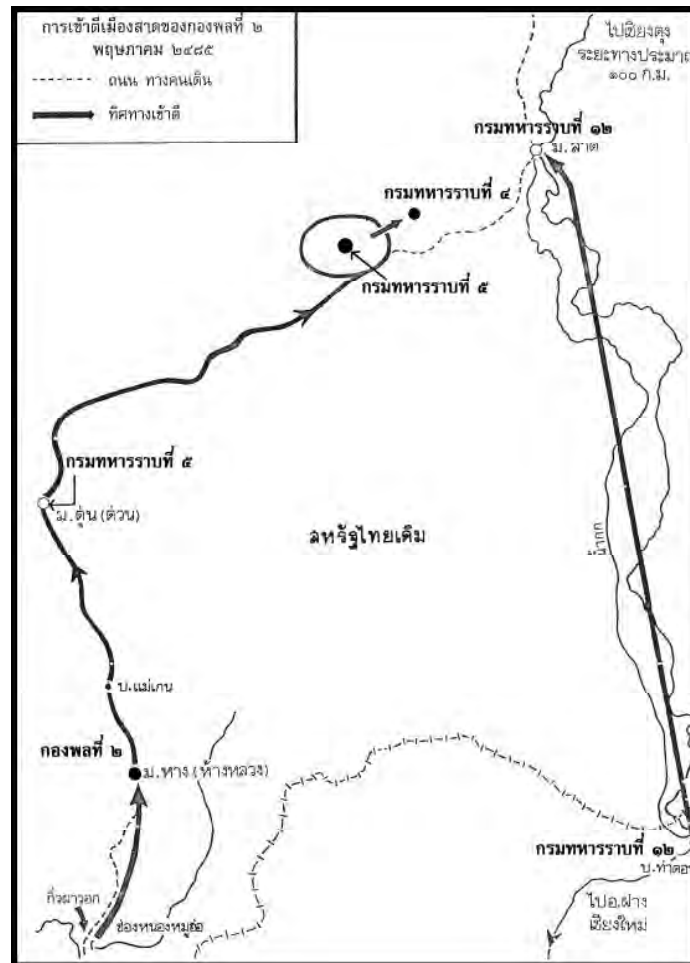
สำหรับการปฏิบัติการของกองทัพพายัพ ในการรุกขั้นต้น ได้ใช้กำลังหลัก ๓ กองพลในแนวหน้า เรียงจากซ้ายไปขวา คือ กองพลทหารม้า กองพลที่ ๒ และกองพลที่ ๔ โดยให้กองพลที่ ๔ เป็นหน่วยเข้าตีหลักทางขวา ส่วนกองพลที่ ๒ เป็นหน่วยเข้าตีหลักทางซ้าย และทำการรุกพร้อมกันออกจากชายแดน โดยยึดที่หมายขั้นที่ ๑ คือ แม่น้ำสาละวิน-เมืองต่วน-เมืองสาด-เมืองพยาก-เมืองเชียงลับ และที่หมายขั้นที่ ๒ คือ กันตูลอง-เมืองพาน-แม่น้ำสาละวินตอนเหนือสบปอง-ท่าก้อ-ถนนสายเชียงตุงไปตองยี (ทางตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน)-เชียงตุง-เมืองยอง

รูปที่ ๗ แผนที่แสดงขั้นปฏิบัติการยุทธของกองทัพพายัพ
ที่มา : ปรับปรุงจาก ประวัติศาสตร์การสงครามของไทยในสงครามมหาเอเชียบูรพา. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๐, หน้า ๑๓๙.

เมื่อกองทัพพายัพได้เคลื่อนกำลังเข้าสู่ดินแดนสหรัรัฐไทยเดิม ตั้งแต่วันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๕ กองพลที่ ๒ ซึ่งเป็นกองรบด้านซ้ายของกองทัพพายัพ และอยู่ในบังคับบัญชาของ พลตรี หลวงไพโรระย่อเดช (กี ชมะบุรณ์) ได้รับมอบภารกิจให้เข้าตียึดเมืองสาด เพื่อใช้เป็นฐานออกตีไปยัง

เมืองเชียงตุงต่อไป ในภารกิจนี้กองพลที่ ๒ ได้ใช้กลยุทธ์โดยการเข้าตีตรงหน้าผสมกับการโอบปีก และสามารถเข้ายึดเมืองสาตไว้ได้เมื่อวันที่ ๒๓ พฤษภาคม พ.ศ.๒๔๘๕ แล้วปรับกำลังเตรียมเข้าตี เชียงตุงทางด้านซ้าย เพื่อสมทบกับกองพลที่ ๓ แต่ต่อมาได้รับแจ้งจากกองทัพพายัพว่า กองพลที่ ๓ ได้เข้ายึดเมืองเชียงตุงไว้ได้แล้วในวันที่ ๒๖ พฤษภาคม พ.ศ.๒๔๘๕ จึงได้รับคำสั่งให้เคลื่อนย้ายกลับไป ชัดตาทัพ* อยู่ที่ จ.เชียงใหม่

รูปที่ ๘ แผนที่แสดงการเข้าตีเมืองสาตของกองพลที่ ๒

ที่มา : ปรับปรุงจาก ประวัติศาสตร์การสงครามของไทยในสงครามมหาเอเซีย
บูรพา. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๐, หน้า ๑๔๙.

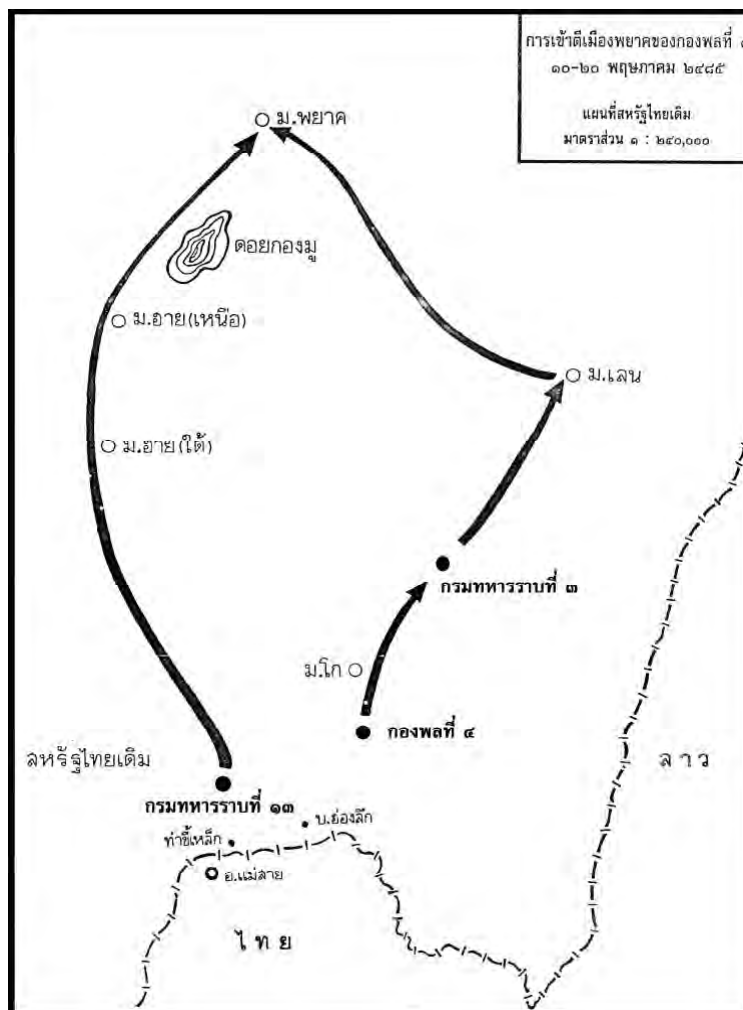
* ชัดตาทัพ คือ การยกทัพไปตั้งชั่วคราวกันไม่ให้ข้าศึกกล้าเข้ามา

ส่วนกองพลที่ ๔ ในบังคับบัญชาของพันเอก หลวงหาญสงคราม (พ็อน สุวรรณไศละ)^{*} เป็นหน่วยที่ได้รับมอบภารกิจให้ยึดเมืองพยาก^{**} โดยได้เริ่มเคลื่อนที่รุกผ่านพรมแดนไทย-พม่า ทางด้าน อ.แม่สาย จ.เชียงราย ในตอนเช้าตรู่ของวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ.๒๔๘๕ เมื่อถึงบ้านฮ่องลึกได้แยกขบวนออกเป็น ๒ ทิศทาง โดยระหว่างการเคลื่อนที่ครั้งนี้ กองทัพอากาศได้ส่งฝูงบินจากกองบินใหญ่ ผสมภาคพายุฯ ไปโจมตีทิ้งระเบิดในเมืองสำคัญๆ เช่น เมืองโก เมืองเลน และเมืองพยาก เพื่อสนับสนุนการรุกของกองพลที่ ๔ และในที่สุดก็สามารถยึดเมืองพยากไว้ได้เมื่อวันที่ ๒๐ พฤษภาคม พ.ศ.๒๔๘๕ จากนั้นกองพลที่ ๔ จึงได้หยุดการรุกและทำการปรับกำลังและกวาดล้างข้าศึกที่ยังหลงเหลืออยู่ในบริเวณเมืองเลนและเมืองพยาก จนถึงวันที่ ๒๓ พฤษภาคม แล้วจึงเคลื่อนที่เลี้ยวขวาไปทางทิศตะวันออก เพื่อเข้าตีเมืองยอง ตามแผนปฏิบัติการขั้นที่ ๒ ของกองทัพอากาศต่อไป^{๑๓}

* ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็น พิชัย หาญสงคราม

** เป็นเมืองขนาดกลางที่มีความสำคัญรองมาจากเมืองเชียงตุงถือเป็นศูนย์กลางการคมนาคมระหว่างเมืองเชียงตุงทางทิศเหนือ เมืองยองทางทิศตะวันออก และเมืองเลนทางทิศใต้ จึงเป็นที่หมายสำคัญในการปฏิบัติการของกองทัพอากาศในขั้นที่ ๑

^{๑๓} ประวัติศาสตร์การสงครามของไทยในสงครามมหาเอเชียบูรพา, หน้า ๑๕๔.

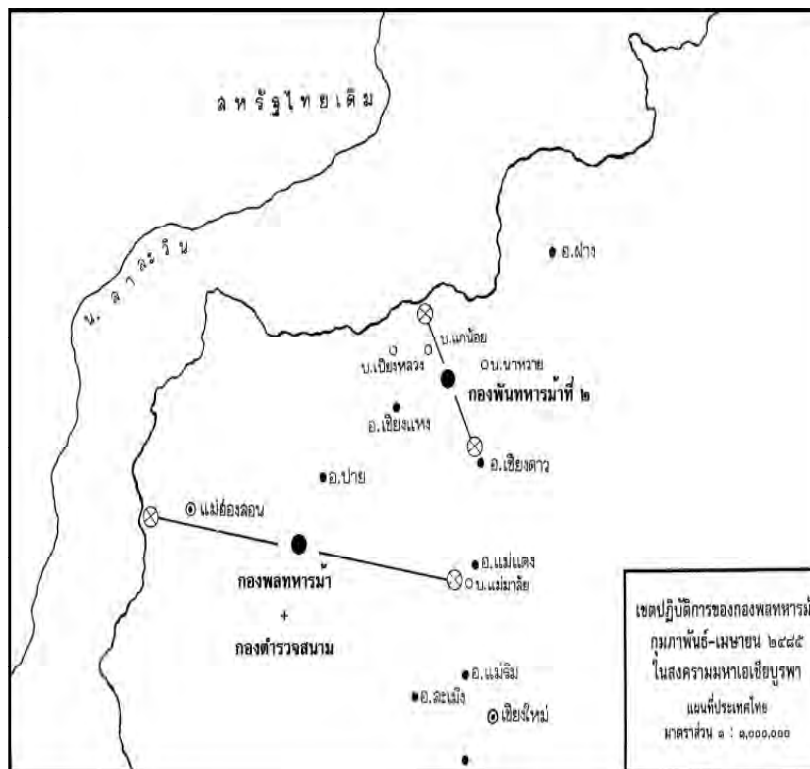

รูปที่ ๙ แผนที่แสดงการเข้าตีเมืองพยุหะของกองพลที่ ๔

ที่มา : ปรับปรุงจาก ประวัติศาสตร์การสงครามของไทยในสงครามมหาเอเซีย
บูรพา. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๐, หน้า ๑๕๔.

ส่วนกองพลทหารม้าที่ได้รับการจัดให้เป็นกองรบทางด้านซ้ายของกองทัพพ่ายัพ โดยทำหน้าที่
ระวังป้องกันปีกซ้ายของกองทัพพ่ายัพ และรักษาปีกติดต่อระหว่างกองทัพพ่ายัพกับกองทัพญี่ปุ่นใน
ประเทศไทยนั้น ได้ปฏิบัติการลาดตระเวนและรักษาช่องทางตามแนวเส้นเขตแดนไทย-พม่าอยู่จนถึง
วันที่ ๒๐ เมษายน พ.ศ.๒๔๘๕ จึงได้รับคำสั่งจากกองทัพพ่ายัพ ให้ถอนกำลังกลับไปทำหน้าที่ซัดดา
ทัพอยู่ที่ จ.เชียงใหม่ ต่อมาในวันที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ.๒๔๘๕ เมื่อกองทัพพ่ายัพได้ออกคำสั่งยุทธการ

ที่ ๘๐๖/๒๖๗๖ กองพลทหารม้าได้รับมอบภารกิจให้เป็นกองหนุนของกองพลที่ ๓ จึงได้ปรับกำลัง เพื่อเตรียมตัวเคลื่อนย้ายไปปฏิบัติการทางด้าน จ. เชียงรายต่อไป^{๓๔}

รูปที่ ๑๐ แผนที่แสดงเขตปฏิบัติการของกองพลทหารม้า

ที่มา : ปรับปรุงจาก ประวัติศาสตร์การสงครามของไทยในสงครามมหาเอเชียบูรพา. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๐, หน้า ๑๔๔.

การปฏิบัติการยุทธในขั้นที่ ๒

ในการดำเนินการขั้นที่ ๒ ของกองทัพพายัพนี้ เป็นการปฏิบัติการเข้าตีเมืองเชียงตุง* โดยกองพลที่ ๓ ซึ่งได้แบ่งชั้นการเข้าตีออกเป็น ๒ ชั้น คือ ชั้นที่ ๑ เคลื่อนที่จากเมืองพายักเข้าตีเพื่อยึดดอยเหมย และชั้นที่ ๒ การเข้าตีจากดอยเหมยเพื่อยึดเมืองเชียงตุง^{๓๕}

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๖.

* เป็นเมืองใหญ่และสำคัญที่สุด (แต่ไม่ใช่เมืองหลวงของสหรัฐอเมริกาซึ่งเป็นเมืองตองยี) ที่กองทัพพายัพมุ่งหมายจะยึดไว้ให้ได้เพื่อใช้เป็นศูนย์บัญชาการทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน

การเข้าตีขั้นที่ ๑ ดอยเหมย ^{๓๖}

กรมทหารราบที่ ๘ ในบังคับบัญชาของ พันเอก หลวงวีรวุฒิโยธิน (วีรวุฒิ รักตะจิตระการ วีรวุฒิโยธิน) เป็นหน่วยหลัก เข้าตีในทิศทางเมืองพยาก-บ้านท่าเจียว-บ้านโป่งเเม่า-ดอยเหมย

กรมทหารราบที่ ๗ ในบังคับบัญชาของ พันเอก หลวงนิเทศยุทธศิลป์ (ฟู มาสนันท์) เคลื่อนที่ตามหลัง เพื่อสนับสนุนการเข้าตีของกรมทหารราบที่ ๘ เมื่อถึงบ้านโป่งเเม่าแล้ว กรมทหารราบที่ ๗ แยกเคลื่อนที่ไปทางซ้ายในทิศทางบ้านโป่งเเม่า-บ้านปางควาย เพื่อคุกคามข้าศึกบนดอยเหมยข้างทาง

กรมทหารราบที่ ๙ ในบังคับบัญชาของ พันเอก หลวงราชเสนีย์ (ตะ รักตะประจิตระ) เป็นกองหนุน

แต่เนื่องจากข้าศึกได้ตัดแปลงภูมิประเทศบนดอยเหมยเป็นที่ตั้งรับอย่างแข็งแรงและอยู่ในที่สูง ดังนั้นเพื่อสนับสนุนการปฏิบัติการภาคพื้นดิน กองบินใหญ่ผสมภาคพายัพจึงได้ส่งเครื่องบินจำนวน ๑๐ ลำ ไปโจมตีทิ้งระเบิดบริเวณดอยเหมยและเมืองเชียงตุงตั้งแต่วันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ.๒๔๘๕ ทำให้ที่มั่นบางส่วน of ข้าศึกถูกทำลาย และมีการสู้รบอยู่เพียงประปราย โดยทหารข้าศึกส่วนใหญ่ที่ยึดรักษาบริเวณดอยเหมยได้ถอนตัวเข้าสู่เมืองเชียงตุง ดังนั้น กรมทหารราบที่ ๘ จึงสามารถยึดดอยเหมยไว้ได้ในวันที่ ๒๔ พฤษภาคม พ.ศ.๒๔๘๕

การเข้าตีขั้นที่ ๒ เมืองเชียงตุง ^{๓๗}

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าที่มั่นบางส่วนบริเวณเมืองเชียงตุงจะถูกทำลาย แต่กองพลที่ ๙^๓ ของจีนที่ยึดรักษาเมืองเชียงตุง กับกำลังส่วนที่ถอนตัวจากดอยเหมย รวมทั้งกำลังส่วนที่ถอนตัวมาจากเมืองสาต-เมืองเป็ง ได้รวมกำลังกันต่อสู้ป้องกันเมืองเชียงตุงไว้อย่างเหนียวแน่น ด้วยเหตุนี้ กองพลที่ ๓ จึงปรับขบวนรบในการเข้าตี โดยใช้กลยุทธ์การเข้าตีตรงหน้าสมกับการโอบปีกทั้งสองข้าง

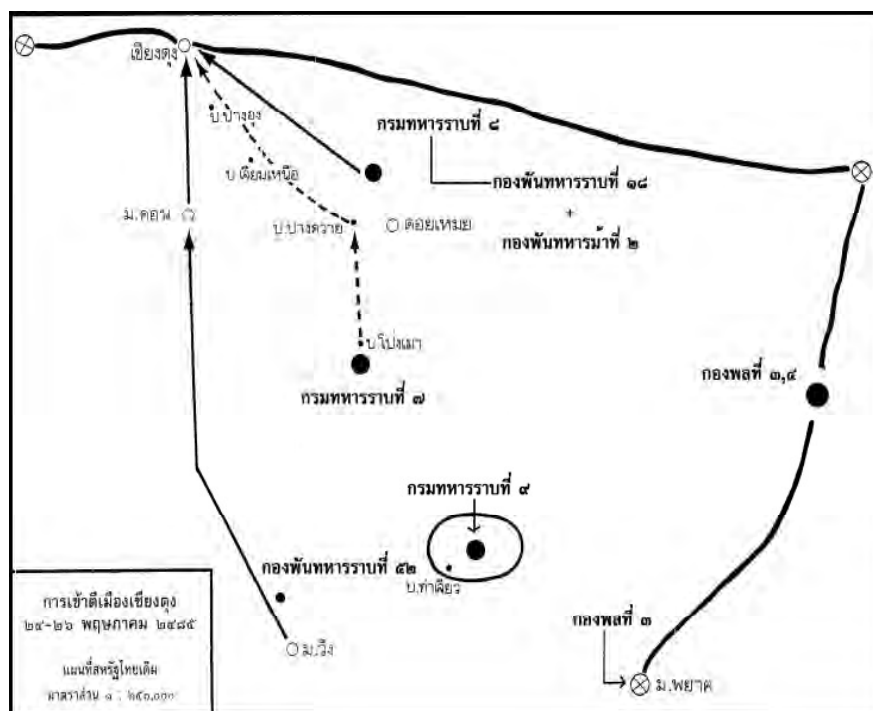
ในการนี้ กรมทหารราบที่ ๘ ได้จัดกำลังกองพันทหารราบที่ ๑๘ สมทบด้วยกำลังของกองพันทหารม้าที่ ๒ จำนวน ๑ กองร้อย เข้าตีทางด้านขวา ในทิศทางดอยเหมย-บ้านจ้อน-เชียงตุง และจัดกำลังกองพันทหารราบที่ ๕๒ เพิ่มเติมกำลัง ๑ หมวดปืนกลหนัก เข้าตีทางด้านซ้าย ในทิศทางบ้านโป่งเเม่า-เมืองคอน-บ้านมูเซอเวียงปุง-เชียงตุง

^{๓๕} ประวัติศาสตร์การสงครามของไทยในสงครามมหาเอเซียบูรพา, หน้า ๑๕๗.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๗ - ๑๕๘.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๘ - ๑๕๙.

ส่วนกรมทหารราบที่ ๗ เข้าตีในทิศทางบ้านปางควาย-บ้านเจียมใต้-บ้านเจียมเหนือ-บ้านน้ำอ้อม-บ้านปางสูง-เชียงตุง และกรมทหารราบที่ ๙ คงเป็นกองหนุนอยู่ที่บ้านท่าเจียว ซึ่งอยู่ทางทิศเหนือของเมืองพยาก ประมาณ ๒๐ กิโลเมตร

รูปที่ ๑๑ แผนที่แสดงการวางกำลังเข้าตีเมืองเชียงตุง

ที่มา : ปรับปรุงจาก ประวัติศาสตร์การสงครามของไทยในสงครามมหาเอเซีย

บรรณา. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๐, หน้า ๑๖๐.

๓.๓.๓ ผลของการดำเนินการสงคราม

ผลของการเข้าตีปรากฏว่า หน่วยกำลังรบในแนวหน้าสามารถเข้ายึดเมืองเชียงตุงได้ เมื่อวันที่ ๒๖ พฤษภาคม พ.ศ.๒๔๘๕ เวลา ๑๖.๒๕ น. โดยกองรบด้านซ้าย คือ กองพันทหารราบที่ ๕๒ ได้เข้าถึงตัวเมืองเชียงตุงเป็นหน่วยแรก^{๓๔}

หลังจากกองพลที่ ๓ ได้กวาดล้างข้าศึกในบริเวณเชียงตุงและพื้นที่ใกล้เคียงเรียบร้อยแล้ว ในวันที่ ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ.๒๔๘๕ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ในฐานะผู้บัญชาการทหารสูงสุด ได้มี

^{๓๔} ประวัติศาสตร์การสงครามของไทยในสงครามมหาเอเซียบรรณา, หน้า ๑๕๙.

หนังสือชมเชยถึง พลตรี จรูญ รัตนกุล เสรีเริงฤทธิ์ แม่ทัพกองทัพพายัพ ในการปฏิบัติการของ กองทัพพายัพ^{๙๙} และในวันเดียวกันนั้น เจ้าบุญवासณรงค์ฯ ณ เชียงตุง ผู้รักษาเมืองเชียงตุงซึ่ง ขณะนั้นเป็นเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ที่ยังอยู่ในเมือง ได้มีหนังสือในนามประชาชนชาวเชียงตุงมาถึง จอมพล ป. พิบูลสงคราม ผู้บัญชาการทหารสูงสุดและนายกรัฐมนตรีของไทย เพื่อแสดงความชื่นชมยินดีที่กองทัพ พายัพประสบความสำเร็จในการเข้ายึดเชียงตุง^{๑๐} ในเวลาต่อมา เมื่อได้มีการติดต่อประสานงานกับ เจ้าหน้าที่ในเชียงตุงเรียบร้อยแล้ว พลตรี หลวงชำนาญยุทธศาสตร์ (ผิน ชุณหะวัณ) ผู้บัญชาการกอง พลที่ ๓ จึงได้นำกำลังของกองทัพไทยยাত্রาทัพเข้าสู่เชียงตุง ในวันที่ ๕ มิถุนายน พ.ศ.๒๔๘๕ เวลา ๐๘.๐๐ น. โดยมีเจ้าบุญवासณรงค์ฯ ณ เชียงตุงและประชาชนชาวเชียงตุงคอยต้อนรับ^{๑๑}

อย่างไรก็ดี การยึดเชียงตุงได้ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ.๒๔๘๕ นั้น เป็นความสำเร็จตาม แผนปฏิบัติการขั้นที่ ๒ ของกองทัพพายัพเท่านั้น เพราะกองกำลังของข้าศึกบางส่วนยังคงมีอยู่ใน ดินแดนสหรัฐไทยเดิม และคอยซุ่มโจมตีตัดกำลังทหารและอาวุธของฝ่ายไทยและญี่ปุ่นอยู่เสมอ กองทัพพายัพจึงได้ดำเนินแผนปฏิบัติการขั้นที่ ๓ เพื่อรุกรบขับไล่ข้าศึกให้ถอยออกไปจากดินแดน สหรัฐไทยเดิม โดยกำหนดแผนยุทธการ คือ

ขั้นที่ ๑ เข้ายึดบ้านผาเต่า บ้านห้วยหก บ้านปางยุง บ้านหนอง บ้านน้ำย้อ บ้านปางคาเจ้าจะ หลวง บ้านท่าเล็ทเหนือ บ้านท่าเล็ทใต้ บ้านท่ารอด

ขั้นที่ ๒ ยึดบ้านน้ำไค้ บ้านเชียงแมน บ้านท่าเล็ท บ้านว่า

ขั้นที่ ๓ ยึดบ้านดอนแก้ว บ้านกัด เมืองมะ บ้านหลวง เมืองลา ท่าข้ามแม่น้ำลัม^{๑๒}

กองทัพพายัพใช้กำลังทหารราบและกองทหารม้าส่วนหนึ่งทำการตริ่งและลวงข้าศึกว่าจะเข้าตี ชั้นแตกหักด้านหน้า โดยให้ทหารอีกส่วนหนึ่งทำการตีโอบล้อมทางปีกขวาเข้ามาทางเมืองมะแล้วเข้า ยึดแนวแม่น้ำลัมตรงหน้าเมืองเชียงลื้อ ส่วนกองพลทหารม้าจากเมืองยางเข้ายึดเมืองมะพร้อมด้วย กำลังทหารราบอีกส่วนหนึ่งที่เข้าตีโอบล้อมทางปีกขวา นอกจากนี้ ยังได้ส่งกำลังทหารม้ากับทหารราบ ส่วนหนึ่งเข้ายึดเมืองลา พร้อมกับหน่วยทหารราบอีกส่วนหนึ่งเข้ายึดแนวแม่น้ำลัม กำลังส่วนที่เหลือ ทำการป้องกันทางด้านทิศเหนือของเมืองยางแล้วเข้าตีข้าศึกตามช่องทางท่ากวาง ท่าลัม เพื่อตีกำลัง

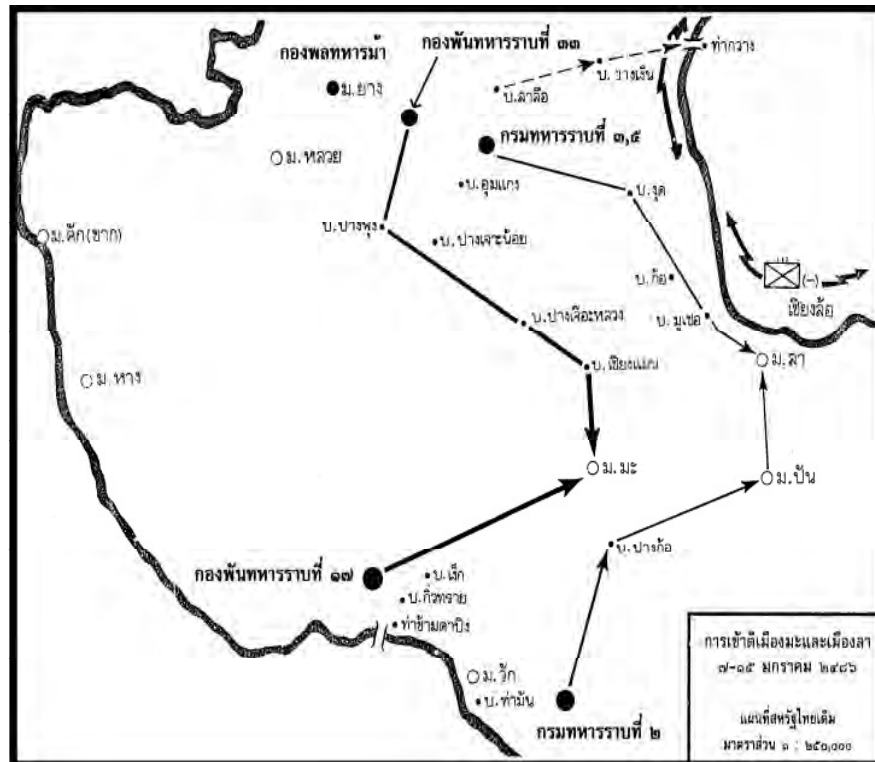
^{๙๙} สจข., บก.สูงสุด ๑.๑๖/๘๖ เอกสารกองบัญชาการทหารสูงสุด คำชมเชยกองทัพพายัพ เรื่องการทำสงคราม

^{๑๐} สจข., บก.สูงสุด ๑/๑๕๕ เอกสารกองบัญชาการทหารสูงสุด เรื่องโต้ตอบต่างๆ ของกองบัญชาการทหารสูงสุด(สาส์นเจ้า บุญवासณ์แห่งนครเชียงตุงแสดงความยินดีด้วยพรในโอกาสที่กองทัพไทยยึดสหรัฐไทยใหญ่)

^{๑๑} ประวัติศาสตร์การสงครามของไทยในสงครามมหาเอเชียบูรพา, หน้า ๑๖๓-๑๖๔.

^{๑๒} สมโชค สวัสดิ์รักษ์, “ความสัมพันธ์ทางทหารระหว่างไทยกับญี่ปุ่นในสงครามมหาเอเชียบูรพา,” หน้า ๗๖.

ส่วนใหญ่ของข้าศึกที่กระจายอยู่ตามเมืองฮาย เมืองพาน เมืองแส (แจ้) ไม่ให้ส่งกำลังไปช่วยทางเมืองมะได้^{๔๓}

รูปที่ ๑๒ แผนที่แสดงการเข้าตีเมืองมะและเมืองลา

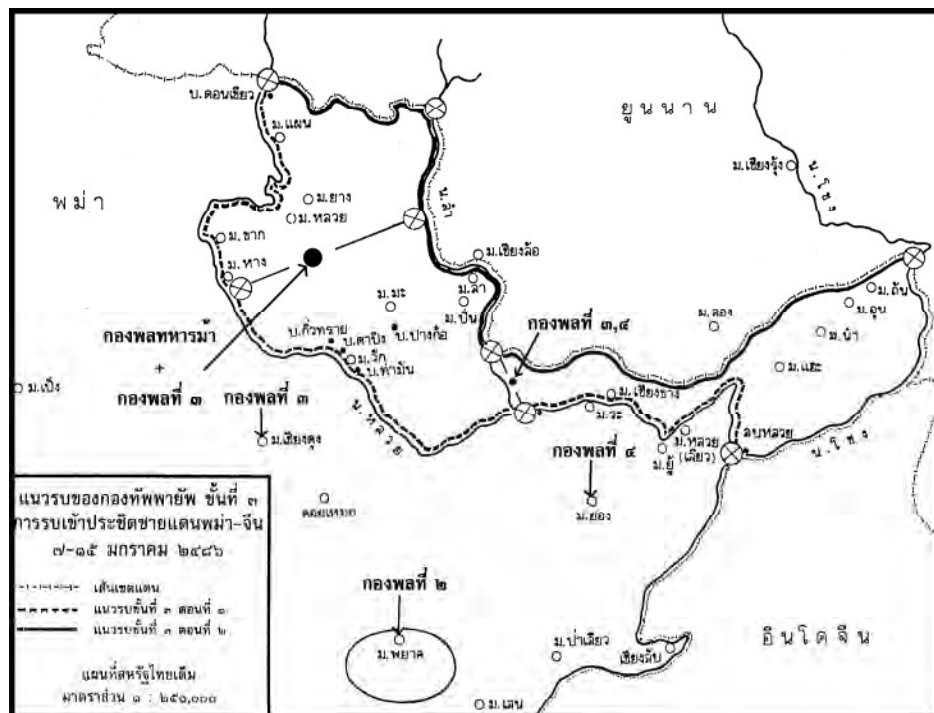
ที่มา : ปรับปรุงจาก ประวัติศาสตร์การสงครามของไทยในสงครามมหาเอเชียบูรพา. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๐, หน้า ๑๘๑.

บูรพา. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๐, หน้า ๑๘๑.

ในการดำเนินการตามแผนปฏิบัติการขั้นที่ ๓ นี้ กองทัพอากาศใช้เวลา ๑๒ วันในการเข้ายึดที่หมายทั้ง ๓ ชั้น โดยเริ่มรุกเข้าตีข้าศึกตามแผนการเมื่อวันที่ ๗ มกราคม พ.ศ.๒๔๘๖ และยึดที่หมายชั้นที่ ๑ ได้ในวันนั้น โดยเครื่องบินรบของกองทัพอากาศได้ทิ้งระเบิดทำลายที่ตั้งทางยุทธศาสตร์เพื่อตัดกำลังต่อต้านของข้าศึก และเครื่องบินรบฝ่ายไทยกับฝ่ายญี่ปุ่นได้บินคุ้มครองกองทหารภาคพื้นดินของกองทัพอากาศให้ทำการรุกไปได้อย่างรวดเร็ว ต่อมาในวันที่ ๑๒ มกราคม กองทัพอากาศก็เข้ายึดที่หมายชั้นที่ ๒ ไว้ได้ จนกระทั่งวันที่ ๑๔ มกราคม จึงเข้ายึดที่หมายชั้นที่ ๓ ได้ คือ เมืองมะ เมืองลารวมถึงเมืองยอง จนเข้าประชิดพรมแดนจีนที่เมืองเชียงล้อ ในเขตยูนนานของจีน กองทัพอากาศจึงหยุด

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๗ - ๗๘.

ปฏิบัติการรบแต่ได้จัดวางกำลังทหารป้องกันข้าศึกไว้ในระหว่างต้น พ.ศ.๒๔๘๖ ถึงเดือนสิงหาคม พ.ศ.๒๔๘๘ โดยกำหนดพื้นที่ตั้งแต่เมืองพยาก เมืองเชียงตุง จนประชิดเขตแดนข้าศึก ให้เป็นเขตรับผิดชอบของกองพลที่ ๓ ส่วนพื้นที่ตั้งแต่บ้านป่าปู้ เมืองยอง จนประชิดเขตแดนข้าศึก ให้เป็นเขตรับผิดชอบของกองพลที่ ๒^{๔๔}

รูปที่ ๑๓ แผนที่แสดงแนวรบของกองทัพพายัพ ชั้นที่ ๓ การรบเข้าประชิดชายแดนพม่า-จีน
 ที่มา : ปรับปรุงจาก ประวัติศาสตร์การสงครามของไทยในสงครามมหาเอเชียบูรพา. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๐, หน้า ๑๙๒.

๓.๔ ผลกระทบของสงครามเชียงตุงในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒

เมื่อกองทัพพายัพได้นำกำลังข้ามพรมแดนไทย-พม่า เข้าสู่สหรัฐอเมริกาและยึดดินแดนส่วนนี้ไว้ได้แล้ว กองบัญชาการทหารสูงสุดได้จัดรูปแบบการปกครองสหรัฐอเมริกา* โดยมอบอำนาจการ

^{๔๔} สมโชค สวัสดิรักษ์, “ความสัมพันธ์ทางทหารระหว่างไทยกับญี่ปุ่นในสงครามมหาเอเชียบูรพา,” หน้า ๗๘ - ๗๙.

* กองบัญชาการทหารสูงสุดได้ประกาศเปลี่ยนชื่อ “สหรัฐอเมริกาใหญ่” เป็น “สหรัฐอเมริกาเดิม” เมื่อวันที่ ๒๒ มกราคม พ.ศ.๒๔๘๖ ดังนั้น ในคำสั่งและเอกสารต่างๆ ที่ออกในช่วงก่อนหน้านั้นบางส่วนยังคงเรียกสหรัฐอเมริกาว่า สหรัฐอเมริกาใหญ่

ปกครองดินแดนให้กับกองทัพพม่า^{๕๕} ให้ปฏิบัติต่อราษฎรในดินแดนสหรัญไทยเดิมด้วยความยุติธรรม และถือว่าราษฎรเหล่านั้นเป็นคนเชื้อชาติเดียวกันกับชาวไทย^{๕๖} พร้อมทั้งแต่งตั้งให้พลตรี ผิน ชุณหะวัณ เป็นข้าหลวงทหารประจำสหรัญไทยใหญ่ ขึ้นตรงต่อแม่ทัพกองทัพพม่า แม่ทัพบก และผู้บัญชาการทหารสูงสุด ตามลำดับ^{๕๗}

นอกจากนี้ ได้มีการกำหนดในทางอรรถคดี ให้จังหวัดเชียงรายนและดินแดนที่ยึดได้ในสหรัญไทยเดิมเป็นเขตซึ่งกองทัพได้กระทำสงครามต่อไป ส่วนดินแดนในราชอาณาจักรนอกเหนือจากนั้น ให้พ้นจากการเป็นเขตที่กองทัพได้กระทำสงคราม^{๕๘} พร้อมทั้งได้แบ่งเขตการปกครองดินแดนสหรัญไทยเดิมออกเป็น ๑๒ อำเภอ คือ อำเภอเมืองเชียงตุง อำเภอเมืองยอง อำเภอเมืองพยาก อำเภอเมืองยู่ อำเภอเมืองบึง อำเภอเมืองมะ อำเภอเมืองยาง อำเภอเมืองขาก อำเภอเมืองเลน อำเภอเมืองโก อำเภอเมืองสาด และอำเภอเมืองหาง โดยตั้งศาลากลางสหรัญไทยเดิมขึ้นที่เมืองเชียงตุง และได้ตั้งศาลยุติธรรมขึ้น ๓ แห่ง ที่เมืองเชียงตุง เมืองสาด และเมืองหาง โดยมีอำนาจในการพิจารณาอรรถคดีเช่นเดียวกับศาลจังหวัดในราชอาณาจักรไทย เว้นแต่เพียงคำพิพากษาของศาลทั้ง ๓ แห่งนี้ถือเป็นเด็ดขาดใช้บังคับได้ทันที โดยไม่มีการอุทธรณ์หรือฎีกา^{๕๙}

สำหรับการปกครองและรักษาความสงบเรียบร้อยในพื้นที่ปกครอง ได้มอบให้กองตำรวจสนาม เป็นฝ่ายรับผิดชอบ เพื่อแบ่งเบาภาระของทหาร ดังนั้น การปกครองสหรัญไทยเดิมจึงมีลักษณะคล้ายคลึงกับการปกครองในจังหวัดต่างๆ ในประเทศไทย เช่น การปกครองส่วนราชการ การสาธารณสุข การศึกษา ฯลฯ โดยเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองในท้องถิ่นที่มีอำนาจลงมาจกนายอำเภอ คือ “แก้วบ้าน” (ผู้ใหญ่บ้าน) ทำหน้าที่ปกครองดูแลลูกบ้านของตน ส่วนอำนาจการสั่งการต่างๆ จะกระทำโดยนายอำเภอ ซึ่งเป็นนายตำรวจไทย (ระดับร้อยตำรวจโท-ร้อยตำรวจเอก) โดยสั่งผ่านเจ้า

^{๕๕} สจข., (๒) สร ๐๒๐๑.๙๘.๒/๑ เอกสารสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี สำนักนายกรัฐมนตรี คำสั่ง ท.สนาม ที่ ๑๖๐/๘๕ เรื่อง การปกครองดินแดนที่ตีได้, ๓๑ พฤษภาคม ๒๔๘๕.

^{๕๖} สจข., (๒) สร ๐๒๐๑.๙๘.๒/๑ คำสั่ง ท.สนาม ที่ ๖๒/๘๕ เรื่อง การปฏิบัติต่อราษฎรในสหรัญไทยใหญ่, ๒๐ มิถุนายน ๒๔๘๕.

^{๕๗} สจข., (๒) สร ๐๒๐๑.๙๘.๒/๑ คำสั่ง ท.สนาม ที่ ๘๖/๘๕ เรื่อง แต่งตั้งข้าหลวงทหารประจำสหรัญไทยใหญ่, ๒๔ กันยายน ๒๔๘๕ และ คำสั่ง ท.สนาม ที่ ๑๐๐/๘๕ เรื่อง กำหนดหน้าที่ข้าหลวงทหารประจำสหรัญไทยใหญ่, ๑ ธันวาคม ๒๔๘๕ .

^{๕๘} สจข., (๒) สร ๐๒๐๑.๙๘.๒/๑ ประกาศเรื่อง การกำหนดในทางอรรถคดีให้จังหวัดเชียงรายนและดินแดนที่ยึดได้ในสหรัญไทยเดิม เป็นเขตซึ่งกองทัพได้กระทำสงครามต่อไป ส่วนดินแดนในราชอาณาจักรนอกนั้นให้พ้นจากเป็นเขตซึ่งกองทัพได้กระทำสงคราม, ๘ พฤษภาคม ๒๔๘๖.

^{๕๙} สจข., (๒) สร ๐๒๐๑.๙๘.๒/๑ ประกาศเรื่อง การปกครองสหรัญไทยเดิม, ๑๐ มิถุนายน ๒๔๘๖.

เมืองซึ่งมีหน้าที่เป็นที่ปรึกษาของนายอำเภอ ให้ไปสั่งแก่บ้านอีกทอดหนึ่ง แต่ในกรณีเร่งด่วน นายอำเภออาจสั่งการโดยตรงต่อแก่บ้าน แล้วแจ้งให้เจ้าเมืองรับทราบในภายหลัง^{๕๐}

ในระยะแรกที่ไทยเข้าปกครองสหรัฐอเมริกาไทยเดิมนั้น ทางรัฐบาลได้จัดตั้งคณะกรรมการขึ้นคณะหนึ่งเรียกว่า “คณะกรรมการสงเคราะห์ราษฎรในรัฐไทยใหญ่” ซึ่งประกอบด้วย อธิบดีกรมมหาดไทย ผู้แทนสภาภาษาชาติไทย ผู้แทนกรมประชาสงเคราะห์ และผู้แทนกรมสาธารณสุข เพื่อดำเนินการช่วยเหลือราษฎรให้ได้รับความสะดวกสบายขึ้น เนื่องจากราษฎรในสหรัฐอเมริกาไทยเดิมได้รับความทุกข์ยากจากภัยสงครามมาเป็นเวลานาน ตั้งแต่กองทหารจีนยึดครองสหรัฐอเมริกาไทยเดิมก็ได้เปียดเบียนราษฎรหลายประการ เช่น บีบบังคับเกณฑ์แรงงาน บังคับชาวเมืองในสหรัฐอเมริกาไทยเดิมให้เป็นทหารในกองทัพจีน และบีบบังคับเอาเสบียงอาหารไปเป็นจำนวนมาก ราษฎรเหล่านี้จึงขาดแคลนเครื่องอุปโภคบริโภคเป็นอย่างมาก คณะกรรมการชุดดังกล่าวได้ดำเนินการช่วยเหลือ ดังเช่นเมื่อวันที่ ๑๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๖ ได้นำข้าวสารจำนวน ๒๐๐ กระสอบ ข้าวเปลือก ๑๐ เกวียน เกลือ ๒๐๐ กระสอบ ไม้ขีดไฟ ๔,๘๐๐ ก๊ก ๗๗ ไปมอบให้แก่ราษฎรชาวไทใหญ่^{๕๑} และให้ข้าราชการทุกฝ่ายที่ได้รับมอบหน้าที่ในการปกครองสหรัฐอเมริกาไทยเดิมให้ปฏิบัติต่อราษฎรชาวไทใหญ่เหมือนปฏิบัติต่อราษฎรไทยในราชอาณาจักรเดียวกัน^{๕๒}

นอกจากนี้ รัฐบาลไทยยังได้จัดการช่วยเหลือในด้านเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม เช่น สนับสนุนให้ชาวไทใหญ่ทำนา ทำสวน เลี้ยงสัตว์ และทำเหมืองแร่ทองแดงซึ่งมีปริมาณมากที่เมืองของรัฐบาลไทยได้เข้าควบคุมการปลูกฝิ่น และการซื้อขายฝิ่นในดินแดนสหรัฐอเมริกาไทยเดิม โดยแต่งตั้งนายสุวรรณ โกมลมิษฐ์ ข้าหลวงตรวจการคลังภาค ๔ จังหวัดเชียงใหม่ เป็นประธานกรรมการจัดซื้อฝิ่นในสหรัฐอเมริกาไทยเดิม ทั้งนี้เพื่อควบคุมการผลิตให้เป็นประโยชน์ต่อรัฐบาลไทยและชาวไทใหญ่ด้วย^{๕๓}

ส่วนในด้านการปกครอง รัฐบาลไทยก็สนับสนุนให้พวกเจ้านายและข้าราชการ ชาวไทใหญ่ให้มีส่วนร่วมรับผิดชอบในการบริหารการปกครองสหรัฐอเมริกาไทยเดิม เช่น ตั้งเจ้าพรหมลือ เป็นที่ปรึกษาข้าหลวงทหารประจำสหรัฐอเมริกาไทยเดิม เจ้าบุญวาสน์ เป็นที่ปรึกษานายอำเภอเมืองเชียงตุง พญาคา เป็นผู้พิพากษา และพญาไร่ รัชมหาราชการฝ่ายโยธา^{๕๔} และสนับสนุนให้ เจ้าวรเดช โอรสเจ้าพรหมลือเจ้าผู้ครองนครเชียงตุงกับเจ้ายอดเมือง น้องชายเจ้าพรหมลือ ให้เข้ารับการศึกษาในโรงเรียนนายร้อยพระ

^{๕๐} ประวัติศาสตร์การสงครามของไทยในสงครามมหาเอเซียบูรพา, หน้า ๒๑๑ - ๒๑๒.

^{๕๑} สมโชค สวัสดิรักษ์, “ความสัมพันธ์ทางทหารระหว่างไทยกับญี่ปุ่นในสงครามมหาเอเซียบูรพา,” หน้า ๘๑.

^{๕๒} สจข., บก.สูงสุด ๑.๓/๕ เรื่อง การปฏิบัติต่อราษฎรในดินแดนใหม่, ๘ พฤศจิกายน ๒๔๘๖.

^{๕๓} สมโชค สวัสดิรักษ์, “ความสัมพันธ์ทางทหารระหว่างไทยกับญี่ปุ่นในสงครามมหาเอเซียบูรพา,” หน้า ๘๑ - ๘๒.

^{๕๔} บุญสิงห์ บุญคำ, เทียวเมืองเชียงตุงและแคว้นสาละวิน, หน้า ๑๗๕.

จุลจอมเกล้า ทั้งนี้เพื่อส่งเสริมชาวไทยใหญ่ให้ได้รับการศึกษาสูงขึ้นโดยเฉพาะพวกเจ้านายและข้าราชการ สำหรับเป็นกำลังคนในการปกครองสหรัฐอเมริกาต่อไป ซึ่งพวกเจ้านายและชาวไทยใหญ่ก็ได้ตอบสนองนโยบายของรัฐบาลไทยด้วยดี เช่น เจ้าหญิงบุญประสาธ มารดาเจ้าบุญวาสน์ ได้ให้ความร่วมมือต่อรัฐบาลไทยโดยได้เรียกประชุมสตรีชาวเมืองเชียงตุงประมาณ ๔๐๐ คน เพื่ออบรมชี้แจงให้รู้จักหน้าที่ของสตรีในการปลูกปลูกอบสามีและบุตรที่ไปราชการทหาร พร้อมทั้งให้คำแนะนำทางด้านวัฒนธรรมการแต่งกายแบบไทยด้วย^{๕๕}

สำหรับด้านการศึกษา แม้จะไม่ปรากฏหลักฐานที่กล่าวถึงการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ในสหรัฐอเมริกาแต่จากงานของปรศนีย์ เกศะบุตร ที่ศึกษาเกี่ยวกับการจัดการศึกษาผู้ใหญ่สมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ทำให้เข้าใจว่าได้มีการดำเนินการในเรื่องดังกล่าวที่สืบเนื่องจากนโยบายการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ในจังหวัดใหม่ ๔ จังหวัดที่ไทยได้รับมอบคืนจากฝรั่งเศสใน พ.ศ.๒๔๘๓ คือ จังหวัดล้านช้าง จังหวัดนครจำปาศักดิ์ จังหวัดพิบูลสงคราม และจังหวัดพระตะบอง (แต่เดิมคือ แคว้นหลวงพระบาง แคว้นนครจำปาศักดิ์ แคว้นเสียมราฐ และแคว้นพระตะบอง) โดยการเผยแพร่การศึกษาผู้ใหญ่ให้กับพลเมืองในดินแดนที่ได้รับคืนมานั้น มีการกำหนดหลักสูตรภาคพิเศษที่มีจุดมุ่งหมายของการสอน คือ นอกจากจะเน้นให้ผู้เรียนสามารถพูด อ่าน และเขียนภาษาไทยได้เพื่อความสะดวกในการติดต่อกับราชการแล้ว ยังต้องการให้รู้จักความสำคัญของการเป็นพลเมืองไทย ตลอดจนประเทศและชาติไทย^{๕๖} ซึ่งจุดมุ่งหมายดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า รัฐบาลไทยต้องการให้พลเมืองในดินแดนที่ได้รับคืนมายอมรับอำนาจจากรัฐบาลส่วนกลาง เพื่อสร้างความเป็นเอกภาพและส่งเสริมแนวคิดชาตินิยมให้เกิดขึ้นในดินแดนเหล่านี้^{๕๗} อย่างไรก็ตาม จากการพูดคุยกับผู้สูงอายุชาวเชียงตุงที่ยังมีชีวิตอยู่ในปัจจุบัน (พ.ศ.๒๕๕๒) ทำให้ทราบว่า ทางรัฐบาลไทยที่เข้ามาปกครองเชียงตุงได้ส่งข้าราชการฝ่ายการศึกษาเข้ามาจัดการเรื่องการศึกษาภาษาไทย ราษฎรในสหรัฐอเมริกาในเวลานั้นจึงสามารถพูดภาษาไทยสำเนียงกรุงเทพฯ ได้ แม้จะยังอ่านและเขียนอักษรภาษาไทยได้ไม่คล่องนักเนื่องจากไทยปกครองดินแดนสหรัฐอเมริกาเดิมอยู่ในระยะเวลาสั้นๆ เท่านั้น^{๕๘}

^{๕๕} สมโชค สวัสดิรักษ์, “ความสัมพันธ์ทางทหารระหว่างไทยกับญี่ปุ่นในสงครามมหาเอเชียบูรพา,” หน้า ๘๒.

^{๕๖} ปรศนีย์ เกศะบุตร, “การจัดการศึกษาผู้ใหญ่กับนโยบายสร้างชาติของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๘๗,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๖๓.

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๐.

^{๕๘} สัมภาษณ์ คุณยายปุกและคุณตาอรุณ, ๒๐ มีนาคม ๒๕๕๑ และคุณลุงทองคำ, ประธานคณะกรรมการภาษาและวัฒนธรรมไทเขินเมืองเชียงตุง, ๓๑ มีนาคม ๒๕๕๒.

๓.๕ การถอนกำลังกองทัพพายัพออกจากสหรัฐอเมริกา

แม้ว่าในระยะแรกของการทำสงคราม ทางกองทัพญี่ปุ่นจะเป็นฝ่ายได้เปรียบในการรุกรบฝ่ายสัมพันธมิตร แต่หลังจากที่กองทัพเรือญี่ปุ่นพ่ายแพ้ในยุทธภูมิมิดเวย์ (The Battle of Midway) เมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ.๒๔๘๕ ทำให้ญี่ปุ่นเริ่มตกเป็นฝ่ายเสียเปรียบ โดยกองทัพญี่ปุ่นที่อยู่ทางตอนเหนือของพม่าและตอนเหนือของสหรัฐอเมริกา อันได้แก่

- กองพลที่ ๓๓ และกองพลที่ ๕๖ ภายใต้การบังคับบัญชาของพลโท โมโตตา
- กองพลที่ ๑๘ ของพลโท วาจิ
- กองพลที่ ๒ ของพลโท โอคาซากิ
- กองพลที่ ๔๘ ของพลโท ทาเคฮาร่า
- กองพลที่ ๕๕ ของพลโท งาวาฮานา
- กองพลที่ ๑๑๖ ของพลโท ฮายาชิ

กองทหารญี่ปุ่นกลุ่มนี้มีกำลังพลรวมทั้งหมดประมาณ ๗๐,๐๐๐ คน ถูกกองทัพฝ่ายสัมพันธมิตรคือ กองทัพอิน จำนวนประมาณ ๒๐๐,๐๐๐ คน ภายใต้การนำของนายพล หลวงเจียะ เข้าโจมตีจนทหารญี่ปุ่นพ่ายแพ้และต้องถอยจากดินแดนพม่ากลับเข้าสู่ประเทศไทยตั้งแต่ปลาย พ.ศ. ๒๔๘๗ กองทหารญี่ปุ่นส่วนนี้ได้กลับเข้ามาอาศัยดินแดนไทยเป็นที่ชุมนุมพลและเป็นฐานทัพเพื่อตั้งรับกองทัพฝ่ายสัมพันธมิตร และได้ตั้งกองทหารตามจังหวัดต่าง ๆ ในภาคเหนือของประเทศไทยคือ ที่เชียงใหม่ ลำปาง ตาก และพิษณุโลก^{๕๙}

ทางฝ่ายกองทัพพายัพได้วางกำลังขัดตาทัพไว้ในแคว้นสหรัฐอเมริกาเพื่อป้องกันข้าศึกมิให้ลวงล้ำเข้ามารุกรานแคว้นสหรัฐอเมริกาและมีให้ดินแดนทางภาคเหนือของประเทศไทยถูกกองทหารจีนโจมตีได้ ต่อมาเพื่อกองทัพญี่ปุ่นต้องล่าถอยออกจากพม่ากลับเข้าสู่ประเทศไทยหลายกองพลแล้ว จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายรัฐมนตรีและผู้บัญชาการทหารสูงสุดได้ออกคำสั่งให้กองทหารในกองพลที่ ๒ และกองพลที่ ๓ ของกองทัพพายัพถอนกำลังเคลื่อนย้ายกลับเข้าที่ตั้งในจังหวัดเชียงใหม่ และลำปางตามลำดับ แต่ยังมีกองทหารกองทัพพายัพเป็นส่วนน้อยประมาณ ๓ กองพันที่คงรักษาการณ์อยู่ในสหรัฐอเมริกา ขณะที่กองทหารกองทัพพายัพเคลื่อนย้ายกำลังกลับเข้าสู่ที่ตั้งในจังหวัดเชียงใหม่และตำบลสำคัญทางด้านยุทธศาสตร์นั้น กองทัพพายัพส่วนใหญ่ก็ได้วางกำลังเตรียมการต้านทานข้าศึกไม่ให้มีโอกาสติดตามโจมตีกองทหารไทยในขณะเคลื่อนย้ายเข้าสู่ที่ตั้งใหม่ไว้ด้วย

^{๕๙} สมโชค สวัสดิรักษ์, “ความสัมพันธ์ทางทหารระหว่างไทยกับญี่ปุ่นในสงครามมหาเอเชียบูรพา,” หน้า ๘๖.

ดังนั้น ตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. ๒๔๘๗ กองทหารกองทัพพายัพจึงได้เริ่มกลับเข้าสู่ที่ตั้งในบริเวณภาคเหนือของประเทศไทย โดยมีได้ถูกกองทหารจีนโจมตีให้ได้รับความเสียหายและรอดพ้นจากการถูกปิดล้อมโดยกองทหารจีนในแคว้นสหรัฐไทยเดิม อย่างไรก็ตาม การดำเนินการดังกล่าวได้สิ้นสุดลงอย่างแท้จริงในวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ.๒๔๘๙ เมื่อผู้แทนฝ่ายไทยได้ลงนามอย่างเป็นทางการในเอกสารความตกลงสมบูรณแบบเพื่อเลิกสถานะสงครามระหว่างประเทศไทยกับบริเตนใหญ่และสหรัฐอเมริกา หลังจากนั้น วันที่ ๓๑ มีนาคม พ.ศ.๒๔๘๙ รัฐบาลไทยจึงมีคำสั่งให้พลโท หลวงประสิทธิ์ยุทธศิลป์ พ้นจากตำแหน่งแม่ทัพพายัพ และให้มีการยุบเลิกกองบัญชาการกองทัพพายัพ ซึ่งถือเป็นการยุติสงครามเชียงตุงครั้งสุดท้ายในประวัติศาสตร์ไทย

บทที่ ๔

การวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบเหตุการณ์สงครามเชียงใหม่ ในประวัติศาสตร์ไทย (พ.ศ.๒๓๙๒ – ๒๔๘๘)

จากที่กล่าวมาในบทที่ ๒ และบทที่ ๓ เป็นการนำเสนอเรื่องสงครามเชียงใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยในด้านสาเหตุ การดำเนินการ และผลของสงคราม รวมถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นจากสงครามเชียงใหม่ ทั้ง ๔ ครั้ง ทำให้มองเห็นรูปแบบและลักษณะของสงครามตามบริบททางประวัติศาสตร์ของไทย ส่วนในบทนี้จะเป็นการวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นถึงความเหมือนและความแตกต่างกันของสงครามเชียงใหม่ทั้ง ๔ ครั้ง โดยอาจแบ่งได้เป็น ๒ รูปแบบตามช่วงเวลาและลักษณะของการทำสงคราม คือ สงครามเชียงใหม่ช่วงรัชกาลที่ ๓ ถึงรัชกาลที่ ๔ ซึ่งครอบคลุมสงครามเชียงใหม่ครั้งที่ ๑ ถึงครั้งที่ ๓ มีรูปแบบการทำสงครามตามระบอบการปกครองแบบรัฐจารีต ส่วนอีกรูปแบบหนึ่งเป็นสงครามเชียงใหม่ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ ซึ่งเป็นสงครามเชียงใหม่ครั้งสุดท้าย ที่ดำเนินการรบตามรูปแบบการปกครองสมัยใหม่ ดังจะเห็นได้จากเรื่องของการเกณฑ์กำลังคน และวิธีการดำเนินการสงคราม

ก่อนที่จะศึกษาเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างของสงครามเชียงใหม่ตามที่ได้แบ่งเป็น ๒ ช่วงเวลาดังกล่าวนั้น ในบทนี้ได้ประมวลภาพรวมเป็นตารางที่แสดงถึงสาเหตุ การดำเนินการสงคราม ผลของสงคราม และผลกระทบของสงคราม เพื่อให้เห็นรูปแบบการทำสงครามที่ชัดเจนยิ่งขึ้นดังนี้

๔.๑ ความเหมือนของสงคราม

จากตารางดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความเหมือนหรือจุดร่วมของสงครามเชียงใหม่ตั้งแต่ ๒ ช่วงเวลาซึ่งมีประเด็นที่น่าสนใจ คือ

๔.๑.๑ อุปสรรคจากสภาพทางภูมิรัฐศาสตร์ของเชียงใหม่

ในประเด็นนี้ถือเป็นปัจจัยสำคัญอันดับต้นๆ ที่ส่งผลให้ไทยไม่สามารถโจมตีและยึดครองเมืองเชียงใหม่ได้อย่างถาวร ด้วยลักษณะภูมิประเทศที่เป็นภูเขาและที่ราบสูง การคมนาคมลำบากและทุรกันดาร ทำให้กองทัพฝ่ายไทยซึ่งไม่คุ้นเคยกับการรบในพื้นที่บริเวณดังกล่าว เกิดความยากลำบากมากขึ้นในการทำสงคราม

หากพิจารณาจากผลของสงครามเชียงใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จะพบว่าสาเหตุหลักที่ทำให้ฝ่ายล้านนาและฝ่ายไทยตีเชียงใหม่ไม่สำเร็จ เนื่องจากลักษณะทางภูมิศาสตร์ของเชียงใหม่ที่ทำให้โจมตีลำบาก เพราะตั้งอยู่บนเนินสูง ภายในตัวเมืองยังมีภูเขาสูงสำหรับขึ้นไปสังเกตการณ์นอกเมืองได้โดยรอบ ซึ่งเป็นชัยภูมิที่ได้เปรียบสำหรับการตั้งรับข้าศึกที่มัลลอมเมือง อีกทั้งยังมีกำแพงเมืองก่ออิฐแข็งแกร่งล้อมรอบบริเวณเมืองทุกด้าน ทำให้โจมตีได้ยากมากขึ้น ดังปรากฏในหนังสือลายพระหัตถ์พระเจ้านั่งยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “...เมืองเชียงใหม่ก็อยู่บนเขาสูงกว่าทัพไทยอยู่ ถึงจะทำป้อมหอรบก็เหลือกำลังที่จะทำให้สูงเสมอเมืองเชียงใหม่ได้ ปืนใหญ่ฝ่ายเราต้องเอาเข้าไปยิงพ้นจากนาค่าย ๒๐ เส้น ๓๐ เส้นบ้าง แต่กระนั้นกระสุนก็ไม่ใคร่จะตกเข้าไปในเมืองได้...”^๑

นอกจากนี้ แม้ว่ากองทัพจากกรุงเทพฯและล้านนาขึ้นไปถึงเชียงใหม่แล้ว ก็ไม่สามารถตั้งค่ายล้อมเชียงใหม่ไว้ทุกด้าน ทำได้แต่เพียงตั้งค่ายล้อมเฉพาะพื้นที่หน้าเมืองทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือกับด้านทิศตะวันออกเท่านั้น ซึ่งนอกจากจะมีสาเหตุเพราะจำนวนคนในกองทัพไม่มากพอที่จะแบ่งออกไปตั้งค่ายรายล้อมให้รอบเชียงใหม่แล้ว ยังมีอุปสรรคจากสภาพที่ตั้งของเชียงใหม่ที่มีพื้นที่ราบสำหรับตั้งค่ายได้เฉพาะบริเวณดังกล่าว^๒

เรื่องอุปสรรคจากสภาพภูมิรัฐศาสตร์ของเชียงใหม่ยังก่อให้เกิดผลสืบเนื่องถึงการเคลื่อนกำลังพลและการลำเลียงอาวุธและเสบียงอาหารที่เป็นไปด้วยความยากลำบาก จนในที่สุดรัชกาลที่ ๔ ทรงโปรดฯ ให้ยุติการทำสงครามให้กองทัพหลวงกลับกรุงเทพฯ ด้วยทรงมีพระราชดำริว่า

^๑ สจข., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ.๑๒๑๕ (พ.ศ.๒๓๓๖) เลखที่ ๑๑ สำเนาลายพระหัตถ์กรมหลวงวงษา กราบถวายบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

^๒ จุลทัศน์ พยาฆรานนท์, “การสงครามครั้งตีเมืองเชียงใหม่เมื่อต้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพุทธศักราช ๒๓๓๕ - ๒๓๓๖,” หน้า ๒๗.

...ทางเมืองเชียงตุงเป็นทางกันดารยิ่งนัก ต้องขึ้นภูเขาสูงเป็นทางค้ำชัน ช่องแคบก็มี จะส่งเสบียงอาหารกระสุนดินดำก็ลำบาก จะทำทัพเป็นการปิกี้ เห็นจะไม่ได้ จะทำได้ยู่ก็เป็นการจู่โจมเหมือนกองทัพโจรเท่านั้น เดียวนี้พม่า รู้ตัวแต่งกองทัพมาระวังรักษาอยู่ ทัพฝ่ายเราไปตีก็ถึง ๒ ครั้ง แล้วก็ไม่สำเร็จ จะให้ทำต่อไปอีก ไพร่พลในกองทัพก็อดโรยบอบเข้ามาถึง ๒ ฤดูแล้งแล้ว”^๓

ปัญหาความยากลำบากจากสภาพภูมิศาสตร์นี้ยังมีสืบเนื่องมาถึงสงครามเชียงตุง สมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ แม้ว่ากองทัพไทยจะมีพัฒนาการในเรื่องรูปแบบและยุทธวิธีทางการทหาร ตามแบบตะวันตกจนมีผลทำให้สามารถเข้ายึดเชียงตุงได้แล้ว แต่เมื่อรัฐบาลไทยส่งกองทัพพายัพไป ปฏิบัติการรบในดินแดนตอนล่างของรัฐฉานหรือสหรัฐไทยเดิมนั้น ฝ่ายกองทัพไทยพบว่า ปัญหาที่ รุนแรงมากกว่าการสู้รบกับข้าศึกก็คือ การเผชิญความยากลำบากจากสภาพภูมิศาสตร์ เนื่องจาก เชียงตุงมีพื้นที่เป็นภูเขาทิวกันดาร การเดินทางยากลำบากและมีไข้มาเลเรียชุกชุม ยิ่งกว่านั้นยังมี ปัญหาจากสภาพภูมิอากาศ โดยในเดือนพฤษภาคม พ.ศ.๒๔๘๕ ที่กองทัพพายัพเคลื่อนพลเข้าตีเชียง ตุงและเมืองใกล้เคียง มีฝนตกหนักก่อนฤดูกาล ซึ่งเป็นอุปสรรคอย่างยิ่งในการเคลื่อนทัพของฝ่ายไทย ดังที่ พลตรี ผิน ชุณหะวัณ แม่ทัพกองทัพภาคที่ ๓ บันทึกไว้ว่า

...การที่กองทัพทั้ง ๒ เข้าตีเชียงตุงในครั้งนั้น ทหารได้รับความ ลำบากตรากตรำและบอบช้ำที่สุดเป็นประวัติการณ์ เพราะนอกจากจะได้รับ ภัยจากข้าศึกแล้ว ต้องประสบภัยธรรมชาตินานัปการ คือ ต้องถูกอากาศ หนาวจัด ต้องกรำฝนที่ตกหนักทั้งกลางวันกลางคืน ภูมิลมต่าง ๆ ครอบคลุม ตลอดทาง ได้แก่ รื่น รอด ตัวคุ่น และทาก นอกจากนี้ ทหารต้องออกแรงซ่อม ถนนและสะพานช่วยทหารช่างอีกด้วย ส่วนถนนตั้งแต่ชายแดนนครเชียงตุง จนถึงนครเชียงตุงนั้น เป็นถนนที่โรยด้วยหินเพียง ๑๑ กม. เท่านั้น นอกนั้น เป็นถนนดินทั้งสิ้น และพื้นถนนบางแห่ง ทหารต้องลุยโคลนจนถึงหัวเข่า และ ภัยที่ร้ายแรงที่สุด ก็คือ โรคมาเลเรีย ซึ่งผลาญชีวิตทหารไปหลายร้อย...^๔

^๓ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, หน้า ๑๒๑ – ๑๒๒.

^๔ ผิน ชุณหะวัณ, “ชีวิตกับเหตุการณ์,” อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพจอมพล ผิน ชุณหะวัณ (กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์, ๒๕๑๖). อ้างถึงใน สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ, “สงครามเชียงตุงครั้งสุดท้าย พ.ศ.๒๔๘๕ – ๒๔๘๘,” ใน เมืองโบราณ, หน้า ๘๙.

นอกจากข้อความดังกล่าวที่สะท้อนถึงความยากลำบากในการเข้ายึดเชียงตุงในมุมมองของบุคคลระดับผู้บังคับบัญชาแล้ว จากการสัมภาษณ์อดีตพลทหารที่เคยร่วมทำสงครามครั้งนั้น ยังได้กล่าวถึงอุปสรรคในการเดินทางที่ต้องเดินเท้าจากอำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย เข้าสู่เมืองพยาก ขึ้นไปถึงดอยเหมย^๕ ต้องพักแรมกลางป่า ระหว่างทางต้องเผชิญกับฝนที่ตกอย่างหนัก ทำให้ทหารเดินทางด้วยความยากลำบากยิ่งขึ้น และทหารจำนวนมากเจ็บป่วยด้วยโรคไข้ป่า จนทางรัฐบาลต้องส่งยาควินินใส่กระบอกไม้ไผ่โยนลงมาจากเครื่องบิน ซึ่งยาที่ได้มาก็มีไม่เพียงพอจึงต้องนำมาผสมน้ำแบ่งกันกินประทังไป^๖ ด้วยเหตุนี้ กองทัพไทยจึงสูญเสียกำลังพลส่วนมากไปเพราะความเหน็ดเหนื่อยจากการเดินทางในพื้นที่ทุรกันดารและโรคไข้มาเลเรียมากกว่าเพราะการปะทะกับกองกำลังฝ่ายข้าศึก ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องจากสภาพทางภูมิศาสตร์ของเชียงตุงและดินแดนบริเวณใกล้เคียงที่มีความทุรกันดารอย่างมากนั่นเอง

๔.๑.๒ การเกิดภาวะสุญญากาศทางอำนาจในดินแดนรัฐฉาน

ด้วยเหตุที่เชียงตุงมีสถานะทางการเมืองเป็นรัฐกันกระทบ (Buffer State) ที่ตั้งอยู่ในบริเวณชายแดนของรัฐใหญ่ ๓ รัฐได้แก่ พม่า จีน ล้านนา ซึ่งต่างพยายามเข้าไปมีบทบาทในดินแดนบริเวณนี้ เมื่อรัฐใดเข้มแข็ง รัฐกันกระทบก็จะยอมรับอำนาจของรัฐนั้นๆ ขณะเดียวกันหากมีโอกาสก็จะเป็นรัฐเอกราชในการปกครองตนเอง

เชียงตุงซึ่งนับได้ว่าเป็นรัฐฉานที่ใหญ่ที่สุดทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน มีความสำคัญทางยุทธศาสตร์อย่างมากต่อพม่า อาจเป็นผลมาจากที่พม่ามีที่ตั้งทางภูมิศาสตร์อยู่ติดกับชายแดนของอาณาจักรจีน การที่พม่าเคยถูกจีน (มองโกล) ทำลายศูนย์กลางอำนาจที่พุกามในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ (พุทธศตวรรษที่ ๑๘) ทำให้รัฐฉานมีความสำคัญต่อพม่าในฐานะเป็นปราการทางตะวันออกที่ป้องกันพื้นที่แกนหลักในเขตลุ่มน้ำอิระวดีตอนบน และการที่รัฐฉานตั้งประชิดติดกับอาณาจักรขนาดใหญ่ซึ่งอาจชักนำให้เกิดการกระทบกระทั่งกับพม่าได้ตลอด จึงน่าจะมีผลต่อนโยบายการควบคุมรัฐฉานของพม่าด้วย^๗

สำหรับพม่าเองนั้น ก่อนที่จะตกอยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษอย่างสมบูรณ์ใน พ.ศ. ๒๔๒๘ นั้น ได้ถือตัวเองว่าเป็นชาติมหาอำนาจชาติหนึ่งในคาบสมุทรอินโดจีน การแสดงอำนาจของพม่าจะเห็นได้จากการที่พม่ายกกองทัพเข้ามารุกรานไทยหลายครั้ง นอกจากนั้นยังมีเรื่องขัดแย้ง

^๕ สัมภาษณ์ บุญธรรม ปลื้มสติ, อดีตพลทหารสังกัดกองพันทหารราบที่ ๑๐, ๒๑ มิถุนายน ๒๕๕๑.

^๖ สัมภาษณ์ ทองดี พยุยงค์, อดีตพลทหารสื่อสารสังกัดกองพันทหารม้าที่ ๒, ๑๒ มิถุนายน ๒๕๕๑.

^๗ อาสา คำภา, “ล้านนาและรัฐฉาน : ความเปลี่ยนแปลงภายใต้กระบวนการรวมศูนย์อำนาจและช่วงสมัยอาณาจักรมลายูคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ – ๒๐,” หน้า ๔๑.

กับจีน และกับอังกฤษที่เข้ามาปกครองอินเดียด้วย ซึ่งในการแสดงอำนาจของพม่าต่อเพื่อนบ้าน เช่นนี้เองที่ทำให้หัวเมืองชายแดนที่อยู่ใต้การปกครองของพม่าต้องถูกรวบปรามอย่างราบคาบ โดยเฉพาะรัฐฉานหรือหัวเมืองไทใหญ่ พม่าได้แบ่งเขตการปกครองออกเป็นส่วนๆ เรียกว่า “หวุ่น” แล้วส่ง “จ๊กกาย” ออกไปดูแลปกครองแทนกษัตริย์พม่าอีกต่อหนึ่งและใช้วิธีการปกครองที่เข้มงวดและกดขี่พลเมืองไทใหญ่เป็นอันมาก โดยเฉพาะการกระทำต่อเชียงตุง* ดังเห็นได้จากในรัชสมัยพระเจ้ามินดงของพม่า ซึ่งครองราชย์ตรงกับรัชกาลที่ ๔ มาจนถึงต้นรัชกาลที่ ๕ ของไทย (พ.ศ.๒๓๙๖-๒๔๒๑) ได้ปกครองเชียงตุงเข้มงวดมากและหาเรื่องให้เจ้าเมืองเชียงตุงเดือดร้อนอยู่เสมอ ทำให้เจ้าเมืองเชียงตุงไม่ยอมอยู่ใต้อำนาจของพม่าและหันมาเป็นมิตรไมตรีกับล้านนาที่อยู่ในการปกครองของไทย เพื่อป้องกันการกระทบกระทั่งกันของรัฐใหญ่ทั้งสองฝ่าย^๕

ด้วยวิธีการปกครองที่แข็งกร้าวโดยการใช้อำนาจบีบบังคับ ทำให้เมื่อพม่าเกิดความอ่อนแอทางการเมืองทั้งจากภายในอำนาจศูนย์กลางเองและจากภายนอกที่ต้องทำสงครามกับอังกฤษมาตั้งแต่ พ.ศ.๒๓๖๙ และได้ถอนกองทัพที่ตั้งรักษาการหรือประจำอยู่ทางหัวเมืองไทใหญ่ของพม่าออกไป จึงเป็นการเปิดโอกาสให้พวกเจ้าฟ้าทั้งหลายกระทำการต่างๆ ตามที่ตั้งใจไว้จนก่อให้เกิดปัญหาความยุ่งยากภายในหัวเมืองไทใหญ่ ซึ่งนอกจากจะมีการรวมกลุ่มในแต่ละเมืองเพื่อแข็งข้อต่อพม่าแล้ว ในระหว่างเมืองต่างๆ ของหัวเมืองไทใหญ่ก็ยังมีเรื่องขัดแย้งกันเองและได้ยกกองทัพออกรบพุ่งกันด้วย

ปัญหาความวุ่นวายตามหัวเมืองไทใหญ่ของพม่าเข้ามาเกี่ยวข้องกับไทย เนื่องมาจากการมีเขตแดนใกล้ชิดติดกันและหัวเมืองชายแดนก็ไม่มีกำหนดแน่นอนว่าเป็นของใคร ประกอบกับพื้นที่เป็นป่าเขารกร้างเหมาะแก่การหลบซ่อนตัว ดังนั้นเมื่อมีเรื่องเดือดร้อน พวกเจ้าฟ้าที่ครองเมืองในรัฐฉานซึ่งพ่ายแพ้มาจึงมักจะหลบหนีข้ามแม่น้ำสาละวินมาอาศัยตามเมืองชายแดนที่ติดกับล้านนาของไทย^๖

ในช่วงก่อนที่จะเกิดสงครามกับเชียงตุงครั้งแรก (พ.ศ.๒๓๙๒) นั้น ทางเชียงใหม่ได้รับหนังสือขอเป็นไมตรีจากเชียงตุง ซึ่งเชียงใหม่ได้แจ้งให้ไทยทราบ ทางฝ่ายไทยได้ให้เจ้าเมืองเชียงใหม่คอยสอดส่องดูความเคลื่อนไหวของเชียงตุงและพม่า พร้อมกับตระเตรียมกำลังทัพไปตีเมืองเชียงตุงอย่างไรก็ตาม ทางเชียงใหม่ได้พยายามประนีประนอม โดยเสนอว่าจะส่งน้องชายของเจ้าเมืองเชียงตุง

* โดยที่ก่อนหน้านี้เชียงตุงจะได้รับอิสระในการปกครองตนเองมากกว่าหัวเมืองไทใหญ่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำสาละวิน ทั้งนี้เพื่อเป็นการผูกใจจ้ามหาชนานให้ภักดีต่อพม่า

^๕ นคร พันธุ์ณรงค์, ปัญหาชายแดนไทย - พม่า, หน้า ๕๑ - ๕๓.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๒.

ไปเกลี้ยกล่อมให้เชียงตุงยอมรับอำนาจของไทย เพราะเชียงใหม่ไม่เห็นด้วยกับการทำสงครามกับ เชียงตุง เนื่องจากเมืองเชียงตุงซึ่งมีพรมแดนติดต่อกับเชียงตุง กำลังขาดแคลนเสบียงอาหาร ไม่สามารถจะใช้เป็นฐานในการสะสมกำลังไพร่พลและเสบียงได้ แต่ทางฝ่ายไทยในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ยังคงมีเจตนาเดิมในการขยายอำนาจในช่วงเวลาที่พม่ากำลังมีปัญหาภาวะสุญญากาศทางอำนาจในการปกครองเชียงตุงและเมืองอื่นๆ ในหัวเมืองไทใหญ่^{๑๐}

การแสดงท่าทีไม่ว่าจะเป็นการปลุกตักถอยห่างหรือกระทั่งท่าทีที่ต้องการปลดแอกจากรัฐเจ้าอธิราชในกรณีของเชียงตุงสัมพันธ์อย่างยิ่งกับช่วงจังหวะเวลาที่เกิด “สุญญากาศทางอำนาจ” อาทิ การเปลี่ยนรัชกาลของพระเจ้าแผ่นดินพม่า ความวุ่นวายภายในพม่าส่วนกลาง และภาวะสงคราม โดยเฉพาะอย่างยิ่งผลกระทบจากสงครามระหว่าง อังกฤษ – พม่า ใน พ.ศ. ๒๓๖๙ และ พ.ศ. ๒๓๙๕ ที่มีผลทำให้อิทธิพลพม่าในรัฐฉานเริ่มเสื่อมลง เมื่อพิจารณาท่าทีของเชียงตุงในช่วงนี้ จะพบว่า เชียงตุงซึ่งห่างไกลจากพม่าและเป็นเมืองใหญ่ในดินแดนรัฐฉานฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน พยายามขยายอำนาจเข้าไปแทรกแซงการเมืองภายในสิบสองปันนา ซึ่งเป็นรัฐข้างเคียงที่กำลังเกิดปัญหาความขัดแย้งภายใน ขณะที่เกิดสุญญากาศทางอำนาจของอิทธิพลจีนในเขตยูนนาน จากการที่ราชสำนักที่ปักกิ่งกำลังเผชิญหน้ากับจักรวรรดินิยมตะวันตก จึงทำให้อำนาจของจีนในสิบสองปันนาเสื่อมลงเช่นกัน^{๑๑} และหากพิจารณาบนตรรกะเดียวกัน สงครามเชียงตุงในสมัยสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น ย่อมเกี่ยวข้องกับความพยายามที่ไทยจะเข้าไปมีอิทธิพลเหนือดินแดนทางตอนในในช่วงสุญญากาศนี้ได้อย่างปฏิเสธได้ ขณะเดียวกัน สุญญากาศทางอำนาจก็มีสัมพันธ์กับแนวคิดเรื่อง “จักรพรรดิราช” อันเป็นโลกทัศน์ในทางพุทธศาสนาและการเมืองเกี่ยวกับขอบเขตพระราชอำนาจและการขยายพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในสมัยจารีตอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม ภาวะสุญญากาศทางอำนาจในดินแดนรัฐฉานอันเป็นเหตุผลส่วนหนึ่งที่ทำให้ไทยตัดสินใจทำสงครามเชียงตุงสืบเนื่องมาจากจนถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ จากความถดถอยทางอำนาจของประเทศจักรวรรดินิยมตะวันตก ในกรณีของฝรั่งเศสเห็นได้จากความปราชัยต่อเยอรมันในสมรภูมिसังครามโลกครั้งที่ ๒ ในยุโรป ทำให้ดุลอำนาจในอินโดจีนของฝรั่งเศสเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็วเห็นได้จากกระแสปลุกกระดมการเดินขบวนเรียกร้องดินแดนที่ไทยเคยเสียไปในสมัยรัชกาลที่ ๕ ซึ่งหลังจากนั้นไม่นานจึงเกิดการสู้รบเป็นสงครามขนาดย่อยทั้งทางบก เรือ อากาศระหว่างไทยกับฝรั่งเศสและจบลงด้วยบทบาทของญี่ปุ่นในการเป็นผู้เข้ามาไกล่เกลี่ย

^{๑๐} รัตนพร เศรษฐกุล, “ประวัติศาสตร์เมืองเชียงตุง,” หน้า ๔๑.

^{๑๑} ณัชชา เลหาศิรินาถ, **สิบสองปันนา : รัฐจารีต** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๒),

ส่วนกรณีของอังกฤษ ภายหลังจากที่เข้ายึดครองพม่าได้ทั้งหมดตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๒๘ เป็นต้นมา อังกฤษพยายามสืบสิทธิในการปกครองรัฐฉานซึ่งหมายรวมถึงเชียงใหม่ ด้วยวิธีการปกครองทางอ้อม (Indirect Rule) ที่กันพื้นที่ในเขตภูเขาและที่สูงให้เป็นรัฐในอารักขา (Protectorate) ที่ปกครองแยกออกจากพม่า และยังคงให้อำนาจในการปกครองและกิจการภายในแก่เจ้าฟ้าและชนชั้นปกครองเรื่อยมา จนกระทั่งญี่ปุ่นขยายอำนาจทางการทหารในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตั้งแต่ต้นทศวรรษ ๒๔๗๐* ได้เริ่มส่งผลกระทบต่อเขตอิทธิพลของอังกฤษทางชายฝั่งทะเลจีนเช่น เชียงไฮ้ ย่องกง ที่กำลังจะถูกยึดครองด้วย อังกฤษจึงต้องเปิดเส้นทางการค้าผ่านพม่าเชื่อมโยงกับจีนที่กำลังถูกญี่ปุ่นปิดล้อมทางด้านตะวันออกด้วยเช่นกัน^{๑๒} ด้วยเหตุนี้ ทำให้ช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒ รัฐฉานจึงเป็นพื้นที่ทางยุทธศาสตร์ที่อังกฤษและจีนให้ความสำคัญ^{๑๓}

ในเวลาต่อมา ความเปลี่ยนแปลงในรัฐฉานตั้งแต่ทศวรรษ ๒๔๘๐ จึงสัมพันธ์กับสถานการณ์ของโลกอย่างชัดเจน จากกรณีที่อังกฤษถอนตัวออกจากอาณานิคมพม่าเพื่อไปตั้งรับกองทัพญี่ปุ่นอยู่ที่อินเดีย เมื่ออำนาจของอังกฤษซึ่งควบคุมดินแดนรัฐฉานอยู่แต่เดิมได้หายไป และอิทธิพลของญี่ปุ่นซึ่งเป็นมหาอำนาจใหม่เข้ามาแทนที่ ทำให้รัฐฉานตกอยู่ในสภาพสุญญากาศทางอำนาจอีกครั้ง ทั้งนี้ ด้วยผลพวงจากแนวคิดลัทธิไทยรวมไทยและความจำเป็นทางสถานการณ์เวลานั้น จึงทำให้ไทยเข้ามามีบทบาทดำเนินการสงครามเชียงใหม่ภายใต้ข้อตกลงที่กระทำกับญี่ปุ่นซึ่งเป็นพันธมิตรของไทยในช่วงเวลานั้น

๔.๑.๓ ท่าทีของผู้ปกครองเชียงใหม่

สงครามเชียงใหม่ครั้งที่ ๑ ถึงครั้งที่ ๓ ในช่วงรัชกาลที่ ๓ ถึงรัชกาลที่ ๔ ตรงกับสมัยที่เจ้ามหายานนเป็นเจ้าฟ้าเมืองเชียงใหม่ซึ่งยึดนโยบายการปกครองอย่างเป็นอิสระ การที่เจ้ามหายานนยอมรับอำนาจของพม่า นอกจากเป็นเพราะพม่ามีแสนยานุภาพที่เข้มแข็งแล้ว ยังมีสาเหตุจากลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างพม่ากับเมืองประเทศราช ซึ่งพม่าจะควบคุมเมืองที่อยู่ใกล้เคียงเข้มงวดมากกว่าเมืองที่อยู่ไกลออกไป จึงทำให้เมืองประเทศราชที่อยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางอำนาจมีอิสระในการปกครองตนเองมากขึ้น ดังนั้นการที่ไทยส่งกองทัพไปรบทั้งจากหัวเมืองล้านนาและจากกรุงเทพฯ จึงทำให้เชียงใหม่ต้องต่อสู้ป้องกันตนเองอย่างถึงที่สุด

* ญี่ปุ่นเริ่มขยายอิทธิพลเข้าไปในจีนโดยเข้ายึดครองคาบสมุทรเกาหลีและแมนจูเรียตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๔ จากนั้นมาได้มีการต่อสู้ยึดครองพื้นที่ระหว่างรัฐบาลจีนก๊กมินตั๋งที่ได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มประเทศตะวันตกกับญี่ปุ่นมาโดยตลอด

^{๑๒} Maurice Collis, *Lords of the Sunset* (Bangkok : AVA Publishing House, 1990), p. 220.

^{๑๓} อาสา คำภา, *ล้านนาและรัฐฉาน : ความเปลี่ยนแปลงภายใต้กระบวนการรวมศูนย์อำนาจและช่วงสมัยอาณานิคมปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๐,* หน้า ๑๘๗.

ส่วนสงครามเชียงตุงครั้งที่ ๔ ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ นั้น ปรากฏว่า ช่วงเวลาก่อนหน้านั้นเชียงตุงตกอยู่ในการปกครองของอังกฤษ โดยแต่งตั้งร้อยเอก เอฟ. จี. โรเบิร์ต เป็นผู้ช่วยกำกับราชการประจำนครเชียงตุงหรือข้าหลวงประจำนครเชียงตุงเพื่อควบคุมดูแลการปกครองให้เป็นไปตามนโยบายของรัฐบาลอังกฤษ ซึ่งได้เกิดข้อขัดแย้งกับเจ้าพรหมลือ โอรสองค์แรกของเจ้าฟ้ารัตนก้องแก้วอินแถลงกับมเหสีคือเจ้าแม่ปทุมมาเทวี ในเรื่องการสั่งงานและวางนโยบายต่างๆ อยู่เสมอ จากรายงานลับของร้อยเอก โรเบิร์ต เกี่ยวกับท่าทีของเจ้าพรหมลือที่ต่อต้านการปกครองของอังกฤษ^{๑๔} อันเนื่องมาจากการกระทำหลายอย่างที่ขัดกับนโยบายการปกครองของอังกฤษดังเช่นเรื่องการค้าขายฝิ่นให้กับรัฐบาลไทยซึ่งเป็นการขัดกับข้อห้ามประการหนึ่งของอังกฤษที่ต้องการควบคุมฝิ่นเถื่อนในรัฐฉาน^{๑๕} รวมทั้งได้ทำการค้าม้าแสหวี ม้าเชียงตุงกับพ่อค้าม้าชาวไทยด้วย นอกจากนี้ เจ้าพรหมลือยังมีชายาเป็นเจ้าทางล้านนาคือ เจ้าทิพวรรณ ณ ลำปาง ธิดาของเจ้าไชยสงคราม ณ ลำปาง กับเจ้าหญิงฝนห่าแก้วซึ่งเป็นธิดาของเจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิต ผู้ครองนครลำปางลำดับที่ ๑๓^{๑๖} ยิ่งทำให้ฝ่ายอังกฤษมองว่าเจ้าพรหมลือมีท่าทีต่อต้านการปกครองของอังกฤษมากขึ้นและอาจเป็นอุปสรรคต่ออำนาจการควบคุมเชียงตุงของอังกฤษด้วย จนมีผลให้ข้าหลวงใหญ่ประจำเมืองตองยีซึ่งเป็นเมืองหลวงของรัฐฉานได้มีคำสั่งให้เจ้าพรหมลือไปช่วยราชการที่เมืองตองยี

เมื่อทางราชการอังกฤษได้มีคำสั่งขอตัวเจ้าพรหมลือไปช่วยราชการแล้ว ทางรัฐบาลอังกฤษได้ทำการหยั่งเสียงเจ้านายเชื้อพระวงศ์เมืองเชียงตุงเพื่อเลือกเจ้าฟ้าปกครองเมืองเชียงตุงต่อจากเจ้าฟ้ารัตนก้องแก้วอินแถลงที่ถึงแก่พิราลัย ผู้ที่ได้ครองเมืองเชียงตุงสืบต่อมาเป็น เจ้ากองไท เป็นพระเชษฐาร่วมพระบิดากับเจ้าพรหมลือ หลังจากนั้น รัฐบาลอังกฤษก็เริ่มปฏิบัติและปฏิบัติการปกครองภายในเมืองเชียงตุงเป็นการใหญ่ รวมถึงการออกกฎหมายกวดขันเรื่องการค้าฝิ่นและม้า โดยเฉพาะการค้ากับภาคเหนือของไทยด้วย ซึ่งแม้จะกระทบกระเทือนต่อเศรษฐกิจการค้าระหว่างประเทศ แต่เจ้ากองไทซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองของรัฐบาลอังกฤษและข้าหลวงใหญ่อังกฤษประจำรัฐฉานจำเป็นต้องยอมตามนโยบายดังกล่าว

ลักษณะดังกล่าว แสดงให้เห็นว่ามีการแบ่งอำนาจของผู้ปกครองเป็น ๒ กลุ่ม ระหว่างสายเจ้ากองไทที่อยู่ภายใต้การปกครองของรัฐบาลอังกฤษกับสายเจ้าพรหมลือซึ่งเป็นผู้ที่มีสิทธิในการสืบทอดตำแหน่งเจ้าฟ้าเมืองเชียงตุงมากกว่า หากแต่มีความขัดแย้งกับรัฐบาลอังกฤษซึ่งมองว่าเจ้า

^{๑๔} Maurice Collis, *Lords of the Sunset*, p. 274.

^{๑๕} Alfred W. McCoy, *การเมืองและเฮโรอีน บนถนนสู่อำนาจสายเดียวกัน*, แปลโดย พิสิฐ วงศ์วัฒน์ (กรุงเทพฯ : ผู้จัดการ, ๒๕๓๗, หน้า ๑๑๒ - ๑๑๓).

^{๑๖} สุพิน ฤทธิ์เพ็ญ, *เขมรัฐนครเชียงตุง* (เชียงใหม่ : ดาวคอมพิวกราฟิก, ๒๕๔๑), หน้า ๑๓๓.

พรหมลือมีท่าที่ไม่ยอมรับอำนาจการปกครองเชียงตุงของตน แม้ภายหลังเมื่อเกิดคดีฆาตกรรมเจ้ากองไทใน พ.ศ.๒๔๘๐ รัฐบาลอังกฤษยังคงควบคุมการปกครองภายในเชียงตุง ด้วยการแต่งตั้งเจ้าชายหลวง (จายหลวง)บุตรของเจ้ากองไท ซึ่งอายุเพียง ๑๑ ปีและกำลังศึกษาอยู่ที่อังกฤษขึ้นเป็นเจ้านครเชียงตุง แต่ให้ร้อยเอก โรเบิร์ต เป็นข้าหลวงใหญ่รักษาการแทน^{๑๗} ดังนั้น ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ หลังจากที่ไทยลงนามสนธิสัญญาพันธมิตรกับญี่ปุ่นและเมื่อกองทัพไทยสามารถยึดเมืองเชียงตุงได้นั้น ร้อยเอก โรเบิร์ตและฝ่ายอังกฤษได้ถอยจากเมืองไปแล้ว กองทัพไทยจึงได้รับการต้อนรับด้วยดีจากเจ้าบุญวาสนซึ่งเป็นน้องของเจ้าพรหมลือได้เห็นได้จากสาส์นที่มีมาถึงจอมพล ป. พิบูลสงคราม^{๑๘} รัฐบาลไทยจึงทูลเชิญเจ้าพรหมลือ ซึ่งไปช่วยราชการและพำนักอยู่ที่เมืองโหม่วหยั่ว ชายแดนพม่า ติดกับประเทศอินเดีย^{๑๙} ตามคำสั่งของรัฐบาลอังกฤษ กลับมาเป็นเจ้าฟ้าผู้ครองนครเชียงตุง พร้อมกับสถาปนาเป็น “เจ้าฟ้าสิริสุวรรณราชยศพรหมลือ”^{๒๐} และปกครองเชียงตุงภายใต้การควบคุมและรักษาความสงบโดยข้าหลวงทหารประจำสหรัฐอเมริกาใหญ่ของรัฐบาลไทย

๔.๑.๔ ความขัดแย้งภายในกลุ่มผู้นำกองทัพฝ่ายไทย

จากตารางที่ ๔.๑ ในส่วนของผลของสงครามเชียงตุงทั้ง ๔ ครั้งที่ฝ่ายไทยไม่ประสบความสำเร็จในการนำเมืองเชียงตุงเข้ามาอยู่ในการปกครองได้นั้น ถึงแม้ว่าในครั้งสุดท้ายคือ สมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ กองทัพไทยโดยการนำของกองทัพพายัพจะสามารถบุกยึดเมืองเชียงตุงและดินแดนในรัฐฉานได้ แต่ก็ก็เป็นไปในช่วงเวลาสั้นๆ และถือว่าเป็นเขตปกครองในยามสงครามจึงจำเป็นที่จะต้องใช้ระบอบการปกครองของทหารเพราะถือว่าดินแดนเหล่านี้เป็นผลจากการรบชนะและชะตากรรมที่แท้จริงขึ้นอยู่กับผลของสงคราม จึงไม่ได้อยู่ในการปกครองของฝ่ายไทยอย่างแท้จริงและถาวร และเมื่อพิจารณาจากการดำเนินการสงครามของฝ่ายไทย พบว่ามีประเด็นที่น่าสนใจประเด็นหนึ่งเกี่ยวกับสาเหตุที่ทำให้ไม่สามารถตีเมืองเชียงตุงได้สำเร็จ นั่นคือ ประเด็นความขัดแย้งภายในกลุ่มผู้นำกองทัพฝ่ายไทย

จากการศึกษาพบว่าเรื่องความขัดแย้งระหว่างผู้นำฝ่ายไทยที่ทำสงครามเชียงตุงนั้นมีมาโดยตลอดตั้งแต่สงครามเชียงตุงครั้งแรกในรัชกาลที่ ๓ จนกระทั่งครั้งสุดท้ายในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ โดยในรัชกาลที่ ๓ นั้น ทางหัวเมืองล้านนาเป็นฝ่ายรับอาสาจัดกองทัพไปรบกับเมืองเชียงตุงเอง ครั้งนั้นเจ้าเมืองเชียงใหม่ได้จัดให้พระยาอุปราชาพิมพิสารเมืองเชียงใหม่เป็นแม่ทัพใหญ่ พร้อมด้วย

^{๑๗} ปราณี ศิริธร, **ชีวิตรักเจ้าเชียงใหม่** (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์ป๋อง, ๒๕๒๓), หน้า ๕๙ - ๖๑.

^{๑๘} สจข., บก. สูงสุด ๑/๑๕๕ เรื่องได้ตอบต่างๆ ของกองบัญชาการทหารสูงสุด; สาส์นเจ้าบุญวาสนฯ แสดงความยินดี

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๒ - ๘๓.

^{๒๐} สุพิน ฤทธิ์เพ็ญ, **เขมรรัฐนครเชียงตุง**, หน้า ๘๓.

เจ้านายอื่นๆยกกองทัพไปทางเมืองเชียงตุง และให้พระยาราชนบุตรและเจ้านายอื่นๆ ยกไปทางเมืองสาตแล้วเข้าตีเชียงตุงก่อน แต่ด้วยเหตุที่จำนวนไพร่พลที่ยกไปมีน้อยจึงไม่อาจตีเอาเมืองเชียงตุงได้สำเร็จ จึงได้ขอกำลังช่วยเหลือจากกองทัพใหญ่ที่ตั้งรวบรวมเชลยไพร่พลอยู่ที่เมืองยอง แต่ได้รับการปฏิเสธ เป็นผลให้ไม่สามารถยึดเชียงตุงได้เลย

จะเห็นได้ว่าเจ้านายขุนนางเชียงใหม่มีความคิดเห็นที่แตกแยกกัน จากการที่พระยาเชียงใหม่รับคำสั่งจากกรุงเทพฯ มาปฏิบัติ แต่พระยาอุปราชนไม่ปฏิบัติตามหน้าที่อย่างจริงจัง มุ่งกวาดต้อนไพร่พลจากเมืองต่างๆ ตามรายนามมากกว่า จึงทำให้พระยาราชนบุตรเสียโอกาสในการยึดเชียงตุง แสดงว่าในเชียงใหม่เวลานั้นคงจะมีทั้งฝ่ายที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วยกับการทำสงครามในครั้งนี้ เพราะผลประโยชน์นั้นดูจะได้อีกฝ่ายไทยมากกว่า

ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ ซึ่งมีการทำสงครามกับเชียงตุง ๒ ครั้งในเวลาต่อเนื่องกันนั้น ยังปรากฏอุปสรรคสำคัญดังกล่าวอยู่ โดยเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นระหว่างพระเจ้านองยาเธอ กรมหลวงวงษาราชสนิท แม่ทัพหลวง กับเจ้าพระยามรราช (นุช บุญยรัตพันธุ์) แม่ทัพหน้า จากการที่พระเจ้านองยาเธอ กรมหลวงวงษาราชสนิท ทรงดำรงตำแหน่งแม่ทัพหลวง พระองค์ไม่ทรงสามารถที่จะควบคุมดูแลกองทัพไทยและกองทัพหัวเมืองฝ้ายเหนือให้อยู่ภายใต้อำนาจของพระองค์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทรงประสบปัญหาความกระด้างกระเดื่องและไม่เต็มใจในการทำสงครามทั้งจากกองทัพไทยและกองทัพหัวเมืองฝ้ายเหนืออยู่เสมอโดยมิได้มีความเกรงกลัวและคำนึงถึงความสำคัญของพระองค์เท่าใดนัก ดังปรากฏเรื่องดังกล่าวในลายพระหัตถ์กราบบังคมทูลรายงานพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “...ฝ่ายทางเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน เกณฑ์กองทัพขึ้นมาครั้งนี้ก็หาได้ครบถ้วนตามจำนวนไม่ได้ทราบเกล้าทราบกระหม่อมว่า ถ้าผู้ใดไม่มาก็เสียเงินให้แก่เจ้านายคนจึงเบาบางไป...”^{๒๑}

ในด้านกองทัพฝ้ายไทยปรากฏว่าฝ่ายแม่ทัพหน้าก็ไม่ได้ให้ความสำคัญในการรบครั้งนี้เท่าใดนัก สะท้อนให้เห็นได้จากพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีไปถึงตอนหนึ่งว่า

...โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยามรราชเปนกองนำคุมกองทัพเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ยกไปตีเมืองเชียงตุง ก็ไม่ไว้สง่าผ่าเผยให้สมเกียรติยศ...เมื่อเข้าไปตั้งค่ายล้อมเมืองเชียงตุง...ก็ตั้งเปนหมู่ๆ เปนหย่อมๆ ใครจะตั้งที่ไหนก็ตั้งตามชอบใจ ดูเหมือนไม่ได้บังคับบัญชา

^{๒๑} สห., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ.๑๒๑๕ (พ.ศ.๒๓๙๖) เล่มที่ ๑๑ สำนานลายพระหัตถ์กรมหลวงวงษา กราบถวายบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ.

จัดแจงการสิ่งใดเลย...ยกเข้าไปสู้รบกับพวกเมืองเชียงตุงก็แค่ ๗ วัน พวกกันเล็ก
ทัพกลับมา...ครั้นเลิกกองทัพกลับมาถึงเมืองเชียงใหม่แล้ว จะปรึกษาหารือ
กับพระยาเชียงใหม่แล้วจัดแจงการสืบสวนประการใดก็หาบอกกล่าวลงไปไม่
พากันลงมาตั้งอยู่ ณ เมืองตาก ที่เมืองตาก ราชการสิ่งใดที่จะสืบสวนฟัง
ข่าวคราวก็ไม่รู้ เจ้าพระยายมราชทำดังนี้หาสมควรกับที่เป็นเสนาบดีผู้ใหญ่
ไม่...^{๒๒}

สาเหตุที่เจ้าพระยายมราช (นุช) ไม่ยอมรับฐานะแม่ทัพหลวงของพระเจ้าน้องยาเธอ
กรมหลวงวงษาธิราชสนิททาจเนื่องจากเห็นว่าพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทเป็นแพทย์
หลวงมาแต่เดิม พระองค์จึงไม่เคยทรงมีประสบการณ์ในด้านการรบมาก่อน ผลที่ตามมาคือปัญหา
ความขัดแย้งระหว่างแม่ทัพหลวงกับแม่ทัพหน้า เห็นได้จากลายพระหัตถ์กราบบังคมทูลของพระเจ้าน้องยาเธอ
กรมหลวงวงษาธิราชสนิทรายงานว่า "...จะขอรับพระราชทานผู้ใหญ่ที่กล้าๆ ไม่พาลาวชื้อ
ขลาด ให้ดูๆ สักหน่อย ไม่เห็นแก่เล็กแก่น้อย ไม่หาผลประโยชน์ของตัวเองก่อนราชการ แขงแรงกว่า
เจ้าพระยายมราช กดทัพเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ยกขึ้นมาให้ครบถ้วนตามจำนวน
เกณฑ์อย่าให้ขาดได้..."^{๒๓}

ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่าความสัมพันธ์ที่ไม่ราบรื่นระหว่างแม่ทัพหลวงกับแม่ทัพหน้า
เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้สถานการณ์ในการรบยิ่งเลวร้ายลงทุกที จนในที่สุดพระเจ้าน้องยาเธอ กรม
หลวงวงษาธิราชสนิท ต้องทรงกราบบังคมทูลขอให้มีการเปลี่ยนตัวแม่ทัพหน้าเพื่อแก้ปัญหาความ
แตกแยกในกองทัพ อย่างไรก็ตาม ปัญหานี้ได้ก่อความรุนแรงขึ้นจนถึงขั้นที่พระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรงมีพระบรมราชโองการให้เจ้าพระยายมราช (นุช) เดินทางกลับมากรุงเทพฯ เป็น
การชั่วคราว โดยทรงให้เหตุผลว่าให้กลับมาพยาบาลมารดาที่กำลังป่วย^{๒๔} แม้ว่าในเวลาต่อมา เมื่อ
เจ้าพระยายมราชเดินทางกลับมาร่วมรบในสงครามเชียงตุงอีก ก็ไม่ได้ทำให้สถานการณ์ดีขึ้นเท่าใดนัก
เพราะทำยที่สุดแล้ว กองทัพหลวงและกองทัพหน้าก็ไม่ได้ร่วมรบกันอย่างพร้อมเพรียง โดยที่กองทัพ
หลวงสู้รบกับพม่าที่ส่งกำลังมาช่วยเมืองเชียงตุงอยู่ ๒๑ วัน จนกระสุนดินดำและเสบียงอาหารหมด อีก

^{๒๒} "สารตราถึงเจ้าพระยายมราช เรื่องราชการทัพ," จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง, หน้า ๑๓๐ - ๑๓๑.

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๙ - ๑๑๐.

^{๒๔} สหช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๖ (พ.ศ. ๒๓๙๗) เลขที่ ๖๗ ร่างตรา ๑. ถึงเจ้าพระยายมราช มารดาป่วยมากให้
กลับลงไปรักษามารดา

ทั้งไพร่พลบาดเจ็บหรือหายไปเป็นจำนวนมาก จึงต้องถอยทัพกลับ^{๒๕} ส่วนกองทัพหน้าที่เพิ่งยกไปได้เพียงครึ่งทาง เมื่อทราบข่าวว่ากองทัพหลวงถอยกลับลงมาแล้ว จึงยกกลับมาตั้งเมืองเชียงใหม่บ้าง ดังนั้น การยกทัพไปตีเชียงตุงในครั้งหลังนี้จึงประสบความสำเร็จล้มเหลวอีก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้โปรดเกล้าฯ ให้ยุติการทำสงครามเชียงตุงในที่สุด พร้อมทั้งให้ยกกองทัพกลับกรุงเทพฯ ในเวลาต่อมา

ส่วนสงครามเชียงตุงครั้งสุดท้ายของประวัติศาสตร์ไทยในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ แม้ว่ากองทัพไทยสามารถเข้ายึดเชียงตุงได้ในที่สุด แต่ระหว่างที่มีการสู้รบนั้นก็เกิดความขัดแย้งในเรื่องเช่นเดียวกันนี้ระหว่างพลโท จรูญ รัตนกุล (หลวงเสรีเริงฤทธิ์) แม่ทัพพายัพ กับพลตรี ผิน ชุณหะวัณ (หลวงชำนาญยุทธศาสตร์) แม่ทัพกองพลที่ ๓ อย่างมาก ซึ่งเป็นปัญหาจากกรณีที่ฝ่ายกองบัญชาการกองทัพพายัพไม่สามารถหนุนช่วยกองพลที่ ๓ ในด้านเสบียงอาหารและยาได้มากเพียงพอ จนทำให้ทหารได้รับความลำบาก จึงได้มีการกล่าวโทษซึ่งกันและกันว่าอีกฝ่ายบกพร่องต่อหน้าที่ นอกจากนี้เมื่อพลตรี ผิน ชุณหะวัณ ได้รับแต่งตั้งเป็นข้าหลวงทหารประจำสหรัฐอเมริกาได้มีหนังสือส่วนตัวกราบเรียนไปยังนายกรัฐมนตรีเกี่ยวกับการดำเนินงานปกครองในสหรัฐอเมริกา ได้กล่าวถึงเรื่องความขัดแย้งที่มีต่อกองทัพพายัพความว่า

ตามที่บัณฑิตตั้งให้ฉันเป็นข้าฯ หลวงทหานประจำสหรัฐไทยใหญ่ รู้สึกในพระคุณเป็นอย่างยิ่งที่เห็นเป็นตำแหน่งสำคัญ แต่มักจะลืมนึกไปในช่วงออกศึกว่า ใช้งานไม่ได้บ้างหรือถูกกล่าวโทษได้รับความเสียหายจึงไม่ได้นายพลโทเลยต้องย้ายเป็นข้าหลวงบ้าง อีกเสียงหนึ่งก็ว่าเจ้าหน้าที่ใน ท.พายัพโจมตีฉันเป็นผลสำเร็จ ฉันซาบเรื่องแล้วรู้สึกเสียดายและแสนจะสงสารนายกลูกอย่างยิ่งที่นายกลูกจะต้องลำบากตรากตรำปราบปรามพวกนักพุดและพวกไม่ทำงานเอาแต่พุดตลอดจนพวกโกยเงินเข้ากระเป๋าลูกแล้วก็หาโอกาสทับถมให้ผู้อื่นเสียหาย...^{๒๖}

จากความขัดแย้งดังกล่าว จอมพล ป. พิบูลสงคราม ในฐานะผู้บัญชาการทหารสูงสุด จึงได้ส่งตัวแทนขึ้นไปสอบสวน และเมื่อได้รับทราบข้อเท็จจริงแล้ว ในวันที่ ๒๖ กรกฎาคม พ.ศ.๒๔๘๕

^{๒๕} สหช., จดหมายเหตุนิตยสารที่ ๔ จ.ศ.๑๒๑๖ (พ.ศ.๒๓๙๗) เลขที่ ๑๑๕ จดหมายเหตุพระเจ้านองยาเธอ กรมหลวงวงษานุราชเสนาธิ ยกทัพไปเชียงตุง

^{๒๖} สจช., บก. สูงสุด ๑/๑๓๕ จดหมายข้าหลวงทหานประจำสหรัฐไทยใหญ่ กราบเรียนไปยังนายกรัฐมนตรี

จึงได้มีคำสั่งให้ย้าย พลโท จรูญ รัตนกุล จากตำแหน่งแม่ทัพพายัพ ให้ไปช่วยราชการในด้านการค้าระหว่างประเทศที่กรุงเทพฯ^{๒๗} และให้พลโท จิระ วิชิตสงคราม (หลวงวิชิตสงคราม) รับตำแหน่งแม่ทัพพายัพแทน และได้มีการโยกย้ายกำลังทหารโดยให้กองพลที่ ๓ รักษาการในแคว้นเชียงตุงต่อไป

จากที่กล่าวมาข้างต้น แสดงให้เห็นถึงประเด็นหลักเกี่ยวกับความเหมือนของสงครามเชียงตุงซึ่งทำให้เข้าใจถึงรูปแบบและลักษณะของสงครามตามบริบททางประวัติศาสตร์ของไทย อย่างไรก็ตามยังมีประเด็นน่าสนใจที่เกิดขึ้นจากความแตกต่างกันของสงครามซึ่งจะกล่าวถึงในหัวข้อต่อไป

๔.๒ ความแตกต่างของสงคราม

การแบ่งสงครามเชียงตุงที่เกิดขึ้นทั้งหมด ๔ ครั้งเป็น ๒ รูปแบบตามช่วงเวลาและลักษณะของสงครามตามบริบททางประวัติศาสตร์ของไทย แสดงให้เห็นถึงรูปแบบการทำสงครามเชียงตุงของฝ่ายไทยที่มีความแตกต่างกัน ดังนี้คือ

๔.๒.๑ แนวคิดเบื้องหลังการทำสงครามของฝ่ายไทย

สำหรับประเด็นนี้ จากการศึกษาในหัวข้อ ๒.๒ และ ๓.๒ ในบทที่ ๒ และบทที่ ๓ ตามลำดับ ทำให้เห็นถึงความแตกต่างที่สำคัญประการหนึ่งของการทำสงครามเชียงตุงทั้ง ๒ ช่วงเวลา กล่าวคือ สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น การทำสงครามเกิดขึ้นและดำเนินไปบนเงื่อนไขของแนวคิด “จักรพรรดิราช” ที่ว่าด้วยรัฐใหญ่จะต้องเป็นที่พึ่งพิงแก่รัฐเล็ก กรณีสิบสองปันนาที่เข้ามาอ่อนน้อมต่อไทยสืบเนื่องจากปัญหาการเมืองภายในที่เจ้านายสิบสองปันนาแตกแยกเป็นหลายฝ่าย ประกอบกับภาวะสูญญากาศทางอำนาจที่กำลังเกิดขึ้นทั้งทางด้านจีนและพม่า จึงทำให้ไทยพยายามต้องการพิสูจน์บทบาทความเป็นผู้ปกป้องคุ้มครองและเป็นโอกาสที่ไทยจะขยายอิทธิพลเข้าไปในสิบสองปันนา ซึ่งแสดงให้เห็นว่าอาณาบริเวณตอนในแถบนี้ไม่เคยอยู่ในมณฑลทางอำนาจของไทยมาก่อน ขณะเดียวกัน สงครามเชียงตุงที่ดำเนินการต่อเนื่องจากรัชกาลที่ ๓ จนถึงรัชกาลที่ ๔ ส่วนหนึ่งยังสะท้อนเหตุผลของการทำสงครามเพื่อรักษาพระเกียรติอันเป็นลักษณะแนวคิดของการทำสงครามแบบจารีตอีกด้วย

ส่วนแนวคิดเบื้องหลังการทำสงครามเชียงตุงสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ คือ ลัทธิไทยรวมไทย (Pan-Thaism) หรือการสร้าง “มหาอาณาจักรไทย” อันเป็นผลสืบเนื่องจากลัทธิชาตินิยมภายใต้กระบวนการรื้อถอนตนเองเพื่อตัดขาดจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ด้วยปฏิบัติการที่สำคัญอย่างหนึ่งนั่นคือ การตัดขาดจากแผนที่เก่าหรือ “ภูมิภายา” รูปขวาน ที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ และสถาปนาแผนที่ใหม่ที่กว้างใหญ่ไพศาลกว่าเดิมบนฐานความเชื่อเรื่องกลุ่มชนเชื้อชาติไทย ประกอบกับ

^{๒๗} สจข., บก. สูงสุด ๑.๑๑/๗ โทรเลขแต่งตั้ง พล.ต. จ. วิชิตสงครามเป็นแม่ทัพพายัพ

วาทกรรมเรื่องการเสียดินแดนให้แก่มหาอำนาจตะวันตกที่ทำให้ไทยมีสิทธิเรียกร้องดินแดนคืน อย่างไรก็ตาม กรณีของสงครามเชียงตุงและการเข้าไปปกครองเชียงตุงของไทยในช่วงเวลาระหว่าง พ.ศ. ๒๔๔๕ - ๒๔๔๘ อาจเป็นผลพวงทั้งจากลัทธิไทยรวมไทยและการตกกระไดพลอยโจนทางประวัติศาสตร์ที่นำพาให้ไทยจำเป็นต้องกระทำพันธกิจนี้ภายใต้การร้องขอจากญี่ปุ่นซึ่งเป็นพันธมิตรของไทยในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ และเป็นมหาอำนาจใหม่ที่เข้ามามีอิทธิพลแทนที่อังกฤษและฝรั่งเศส

๔.๒.๒ รูปแบบการดำเนินการสงครามของฝ่ายไทย

จากการศึกษาพบว่า รูปแบบของการดำเนินสงครามทั้ง ๒ ช่วงเวลา มีความแตกต่างกันดังนี้

๔.๒.๒.๑ การสนับสนุนของล้านนาในสงครามเชียงตุง

ข้อแตกต่างสำคัญอีกประการหนึ่งของสงครามเชียงตุงทั้ง ๒ ช่วงเวลา คือ ปัจจัยการสนับสนุนจากล้านนา โดยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีลักษณะเป็นสงครามแบบจารีต การทำศึกจำเป็นต้องเรียกเกณฑ์ทัพจากล้านนา ดังปรากฏในยุทธวิธีที่ใช้ทัพล้านนาทั้งหมดในการทำศึกเชียงตุงครั้งแรก พ.ศ. ๒๓๙๒ หรือการใช้กองทัพจากกรุงเทพฯ ร่วมกับกองทัพล้านนาและหลวงพระบางใน พ.ศ. ๒๓๙๕ - ๒๓๙๗ ทั้งนี้ฝ่ายล้านนามีความสำคัญต่อการทำศึกในแง่ของการเกณฑ์เสบียง ไพร่พล และความชำนาญทางภูมิประเทศมากกว่า สภาพการณ์ของการทำสงครามดังกล่าวยังสะท้อนพันธะหน้าที่ของประเทศราชที่พึงกระทำต่อรัฐเจ้าอธิราชอีกด้วย อาจกล่าวได้ว่า สงครามเชียงตุงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นการทำสงครามรูปแบบจารีตครั้งสุดท้ายในประวัติศาสตร์ไทย

ขณะที่สงครามเชียงตุงสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ การสงครามดำเนินโดยกองทัพไทย ในฐานะกองทัพแห่งชาติ มิใช่กองทัพที่ประกอบไปด้วย “คนสยาม” หรือ “คนลาว” ดังเช่นในอดีต อีกทั้งทหารส่วนใหญ่ของกองทัพพายัพซึ่งมีบทบาทหลักในการทำสงครามก็ไม่ใช่คนในจังหวัดภาคเหนือ (หรือล้านนาในอดีต) หากแต่เป็นกำลังพลที่มาจากกองทหารหน่วยต่างๆ ในปราจีนบุรี นครราชสีมา และนครสวรรค์ นอกจากนี้ บทบาทของกองทัพล้านนาที่หายไปยังสะท้อนถึงการเปลี่ยนผ่านและการสลายตัวของระบบการเมืองการปกครองของหัวเมืองประเทศราชล้านนาภายใต้ความพยายามที่จะเข้าไปแทรกแซง ควบคุม และรวมศูนย์อำนาจอย่างต่อเนื่องของไทย นับตั้งแต่การส่งข้าหลวงไทยขึ้นไปประจำการที่เมืองเชียงใหม่เป็นครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๑๗ ตลอดจนการขึ้นไปวางรากฐานแบบแผนการปกครองแบบกรุงเทพฯ ของพระเจ้านั่งงยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร พระอนุชาในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๗ ไปจนถึงการยกเลิกฐานะหัวเมืองประเทศราชล้านนาและเปลี่ยนเป็นมณฑลพายัพ พ.ศ.

๒๕๕๒ และการประกาศยกเลิกตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครใน พ.ศ.๒๕๖๘ โดยนัยนี้ หากเจ้านายผู้ดำรงตำแหน่งนี้ถึงแก่พิราลัย รัฐบาลจะไม่แต่งตั้งเจ้าผู้ครองนครคนใหม่ นั่นเอง^{๒๔}

อาจกล่าวได้ว่า ในช่วงระยะเวลาเกือบ ๙๐ ปีระหว่างเหตุการณ์สงครามเย็นถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจนถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ นั้น ได้มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองของไทย นั่นคือ การเปลี่ยนแปลงจากรัฐจารีตแบบ “อพันธรัฐสีมา”^{*} สู่อธิปไตยแบบสาธารณรัฐประชาธิปไตยภายใต้การปกครองของประเทศไทยยุคประชาธิปไตยภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.๒๕๑๕

๔.๒.๒.๒ ยุทธวิธีทางการทหารของไทยในสงครามเย็น

หลักการจัดการทหารและวิธีการจัดการปกครองบังคับบัญชาทหารไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.๒๓๙๓) นั้น เป็นการจัดการทหารบก โดยถือว่าพลเมืองชายทุกคนต้องมีหน้าที่เป็นทหาร มีสังกัดหมู่เหล่าตามสังกัดของหัวหน้าครอบครัว การปกครองบังคับบัญชาที่เป็นแบบทหาร หน้าที่พลเรือนถือว่าฝากไว้ให้ทหารทำเท่านั้น แสดงให้เห็นว่าชนชาติไทยนั้นถือเป็นธรรมเนียมมานานแล้วว่า การทหารเป็นสิ่งสำคัญที่สุด เป็นหลักของประเทศ แต่การที่ไม่เห็นว่าการทหารเป็นหลักในการปกครองประเทศ เพราะแต่เดิมไม่มีการจัดตั้งกองทัพประจำการเนื่องด้วยกำลังคนยังน้อยและต้องพัฒนาประเทศด้านอื่นๆ อีก ความแตกต่างที่เห็นได้ชัดระหว่างทหารกับพลเรือนเกือบจะไม่มีเลย ยามสงบกำลังคนเหล่านี้ก็ประกอบอาชีพเพื่อให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ยามสงครามกำลังคนจึงมาเป็นกำลังทหารต่อสู้ข้าศึก สร้างความมั่นคงให้แก่ประเทศชาติ การเกณฑ์กำลังคนเข้ามาเป็นกองทัพทำได้ยาก แต่ประเทศไทยได้มีหลักการจัดกองทัพอย่างมีระเบียบแบบแผนมาแต่สมัยก่อนแล้ว และได้มีวิวัฒนาการมาเป็นลำดับ ในการเตรียมกำลังคน กำลังอาวุธ และรูปแบบกองทัพ ด้านกำลังอาวุธก็มีวิวัฒนาการตั้งแต่ทหารใช้อาวุธประชิดตัวและต้องนำอาวุธของตนเองมาเข้ากองทัพ จนกระทั่งในกองทัพจัดอาวุธปืนเล็กปืนใหญ่เป็นของรัฐบาลเอง การบังคับบัญชา

^{๒๔} อาสา คำภา, ล้านนาและรัฐฉาน : ความเปลี่ยนแปลงภายใต้กระบวนการรวมศูนย์อำนาจและช่วงสมัยอาณานิคม ปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ – ๒๐,” หน้า ๙๑.

^{*} “อพันธรัฐสีมา” คือ รัฐสมัยโบราณที่ไม่มีหลักปักปันเขตแดนตั้งไว้อย่างเด่นชัด ทั้งนี้ขอบเขตอำนาจของรัฐมักถูกอธิบายโดยยกตัวอย่างของแสงเทียน เมื่อถูกนำมาใช้เปรียบเทียบในเรื่องอำนาจของราชธานีหรือศูนย์กลางนั้น แสงเทียนก็คือ ขอบเขตอำนาจที่น้อยลงเมื่อห่างจากศูนย์กลาง ที่เป็นเช่นนี้ขึ้นอยู่กับพระบรมเดชานุภาพของกษัตริย์ที่จะขยายหรือรักษาพระราชอาณาเขตไว้ได้เพียงใด อ้างจาก เตือนใจ ไชยศิลป์, “ล้านนาในการรับรู้ของชนชั้นปกครองสยาม พ.ศ.๒๔๓๗ – ๒๕๑๖,” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๖), หน้า ๑๐๑.

ทหารได้ตั้งขึ้นเป็นกรมกองในตอนหลัง และผู้ที่มีอำนาจปกครองบังคับบัญชากำลังคนหรือทหารก็ย่อมจะเป็นผู้มีอำนาจด้วย^{๒๙}

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ได้ทรงเริ่มจัดการฝึกทหารบกให้เป็นแบบตะวันตกในทันทีที่พระองค์ขึ้นครองราชสมบัติ ทั้งนี้ เพราะอิทธิพลของประเทศตะวันตกได้แผ่เข้ามาอยู่เหนือประเทศทางภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งในด้านการทหารและในด้านวิทยาการอย่างรวดเร็วและน่ากลัว จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่พระองค์จะต้องทรงเร่งพัฒนาบ้านเมืองให้เป็นแบบอารยประเทศ โดยเฉพาะกองทัพบกของไทย จำเป็นต้องปรับปรุงให้มีประสิทธิภาพป้องกันประเทศได้และไม่เป็นที่อับอายแก่ชาวตะวันตกที่เข้ามาเจริญพระราชไมตรีและค้าขาย ดังนั้น พระองค์ทรงเห็นเป็นโอกาสขณะที่ร้อยเอก อิมเปย์ และร้อยเอก น็อกส์ เข้ามาสมัครรับราชการ ทรงจ้างให้เป็นครูฝึกหัดทหารบก ทั้งทหารของวังหน้าและทหารของวังหลวง รวมทั้งหมดมี ๗ กอง คือ กองทหารรักษาพระองค์อย่างยุโรป ๑ กอง กองทหารหน้า ๑ กอง กองปืนใหญ่อาสาญวน ๑ กอง กองทหารเกณฑ์หัดซึ่งขึ้นกับกองทหารหน้าอีก ๑ กอง (เฉพาะวังหลวง) ดังนั้น การฝึกหัดทหารบกให้ไปทำตามแบบตะวันตกจึงเป็นแบบอังกฤษ แม้กระทั่งกำลังทหารก็เป็นภาษาอังกฤษด้วย ผลของการฝึกทหารให้เป็นแบบตะวันตกนี้ได้ผลดี นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงสนพระทัยในกิจการทหารบก โดยทรงสนพระทัยที่จะสร้างป้อมและคูเมืองให้เป็นที่ป้องกันประเทศได้จริงๆ รวมถึงการที่จะแสวงหาปืนใหญ่ ปืนเล็กที่มีประสิทธิภาพเข้ามาใช้ในราชการ พระองค์ทรงติดต่อสั่งซื้อปืนจากต่างประเทศ และหล่อปืนใหญ่ขึ้นใช้เอง และทรงให้ทหารฝึกหัดยิงปืนเพื่อให้เกิดความเคยชินและเป็นการเตรียมพร้อมไปในตัวด้วย อย่างไรก็ตาม แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าการฝึกหัดทหารบกตามแบบตะวันตกอยู่ในวงแคบ เพราะทรงมีความมุ่งหมายจะให้ป้อมทหารรักษาพระองค์ ส่วนทหารที่ป้องกันประเทศยังคงใช้ระเบียบการทหารแบบเก่าอยู่^{๓๐}

ด้วยเหตุนี้ การศึกษาสงครามในรัชสมัยของพระองค์ที่มีอยู่เหตุการณ์เดียวคือ ศึกษาเชิงตุง จึงยังคงรูปแบบทางการทหารและยุทธวิธีในการทำสงครามแบบสมัยโบราณ โดยยึดหลักการสงครามตามตำราพิชัยสงครามเป็นสำคัญ แต่มีข้อแตกต่างอยู่ตรงที่มุ่งไปในการฝึกอาวุธปืนมากขึ้นเนื่องจากเทคโนโลยีใหม่ของการรบแบบตะวันตกที่เริ่มเข้าแทรกแซงวิธีการรบแบบเดิม^{๓๑} จึงกล่าวได้ว่า การ

^{๒๙} แจ่มจันทร์ วงศ์วิเศษ, “การปรับปรุงกองทัพบกของไทยตามแบบตะวันตกตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๓๕,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๙), หน้า ๔๓.

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๓ - ๑๑๔.

^{๓๑} ชาบุญชัย วรรณวงศ์, “การศึกษาวิเคราะห์สงครามไทยรบพม่าเฉพาะเรื่องยุทธศาสตร์และยุทธวิธีทางการทหาร,” หน้า ๒๐๗, ๒๒๕.

ทหารบกจัดแบบตะวันตกได้เริ่มกระทำกันแล้วในรัชกาลที่ ๔ ถึงแม้จะเป็นไปในวงแคบ แต่ก็มียุทธศิลป์ต่อมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงรับพระบรมราชาบายดำเนินการปรับปรุงกองทัพให้ทันสมัยในรัชกาลของพระองค์

กระทั่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว กิจการทหารบกได้ถูกพัฒนาตามแบบตะวันตกมากขึ้นโดยมีกองทหารประจำการเพื่อทำหน้าที่ต่อสู้ข้าศึกในเวลาสงครามและดูแลป้องกันความสงบสุขบริเวณแนวชายแดนของราชอาณาจักร ด้วยรูปแบบทางการทหารที่เปลี่ยนไปตามแบบตะวันตก ทำให้ยุทธศาสตร์และยุทธวิธีการทำสงครามของกองทัพไทยเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย เห็นได้จากการทำสงครามเชียงตุงในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ ที่ได้มีการจัดตั้งกองทัพพายัพขึ้นเพื่อเข้าปฏิบัติการในพื้นที่ทางตอนเหนือของไทยซึ่งอยู่ใกล้กับดินแดนของฝ่ายตรงข้ามและมีการกำหนดแผนปฏิบัติการอย่างเป็นขั้นตอน รวมถึงการใช้อาวุธยุทโธปกรณ์ที่มีประสิทธิภาพและทันสมัย และมีกองทัพอากาศเข้ามาช่วยในการปฏิบัติการยุทธซึ่งทำให้สามารถเข้าถึงและโจมตีพื้นที่ของข้าศึกอย่างได้ผลมากกว่าการทำสงครามเชียงตุงในสมัยอดีต

จากที่กล่าวมา แสดงให้เห็นว่ารูปแบบทางการทหารและยุทธวิธีในการทำสงครามเชียงตุงมีความแตกต่างกันใน ๒ ช่วงเวลาหลักคือ ในรัชกาลที่ ๓ ถึงรัชกาลที่ ๔ กับช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ ซึ่งสัมพันธ์เชื่อมโยงกับลักษณะการปกครองของไทยโดยมีเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.๒๔๗๕ เป็นจุดแบ่ง โดยในช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.๒๔๗๕ ไทยมีลักษณะการปกครองที่มีสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นแกนกลางของสถาบันอื่นๆ การปกครองการบริหาร การจัดระบบเศรษฐกิจและสังคม รวมถึงค่านิยมและบรรทัดฐานทางสังคมล้วนมาจากสถาบันพระมหากษัตริย์ทั้งสิ้น และสิ่งที่ควบคู่กับสถาบันพระมหากษัตริย์คือ ระบบศักดินาและระบบไพร่ ซึ่งเป็นกลไกสำคัญในการคุมอำนาจทางการเมืองและการจัดกำลังเพื่อการสู้รบทั้งในสงครามป้องกันตนเองและสงครามแผ่ราชอาณาจักร^{๓๒} แต่เมื่อรูปแบบการปกครองได้เปลี่ยนเป็นระบอบประชาธิปไตยในเดือนมิถุนายน พ.ศ.๒๔๗๕ ในช่วงแรกของสมัยประชาธิปไตยการบริหารการปกครองในด้านต่างๆ ได้เปลี่ยนมาอยู่ในการควบคุมของกลุ่มคนที่รู้จักกันในนามของคณะราษฎรซึ่งประกอบด้วยทหารบก ทหารเรือ และพลเรือน^{๓๓} ขณะที่รูปแบบของการควบคุมกำลังคนได้เปลี่ยนแปลงไปเช่นกัน โดยมีการ

^{๓๒} ลิขิต ธีรเวคิน, **ข้อมูลประวัติศาสตร์ : มิติเสริมในการวิเคราะห์การเมืองไทยปัจจุบัน** (กรุงเทพฯ : คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๗), หน้า ๙ - ๑๐.

^{๓๓} ไบรด์คูรายละเอียดใน บิยานาค บุนนาค, **ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ (ตั้งแต่การทำสนธิสัญญาบาวริง ถึง "เหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม" พ.ศ.๒๕๑๖)** (กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐), บทที่ ๖.

แบ่งตำแหน่งหน้าที่อย่างชัดเจนตามแบบสากลซึ่งรวมถึงด้านการทหารของไทยด้วย^{๓๔} ดังนั้น จากลักษณะการปกครองที่แตกต่างกันจึงมีผลต่อยุทธวิธีทางการทหารในการทำสงครามเชียงใหม่ของไทย

จากการศึกษาค้นคว้าเรื่องสงครามเชียงใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยดังกล่าว ทำให้พบว่าประเด็นเรื่องสภาพภูมิรัฐศาสตร์ถือเป็นจุดร่วมสำคัญประการหนึ่งที่มีผลต่อการทำสงครามเชียงใหม่ของไทยเนื่องจากขาดความชำนาญในการรบบริเวณพื้นที่เขตภูเขาและที่ราบสูง นอกเหนือจากประเด็นในเรื่องภาวะสุญญากาศทางอำนาจในดินแดนรัฐฉานและท่าทีของผู้ปกครองเชียงใหม่ รวมถึงเรื่องผลของสงครามที่มีสาเหตุส่วนหนึ่งมาจากความขัดแย้งภายในกลุ่มผู้นำกองทัพฝ่ายไทย

ส่วนประเด็นสำคัญในความแตกต่างของสงครามเชียงใหม่เป็นเรื่องแนวคิดเบื้องหลังการทำสงครามเชียงใหม่ของไทยใน ๒ ช่วงเวลาระหว่างแนวคิดเรื่องจักรพรรดิราชกับแนวคิดชาตินิยมและลัทธิไทยรวมไทย (Pan-Thaism) นอกจากนี้ ยังมีความแตกต่างกันในเรื่องยุทธศาสตร์การดำเนินสงครามของฝ่ายไทย ทั้งในด้านบทบาทของล้านนาในสงครามเชียงใหม่และในด้านยุทธวิธีทางการทหารที่ฝ่ายไทยใช้ในการทำสงครามด้วย

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๐ - ๑๖๑.

บทที่ ๕

บทสรุป

ในประวัติศาสตร์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์มีสงครามกับเมืองเชียงตุงเกิดขึ้นทั้งหมด ๔ ครั้ง ครั้งแรกเริ่มขึ้นใน พ.ศ. ๒๓๙๒ ในสมัยที่เจ้ามหาชนานเป็นเจ้าฟ้าเมืองเชียงตุง ตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวของไทย และสมัยเจ้าหลวงมหาวงศ์ครองเมืองเชียงใหม่ สาเหตุของสงครามไม่ได้เกิดจากปัญหาเกี่ยวกับเชียงตุงโดยตรง แต่เนื่องมาจากเจ้านายเมืองเชียงรุ่งหนีภัยกบฏมาอยู่ที่เมืองหลวงพระบาง และขอความช่วยเหลือจากทางกรุงเทพฯ ในเอกสารจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ แสดงถึงพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า การจะขยายอำนาจไปถึงเชียงรุ่งได้ จะต้องควบคุมเชียงตุงให้ได้เสียก่อนเพื่อเป็นการป้องกันภัยจากพม่า เพราะที่ตั้งของเชียงตุงอยู่ติดกับเชียงรุ่ง รวมถึงดินแดนล้านนาที่อยู่ในการปกครองของไทยด้วย แต่นอกเหนือจากเหตุผลดังกล่าวแล้วยังมีเรื่องความพยายามของไทยที่จะสร้างศูนย์อำนาจย่อย ที่จะขยายพระราชอาณาเขตออกไปให้กว้างขวางและควบคุมเมืองชายแดนอย่างมีประสิทธิภาพแฝงอยู่ด้วย

การทำสงครามครั้งแรก ฝ่ายไทยมอบหมายให้เจ้านายเมืองเชียงใหม่ ลำพูน และลำปางยกทัพไปรบกับเชียงตุง โดยมีพระยาอุปราชนพิสารเมืองเชียงใหม่เป็นแม่ทัพใหญ่ยกกองทัพไปทางเมืองเชียงราย พระยาราชบุตรและเจ้านายอื่นๆ ยกทัพอีกกองหนึ่งไปทางเมืองสาด ซึ่งกองทัพพระยาราชบุตรไปถึงและเข้าตีเมืองเชียงตุงก่อน แต่ด้วยจำนวนไพร่พลที่ยกไปมีน้อยและไม่ได้รับการสนับสนุนกำลังพลจากกองทัพใหญ่จึงไม่สามารถตีเมืองเชียงตุงได้สำเร็จ พระยาเชียงใหม่ได้รายงานกล่าวโทษพระยาอุปราชน และเสนอฝ่ายไทยว่าจะโจมตีเชียงตุงอีกครั้ง โดยขอให้ไทยส่งข้าราชการมาเกณฑ์กำลังคนจากเมืองแพร่และน่านด้วย แต่เพราะพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวประชวรและสวรรคตใน พ.ศ. ๒๓๙๔ การสงครามจึงระงับไป

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีเจ้านายเมืองเชียงรุ่งซึ่งกลับไปปกครองบ้านเมือง ได้ส่งคนคุมต้นไม้เงิน ต้นไม้ทอง และเครื่องราชบรรณาการมาถวาย เพื่อขอเป็นประเทศราชและขอญาติพี่น้องที่ถูกควบคุมอยู่ที่เมืองหลวงพระบางกลับไป พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความเห็นร่วมกับบรรดาเสนาบดี ๒ ประการคือ ประการแรก การที่เชียงรุ่งมาสวามิภักดิ์กับไทยในลักษณะเมืองน้อยมาพึ่งเมืองใหญ่นั้นเป็นการเพิ่มพูนเกียรติภูมิของไทย จึงควรรับรองช่วยเหลือตามสมควร ประการที่สอง เพื่อความปลอดภัยทางด้านยุทธศาสตร์ไทย จึงต้องยึด

ครองเชียงตุงให้ได้ ด้วยเหตุผลที่คล้ายกับในรัชกาลก่อนคือเพื่อกำจัดอำนาจของพม่าและป้องกันพม่าโจมตีดินแดนทางตอนเหนือ

ส่วนพระราชดำริแท้จริงของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นไม่ได้ทรงต้องการทำสงครามกับเชียงตุง แต่ทรงเห็นความจำเป็นที่จะต้องสานต่อนโยบายของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวให้สำเร็จลุล่วง เพราะทรงเกรงว่าจะเสื่อมเสียพระเกียรติยศจากบรรดาหัวเมืองประเทศราชที่อาจมองว่าพระองค์มีพระราชอำนาจน้อยกว่ากษัตริย์พระองค์ก่อน นอกจากนี้การที่อังกฤษขยายอำนาจอยู่ในพม่า ทำให้พระองค์ตัดสินใจที่จะทำสงครามก่อนที่เชียงตุงจะขอเข้าไปอยู่ในการปกครองของอังกฤษซึ่งอาจเป็นตัวอย่างให้แก่ประเทศราชทางภาคเหนือของไทย

การยกกองทัพมาตีเชียงตุงครั้งที่ ๒ เริ่มใน พ.ศ. ๒๓๙๕ มีพระบรมราชโองการแต่งตั้งให้พระเจ้านั่งยาเธอ กรมหลวงวงษานุราชเสนาบดีเป็นแม่ทัพหลวง เจ้าพระยายมราช (นุช บุญยรัตพันธุ์) เป็นแม่ทัพหน้า กองทัพทั้งสองยกไพร่พลและเสบียงอาหารแยกไปเป็น ๒ ทางเพื่อเกณฑ์กำลังคนและสรรพาวุธจากหัวเมืองต่างๆ ในเขตไทยรวมถึงหัวเมืองล้านนาและเมืองหลวงพระบางโดยนัดรวมพลกันที่เชียงแสนซึ่งใช้เป็นฐานในการเข้าโจมตีเชียงตุง ในส่วนของหัวเมืองล้านนาเข้าใจว่าไม่ยอมรับนโยบายการทำสงครามกับเชียงตุงของฝ่ายไทยแต่ไม่กล้าคัดค้านอย่างตรงไปตรงมาจึงแสดงออกในรูปของการขอคัดผ่อนเรื่องการส่งเสบียงและไพร่พล เนื่องจากในช่วงแรกทางล้านนาร่วมจะให้ความร่วมมือกับทัพจากกรุงเทพฯ ด้วยดี แต่เมื่อกองทัพของพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหลวงวงษานุราชเสนาบดียกไปถึงเชียงแสนแล้ว พระเจ้าเชียงใหม่กลับส่งคนไปห้ามทัพด้วยเหตุผลว่าขัดสนเสบียง และมีศุภอักษรไปยังกรุงเทพฯ ขอให้งดกองทัพไว้ก่อน ซึ่งทางกรุงเทพฯ ไม่ยอมเพราะได้ส่งกองทัพไปแล้ว และได้สั่งให้เจ้าเมืองหลวงพระบางจัดส่งเสบียงอาหารไปช่วยเหลือด้วย

ในการรบกับเชียงตุงครั้งนั้น ฝ่ายไทยยังคงไม่สามารถเข้าตีเมืองเชียงตุงได้สำเร็จ แม้จะมีพระบรมราชโองการเรียกตัวพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหลวงวงษานุราชเสนาบดีกลับกรุงเทพฯ แล้วก็ตาม แต่ด้วยเหตุผลจากลายพระหัตถ์ที่ทรงส่งไปกราบบังคมทูลจึงได้รับพระบรมราชานุญาตให้อยู่บัญชาการรบต่อ ดังนั้นจึงมีการรวบรวมกำลังคน เเสบียงอาหาร และอาวุธยุทโธปกรณ์เพิ่มขึ้นจากครั้งก่อนและเคลื่อนกองทัพไปตีเมืองเชียงตุงอีก โดยเป็นการทำสงครามกับเชียงตุงเป็นครั้งที่ ๓ ใน พ.ศ. ๒๓๙๗ และเป็นครั้งที่ ๒ ในรัชกาลที่ ๔ ซึ่งผลของการรบครั้งนี้ทำให้ฝ่ายไทยต้องยกทัพกลับกรุงเทพฯ โดยไม่สามารถทำให้เชียงตุงเข้ามาอยู่การปกครองของราชสำนักที่กรุงเทพฯ ได้

จากการทำสงครามกับเชียงตุงในรัชกาลที่ ๔ ปัญหาสำคัญที่ฝ่ายไทยประสบคือเรื่องสภาพภูมิศาสตร์ของเมืองเชียงตุง เนื่องจากที่ตั้งของเชียงตุงอยู่ในที่สูงจึงสามารถป้องกันการรุกรานจากภายนอกได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ ลักษณะของกองทัพไทยที่ยกไปมีขนาดใหญ่ มีไพร่พลเป็นจำนวนมาก ทำให้มีปัญหาขาดแคลนเสบียงอาหาร อีกทั้งการเดินทางที่เป็นไปอย่างยากลำบากจากการไม่

ชำนาญเส้นทางและภูมิประเทศ เมื่อต้องนำเสบียงอาหารและสรรพาวุธไปเป็นจำนวนมาก จึงเคลื่อนทัพได้ช้า และยังเป็นเป้าในการถูกโจมตีจากกองทัพเชียงตุงที่มีขนาดเล็กและคล่องตัวกว่า

ที่สำคัญคือ การขาดความร่วมมืออย่างจริงจังจากเจ้าเมืองเชียงใหม่ โดยฝ่ายไทยมองว่าสาเหตุที่ทางหัวเมืองล้านนาไม่เต็มใจร่วมทำสงครามกับเชียงตุงอาจเป็นเพราะในการทำสงครามครั้งแรกทางเชียงใหม่ตีเชียงตุงไม่สำเร็จ ครั้นต่อมากองทัพจากกรุงเทพฯ ยกไปเป็นกองทัพขนาดใหญ่และมีอาวุธพร้อมสรรพ เจ้าเมืองเชียงใหม่เกรงว่าถ้าทำศึกสำเร็จก็จะสร้างความอับอายให้กับฝ่ายตน หรือทางเชียงใหม่กลัวจะได้รับผลประโยชน์ไม่คุ้มค่ากับการทุ่มเทกำลังและเสบียงเข้าช่วยในการทำสงครามจึงไม่ได้ให้ความร่วมมือเท่าที่ควร แต่หากพิจารณาอย่างถ่องแท้แล้วอาจมาจากเรื่องความสัมพันธ์อันเครือญาติระหว่างเชียงใหม่กับเชียงตุง และอาจเป็นไปได้ว่าเชียงใหม่กลัวถูกยึดอำนาจจากฝ่ายไทย เพราะนอกจากสงครามกับพม่าแล้ว เชียงใหม่ไม่เคยขอความช่วยเหลือจากไทยในการโจมตีหรือยึดครองเมืองต่างๆ ทางตอนเหนือเลย การที่ไทยมุ่งทำสงครามกับเชียงตุงอย่างจริงจังคงทำให้เจ้าเมืองเชียงใหม่เกรงว่าถ้าไทยชนะแล้วอาจยึดอำนาจการปกครองอย่างเด็ดขาดในเชียงใหม่พร้อมกันไปด้วย

หลังจากรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ไทยไม่มีนโยบายที่จะส่งกองทัพไปยึดครองเชียงตุงอีกเลย เนื่องจากไทยมีปัญหาการเมืองภายในและต้องระวังภัยจากจักรวรรดินิยมตะวันตก จึงมิได้มุ่งเน้นนโยบายขยายดินแดน เพียงแต่รักษาสถานะเดิมไว้เท่านั้น ด้วยเกรงว่าอาจเกิดการกระทบกระทั่งกับอังกฤษที่กำลังขยายอำนาจอยู่ในพม่าในเวลานั้น อย่างไรก็ตาม ช่วงต้นรัชกาลที่ ๕ ในช่วงที่อังกฤษยังยึดครองพม่าได้เพียงบางส่วน ทำให้ไทยพยายามเข้าไปควบคุมการปกครองในหัวเมืองล้านนาอย่างใกล้ชิดยิ่งขึ้น และด้วยเหตุที่เกิดภาวะสุญญากาศทางอำนาจในรัฐฉาน ไทยจึงเห็นเป็นโอกาสที่จะขยายพรมแดนออกไปครอบคลุมดินแดนรัฐฉานฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน

นโยบายของไทยต่อรัฐฉานในเวลานั้นมี ๒ ประการได้แก่ ประการแรก ไทยถือโอกาสที่อังกฤษยังไม่เข้ายึดอำนาจรัฐฉาน เข้าเกลี้ยกล่อมให้เชียงตุงยอมรับอำนาจของไทย เนื่องจากไทยเห็นว่าเชียงตุงมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับเชียงใหม่มาก่อนและเป็นเมืองสำคัญในหมูรัฐฉานฝั่งตะวันออก ซึ่งการได้ครอบครองเชียงตุงจะทำให้อำนาจของไทยขยายกว้างขวางออกไปเหนือเมืองอื่นในรัฐฉานด้วย ประการที่สองคือ ไทยจะต้องเร่งจัดการปัญหาเขตแดนระหว่างเชียงใหม่และเชียงตุงให้เรียบร้อยก่อนที่อังกฤษจะยึดครองเชียงตุง เพื่อเป็นการขจัดปัญหาที่อาจเกิดขึ้นตามมาภายหลัง แต่เมื่อไทยพยายามตกลงเรื่องเขตแดนให้ชัดเจน เชียงตุงกลับบ่ายเบี่ยงไม่ยอมตกลงให้เป็นที่น่าพอใจ จนกระทั่งใน พ.ศ. ๒๔๓๐ อังกฤษเข้าครอบครองดินแดนพม่าได้ทั้งหมดจึงอ้างสิทธิเหนือดินแดนรัฐฉานด้วย โดยยกกองทหารเข้าเมืองเชียงตุงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔ และส่งผู้กำกับราชการมาดูแลเมืองเชียงตุง ทำให้ไทย

จำเป็นต้องยอมรับการปักปันเขตแดนใหม่ที่อังกฤษจัดทำขึ้นในปีต่อมา ไทยจึงหมดโอกาสในการอ้างสิทธิเพื่อมีอิทธิพลเหนือเขตเชียงตุงและเชียงรุ่งได้อีกต่อไป

อย่างไรก็ตาม ไทยเข้าไปเกี่ยวข้องในการทำสงครามกับเชียงตุงอีกในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ เนื่องจากไทยมีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ในการเป็นทางผ่านให้กองทัพญี่ปุ่นบุกไปโจมตีมลายูและพม่าซึ่งเป็นดินแดนอาณานิคมของฝ่ายสัมพันธมิตร โดยเฉพาะการยึดพม่านั้นมีความหมายสำคัญต่อยุทธศาสตร์ทางทหารโดยรวมของญี่ปุ่น เพราะจะเป็นการตัดการช่วยเหลือของรัฐบาลจีนต่ออังกฤษที่เป็นพันธมิตรกัน ภายหลังจากที่มีการลงนามในสนธิสัญญาความร่วมมือทางการทหารระหว่างไทยกับญี่ปุ่นแล้ว ได้มีคำสั่งจัดตั้งกองทัพพายัพขึ้นเพื่อป้องกันพรมแดนไทยในเขตภาคเหนือ เนื่องจากพม่ายังเป็นอาณานิคมของอังกฤษและมีทหารจีนฝ่ายก๊กมินตั๋งเข้าร่วมควบคุมรัฐฉานอยู่ แต่มีจุดประสงค์แฝงในการจัดตั้งขึ้นเพื่อรองรับยุทธศาสตร์การบุกดินแดนเชียงตุงตามข้อตกลงที่กระทำไว้กับญี่ปุ่นว่า กองทัพพายัพจะรับหน้าที่รุกเข้ารัฐฉานเพื่อป้องกันการเชื่อมประสานจากฝ่ายจีนในขณะที่ญี่ปุ่นกำลังรบกับอังกฤษอยู่ในพม่าด้วย

เมื่อกองทัพไทยภายใต้การนำของจอมพล ผิน ชุณหะวัณ ซึ่งมียศเป็นพลตรีและเป็นผู้บัญชาการกองพลที่ ๓ ในเวลานั้น เข้ายึดเมืองเชียงตุงอย่างเป็นทางการได้ในวันที่ ๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๕ รัฐบาลไทยได้อ้างถึงความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์และชาติพันธุ์ในการจัดการปกครองเชียงตุงโดยใช้ลักษณะการปกครองยามสงครามที่ใช้อำนาจเด็ดขาดแบบของทหารแต่มีสถานะเสมือนเป็นจังหวัดหนึ่งของไทยให้ชื่อว่า “สหรัฐไทยใหญ่” และเปลี่ยนเป็น “สหรัฐไทยเดิม” เมื่อได้กระทำข้อตกลงรับมอบดินแดนจากญี่ปุ่นแล้วในปีถัดมา มีการแต่งตั้งข้าหลวงทหารและข้าราชการฝ่ายพลเรือนเข้าไปประจำทุกแผนก มีการจัดตั้งศาลเพื่อพิจารณาคดีและจัดหน่วยการบริหารราชการแบ่งเป็น ๑๒ อำเภอ โดยมีนายตำรวจที่ไปประจำอยู่ทำหน้าที่นายอำเภอ และจัดให้มีการสอนหนังสือภาษาไทยในโรงเรียน ทำให้ชาวเชียงตุงรุ่นนั้นมีความคุ้นเคยกับภาษาและวัฒนธรรมไทยบ้างพอสมควร นอกจากนี้เจ้านายเมืองเชียงตุงยังได้เข้ารับราชการและช่วยเหลือฝ่ายไทยที่ไปปกครองเมืองเชียงตุงตามความสามารถและความถนัดของตน

แม้ว่าในช่วงสงครามมหาเอเชียบูรพา ไทยได้มีโอกาสเข้าไปจัดการปกครองเมืองเชียงตุงอยู่ระยะหนึ่งก็ตาม แต่เมื่อสงครามสิ้นสุดลงด้วยความพ่ายแพ้ของกองทัพญี่ปุ่น ทำให้ไทยต้องคืนดินแดนที่ได้มาภายหลังที่ร่วมทำสงครามกับญี่ปุ่นจากการประกาศให้ภาวะสงครามเป็นโมฆะ ดังนั้น ในวันที่ ๒๒ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๘ รัฐบาลไทยจึงประกาศให้สหรัฐไทยเดิมกลับไปใช้ชื่อเดิมคือ รัฐเชียงตุง และเมื่อกองกำลังพันธมิตรได้ยึดพม่าและรัฐฉานกลับคืนได้แล้ว พม่าทั้งประเทศจึงตกอยู่ภายใต้การควบคุมของกองบัญชาการทหารอังกฤษที่เรียกว่า British Military Command (Burma) ร่วมกับ Civil Administration Service (Burma) ซึ่งทำหน้าที่ฟื้นฟูประเทศหลังสงครามก่อนที่รัฐบาลอังกฤษประจำ

พม่าซึ่งลี้ภัยไปอยู่ที่เมืองซิมลา ประเทศอินเดีย จะเดินทางกลับมา จากนั้นข้าหลวงอังกฤษประจำพม่าได้ใช้แผนการบริหารพื้นที่ชายแดน (Frontier Areas Administration) ในการปกครองรัฐฉานและภูมิภาคในพื้นที่ภูเขา จนกระทั่งใน พ.ศ.๒๔๙๐ เมื่อพม่าได้รับเอกราชจากอังกฤษ ดินแดนในรัฐฉานทั้งฝั่งตะวันตกและฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวินรวมถึงรัฐอื่นๆ ในเขตภูเขาจึงถูกรวมเข้าไปอยู่ในสหภาพพม่าด้วยตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

จากการศึกษาค้นคว้าเรื่องสงครามเชียงตุงในประวัติศาสตร์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์นั้น ทำให้เกิดความกระจ่างว่า เชียงตุงไม่เพียงแต่เป็นรัฐในการปกครองของพม่าที่มีขนาดใหญ่และประชากรมากที่สุดในเขตรัฐฉานเท่านั้น แต่ยังมีคามสำคัญอย่างยิ่งทางยุทธศาสตร์ต่อพม่า จีน และไทย โดยถือว่าเชียงตุงเป็นเมืองหน้าด่านที่สำคัญในการป้องกันเขตแดนที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียง และมีความสำคัญทางเศรษฐกิจในการเป็นศูนย์กลางการค้า เป็นทางผ่านและจุดแลกเปลี่ยนสินค้าของคาราวานพ่อค้าจากจีนและเมืองอื่นๆ โดยในแต่ละปีจะมีคาราวานพ่อค้าชาวฮ่อจากยูนนานนำสินค้ามาค้าขายที่เชียงตุง และเลยต่อไปถึง เชียงราย เชียงใหม่ ลำปาง ลงไปจนถึงมะละแหม่ง มัณฑะเลย์ และย่างกุ้ง ของพม่าแล้ว ยังทำให้เข้าใจถึงนโยบายของไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ และรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ที่ทำให้เห็นว่าเป็นการมุ่งขยายอำนาจการปกครองออกไปถึงเมืองเชียงตุง เชียงรุ่ง ซึ่งเป็นดินแดนที่อยู่ใกล้เคียงกับล้านนาของไทย โดยใช้ยุทธวิธีทางการทหารการรับเชิงรุกสำหรับการทำสงครามกับเมืองเชียงตุง แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของเมืองเชียงตุงในการเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญของดินแดนบริเวณนั้นซึ่งไทยไม่สามารถมองข้ามหรือเพิกเฉยได้ตั้งแต่ก่อน

อย่างไรก็ตาม จากการที่ไทยไม่สามารถมีชัยชนะเหนือเมืองเชียงตุงได้เลยดังกล่าว ทำให้เกิดความคิดเห็นประการหนึ่งว่า รัฐไทยน่าจะมีความเหมาะสมกับการปกครองดินแดนในบริเวณที่ราบลุ่มริมแม่น้ำมากกว่าการปกครองดินแดนที่เป็นภูเขาสูงและมีการคมนาคมที่ลำบากทุรกันดารอย่างบริเวณรัฐฉานหรือสิบสองปันนา และความคิดเห็นข้อนี้ยังใช้ได้กับสงครามเชียงตุงในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ ที่แม้ว่าไทยจะสามารถปกครองเมืองเชียงตุงได้ในระยะเวลาหนึ่งแต่ก็ไม่สามารถนำมาอยู่ในการปกครองได้อย่างถาวร จากประเด็นทางสภาพภูมิรัฐศาสตร์นี้ถือเป็นจุดร่วมสำคัญประการหนึ่งที่มีผลต่อการทำสงครามเชียงตุงของฝ่ายไทยเนื่องจากขาดความชำนาญในการรบบริเวณพื้นที่เขตภูเขาและที่ราบสูง นอกเหนือจากประเด็นในเรื่องภาวะสุญญากาศทางอำนาจของพม่าและเรื่องท่าทีของผู้ปกครองเชียงตุง รวมถึงเรื่องผลของสงครามที่มีสาเหตุส่วนหนึ่งมาจากความขัดแย้งภายในกลุ่มผู้นำกองทัพฝ่ายไทย

ส่วนประเด็นสำคัญในความแตกต่างของสงครามเชียงตุงเป็นเรื่องแนวคิดเบื้องหลังการทำสงครามเชียงตุงของฝ่ายไทยใน ๒ ช่วงเวลาระหว่างแนวคิดเรื่องจักรพรรดิราชกับแนวคิดชาตินิยมและลัทธิไทยรวมไทย (Pan-Thaism) นอกจากนี้ ยังมีความแตกต่างกันในเรื่องยุทธศาสตร์การดำเนินสงครามของฝ่ายไทย ทั้งในด้านบทบาทของล้านนาในสงครามเชียงตุง และในด้านยุทธวิธีทางการทหารที่ฝ่ายไทยใช้ในการทำสงคราม

ตารางที่ ๔.๑ แสดงสาเหตุ การดำเนินการสงคราม ผลของสงคราม และผลกระทบของสงคราม ในสงครามเชียงตุงทั้ง ๔ ครั้ง

หัวข้อ	สงครามเชียงตุง ครั้งที่ ๑ (พ.ศ. ๒๓๙๒/ค.ศ. ๑๘๔๙)	สงครามเชียงตุง ครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๙๕/ค.ศ. ๑๘๕๒)	สงครามเชียงตุง ครั้งที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๙๗/ค.ศ. ๑๘๕๔)	สงครามเชียงตุง ครั้งที่ ๔ (พ.ศ. ๒๔๘๕/ค.ศ. ๑๙๔๒)
สาเหตุ	<ul style="list-style-type: none"> - การขอความช่วยเหลือจากฝ่ายไทยของเจ้านายเมืองเชียงรุ่ง - ภาวะสุญญากาศทางอำนาจในดินแดนรัฐฉาน - แนวคิดจักรพรรดิราช (แนวคิดเบื้องหลังที่ทำให้ไทยทำสงครามเชียงตุง) 	<ul style="list-style-type: none"> - การขอความช่วยเหลือจากฝ่ายไทยของเจ้านายเมืองเชียงรุ่ง - การเกิดความวุ่นวายในการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองภายในสิบสองพันนา - การรักษาพระเกียรติยศในรัชกาลที่ ๔ ตามแนวคิดจักรพรรดิราช - ความอ่อนแอของพม่าที่ทำสงครามกับอังกฤษใน พ.ศ. ๒๓๙๕ 	สืบเนื่องจากสงครามเชียงตุงครั้งที่ ๒	<ul style="list-style-type: none"> - เหตุผลทางการ คือ เพื่อช่วยป้องกันการเชื่อมประสานของฝ่ายจีนที่มาช่วยอังกฤษในช่วงที่ญี่ปุ่นรุกบในพม่า - เหตุผลแท้จริง คือ นอกจากเป็นไปตามแนวคิดชาตินิยมและลัทธิไทยรวมไทย (Pan-Thaism) แล้ว ยังเป็นเรื่องของข้อตกลงลับที่ฝ่ายไทยจะได้ดินแดนที่เคยเสียให้แก่อังกฤษในรัชกาลที่ ๕ กลับคืนมา

หัวข้อ	สงครามเชียงตุง ครั้งที่ ๑ (พ.ศ. ๒๓๙๒/ค.ศ. ๑๘๔๙)	สงครามเชียงตุง ครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๙๕/ค.ศ. ๑๘๕๒)	สงครามเชียงตุง ครั้งที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๙๗/ค.ศ. ๑๘๕๔)	สงครามเชียงตุง ครั้งที่ ๔ (พ.ศ. ๒๔๘๕/ค.ศ. ๑๙๔๒)
การดำเนินการ สงคราม	<ul style="list-style-type: none"> - เกณฑ์ทัพจากหัวเมือง ล้านนา ประมาณ ๖,๕๐๐ คน ไปตี เมืองเชียงตุง - ให้อยุทธวิธีในการรบแบบ รับเชิงรุก 	<ul style="list-style-type: none"> - โปรดฯ ให้มีกองทัพจาก กรุงเทพฯ ขึ้นไปกำกับ กองทัพเมืองเชียงใหม่ รวมกำลังพลทั้งหมดได้ ประมาณ ๓๐,๐๐๐ คน (จากกรุงเทพฯ ทัพ หลวงและทัพหน้า ๖,๔๘๘ คน จากหัวเมือง ทางตอนเหนือทุกหัวเมือง ประมาณ ๒๐,๐๐๐ คน และจากเมืองหลวงพระ บางอีก ๓,๐๐๐คน) - ให้อยุทธวิธีการรบแบบการ วางแผนการรุกกระยะสั้น 	<ul style="list-style-type: none"> - กรมหลวงวงษาราชสนิท กราบทูลขอบัญชาการรบ ต่อโดยมีพระดำริขอ กำลังคนจากหัวเมือง ขึ้นใหม่เพิ่มมากขึ้นกว่าเดิม ๑ เท่า และขออาวุธ ปืนใหญ่และกระสุนดินดำ ให้พอใช้งาน ซึ่งได้รับ พระราชทานเพิ่มเติมแต่ ไม่ได้เท่าจำนวนที่ขอ นอกจากนี้ยังทรงขอ เกณฑ์ราษฎรจากเมือง อุบลฯ ขึ้นไปถึงเมือง หลวงพระบางมาไว้ใช้ หาบหาม แต่ไม่โปรด 	<ul style="list-style-type: none"> - กองบัญชาการทหาร สูงสุดมีคำสั่งจัดตั้ง “กองทัพพายัพ” โดย รวบรวมกำลังทหารจาก หน่วยต่างๆ ทั่วประเทศ ประมาณ ๗๐,๐๐๐ คน - มีการกำหนดแผนปฏิบัติ การ การเตรียมการยุทธ แผนการยุทธ รวมทั้ง ขั้นตอนการปฏิบัติการ ตามรูปแบบการรบ สมัยใหม่ที่มีการกำหนด หน้าที่และแผนการยุทธที่ ชัดเจนเป็นระบบ - ตามแผนการโจมตี จะ

หัวข้อ	สงครามเชียงใหม่ ครั้งที่ ๑ (พ.ศ. ๒๓๙๒/ค.ศ. ๑๘๔๙)	สงครามเชียงใหม่ ครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๙๕/ค.ศ. ๑๘๕๒)	สงครามเชียงใหม่ ครั้งที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๙๗/ค.ศ. ๑๘๕๔)	สงครามเชียงใหม่ ครั้งที่ ๔ (พ.ศ. ๒๔๘๕/ค.ศ. ๑๙๔๒)
	<p>- กองทัพของล้านนาแบ่งการเดินทางทัพเป็น ๒ เส้นทาง (ทางเมืองเชียงรายกับทางเมืองสาด) แล้ววางแผนรวมทัพเข้าตีเมืองเชียงใหม่พร้อมกัน</p>	<p>- กองทัพจากกรุงเทพฯ แบ่งทัพเป็น ๒ เส้นทางระหว่างทัพหลวงกับทัพหน้าแล้วนัดรวมพลที่เมืองเชียงแสนเพื่อเข้าตีเมืองเชียงใหม่พร้อมกัน</p>	<p>เกล้าฯ อนุญาต ยังทรงให้เกณฑ์คนในหัวเมืองพายัพมาช่วยอย่างครวรก่อน</p> <p>- มีการเปลี่ยนที่ประชุมทัพมาตั้งที่เชียงราย และรอกยกทัพไปตีเชียงใหม่ในเดือน ๓ (กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๙๗) แต่เนื่องจากยังเกณฑ์คน เสี่ยงและพาหนะได้ไม่เพียงพอ จึงเคลื่อนทัพเข้าเชียงใหม่ช้ากว่ากำหนดประมาณ ๑ เดือน</p> <p>- เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ได้ขึ้นมา</p>	<p>เห็นว่ากองทัพพายัพได้ยึดเส้นทางที่กองทัพในครั้งอดีตเคยยกไปตีเมืองเชียงใหม่ โดยกองพลที่ ๓ และ ๔ ยกไปตามเส้นทางที่พระยารัตนเมืองแก้วเคยยกไป (ไปทางเมืองพยาก) ส่วนกองพลที่ ๒ ไปตามเส้นทางที่พระยาราชนครเคยใช้ (ไปทางเมืองหางและเมืองสาด)</p>

หัวข้อ	สงครามเชียงตุง ครั้งที่ ๑ (พ.ศ. ๒๓๙๒/ค.ศ. ๑๘๔๙)	สงครามเชียงตุง ครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๙๕/ค.ศ. ๑๘๕๒)	สงครามเชียงตุง ครั้งที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๙๗/ค.ศ. ๑๘๕๔)	สงครามเชียงตุง ครั้งที่ ๔ (พ.ศ. ๒๔๘๕/ค.ศ. ๑๙๔๒)
			<p>ส่งเสียบึง อาวุธ และกำลังคนเพิ่มเติม พร้อมทั้งมาปรึกษาข้าราชการ ทักษิณกรมหลวงวงษาธิราชสนิท ที่บ้านท่าอิฐ แขวงเมืองอุตรดิตถ์</p> <p>- ในการเคลื่อนพล ทักษิณหลวงยกไปทางเมืองยอง ส่วนทัพหน้ายกไปทางเมืองหัวโปง (หัวโขง)</p>	

หัวข้อ	สงครามเชียงใหม่ ครั้งที่ ๑ (พ.ศ. ๒๓๙๒/ค.ศ. ๑๘๔๙)	สงครามเชียงใหม่ ครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๙๕/ค.ศ. ๑๘๕๒)	สงครามเชียงใหม่ ครั้งที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๙๗/ค.ศ. ๑๘๕๔)	สงครามเชียงใหม่ ครั้งที่ ๔ (พ.ศ. ๒๔๘๕/ค.ศ. ๑๙๔๒)
ผลของสงคราม	<p>ไม่สำเร็จ เพราะ</p> <p>๑. ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของเมืองเชียงใหม่ที่ทำให้โจมตีลำบาก</p> <p>๒. การขาดแคลนเสบียงอาหาร และกำลังพล</p> <p>๓. ความคิดเห็นที่แตกแยกกันของกลุ่มเจ้านายหัวเมืองล้านนา</p>	<p>ไม่สำเร็จ เพราะ</p> <p>๑. ลักษณะที่ตั้งของเมืองเชียงใหม่ที่อยู่บนที่สูงทำให้โจมตีได้ยาก</p> <p>๒. การขาดแคลนเสบียงอาหารทั้งสำหรับคนในกองทัพและสำหรับสัตว์พาหนะ รวมถึงเครื่องศาสตราวุธ และกำลังพลด้านการรบมีน้อย</p> <p>ไม่เพียงพอที่จะตีเมืองเชียงใหม่ได้</p> <p>ในครั้งนั้นฝ่ายกรมหลวงถอยไปตั้งทัพอยู่ที่เมืองน่าน ส่วนทัพของเจ้าพระยามรธาถอยไปตั้งอยู่ที่เมืองตาก</p>	<p>ไม่สำเร็จ เพราะ</p> <p>๑. สภาพภูมิอากาศที่เข้าฤดูฝนทำให้เกิดโรคระบาดทั้งในคนและในสัตว์พาหนะ รวมทั้งการล่าเหยียดเสบียงที่ติดขัดล่าช้า</p> <p>๒. การเกณฑ์คนและเสบียงเข้ากองทัพได้ไม่ครบตามความต้องการ</p> <p>๓. การขาดความพร้อมเพรียงและการประสานกันในการรบระหว่างแม่ทัพจากกรุงเทพฯ กับเจ้านายเมืองเชียงใหม่</p>	<p>กองทัพพ่ายแพ้สามารถยึดเมืองเชียงใหม่และเมืองใกล้เคียงในรัฐฉานได้ และตรึงกำลังประชิดตามแนวชายแดนพม่าและจีนโดยเข้าไปจัดการปกครองเมืองเชียงใหม่ตามรูปแบบลักษณะการปกครองยามสงครามและถือเป็นเขตปกครองพิเศษชั่วคราว</p>

หัวข้อ	สงครามเชียงตุง ครั้งที่ ๑ (พ.ศ. ๒๓๙๒/ค.ศ. ๑๘๔๙)	สงครามเชียงตุง ครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๙๕/ค.ศ. ๑๘๕๒)	สงครามเชียงตุง ครั้งที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๙๗/ค.ศ. ๑๘๕๔)	สงครามเชียงตุง ครั้งที่ ๔ (พ.ศ. ๒๔๘๕/ค.ศ. ๑๙๔๒)
			<p>๔. ฝ่ายพม่าส่งทหาร ๙,๐๐๐ คน มาเป็นกำลังเสริมรักษาเชียงตุง และเมืองตามรายทาง ทำให้เชียงตุงสามารถต้านทานฝ่ายไทยได้นานยิ่งขึ้น</p> <p>๕. ความไม่เต็มใจเข้าร่วมสงครามของเจ้าเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน</p>	

หัวข้อ	สงครามเชียงตุง ครั้งที่ ๑ (พ.ศ. ๒๓๙๒/ค.ศ. ๑๘๔๙)	สงครามเชียงตุง ครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๙๕/ค.ศ. ๑๘๕๒)	สงครามเชียงตุง ครั้งที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๙๗/ค.ศ. ๑๘๕๔)	สงครามเชียงตุง ครั้งที่ ๔ (พ.ศ. ๒๔๘๕/ค.ศ. ๑๙๔๒)
ผลกระทบของ สงคราม	<ul style="list-style-type: none"> - ทางกรุงเทพฯ ไม่สามารถยึดเมืองเชียงตุงได้ แต่ยังสามารถป้องกันอาณาเขตทางตอนเหนือบริเวณล้านนาไว้ได้ - ส่วนทางเชียงตุงนั้นยังรักษาเมืองไว้ได้ แต่ก็เสียไพร่พลและอาวุธส่วนหนึ่งจากการรบกับฝ่ายไทย และยังคงอยู่ในการปกครองของพม่า 	<ul style="list-style-type: none"> - ในครั้งที่ ๒ และ ๓ นี้มีผลกระทบระยะสั้นต่อฝ่ายไทย คือ ไม่สามารถยึดเมืองเชียงตุงได้และต้องสูญเสียกำลังพลเสบียงอาหาร และสัตว์พาหนะจำนวนมากไปในการทำสงคราม ส่วนผลระยะยาวเกิดขึ้นต่อมาในรัชกาลที่ ๕ ที่ฝ่ายไทยสนใจจะขยายอำนาจเข้าไปยังดินแดนรัฐฉาน แต่มีปัญหาเรื่องการปักปันเขตแดนกับอังกฤษที่เข้ามาปกครองพม่าแล้ว ทำให้รัฐฉานต้องอยู่ในพม่าอย่าง 	<ul style="list-style-type: none"> มีลักษณะสืบเนื่องจากสงครามเชียงตุงในครั้งที่ ๒ 	<ul style="list-style-type: none"> - ทางกองทัพพม่าได้รับมอบอำนาจในการปกครองดินแดนที่ยึดได้ในส่วนนี้ซึ่งเรียกว่า “สหรัฐไทยใหญ่” ตั้งแต่วันที่เข้ายึดเมืองได้ในเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๕ จนถึงช่วงที่ฝ่ายญี่ปุ่นยอมจำนนต่อฝ่ายสัมพันธมิตรใน พ.ศ. ๒๔๘๘ (ระหว่างนั้นฝ่ายไทยได้รับมอบดินแดนอย่างเป็นทางการจากฝ่ายญี่ปุ่นเมื่อวันที่ ๒๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๖ ตามข้อสัญญาที่ยืนยันความร่วมมือทาง

หัวข้อ	สงครามเชียงตุง ครั้งที่ ๑ (พ.ศ. ๒๓๙๒/ค.ศ. ๑๘๔๙)	สงครามเชียงตุง ครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๙๕/ค.ศ. ๑๘๕๒)	สงครามเชียงตุง ครั้งที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๙๗/ค.ศ. ๑๘๕๔)	สงครามเชียงตุง ครั้งที่ ๔ (พ.ศ. ๒๔๘๕/ค.ศ. ๑๙๔๒)
		<p>เป็นทางการตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๒๘ เป็นต้นมา</p> <p>- สำหรับเชียงตุง นอกจากการเข้าไปอยู่ในการปกครองของพม่าอย่างชัดเจนแล้ว ยังเป็นการสกัดกั้นอำนาจของเชียงตุงต่อเมืองเล็กที่อยู่โดยรอบในช่วงที่พม่าเกิดภาวะสุญญากาศทางอำนาจด้วย</p>		<p>การทหารและการรับมอบดินแดน และเปลี่ยนชื่อเรียกเป็น “สหรัฐอเมริกาเดิม”)</p> <p>- ส่วนทางเชียงตุงและเมืองอื่นๆ ในรัฐฉาน เมื่ออยู่ในการปกครองของฝ่ายไทยได้รับความช่วยเหลือทั้งในด้านการศึกษา การสาธารณสุข ด้านเศรษฐกิจ การเกษตรและอุตสาหกรรม ส่วนกลุ่มเจ้าฟ้าและขุนนางท้องถิ่นยังมีส่วนร่วมในการบริหารปกครองโดยได้รับแต่งตั้งเป็นที่ปรึกษาของข้าราชการฝ่ายไทยที่</p>

หัวข้อ	สงครามเข็ยตุง ครั้งที่ ๑ (พ.ศ. ๒๓๙๒/ค.ศ. ๑๘๔๙)	สงครามเข็ยตุง ครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๙๕/ค.ศ. ๑๘๕๒)	สงครามเข็ยตุง ครั้งที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๙๗/ค.ศ. ๑๘๕๔)	สงครามเข็ยตุง ครั้งที่ ๔ (พ.ศ. ๒๔๘๕/ค.ศ. ๑๙๔๒)
				ไปประจำอยู่จนเมื่อ สงครามโลกครั้งที่ ๒ สิ้นสุดลง ดินแดนในรัฐ ฉานได้กลับไปอยู่ในการ ปกครองของอังกฤษที่ยัง ยึดครองพม่าอยู่ตามเดิม

ภาคผนวก ก

ระยะทางกรมหลวงวงษาฯ เสด็จยกทัพ

ณวัน ๕ ๗ ๑ ค่ำ (ขึ้น ๗ ค่ำ) ปีชวดจัตวาศกจุลศักราช ๑๒๑๔ พ.ศ. ๒๓๙๕ พระเจ้าน้องยา
เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงพระดำเนินทางชลมารคออกจากกรุงเทพพระมหานคร มา
ประทับคอยรับเสด็จอยู่ ณ วัดเฉลิมพระเกียรติ ครั้นเสด็จพระราชดำเนินกลับแล้ว พระเจ้าน้องยา
เธอฯ จึงยกออกจากวัดเฉลิมพระเกียรติไปประทับที่วัดตำหนักเมืองประทุมธานี แรมคืน ๑

ครั้นณวัน ๖ ๗ ๑ ค่ำ (ขึ้น ๘ ค่ำ) เพลาเช้ายกออกจากวัดตำหนักเมืองประทุมธานี ประทับ
ที่พะเนียดกรุงเก่า แรมอยู่ ๒ คืน

ครั้นณวัน ๑ ๗ ๑ ค่ำ (ขึ้น ๑๐ ค่ำ) เพลาเช้ายกออกจากพะเนียดกรุงเก่ามาทางหน้าวัด
ภูเขาทอง ไปประทับที่พลับพลาเมืองอ่างทอง แรมคืน ๑

ครั้นณวัน ๒ ๗ ๑ ค่ำ (ขึ้น ๑๑ ค่ำ) เพลาเช้ายกออกจากเมืองอ่างทอง ไปประทับที่พลับ
พลาเมืองพรหม แรมคืน ๑

ครั้นณวัน ๓ ๗ ๑ ค่ำ (ขึ้น ๑๒ ค่ำ) เพลาเช้ายกออกจากเมืองพรหม ไปประทับที่วัดดอกไม้
แขวงเมืองอินท์ แรมคืน ๑

ครั้นณวัน ๔ ๗ ๑ ค่ำ (ขึ้น ๑๓ ค่ำ) เพลาเช้ายกออกจากวัดดอกไม้แขวงเมืองอินท์ ไป
ประทับที่วัดเขาพระธรรมามูลแขวงเมืองไชยนาท แรมคืน ๑

ครั้นณวัน ๕ ๗ ๑ ค่ำ (ขึ้น ๑๔ ค่ำ) เพลาเช้ายกออกจากวัดเขาพระธรรมามูล ไปประทับที่
พลับพลาท่าฉนวน แขวงเมืองมโนรมย์ คืน ๑

ครั้นณวัน ๖ ๗ ๑ ค่ำ (ขึ้น ๑๕ ค่ำ) เพลาเช้ายกออกจากท่าฉนวน ไปประทับเมือง
นครสวรรค์ แรมคืน ๑

ครั้นณวัน ๗ ๗ ๑ ค่ำ (แรม ๑ ค่ำ) เพลาเช้ายกออกจากเมืองนครสวรรค์ ไปประทับที่ริม
ศาลเจ้าปากน้ำเกยไชย แรมคืน ๑

ครั้นณวัน ๑ ๗ ๑ ค่ำ (แรม ๒ ค่ำ) เพลาเช้ายกออกจากปากน้ำเกยไชย ไปประทับที่หาด
แดงโมแขวงเมืองภูมิ แรมคืน ๑

ครั้นณวัน ๒ ๗ ๑ ค่ำ (แรม ๓ ค่ำ) เพลาเช้ายกออกจากหาดแดงโมแขวงเมืองภูมิ ไป
ประทับที่พลับพลาท่าพ้อแขวงเมืองพิจิตร แรมคืน ๑

ครั้นณวัน ๓ ๗ ๑ ค่ำ (แรม ๔ ค่ำ) เพลาเช้ายกออกจากท่าพ้อ ไปประทับที่พลับพลาบ้าน
ราษฎร์จอมขวัญ แขวงเมืองพิจิตร แรมคืน ๑

ครั้นณวัน ๔ ฯ ๑ ค่ำ (แรม ๕ ค่ำ) เพลาเช้ายกออกจากบ้านราษฎร์จอมขวัญใต้เมืองพิจิตร ไปประทับพลับพลาเมืองพิศณุโลก แรมอยู่ ๓ คืน

ครั้นณวัน ๗ ฯ ๑ ค่ำ (แรม ๘ ค่ำ) เพลาเช้ายกออกจากเมืองพิศณุโลก ไปประทับที่พลับพลาเมืองศรีภิรมย์พรหมพิราม แรมคืน ๑

ครั้นณวัน ๑ ฯ ๑ ค่ำ (แรม ๙ ค่ำ) เพลาเช้ายกออกจากเมืองศรีภิรมย์พรหมพิราม ไปประทับที่พลับพลาเมืองพิไชย แรมคืน ๑

ครั้นณวัน ๒ ฯ ๑ ค่ำ (แรม ๑๐ ค่ำ) เพลาเช้ายกออกจากเมืองพิไชย ไปประทับค่ายท่าอิฐ แขวงเมืองอุตรดิตถ์ แรมอยู่เดือน ๑

ณวัน ๗ ฯ ๒ ค่ำ (ขึ้น ๑ ค่ำ) เพลาเช้า ๓ โมงกับ ๓ บาท มีสุริยอุปราชา

ณวัน ๑ ฯ ๒ ค่ำ (แรม ๑ ค่ำ) เพลาเช้าค่ำเศษ ๓ บาท มีจันทร์อุปราชา

ครั้นณวัน ๕ ฯ ๒ ค่ำ (แรม ๑๒ ค่ำ) เพลาเช้าเสด็จดำเนินทางสถลมารคออกจากท่าอิฐ ไปประทับห้วยน้ำฤทธิ์แขวงเมืองลับแล แรมอยู่คืน ๑

ครั้นณวัน ๖ ฯ ๒ ค่ำ (แรม ๑๓ ค่ำ) เพลาเช้ายกออกจากปลายห้วยน้ำฤทธิ์ ไปประทับหว่างเขาปางอ้อแขวงเมืองลับแล แรมอยู่คืน ๑

ครั้นณวัน ๗ ฯ ๒ ค่ำ (แรม ๑๔ ค่ำ) เพลาเช้ายกออกจากหว่างเขาปางอ้อข้ามเขาพริ้งกลางเขามีศาลเจ้าแดนเมืองลับแล แดนเมืองแพร่ต่อกัน ลงจากเขาพริ้งไปประทับบ้านด่านเมืองแพร่ แรมคืน ๑

ครั้นณวัน ๑ ฯ ๒ ค่ำ (แรม ๑๕ ค่ำ) เพลาเช้ายกออกจากบ้านด่านเมืองแพร่ ไปประทับที่ค่ายริมแม่น้ำยมเมืองแพร่ แรมอยู่ ๓ วัน

ครั้นณวัน ๖ ฯ ๓ ค่ำ (ขึ้น ๕ ค่ำ) เพลาเช้ายกจากค่ายเมืองแพร่ ไปประทับบ้านอ้อยแขวงเมืองแพร่ แรมคืน ๑

ครั้นณวัน ๗ ฯ ๓ ค่ำ (ขึ้น ๖ ค่ำ) เพลาเช้ายกออกจากบ้านอ้อย ไปประทับห้วยแม่คำมี แขวงเมืองแพร่ แรมคืน ๑

ครั้นณวัน ๑ ฯ ๓ ค่ำ (ขึ้น ๗ ค่ำ) เพลาเช้ายกจากห้วยแม่คำมี ขึ้นเขาลงห้วยเลียบเหว ไปประทับทุ่งยาว แขวงเมืองน่าน แรมคืน ๑

ครั้นณวัน ๒ ฯ ๓ ค่ำ (ขึ้น ๘ ค่ำ) เพลาเช้ายกจากทุ่งยาว ไปประทับร้อนเวียงสาประเดี๋ยวนึ่ง (แล้วยกไปประทับแรมที่วังม่วงคืน ๑)

ครั้นณวัน ๓ ฯ ๓ ค่ำ (ขึ้น ๙ ค่ำ) เพลาเช้ายกออกจากวังม่วงแขวงเมืองน่าน ไปประทับค่ายหน้าเมืองน่าน แรมอยู่ ๑๒ วัน

ครั้นณวัน ๗ ๙ ค่ำ (แรม ๕ ค่ำ) เพลาเข้ายกออกจากค่ายเมืองน่าน ไปประทับบ้านน้ำ
โค้งแขวงเมืองน่าน แรมคืน ๑

ครั้นณวัน ๑ ๙ ค่ำ (แรม ๖ ค่ำ) เพลาเข้ายกออกจากน้ำโค้งข้ามเขาลงห้วยแม่สีพัน ไป
ประทับห้วยลับมีด แขวงเมืองน่าน แรมคืน ๑

ครั้นณวัน ๒ ๙ ค่ำ (แรม ๗ ค่ำ) เพลาเข้ายกจากห้วยลับมีดข้ามเขาลงเดินในธาร มีเขา
๒ ข้าง ไปประทับปางม่วงแขวงเมืองสาด แรมคืน ๑

ครั้นณวัน ๓ ๙ ค่ำ (แรม ๘ ค่ำ) เพลาเข้ายกออกจากปางม่วงเดินตามลำธาร มีเขา ๒
ข้าง ไปประทับบ้านท่าฟ้า แขวงเมืองปง แรมคืน ๑

ครั้นณวัน ๔ ๙ ค่ำ (แรม ๙ ค่ำ) เพลาเข้ายกจากบ้านท่าฟ้าไปประทับเมืองปง แรมคืน ๑

ครั้นณวัน ๕ ๙ ค่ำ (แรม ๑๐ ค่ำ) เพลาเข้ายกออกจากเมืองปง ไปประทับบ้านน้ำโค้ง
แขวงเมืองสะเลา แรมคืน ๑

ครั้นณวัน ๖ ๙ ค่ำ (แรม ๑๑ ค่ำ) เพลาเข้ายกออกจากบ้านน้ำโค้ง ไปประทับที่
พลับพลา เมืองสะเลา แรมคืน ๑

ครั้นณวัน ๗ ๙ ค่ำ (แรม ๑๒ ค่ำ) เพลาเข้ายกออกจากเมืองสะเลา ไปประทับปางค้อริม
แม่น้ำอิง แขวงเมืองเทิง แรมคืน ๑

ครั้นณวัน ๑ ๙ ค่ำ (แรม ๑๓ ค่ำ) เพลาเข้ายกออกจากปางค้อ ไปประทับที่ห้วยแม่กะต่า
แขวงเมืองเชียงของ แรมอยู่คืน ๑

ครั้นณวัน ๒ ๙ ค่ำ (แรม ๑๔ ค่ำ) เพลาเข้ายกออกจากห้วยแม่กะต่า ไปประทับเมือง
เชียงของ แรมอยู่ ๔ วัน

ครั้นณวัน ๗ ๙ ค่ำ (ขึ้น ๕ ค่ำ) เพลาเข้ายกออกจากเมืองเชียงของ ไปประทับบ้านแอบ
แขวงเมืองเชียงของ แรมคืน ๑

ครั้นณวัน ๑ ๙ ค่ำ (ขึ้น ๖ ค่ำ) เพลาเข้ายกออกจากบ้านแอบ ข้ามแม่น้ำกกไปประทับ
บ้านด่านเมืองเชียงแสน แรมคืน ๑

ครั้นณวัน ๒ ๙ ค่ำ (ขึ้น ๗ ค่ำ) เพลาเข้ายกออกจากบ้านด่าน ไปประทับเมืองเชียงแสน

เมืองเชียงแสนเป็นเมืองร้าง ต้องตั้งค่าย ค่ายนั้นยาว ๗ เส้น กว้าง ๕ เส้น ๑๐ วา มีปีกกา
หอรบสนามเพลาะ มีขวากกระจับขวากเขากวางรอบค่ายรอบปีกกา มีเชิงเทินดิน ประทับแรมอยู่
๒๓ วัน คอยทัพเจ้าพระยายมราชมาจากเมืองเชียงใหม่มาทางเมืองเชียงราย มาถึงเมืองเชียงแสน
แต่ ณวัน ๑ ๙ ค่ำ (ขึ้น ๑๐ ค่ำ) เจ้าพระยายมราชจึงเข้าเฝ้าพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหลวงวงษาธิ
ราชสนิท จึงโปรดเกล้าฯ สั่งว่า ให้เจ้าพระยายมราชรีบยกทัพขึ้นไปตีเมืองเชียงตุง

ครั้นณวัน ๕ ๔ ค่ำ (แรม ๒ ค่ำ) เพลาเช้า เจ้าพระยามรราชจึงถวายบังคมลาเรียบยกขึ้นไป ณ เมืองเชียงตุง ครั้น ณ วัน ๕ ๔ ค่ำ (แรม ๔ ค่ำ) ถึงเมืองพยาก เจ้าพระยามรราชตั้งค่ายที่เมือง

พยากไว้รับเสด็จ ครอบครวที่เมืองพยากนั้นก็พากันหนีไปในเขาในป่า หาได้ตัวไม่ได้แต่อ้ายระวะ ผัว อีแปงเมีย ๒ คน บอกส่งลงมายังค่ายหลวงเมืองเชียงแสน จึงมีรับสั่งโปรดเกล้าฯ ให้พระอนุรักษโยธาเอาอ้ายตัวระวะ ผัว อีแปงเมีย มาใต้ถามข้อราชการเมืองเชียงตุง หาได้ความประการใดไม่

ครั้นณวัน ๕ ๕ ค่ำ (ขึ้น ๑ ค่ำ) ปี่ฉลุเบญจศก เพลาเช้า ทัพหลวงจึงยกออกจากค่ายเมืองเชียงแสนตามขึ้นไปตีเมืองเชียงตุง ไปประทับแรมน้ำสบรวกคืน ๑ ครั้น ณ วัน ๖ ๕ ค่ำ (ขึ้น ๒ ค่ำ) เพลาเช้ายกออกจากน้ำสบรวกข้ามโป่งน้ำร้อนเลยไปประทับแรมปางหัดคืน ๑

ครั้นณวัน ๗ ๕ ค่ำ (ขึ้น ๓ ค่ำ) เพลาเช้ายกออกจากปางหัด ไปประทับแรมห้วยสะเลาคืน ๑

ครั้นณวัน ๑ ๕ ค่ำ (ขึ้น ๔ ค่ำ) เพลาเช้า ยกจากห้วยสะเลาขึ้นเขามาประทับห้วยปางใต้เมืองพยาก แรมคืน ๑

ครั้นณวัน ๒ ๕ ค่ำ (ขึ้น ๕ ค่ำ) เพลาเช้ายกออกจากห้วยปาง ไปประทับแรมที่ค่ายเจ้าพระยามรราชทำไว้รับเสด็จที่เมืองพยากคืน ๑

ครั้นณวัน ๓ ๕ ค่ำ (ขึ้น ๖ ค่ำ) เพลาเช้ายกออกจากค่ายเมืองพยาก ไปประทับบ้านโป่งเชิงเขา แรมคืน ๑

ครั้นณวัน ๔ ๕ ค่ำ (ขึ้น ๗ ค่ำ) เพลาเช้ายกจากบ้านโป่งเชิงเขา ข้ามเขาแต่เช้าจนเย็น ไปประทับห้วยน้ำแรดคืน ๑

ครั้นณวัน ๕ ๕ ค่ำ (ขึ้น ๘ ค่ำ) เพลาเช้ายกจากห้วยน้ำแรดข้ามเขาไอนหินกอง เขาไอนผาช้าง แต่เช้าจนค่ำ ไปประทับบนเขาปางหยวก แรมคืน ๑

ครั้นณวัน ๖ ๕ ค่ำ (ขึ้น ๙ ค่ำ) เพลาเช้ายกออกจากดอยเขาปางหยวก ไปประทับบนเขาบ้านหนองยาง แรมคืน ๑

ครั้นณวัน ๗ ๕ ค่ำ (ขึ้น ๑๐ ค่ำ) เพลาเช้ายกออกจากบ้านหนองยาง เดินบนเขาลงไปประทับเมืองขร แรมอยู่ ๒ คืน

ครั้นณวัน ๓ ฯ ๕ ค่ำ (ขึ้น ๑๓ ค่ำ) เพลาเข้ายกออกจากเมืองขรข้ามเขา ไปประทับค้ำย
เมืองเชียงตุง ด้รับกันอยู่ ๓ วัน ไม่แพ้ ไม่ชนะกัน

ที่มา : **จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง**. พระนคร : โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๕๙. (เนื่องในการ
พระราชทานเพลิงศพ นายพลเรือตรี พระยานาวาพลพยุหรัักษ์ (หม่อมหลวงพิณ
สนิทวงศ์ ณ อยุรยา) ปีมโรงอัฐศก พ.ศ.๒๔๕๙), หน้า ๔๘ – ๕๔.

ภาคผนวก ข

ใบบอกเมืองนครเชียงใหม่ เรื่องยกทัพแลสืบราชการ

วัน ๖ ค่ำ ปีมฤกษมาส พระอินทรเดชเจ้ากรมพระตำรวจบอกส่งต้นหนังสืออักษร
ลาวเมืองเชียงใหม่ ใส่กระดาษฉบับ ๑ พระยาอุปราชมืองลำพูนนำบอกเมืองเชียงใหม่ ๑ จดหมาย
ถึงทำวสิทธิ ๑ สามฉบับส่งมาตามระยะทาง นายอินอำมรมเมืองนนท์ถือมาให้หมื่นนิเศษล่าม
แปลเป็นคำไทยว่า ข้าพเจ้าพระยาวิเชียรปราการพระยาเชียงใหม่ บุตรหลานแสนท้าวพระยาลาว
เองเชียงใหม่ ขอปรนินิบัติมายัง ๗ พล ๗ ลูกขุนศาลาหมาดไทยได้ทราบ

ด้วยข้าพเจ้าทั้งปวงไม่ไว้ใจแก่ราชการ ณวัน ๑๐ ค่ำ ปีชวดจัตวาศก ได้แต่งให้น้อย
กุนณะ น้อยเตชา อ้ายพัน ๓ คน ให้ปลอมลูกค้าเงี้ยว ซึ่งเป็นบ่าววางแดงเข้าไปสืบราชการทาง
เมืองเงี้ยว น้อยกุนณะ น้อยเตชา อ้ายพัน ยังไม่กลับมา

ครั้นณวันเดือน ๒ ขึ้น ๙ ค่ำ เจ้าพระยากรมราชแม่ทัพคุมกองทัพกรุงฯ กองทัพหัวเมือง
ยกขึ้นไปถึงเมืองเชียงใหม่ ขณะนั้นก็เปนนทศกาลราษฎรเกี่ยวเข้า ครั้นจะยกขึ้นไปเร็ว ก็หามีเข้า
เสบียงเลี้ยงกองทัพไม่ ด้วยเข้าเก่าก็หมด เข้าใหม่ก็ยังไม่ได้รับพระราชทาน เปนที่ขัดสน เจ้าพระยา
ยมราชพักอยู่เมืองเชียงใหม่เดือนหนึ่งกับ ๗ วัน ณวัน ๖ ค่ำ พระยาอุปราชมุไพร ๗๓๒ คน
พระยาราชบุตรคุมไพร่ ๕๗๐ คน เข้ากัน ๑๓๐๒ คนยกไป ณวัน ๖ ค่ำ พระยาบุรีรัตนคุมไพร่
๖๓๘ คนยกไป ณวัน ๖ ค่ำ นายหนานสุริยวงษ์คุมไพร่ ๙๒๖ คนยกไป ณวัน ๖ ค่ำ นาย
หนานไชยเทพคุมไพร่ ๗๘๗ คนยกไป ณวัน ๖ ค่ำ นายน้อยมหาพรหมคุมไพร่ ๗๖๙ คน ณวัน
๖ ค่ำ นายอินทนนท์คุมไพร่ ๖๒๐ คนยกไป เจ้าพระยากรมราชก็ยกไป วัน ๖ ค่ำ แลเจ้าพระยา
ยมราชพักอยู่เมืองเชียงใหม่ ๓๗ วัน จำยเข้าสารเลี้ยงกองทัพสิ้นเข้า ๗๖๔๔ ถึง จำยเข้าให้เป็น
เสบียงแต่เมืองเชียงใหม่ถึงเมืองเชียงรายสิ้นเข้า ๒๕๘๒ ถึง ได้บรรทุกช้างโคต่างไปขึ้นฉางเมือง
เชียงรายเข้าสาร ๒๐๐๐ ถึง คิดเข้ากันเป็นเข้าสาร ๑๔๖๔๖ ถึง

ครั้นณวัน ๖ ค่ำ น้อยเตชา อ้ายพัน ซึ่งแต่งให้ไปสืบราชการกลับมาถึงให้การว่า น้อย
กุนณะ น้อยเตชา อ้ายพัน ไปถึงเมืองชะมาตซึ่งเป็นด่านเมืองเชียงใหม่ น้อยกุนณะป่วยไปไม่ได้ แต่
น้อยเตชา อ้ายพัน ปลอมลูกค้าเงี้ยวบ่าววางแดงข้ามแม่น้ำคง (สลวิน) เข้าไปถึงเมืองกันตู่ไปเมือง
หมอกใหม่ไปถึงเมืองนาย ณวัน ๖ ค่ำ เห็นไปพม่าดูแลจัดค่ายเมืองนาย ปาวร้องราษฎรตำ
ดินดำสำหรับไว้คนละซั้ง แลหล่อกระสุนไว้คนละ ๕๐ เหมือนกันทุกเมือง จะยกไปรักษาเมืองเชียง
ตุง น้อยเตชา อ้ายพัน เลยไปถึงเมืองจิก ไปจากเมืองนายทาง ๒ วัน ก็เห็นเงี้ยวเมืองจิกตำดินดำ

หล่อลูกปืนว่าจะยกไปรักษาเมืองเชียงตุง ว่าเหมือนกัน น้อยเตชา อ้ายพันอยู่เมืองจิก ๓ วัน มหาวานานเมืองเชียงตุงมีหนังสือไปถึงโปพม่าเมืองนายว่า ซึ่งจะยกกองทัพไปรักษาเมืองเชียงตุงนั้น ขอให้งดก่อน ชัดด้วยเสบียงอาหารที่จะเลี้ยงกัน ถ้ากองทัพเมืองเชียงใหม่ยกขึ้นมาล้อมเมืองเชียงตุงจริง แต่เดือนหนึ่งจะต้านทานไปก่อน ถ้าหนักแน่นมาประการใดจะมีหนังสือมาขอกองทัพไปช่วยต่อทีหลัง น้อยเตชา อ้ายพัน กลับมาถึงเมืองหมอกใหม่ เมืองกันตู่ ขณะนั้นน้อยกุนณะซึ่งป่วยอยู่ ณ เมืองกันตู่ หายป่วยแล้วก็ตามเข้าไปแคว้นกันกับน้อยเตชา อ้ายพันที่เมืองกันตู่ หาพบกันไม่ ครั้นอยู่มาพระราชกามวง (ผิว) ซึ่งเป็นนายด่านเมืองปายแต่งซารางนุ ม อวนบาน อ้ายเหนไปสืบราชการเมืองนายณวัน ^{๙๒} ๕ ค่ำ ปีชวดจัตวาศก เห็นเจ้าเมืองลายค่าคุมคน ๕๐๐ ตนกยกไป จะไปรักษาเมืองเชียงตุง ไปได้ ๒ คืน โปพม่าเมืองนายใช้คนมาถอนคืนไป ว่ามหานครเมืองเชียงตุงมีหนังสือมาขอให้งดการ ถ้ากองทัพเมืองเชียงใหม่ยกขึ้นมาจริง จะมีหนังสือมาขอกองทัพยกขึ้นมาช่วยต่อทีหลัง ซารางนุ ม อวนบาน อ้ายเหน ถามเงี้ยวด้วยราชการทางเมืองอังวะเป็นอย่างไบบ้าง เงี้ยวบอกว่าอังกฤษตีพม่าขึ้นไปถึงเมืองเป ถ้าอังกฤษยกเกินเมืองเปขึ้นไป พม่าจะรบอังกฤษดอยลงมาเมืองเปดังเก่า แลในเมืองอังวะนั้นต้องทวนจงแมงเจ้าอังวะกับแมงทุง (แมงตุง) ผู้น้อยวิวาทกัน แมงทุงหนีจากเมืองอังวะไปอยู่หัวเขี้ยวทองตุง เกลี่ยกล่อมผู้คนซึ่งอยู่เหนือเมืองอังวะเข้ากับแมงทุงสิ้น แมงทุงใช้คนไปหาเจ้าอังวะขอเอาตัวเสนาบดีทั้ง ๔ นาย เจ้าอังวะก็ไม่ให้ แมงทุงว่าจะรบ เจ้าอังวะว่าแมงทุงจะเอาตัวเสนาบดีทั้ง ๔ ก็มาเอาเถิดไม่ขัด แมงทุงก็ไม่อาจจะเข้าไป เกรงกันอยู่ เจ้าอังวะมีหนังสือขึ้นมาหาตัวเจ้าเมืองเงี้ยวทั้งปวงลงไปเมืองอังวะ เจ้าเมืองเงี้ยวทั้งปวงจะลงไปหาเจ้าอังวะก็กลัวแมงทุง จะลงไปหาแมงทุงก็กลัวเจ้าอังวะ เฉยอยู่ เมืองใคร ๆ ก็ว่าดังนี้

ครั้นณวัน ^{๙๓} ๔ ค่ำ น้อยกุนณะซึ่งไปตามหา น้อยเตชา อ้ายพัน นั้นกลับเข้ามาถึงให้การกับข้าพเจ้าทั้งปวงว่า น้อยกุนณะไปไม่เข้าเมืองนาย ไปฝายตะวันตกเมืองนาย ไปถึงเมืองจิตรณวัน ^{๙๓} ๓ ค่ำ ปีชวดจัตวาศก เงี้ยวบ่าวเจ้าเมืองจิตรชื่ออ้ายปกอบอกน้อยกุนณะว่า แมงทุงมีหนังสือแต่งพม่า ๔ คนเอาด้ายดำผูกคอทุกคน ถือหนังสือขึ้นมาถึงโปพม่าเมืองนายฉบับหนึ่ง ในหนังสือว่าให้เจ้าเมืองนาย เมืองไลยตา เมืองหมอกใหม่ เกณฑ์กองทัพยกไปพักอยู่ที่เชิงเขาณทิศนั้นก่อน เจ้าเมืองนาย เจ้าเมืองไลยตา เจ้าเมืองหมอกใหม่ เกณฑ์กองทัพไว้กับบ้านเมืองहाลงไปไม่ จะลงไปทางไหนก็กลัว น้อยกุนณะถามเงี้ยวว่าเดิมเป็นอย่างไร อ้ายปกอบอกเงี้ยวบอกว่า เดิมดุนกิมางพวาคนหนึ่ง มวงจอกลุนคนหนึ่ง อดวงวูนคนหนึ่งขุนนางฝ่ายนางมะตอภรรยาเจ้าอังวะคนหนึ่ง คบคิดกัน ใช้ไปให้เรียกแมงทุงว่าเจ้าอังวะหาตัวเข้าไปเฝ้า แมงทุงบอกคนใช้ว่า วันนี้ไม่สบาย พรุ่งนี้เข้าจึงจะเข้าไปเฝ้า ครั้นรุ่งขึ้นแมงทุงเข้าไปเฝ้า เจ้าอังวะถามว่ามาธุระอะไร แมงทุงบอกว่า พระองค์ให้หาตัวมาเฝ้า เจ้าอังวะว่าไม่ได้ใช้ใครไปเรียก แมงทุงเห็นปลาตจึงกลับมาบ้าน แล้วปลุกษาน้องคนหนึ่งไม่รู้จักชื่อ พาขึ้นหนีออกจากเมืองอังวะ ไปตั้งค่ายอยู่หัวเขี้ยวทองตุงเหนือ

เมืองอังวะ แล้วเกลี้ยกล่อมผู้คนบ้านเมือง ฝ่ายเหนือ เมืองอังวะ ทั้งปวง ถึงเมืองแสนหิวมาเป็นกำลังยกเข้าล้อมเมืองอังวะ แล้วใช้คนเข้าไปขอเอาตัวเสนาทั้ง ๔ ต่อเจ้าอังวะ ๆ ว่าแมงทุงจะเอาเสนาทั้ง ๔ ก็เข้ามาเอาเถิด เสนาทั้ง ๔ ก็ปิดประตูไว้ แมงทุงก็เข้าไปไม่ได้ ที่หลังจะเป็นประการใดไม่แจ้ง น้อยคุณณะเอาคำเงี้ยวมาให้การแก่ข้าพเจ้าทั้งปวงดังนี้ ข้าพเจ้าทั้งปวงได้มีหนังสือบอกข้อราชการขึ้นไปกราบทูลพระเจ้าน่องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทฉบับหนึ่งแล้ว

ครั้นณวัน ๒^{๑๔} คำ เจ้าพระยายมราชมีหนังสือมาถึงข้าพเจ้าทั้งปวงฉบับหนึ่งว่า พระเจ้าน่องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทเสด็จคุมกองทัพหลวงขึ้นมา กำหนดจะให้ถึงเมืองเชียงแสน จึงมีรับสั่งโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพระพุทธเจ้าจัดแจงเข้าสารไปเพิ่มเติม ขึ้นฉางเมืองเชียงแสนอีกหมื่นถึง เกลือสามสิบถึง ครั้นณวัน ๒^{๑๔} คำ พระยาราชบุตรแต่งให้ขเรกันทาลงมาแต่เมืองเชียงแสน ให้มาเร่งเสบียง ขเรกันทาให้การว่า พระเจ้าน่องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทเสด็จคุมกองทัพหลวงยกขึ้นไปถึงเมืองเชียงแสน ณวัน ๑๐^{๑๔} คำ กองทัพเจ้าพระยายมราช กองทัพเมืองเชียงใหม่ กองทัพเมืองนคร กองทัพเมืองลำพูน ขึ้นไปบรรจบกันที่เมืองเชียงแสนสิ้นแล้ว พระเจ้าน่องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทโปรดเกล้าฯ ให้พระยาบุรีรัตน นายน้อยมหาพรม นายหนานสุริยวงษ์ นายไชยเทพ นายอินทนนท์ เมืองเชียงใหม่ พระยาอุปราชา พระยาราชบุตร เมืองนคร นายดาวเรือง เมืองลำพูน พระยาอุปราชา พระยาราชบุตร เมืองเชียงราย ยกจากเมืองเชียงแสนไปเมืองเชียงตุง ณวัน ๑๕^{๑๔} คำ เจ้าพระยายมราชจะให้ยกณวัน ๓^{๑๔} คำ แต่พระยาอุปราชา พระยาราชบุตร เมืองเชียงใหม่ พระยาลำพูน พระยาไชยสงคราม เมืองนคร ให้พักอยู่ปฤษาราชการที่เมืองเชียงแสนก่อน ภายหลังจะโปรดเกล้าฯ ให้อยู่ให้ไปประการใดก็ยังไม่แจ้ง ขเรกันทาให้การกับข้าพเจ้าทั้งปวงดังนี้

ครั้นณวัน ๑๐^{๑๔} คำ พระอินทรเดชข้าหลวงเชิญท้องตราพระราชสีห์โปรดเกล้าฯ ฉบับ ๑ กับคุมเอาเสื้อเข็มขาบเกล็ดพิมเสนตัว ๑ แพรจันเจาขาวหลา ๑ ผ้าसानกษิมิตผืน ๑ ผ้าปุมผืน ๑ ผลลับแห้งถึง ๑ ผลจอตึง ๑ ใบชา ๒๐ ห่อ ผลลำไย ๒๐ ห่อ พระราชทานขึ้นไปให้ข้าพเจ้าทั้งปวง ๆ พร้อมกันกราบทถวายบังคมลงมาต่อใต้ฝ่าละออง ฯ เชิญเอาท้องตราพระราชสีห์แลสิ่งของพระราชทานไว้แล้ว ได้ทราบเกล้า ฯ กระแสพระราชดำริห์ในท้องตราซึ่งโปรดเกล้าฯ ขึ้นไปทุกประการ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงพร้อมกันกราบทถวายบังคมลงมาต่อใต้ฝ่าละออง ฯ ยินดีด้วยพระเดชพระคุณเป็นที่สุด ข้าพระพุทธเจ้ากับท่านพระอินทรเดชข้าหลวงก็ได้พร้อมกัน แต่งหัวหมื่นพระตำรวจ ข้าหลวงกับท้าวชิตยเมืองเชียงใหม่ นายไพร่ไทยลาว ๑๕ คนขึ้นไปสืบราชการถึงพระเจ้าน่องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ได้ไปจากเมืองเชียงใหม่แต่ณวัน ๑๐^{๑๔} คำแล้ว ฝ่ายทางเมืองเฝ้าคำเล็ม (เมาะลำเลิง) นั้น ก็ได้แต่งท้าวเขื่อนแก้วนายไพร่ ๑๐ คนไปสืบราชการ แต่การยัง

หากกลับมาไม่ ครั้นพระอินทรเดชข้าหลวงขึ้นไปถึงได้พร้อมกัน แต่งให้นายหนานไชยวงษ์นายไพร่ ๑๐ คน ขึ้นไปสืบราชการทางเมืองเม้าดำเล็ม แต่ณวัน ๑๒ ค่ำ อีกพวกหนึ่ง ถ้าทำวเชื่อนแก้ว นายหนานไชยวงษ์ กลับเข้ามาถึงได้รู้ข้อราชการประการใด ข้าพเจ้าทั้งปวงจะบอกปรนิตีมาครั้งหลัง

แลข้อราชการซึ่งสืบได้ทางเมืองเงี้ยวยังไม่ได้บอกลงมาด้วยว่ารอฟังข้อราชการที่ไปสืบทางเมืองเม้าดำเล็มอยู่ ครั้นพระอินทรเดชข้าหลวงขึ้นไปก็ได้พร้อมกัน มีหนังสือบอกข้อราชการซึ่งสืบได้ทั้งนี้ส่งตามระยะทางลงมา ถ้าหนังสือบอกข้าพเจ้าทั้งปวงลงมาถึงลูกขุนณศาลาแล้ว ขอได้นำขึ้นกราบเรียน ฯ พณ ฯ สมุหนายกให้ทราบ ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด ฯ

หนังสือมาณวัน ๑ ๑๒ ค่ำ ปีชวดจัตวาศก มาเดือน ๑ กับ ๒ วัน

ต้นหนังสือพระยาอุปราชเมืองลำพูนกับจดหมายถึงท้าวสิทธิเป็นหนังสือเดินทาง ความต้องกัน พระราชเสนาไม่ให้แปลเข้าจ่ายเป็นเสบียงที่เมืองเชียงใหม่ ๗๑๖๔ เข้าจ่ายเป็นเสบียงเดินทางไปเมืองเชียงราย ๒๕๘๒ บรรทุกโคต่างไปขึ้นฉาง ๔๐๐๐ รวม ๑๔๗๔๖ ถึง

พระยาอุปราชคุมไพร่ ๗๓๒ ยกไปวัน ๖ ๓ ค่ำ ๑๓๐๒

พระยาราชบุตรคุมไพร่ ๕๗๐ ยกไปวัน ๖ ๓ ค่ำ ๑๓๐๒

พระยาบุรีรัตน ยกไปวัน ๖ ๓ ค่ำ ๖๓๘

นายหนานสุริยวงษ์ยกไป ๖ ๓ ค่ำ ๙๒๖

นายหนานไชยเทพยกไป ๖ ๓ ค่ำ ๘๘๗

นายน้อยมหาพรหมยกไป ๖ ๓ ค่ำ ๗๖๙

นายน้อยอินทนนท์ยกไป ๖ ๓ ค่ำ ๖๒๐

รวมทั้งสิ้น ๕๐๔๒

น้อยเตชา อ้ายพัน ไปสืบถึงเมืองจนากด่านเมืองเชียงใหม่ เข้าไปถึงเมืองกันตู่ไปเมืองหมอกใหม่ไปถึงเมืองนายวัน ๖ ๑๒ ค่ำ แล้วเลยไปถึงเมืองจิตรทางเมืองนาย ๒ วัน เห็นเงี้ยวดำดินกลซึ่งหล่อกระสุนกล ๕๐ กระสุน

ที่มา : **จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงใหม่**. พระนคร : โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๕๙. (เนื่องในการพระราชทานเพลิงศพ นายพลเรือตรี พระยานาวาพลพยุหรัักษ์ (หม่อมหลวงพิน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา) ปีมโรงฉัฐศก พ.ศ.๒๔๕๙), หน้า ๕๔ - ๖๒.

ภาคผนวก ค

พระราชหัตถเลขา ถึงกรมหลวงวงษาธิราชสนิท

กรมหลวงวงษาธิราชสนิททจทราบ

ตั้งแต่หลวงจงพยุหถือตรา ว่าด้วยเรื่องบอกเมืองเชียงใหม่ขึ้นมาแล้ว พระศรีสทเทปกลับลงมา เอาหนังสือของเธอกับขวดจีนรูปน้ำเต้ามาให้ได้รับแล้ว

ตั้งแต่แรมเดือนยี่มาจนแรมเดือนสาม ฉันคอยจะฟังข่าวเธอ ตามเขาถึงหนังสือบอกทุกวันก็หาใครได้ข่าวไม่ ยังมีที่หมายว่าจะได้ฟังก็แต่เมื่อหลวงจงพยุหกลับมาเกือบปลายเดือนสี่ ฤาอย่างไรไม่แน ฉันคิดไปถึงกาลครั้งเมื่อฉันบวชอยู่นั้น เมื่อไปเที่ยวไกลๆ ถึงเมืองเหนือฤากลางทเลห่างกรุงหลายวัน จะวิตกถึงสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์เมื่อท่านยังอยู่ ฤาหาบนแลลูกเต้าของตัวฤาศิษยานุศิษย์ที่อยู่ ที่กินของตัวนั้นน้อยดอกไม้ใครมี คิดถึงแต่ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นแลมากกว่าผู้อื่น สิ่งอื่น เปนความสัตย์จริง เพราะท่านเปนหัวใจแผ่นดิน ท่านเปนสุขสบายพระไทยอยู่แล้ว พวกพ้องแลที่อยู่อาไศรยของฉัน ที่อยู่ในแผ่นดินของท่านก็จะเป็นปรกติอยู่หมด อนึ่งอยากจะฟังข่าวราชการแผ่นดินว่าเดี๋ยวนี้ในกรุงฤาในพระราชวังมีเหตุการณ์อะไรบ้าง ท่านทรงโปรดปรานหรือขัดเคืองใครบ้าง เพราะสิ่งไรบ้าง การอะไรก็อยความอะไรเกิดบ้าง อยากทราบนัก คอยไต่ถามเรื่องขึ้นเรือล่องแลนที่จะเชื่อได้ไปจากกรุงไม่ขาด ถ้าได้หนังสือฝากข่าวราชการแต่ใครๆ ไปสักฉบับหนึ่งดีใจยิ่งกว่าได้ของฝากอย่างอื่น ๆ อีก จนครั้งนั้นฉันจะมีที่ไปที่ข้างไหนหลายวันก็สั่งให้คนสามคน คือ พระยาอภัยภทรณฤทธิ ๑ พระนรินทรเสนี ๑ พระอินทรเดช ๑ ผลัดเปลี่ยนกันคอยฟังข่าวราชการส่งหนังสือข่าวไปถึงอยู่เนืองๆ จึงค่อยสบายเที่ยวอยู่นานได้ ถ้าได้ข่าวคราวการเจียบไปหลายวันก็ร้อนใจรำคาญนอนไม่ใคร่หลับ ต้องรีบกลับมาเสียเร็วๆ การที่เป็นแก่ใจฉันเมื่อครั้งนั้นฉันใด ฉันเชื่อเปนหนึ่งแน่ว่าจะเป็นแก่ใจเธอ แลกรมหมื่นภูบดีราชหฤทัยฉันนั้น เธอคงจะคิดถึงตัวฉันมากกว่าคิดถึงครอบครัวบุตรภรรยา จะคอยฟังการข้างกรุงอยู่เปนนิจ ถ้าได้ข่าวคราวห่างวันไปก็จะไม่สบาย ถึงเจ้าพระยาอมราช พระยาสิทธิราชฤทธิไกรแม่ทัพนายกอง บางคนที่มีราชการเปนธุระทำวลจริงๆ ก็คงจะเป็นคล้ายกัน ฉันเห็นว่าต่อเมื่อมีเหตุแล้วจึงจะให้คนถือท้องตราขึ้นไปแจ้งราชการนั้นระยะก็ห่างนัก อนึ่งฉันเองแลคุณพระยาศรีสุริยวงษ์ ก็อยากจะได้ใครฟังข่าวราชการข้างกองทัพว่าอย่างไรบ้างนั้นเปนนิจ ครั้นจะสั่งขึ้นไปว่าให้เธอเขียนไปบอกให้คนถือลงมาแจ้งราชการบ่อยๆ เล่า ก็จะช่วยการคนในกองทัพ เพราะให้มาคราวหนึ่งก็ต้องให้มาหลายคนจึงมาได้ จะคอยรับไปบอกที่ส่งต่อๆ มาตามหัวเมืองรายทางก็ไต่ถามไล่เลียงหนังสือบอกไม่ได้ จึงคิดจัดแจงมหาเด็กบุตรสกุลที่จะมีพาหนะพอไปได้ ๔ คน คือ นายจ่ารง ๑ นายสุจินดา ๑ นายไชยขรรค์ ๑ นายพิจารณ์สรรพกิจ ๑ เพื่อให้ผลัดเปลี่ยนกันขึ้นมาฟังราชการข้างกองทัพแลแจ้งข่าวราชการข้างกรุงแก่เธอ

ทราบเรื่องๆ เธอแลฉันก็จะสบายใจกันทั้งสองข้าง คนหนุ่มๆ ที่ขึ้นมาทีจะได้คุ้นเคยราชการนอกกรุงไว้ ครั้งนี้ฉันให้นายพิจารณ์สรรพกิจขึ้นมาก่อน เพื่อจะได้กลับไปแจ้งราชการลำดับหลวงจงพยุหไม่ห่างนานนัก

บัดนี้ฉันวิตกนักด้วยเรื่องเสบียงอาหาร ด้วยการปีนฟ้าฝนฤดูคกลางสงเกตน้ำท่าผิดเคือง เข้าปลาอาหารมีราคาขึ้นไปทั่วทุกบ้านเมืองในประเทศไทยรู้ที่อยู่ด้วยกัน ฝ่ายเมืองลาวก็เป็นบ้านเมืองอยู่ในลำนน้ำเดียวกัน ถึงเธอบอกว่าที่เมืองแพร่ไม่เปนอะไรนักก็ดี ก็ยังวิตกอยู่ว่าคงจะเป็นฟ้าฝนน้อยผิดปกติทุกปีซึ่งมีมาแต่หลัง วิไลยราชฎรไพรพลเมืองๆ เขาก็ดีเราก็คดี ก็ยอมคอยที่จะหวาดหวั่นพรั่นพรึงด้วยไทย ๓ ประการ คือ การพิศ ๑ การความไข้ ๑ เข้ายากหมากแพง ๑ เมื่อเห็นฝนไม่ตกตามฤดูแต่สักกิ่งเดือน คนที่ไม่มีเข้าถามีอยู่น้อยก็พากันตื่นซื้อเข้าถุกแพงไม่ว่าเพราะกลัวจะอด คนที่เข้ามีมากก็กดราคาหวังเข้าไว้ขายให้แพงด้วยเห็นเปนที่จะได้เงินมาก ผู้ที่ซื้อด้วยกลัวจะอดอยากซื้อบ้าง ถามีอยู่แต่เดิมเล็กน้อยทั้งผู้ที่มีเข้ามาอยากขายแพง ก็หวงแหนหนักหนาในเวลาเช่นนี้ เพราะฉันวิตกว่าเมื่อกองทัพเรายกมาในปีนี้ ที่ฟ้าฝนเปนวิปริตมาก ลาวก็พาโล้ร้องว่าขาดเสบียงอาหาร ถึงเราสืบดูแล้วว่าเข้าเขามีอยู่พอใช้ก็จะแบ่งเอามาเปนเสบียงเลี้ยงกองทัพเราได้ ผู้ที่หวงไม่ยอมให้ด้วยเหตุที่ว่าแล้วนั้น เมื่อเราริตนาทาเน้นเข้าก็จะเห็นเปนอันทำให้ร้อนรนไป จะเปนเหตุให้แตกร้างเสียใจหม่นหมองด้วยเห็นว่าฉันแต่พอได้เปนเจ้าแผ่นดินขึ้นใหม่ๆ ก็คิดโกลาหลจะเอาบ้านเมืองลาวไกลๆ มาเปนเมืองขึ้นให้กองทัพรบยกขนไปในเวลาเข้ายากหมากแพงไม่รู้สุขทุกข์ของราษฎรว่าขาดสน ฝ่ายแม่ทัพที่ขึ้นมาเล่าก็คิดจะเอาแต่บำเหน็จความชอบ แต่เจ้านายของตัว ไม่มีกรุณา จะเอาลาวเปนหนึ่งนำไฟให้ไปตายในการรบแลตายด้วยอดอยากก่อนไทยดังนี้เปนแน่ เหตุการณ์นี้เธอจงดำริห์ดูให้มาก ฉันจะคิดมาให้ก็โกลตา เธอมีปัญญาแลได้ขึ้นมาเห็นลาวเองแล้วจะคิดอย่างไร อย่าให้มันเสียใจแตกร้างนั้นนัก จึ่งจะดี

ที่จริงนั้นการครั้งนี้เปนท่วงทีของคราวที่ฝ่ายเราจะทำกับเมืองเชียงตุงเชียงรุ่ง เพราะมีการรบพุ่งข้างเมืองพม่าแลกระบถจีนเมืองยูนหนันหนองแสแดนฮ่อ แลพวก ๑๒ พันนาก็ยังหุกหยิกกันไม่ตั้งตัวติดในปีนี้ แต่ว่าหูลาวไพรพลเมืองถาแมนถึงลาวผู้ดีที่ไหนมันจะรอบการงานเมืองไกล มันก็จะยังมถือพม่าว่าเปนใหญ่ คงจะได้อังกฤษไปเสียเร็วๆ แล้วมาเป็นที่พึ่งแก่เชียงตุงถากระไรนั้น แลถึงมันจะรู้บ้างก็โดยธรรมดาใจลาวทั้งปวงมันไม่ยอมได้เกียรติยศ จะเผ่าอาณาเขตของเราออกไปเหมือนใจเรา มันจะเอาแต่ความสุข ถึงความสุขที่ไทยได้ให้มันมากกว่าแต่ก่อน ด้วยไม่ได้กะเกณฑ์ค่าราชการถาเก็บส่วยไรไปเหมือนพม่าทำแก่เมืองเชียงตุงนั้น ก็ไม่มีสติปัญญาที่มันจะเทียบเคียงคิดเห็นระกุกบุญคุณของเรา ถึงกลางที่คิดเห็นก็จะเปนการของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไป เพราะฉันพึ่งได้แผ่นดินใหม่ มันยังไม่รู้ใจว่าจะทำอย่างไรแก่มันต่อไปข้างหน้า เธอจงคิดอ่านชี้แจงเสียให้ลาวผู้ดีๆ เขารู้การที่จริงๆ นั้นไว้มากๆ จะได้ช่วยโต้ตอบแก้ไขคำไพร่พรั่นพรึงนินทาบ้างกระมัง

ข้อราชการซึ่งจะพึงสั่งในครั้งนี้ ก็ได้มีท้องตราแลจดหมายของคุณพระศรีสุริยวงษ์

แล้ว ความที่ว่ามาด้วยเรื่องคำอังกฤษลูกค้าเมืองเมาะตำเลิมมีในหนังสือพิมพ์ว่าด้วยการเมือง
 เชียงใหม่นั้น อย่าให้ข้ออื่นไปในกองทัพนักจะเข้าหลาว เธอจงอ่านเองแล้วคิดอ่านตริตรวงแต่กับ
 เจ้าพระยามรธาแลผู้ใด ๆ ที่จะเปนเพื่อนคิดได้ราชการจริง ๆ นั้นเถิด การอังกฤษรบกับพม่า นั้น ถ้าคนที่
 เมืองไกล ๆ ไม่รู้กำลังอังกฤษว่าเจริญขึ้นกว่าแต่ก่อน ไม่รู้กำลังพม่าว่าตั้งแต่เสียเมืองแก่อังกฤษในปี
 ๑๘๔๖ มา นั้นแล้ว จะมีที่ได้ทุนรอนกำลังบ้านเมืองมาแต่ไหนก็หาไม่เลยนั้น ก็จะได้คิดเห็นไป
 บ้างว่าชรอยพม่าเดี๋ยวนี้ จะมีกำลังเจริญขึ้นกว่าครั้งแผ่นดินเจ้าจ๊กโกทำศึกกับอังกฤษครั้งโน้นแล้ว ถึง
 อังกฤษที่ตั้งอยู่ใกล้พม่ารอบด้าน คือ ข้างเมืองเบงคลาเมืองกะแซเมืองอัคสัมด้านเหนือเมืองยะไข่ ด้าน
 ตะวันตกเมืองเมาะตำเลิมเมืองทวายเมืองมฤทเมืองตะนาวข้างตะวันออกเจียงใต้ใกล้เขตแดนทุกทิศก็ดี
 ชรอยพม่าจะรู้เปนแน่ว่าอังกฤษจะมีกำลังถอยน้อยกว่าตัวลง ถึงแม้เป็นเมืองจ้านนมาถึง ๒๙ ปีแล้ว
 ครั้งนี้จึงคิดพร้อมใจกันต่อสู้อังกฤษอีก แลซึ่งใครจะเห็นไปตั้งนี้นั้นนัก เห็นจะมีแต่ความคิดลาวเชียง
 ตุงเชียงรุ่งลาวพวนบ้างกระมัง แต่ที่จริงนั้นการครั้งนี้ก็เกิดเหตุขึ้นเพราะใจอย่างหนึ่ง ชัดสนอย่างหนึ่ง
 ของพม่า เพราะแต่เดิมเจ้าเมืองอย่างกึ่งถือว่าลูกค้าฝรั่งเศษอเมริกันไม่ได้อยู่ใต้วรณของอังกฤษ เปนแต่
 ลูกค้ามาหาๆ เห็นจะมีอำนาจน้อยจึงทำข่มเหงตามอำเภอใจตัว ด้วยเข้าใจว่าอังกฤษจะไม่เอาเป็น
 ธุระพวกเขาแยกเทศลูกค้าที่อยู่ใต้วรณอังกฤษก็สำคัญเสียหมิ่นๆ ว่าแยกดอกมิใช่อังกฤษ จึงข่มเหงเอา
 อาณาประโยชน์ของตัวไม่กลัวจะเกิดความ ครั้นเมื่อเจ้าเมืองฝรั่งเศษไปว่ากับเมืองอังกฤษ ว่าเมืองพม่า
 อังกฤษได้มาทำสัญญาไว้แต่ก่อนให้อังกฤษต่อว่าความลูกค้าฝรั่งเศษได้ ถ้าไม่ต่อว่าฝรั่งเศษจะยกมา
 รบพม่าเอง ฝ่ายอังกฤษกลัวเมืองพม่าจะเป็นของฝรั่งเศษเข้ามาคั่นกับเขตแดนบ้านเมืองทั้งปวงของ
 อังกฤษที่จะได้ตั้งไว้ใกล้เคียงพม่ารอบด้านนั้น จึงรับธุระสั่งให้เจ้าเมืองเบงคลามาต่อว่าเมื่อบังคับเจ้า
 วิชาตลงมาถึงเบงคลาแล้ว ลูกค้าอเมริกัน แลลูกค้าแยกเทศ เป็นอันมากก็มาเข้าฟ้องเข้าอีก เจ้าเมือง
 เบงคลาจึงให้หนังสือมาถึงเจ้าอังวะแลให้กรมมาโดลาบาตมาต่อว่าที่อย่างกึ่งจะให้พม่าใช้เงินให้ลูกค้า
 ตามฟ้องที่ว่าพม่าเก็บบริหาสิ่งของเขา มา ฝ่ายพม่าไม่ยอมเสียเงินคิดแก้ไขด้วยความคิดบ้าง ว่าถอด
 เจ้าเมืองอย่างกึ่งทำโทษให้แล้ว ที่จะชำระเอาเงินทองให้ไม่เป็นธุระเจ้าอังวะๆ ตั้งเจ้าเมืองอย่างกึ่งมาผิดก็
 ได้ถอดทำโทษให้อังกฤษแล้วเปนแล้วกัน ที่เงินทองเกี่ยวข้อนั้น ใครเอามากก็ไปเอากับคนนั้นเถิด ครั้น
 อังกฤษไม่ฟังว่าข่มขู่ต่อว่าไปไม่เลิกแล้วเสีย ก็ไม่ใคร่ออกมาหา พาโลผู้ว่ามาเปนคนเมาสุรา มีหนังสือ
 ไปเบงคลาว่าให้เปลี่ยนคนเจรจาความเมืองมาใหม่ คิดอุบายขวางๆ ไปโดยฤทธิ์โง่งมทั้งนั้น ครั้นเจ้า
 เมืองเบงคลาโกรธแต่งกองทัพมา ครั้นจะยอมก็จะต้องเสียค่าทุนทัพที่ยกมามากมายนักไม่มีเงินจะใช้
 จึงต้องดูเกะกะทำทายเป็น แลต่อสู้ไปตามจน ครั้นภายหลังฟังดูก็เห็นว่า ไพร่พลพม่าแลแม่ทัพนายกอง
 ข้างพม่าทั้งปวงไม่เต็มใจสู้ ชัดเจ้าไม่ได้ก็มา ฝ่ายเจ้าเล่าก็ไม่ได้ยินว่าใช้สติปัญญาปฏิบัติตามเหตุผล
 คิดเอาแต่การดูร้ายจะกดขี่พม่าที่อยู่ในอาณาตนให้มาต่อสู้ด้วยกลัวอาญาอย่างเดียว จนแม่ทัพคนหนึ่ง

ซึ่งเจ้าอั้งวะจะเอาโทษว่าผู้อังกฤษไม่ได้นั้น หนีมาเข้าด้วยอังกฤษเสียกับคนในกองทัพสัก ๑๐๐๐ เศษ แลฟังข่าวดูได้ยินว่า พวกเมืองอั้งวะเมื่อได้ยินว่าในทัพอังกฤษเกิดความไข้มาลงรวมก็ตีใจ ว่า เทวดาช่วยข้างพม่า ฤาเมื่อแอดมิราลของสเตอร์แม่ทัพเรือผู้ใหญ่ในอังกฤษมาป่วยตายลงที่เมืองปรอน เห็นเรืออังกฤษทุกลำชักธงกิ่งเสาเศว้าโคก คำนับกันตามธรรมเนียมเขา ก็ตีใจว่าแม่ทัพอังกฤษตายเสีย แล้ว เห็นจะไม่มีใครบัญชาการ จะกลับเป็นคุณข้างพม่า ฟังดูมีแต่การโง่ๆ บ้าๆ ทั้งนั้น เมื่อรบครั้งก่อน พม่าคอยผู้อังกฤษอยู่ได้แต่คุมเหงหลายวัน ครั้งนี้ไม่ได้ยินสักแห่งหนึ่งว่าพม่าต่อผู้อังกฤษอยู่ได้ซ้ำจน ห้าชั่วโมงเลย ฉันทาคดเนการว่าในเมืองอั้งวะครั้งนี้ ถ้าทัพอังกฤษจวนใกล้เข้าไป ที่จะมีใครมาเกลี้ย ก่อมยินยอมทำสัญญาเหมือนครั้งก่อนเห็นจะไม่มี เจ้าอั้งวะเมื่อเต็มทีเข้าก็เห็นจะเป็นบ้าดูร้ายไม่ได้ เรื่อง จนเขาจับฆ่าเสีย ฤามาส่งให้อังกฤษอย่างเจ้าลังกา ฤาจะลาบวชจะหนีจะฆ่าตัวตายเสีย เมื่อเป็น ดั่งนี้ผู้ที่รับเปนเจ้าแผ่นดินพม่าต่อไปเห็นจะไม่มี เพราะไม่มีกำลังจะต่อสู้กับอังกฤษ แลทหารอนจะ ใกล้เกลี้ยเกลี้ยก่อมให้ความแล้ว ก็คงจะวุ่นกันไม่ช้าวันในปีนี้เป็นแน่ แต่ข้างฝ่ายอังกฤษนั้นเขามาทำ ตึกครั้งนี้ก็ไม่อยากได้เมืองอั้งวะดอก อยากจะเอาชนะเอาเงินใช้ฤาเขตแดนใกล้ทะเลเป็นที่ค้าขาย เท่านั้น เมื่อเมืองพม่าอั้งวะเปดดังว่า เขาจะอย่างไรนั้น ฉันทาคดการไม่ถูกเลย ยังไม่รู้ความคิดเขา

แต่ฝ่ายเราครั้งนี้ เพราะเหตุที่มีศึกพม่ากับอังกฤษดังว่ามานี้ การที่เราประสงค์จะเอาไชยชนะ แก่เมืองเชียงตุงนั้น ก็เปนการเข้าช่องแคบ อยู่ในระหว่างจำมัดเข้าเฉพาะในปีนี้จริง ๆ จะรู้ที่ทำอะไร เพราะว่ามีเมืองเชียงตุง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวท่านได้ให้เมืองเชียงใหม่ไปทำไว้คราวหนึ่ง แล้ว ไม่ช้าพอสิ้นแผ่นดินท่านลงมา เรามาได้แผ่นดิน ถ้าจะนิ่งเสียไม่คิดอ่านต่อไปให้สำเร็จก็จะเสียพระ เกียรติยศ นานาประเทศราชที่ไม่รู้ความแก่ก็จะสำคัญว่า เราขลาดมีอำนาจน้อยกว่าท่าน ไม่ทำการ ทัพศึกสงครามได้ ถ้าพม่าไม่มีความกับอังกฤษ ฤาเปนความก็ว่ากล่าวแล้วกันเสียไม่ร่อยหรือยับเยิน เมื่อไทยมีกับเชียงตุงเขาก็คงให้กองทัพมาช่วย การก็จะมากไปหน่อยหนึ่ง ถึงกระนั้นก็ควรเราจะทำให้ ได้ด้วยมานะรักษาเกียรติยศ แลจะได้ทำขุนนางของเราให้เคยการทัพศึกไว้ไม่ให้สิ้นสูญคนผู้คนเคยการ สงคราม ก็ถ้าพม่าได้ต้องรบกับอังกฤษมาจนวนร่อยหรือเสียรู้พลแลเขตแดนแล้วจึงเสร็จความกัน เมื่อ เปนฉนั้น การก็เปนที่ข้างเรามากขึ้น แต่ถ้าปีนี้ฝ่ายเราไม่สบายฟ้าฝนไม่บริบูรณ์เสบียงอาหารขาดสน เรา จะงดรอรบรวมเสบียงอาหารต่อปีอื่น สบายสะดวกแล้วจึงจะทำได้จะผิดการไปต่อปีอื่นก็ควร แลการ ครั้งนี้ เมืองอั้งวะแลเขตแดนพม่าข้างเหนือก็เป็นไข้หนักงอมแล้ว ที่จะไม่ตลอดไปจนปีหน้า ถ้าเราจะว่า จะทำแก่เมืองเชียงตุงยังไม่ได้ในปีนี้เป็นเพราะขาดสนผิดเคืองเสบียงอาหาร จะผิดการว่าต่อปีหน้า ดังเธอบว่า แก่ฉนั้นครั้งหนึ่ง ที่นั้นนั้นไม่ได้เป็นแน่ เพราะถ้าอังกฤษเขาได้เขตพม่าชิดเชียงตุงเข้ามาทางเหนือแล้ว เรา จะยกไปตีเชียงตุงทีหลัง พวกลาวเชียงตุงก็จะหวังเข้าพึ่งอังกฤษ ฝ่ายอังกฤษก็ไว้ตัวเปนคนดีมีคนใน ประเทศใกล้เคียงเปนที่รัก ทำใจคิดว่าจะไม่ให้คนในประเทศใกล้เคียงเปนชเลยกกัน ถ้ารับธุระเอา เมืองเชียงตุง มีหนังสือเข้ามาต่อว่าไต่ถามแลห้ามปรามฝ่ายเราไม่ให้ทำกับเชียงตุงด้วยสำนวนเช่นว่า

ทامل่วงนำไว้ในหนังสือพิมพ์ กับที่ว่าด้วยเชียงใหม่ที่ส่งขึ้นไปแล้วนั้น การของเราก็จะขัดข้องเสียแลเมื่อเป็นไปได้ดังนี้หัวเมืองลาวประเทศราชของเราทั้งปวงก็จะหมิ่นประมาทเราได้ ก็จะเกิดความร่อยหรอไปเร็วทีเดียวยากนักหนา ในคำที่มีในท้องตราที่ให้พระศรีสทเทพถือขึ้นมา ได้สั่งขึ้นมาว่าถ้าพวกฮ่อมาว่ากล่าวห้ามกองทัพเราไม่ให้ทำแกเมืองเชียงตุง เพราะว่าเคยค้าขายกับฮ่อเข้าของเกี่ยวค้ำกันอยู่ จะว่าโยเยให้เสียราชการตามประสงค์เราไป ก็ให้เธอคิดอ่านโต้แย้งอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วรีบเอาราชการตามประสงค์ของเราจงได้นั้น ซึ่งจะสั่งเธอมาตั้งนี้ก็ได้อันเมื่อจีนฮ่อมาว่าขัด ถ้าหากว่าอังกฤษมาขัดแล้ว ก็ยากทีเดียวจะบังคับเธออย่างก่อนไม่ได้ เพราะฉนี้คิดดูให้ดี อย่าเป็นคนใจเสาะเพราะเสียบียงอาหาร ตรีตรองการให้รอบคอบเบื้องหน้าเบื้องหลังนั้นเถิด เธอจะว่าพูดมายืดยาวเป็นหนักหนา ไม่บังคับบัญชาชี้ขาดอะไรไปสักคำเป็นน้ำท่วมทุ่งไป ก็จะทำให้ชี้ขาดไปอย่างไรได้ ด้วยการไกลตา ได้ฟังข่าวมาก็แต่ว่ายังเดินทัพอยู่ ว่าด้วยเสียบียงอาหารในหัวเมืองลาวเล่า เธอกับเจ้าพระยาอมราชบอบกมาก็ไม่ต้องกัน ช่างเธอว่ามาสองครั้งแล้วว่าไม่เป็นไรพอจะให้ไปกันได้ แต่เจ้าพระยาอมราชไปรับสมอ้างย้ายลาวนครลำปาง ลำพูน เชียงใหม่ ว่าลาวว่าจริง จะให้ฉันทัดสินอย่างไร คิดกันดูให้ดีเถิด ฉันทัวใจแก่เธอมาแล้ว

อนึ่งว่าด้วยเรื่องข้างพวกเชียงรุ่งสิบสองพันนานั้น ฉันทคิดว่าแต่ก่อนเราก็ได้ว่าแก่อุปราชามหาไชยว่า เราไม่โลกอยากได้บ้านเมืองสิบสองพันนา และจะใคร่กักขังครอบครัวของอุปราชาแลมารดาไว้ นั้นก็หาไม่ได้ แต่จะใคร่ได้แต่เกียรติยศ ให้ราชบุตรผู้เป็นเจ้าเมืองเชียงรุ่งมาค้ำบ่อนอ่อนน้อมขอมารดาอุปราชามหาไชยแลครอบครัวไปโดยเคารพแล้ว จะยอมให้ไปจากเมืองหลวงพระบางแลเมืองน่านโดยสะดวก ถึงเมื่อพระยาประวิไชยแลท้าวพระยาฤา ซึ่งนางปิ่นแก้วมารดาอุปราชาใช้ลงมาหาฉันทเมื่อการพระบรมศพนั้น ฉันทก็ได้ว่ากำชับขึ้นไป แต่ว่าให้คิดให้ราชบุตรมาค้ำบ่อนเราเป็นเกียรติยศ อย่าให้อายน้อยหน้าพม่าเท่านั้น คำนี้ก็ไปคำออกจากปากฉันทที่เป็นเจ้าแผ่นดิน แล้วพวกลาวลื้อก็ได้ยินไปแลได้มีในท้องตราไปเมืองน่านเมืองหลวงพระบางกับอุปราชามหาไชยเมื่อเขาแรกขึ้นไปนั้น ความก็อ้ออิ่งไปในพวกครอบครัวลาวลื้อ จนเขาก็ได้มีหนังสือสรรเสริญเราไปถึงพวกเมืองเชียงรุ่งแล้ว แลครั้งนี้ถ้าเธอจะคิดรุดไปเมืองเชียงรุ่งก่อนเชียงตุงเอาเสียบียงอาหารเป็นกำลังตั้งว่าในไบบอกลงมาตามความคิดพระยาน่านว่าเธอเห็นชอบราชการด้วยนั้น ถ้าจะทำแกเมืองเชียงรุ่งด้วยรีบร้อนอุกรุรบกวนไม่มีเหตุที่ควรก็ด่วนทำนั้นแล้ว ฉันทก็อายอดสูแก่พวกลาวลื้อมันจะติเตียนได้ว่า เป็นเจ้าแผ่นดินใหญ่พอลวงมันด้วยการไม่จริงตั้งว่าแกมันแต่ก่อน อนึ่งการที่เราเริ่มจะยกทัพขึ้นไปครั้งนี้ก็มีกิตติศัพท์ว่าจะไปทำแกเมืองเชียงตุงแห่งเดียวดอก เพราะฉนั้นใจฉันทรักแต่การเกลี้ยกล่อมเล้าโลมให้ได้มาโดยนวล ฤาฉันทใจในตัวของราชบุตรเจ้าเมืองเชียงรุ่งผู้เดียว อย่าให้การเบนว่าเราพอลวงอุปราชามหาไชยพิน้องเขาให้ตายใจ แล้วยกไปกตขี่หมเหวเขาจึงจะควร อนึ่งถึงเมืองเชียงตุงก็ดีเมื่อกองทัพเราจะยกไปตีให้ถึงก็ขัดเสียบียงอาหารแล้วหากว่าจะไปตลอดมิได้ ก็ให้คิดมีหนังสือไปเกลี้ยกล่อมมหานานให้เข้าหาเราเสียเป็นเกียรติยศ

ถ้าการอย่างไรในระหว่างนี้พอจะสำเร็จได้ เพราะเขียงตุงเดียนี่จะคิดฟังพม่าก็ไม่ได้ แลกการที่เรา ยกขึ้นไปเปนนทพใหญ่ก็อื้ออึง ถ้าพวกเขียงตุงตื้นๆ หน่อยหนึ่งก็เห็นจะเข้ามาหาเรากระมังฯ

ที่มา : จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๑. (ในงานฉลองครบรอบ ๘๔ ปี มามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ ๑-๕ ตุลาคม ๒๕๒๑), หน้า ๕๑ - ๖๐.

ภาคผนวก ง

ลายพระหัตถ์กรมหลวงวงษา ฯ กราบบังคมทูล

ข้าพระพุทธเจ้าได้ทราบเกล้าทราบกระหม่อม ในพระอักษรที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม พระราชทานให้นายสุจินดาถือหนังสือขึ้นมานั้นสิ้นทุกประการแล้ว พระเดชพระคุณหาที่สุดมิได้

ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมมาว่า ให้มีความอุสาหะอดทนกระทำเอาเมืองเชียงตุงให้จงได้นั้น เป็นความสัตย์ความจริง ถึงจะลำบากยากเข็ญสักเท่าใด ๆ ก็ไม่เอื้อเพื่อแก่กายเสียดายชีวิต คิดแต่จะสนองพระเดชพระคุณให้รุ่งเรืองพระเกียรติยศปรากฏไปทั่วนานาประเทศ อย่าว่าแต่จะต้องอยู่ห้าปีหกปี ถึงสิบปียี่สิบปีก็ไม่มีเกียจคร้านพรั่นพรึงหามิได้ ด้วยทราบแน่อุ่ที่ว่า ข้าพระพุทธเจ้าขึ้นมาทำราชการสนองพระเดชพระคุณนี้ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมปกครองป้องกันครอบครัวมิให้ได้รับความเดือดร้อน มีความเย็นใจเป็นล้นเกล้าล้นกระหม่อม มิได้คิดห่วงน่าห่วงหลัง เป็นแต่ตั้งหน้าสนองพระเดชพระคุณอย่างเดียว แต่การที่จริงนั้น ข้าพระพุทธเจ้าขึ้นมากกระทำกับเมืองเชียงตุงครั้งนี้ ไม่เหมือนกับครั้งเจ้าพระยาบดินทรเดชาไปกระทำกับญวน เมื่อคราวนั้นพวกเขมรได้รับความเดือดร้อนเจ็บแค้นญวนเป็นอันมาก เจ้านายก็มีแต่เป็นผู้หญิง ญวนจะคิดทำลายล้างให้สิ้นสูญสกุลเจ้านายเขมร ญวนจะคิดเอาเมืองเขมรเป็นเมืองญวน เขมรจึงเต็มใจสวามิภักดิ์ต่อกรุงเทพมหานคร มีแต่จะคิดประทุษร้ายต่อญวนอย่างเดียว จึงช่วยเจ้าพระยาบดินทรเดชา รักษาบ้านเมืองไว้ได้แข็งแรง การบ้านเมืองครั้งนั้นติดกันกับลาว พวกลาวเมืองหลวงพระบาง เมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน เมืองน่าน เมืองแพร่เหล่านี้คิดแต่จะทำมาหากินสบายอยู่แล้วก็เป็นสุข ไม่พอใจจะคิดทำศึกสงคราม แม้นได้ครอบครัวเมืองอื่น ๆ มาเป็นทาสเป็นเชลยของเจ้าเมือง ฤๅอุปราช ราชวงศ์เป็นแพนกัน จะมีความดีใจอยู่ ถ้าจะเอาครอบครัวมาใส่บ้านเมืองเป็นส่วนกลางให้รุ่งเรืองนั้น ไม่มีความยินดีหามิได้ เหมือนพวกลื้อที่ตกค้างอยู่เมืองสะเลา เมืองเหงา เมืองหลวงพระบาง ไม่มีผู้ใดสงเคราะห์อุดหนุน ก็ต้องตัดไม้ถางไร่ ทำนารับพระราชทานคนละเล็กคนละน้อยพอเอี้ยวยาไปเท่านั้น ครั้นจะทำมาหากินให้พอประโยชน์ไร่นาที่ใกล้ ๆ ก็มีเจ้าของอยู่สิ้น ครั้นทำออกไปไกลบ้านไกลเมือง เจ้าเมืองก็ไม่ไว้ใจ ให้ไปจับกุมเอาตัวมาคุมไว้กลัวว่าจะหนี ดูลำบากเป็นล้นเกล้าฯ กองทัพขึ้นมาครั้งนี้ครอบครัวลื้อมีความพอใจด้วยได้สงเคราะห์ตามสมควร แต่กองทัพมาพักอยู่เมืองใด พวกลาวเมืองนั้นก็ไม่อยากจะให้อยู่ซ้ำด้วยปลาในลำน้ำแลหนองที่เมืองลาวนั้น พวกลาวหารับพระราชทานวันยังค่ำ คนใดได้ปลา ๙ ปลา ๑๐ ปลา ก็ชื่นชมยินดีกันว่าวันนี้หาปลาได้มาก ได้เอามาซื้อขายแลกกำกับกองทัพ ๆ ลงหาปลารับพระราชทานบ้าง พวกลาวก็หาปลาจับพระราชทานชดสนซ้ำ ถึงผลไม้ในป่าในบ้านที่ใกล้บ้านใกล้

เมือง พวกกองทัพไปเก็บรับพระราชทานเสียบ้างก็เปลืองไป พวกลาวจึงไม่อยากให้กองทัพอยู่ซ้ำ เมื่อข้าพระพุทธเจ้าขึ้นไปเมืองเชียงตุงครั้งนี้ พวกหัวเมืองลาวประเทศราชซึ่งยกส่งขึ้นไปก่อนนั้น เดินทางวันหนึ่งเดินแต่ ๒ ชั่วโมงบ้าง ๓ ชั่วโมงบ้าง ทางไหนทัพใหญ่หนุนขึ้นไปก็ได้เดินเต็มวัน แต่ก่อนนั้นก็ต้องกดขี่เข่นฆ่าว่ากันเต็มที เมื่อถึงเมืองที่รบนั้น จะเอาใครก็ได้ก็แต่คนกรุงค่อยกล่าว ลาวสักหน่อยหนึ่งก็น้อยนัก นายหนึ่งมีไพร่ ๑๐ คนบ้าง ๓๐ คนบ้าง ต้องให้อยู่รักษาข้างบ้าง รักษา เสาข้างบ้าง ออกไปรบกับนายนั้นถือสับทนต์ถือดาบ อยู่รักษานายบ้าง จะมีคนถือปืนเข้ารบ นายหนึ่งสักสี่ห้าคนเท่านั้น พวกลาวนายหนึ่งคุมไพร่ร้อยหนึ่งสองร้อยก็จริง ก็แต่ว่าซี้ซลาดนัก ได้ยินเสียงปืนหนาไม่ได้ หลีกเลียงหลบหลือหนีไป ครั้นพวกไทยหลวมตัวเข้าไป พวกลาวก็ไม่ช่วย ครั้นจะให้พวกไทยกดพวกลาวเข้าไปก็น้อยตัวกลัวลาวเหลือทีจะควบคุมดูแล ข้าพระพุทธเจ้าได้คิด อูบายถ่ายเทหลายอย่างใช้ทั้งร้อนทั้งเย็น พวกลาวกลัวก็กลัว แต่ซี้ซลาดก็ไม่หาย

อนึ่ง ปืนสัสมาธิฐิตทางสั้นกว่าทางปืนอ้ายพวกเมืองเชียงตุง ปืนเมืองเชียงตุงกระสุนเล็ก กว่าปืนสัสมาธิฐิตก็จริงแต่ทางยาว กระสุนตกถึงค่ายข้าพระพุทธเจ้า เมืองเชียงตุงก็อยู่บนเขาสูงกว่า ทัพที่ไทยอยู่ ถึงจะทำป้อมหอรบก็เหลือกำลังที่จะทำให้สูงเสมอเมืองเชียงตุงได้ ปืนใหญ่ฝ่ายเรา ต้องเอาเข้าไปยิงพ้นจากหน้าค่าย ๒๐ เส้นบ้าง ๓๐ เส้นบ้าง แต่กระสุนกระสุนก็ไม่ใคร่จะตกเข้าไป ในเมืองได้ ครั้นใส่ดินให้มากเหลือพิกัด จะให้ซี้ซลาดกระสุนให้แรง ปากกระบอกก็รัวออกไป รางปืน เอาขึ้นบรรทุกข้างไป ซ้างเข่านักเดือยก็หลวม โยกคลอนง่อนแง่นเข้าก็ซ้ารอด ต้องเอาไม้ทาบผูกมัด ไว้ พอใช้ได้คราวหนึ่ง ๆ ไม่แน่นอนหา ยิ่งสัก ๒ นัด ๓ นัด เพลาก็หัก ต้องเปลี่ยนเพลานใหม่ จะเอาเข้าไปยิงให้ใกล้ให้กระสุนปืนตกเข้าไปในเมืองทุกนัด ๆ จะเอาใครยรางลากไปมาให้ว่องไวก็ไม่ได้ ต้อง ถอดออกจากรางให้คนหามไปหามาทุกคราว ๆ ซึ่งขึ้นไปกระทำกับเมืองเชียงตุงครั้งนี้ ก็เป็นโชคไชย ได้ย่ำยี่หัวเมืองขึ้นเมืองเชียงตุงเปนหลายเมือง มิได้แตกแตกยับเยินพ่ายแพ้แก่ข้าศึกสักครั้งเดียว เห็นการว่าจะรบรับซี้ซลาดไปไม่ตลอด ก็ถอยทัพกลับลงมาโดยสะดวก ถ้าจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขึ้นไปกระทำเอาเมืองเชียงตุงให้ได้ในเทศกาลแล้งน้ำ ถ้ากำลังผู้คนแลสตราวุธแต่เท่านี้ ก็เห็นจะไม่ได้เมืองเชียงตุงเป็นแน่ เกลือกกว่าจะเสียที่พ่ายแพ้แตกทัพกลับถอยลงมา ก็จะไม่เสีย พระเกียรติยศ ด้วยอ้ายพวกเมืองเชียงตุงมันก็รู้ว่าผู้คนเบาบาง ได้เห็นฝีมือท้าวท้าวไทยลาว ฝ่ายเราเสียแล้ว มันก็จะสู้รบแข่งแรงขึ้นกว่าครั้งนี้ จะขอรับพระราชทานท่านผู้ใหญ่ที่กล้าไม่พาลาว ซี้ซลาด ให้ดู ๆ สักหน่อย ไม่เห็นแก่เล็กแก่น้อย ไม่หาผลประโยชน์ของตัวก่อนราชการ ให้กดทัพ ขึ้นมาทางเมืองหลวงพระบาง เกณฑ์กองทัพเมืองนครราชสีมา แลหัวเมืองลาวพุงขาว คือ เมืองหนองคาย เมืองหนองหาร เมืองอุบล เมืองสกลนคร เพิ่มเติมมาบรรจบสมทบเข้ากับกองทัพเมืองหลวงพระบาง ดัดขึ้นมาทางเมืองเชียงของให้ถึงเมืองเชียงแสนแต่ไม่ข้างขึ้นเดือน ๓ ปีฉลูเบญจศก อีกทางหนึ่ง ฝ่ายทางเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน เกณฑ์กองทัพขึ้นมาครั้งนี้ก็หาได้

ครบถ้วนตามจำนวนไม่ได้ทราบเกล้าทราบกระหม่อมว่า ถ้าผู้ใดไม่มาก็เสียเงินให้แก่เจ้านาย คน จึงเบาบางไป จะขอรับพระราชทานผู้ใหญ่ที่กล้า ๆ ไม่พาลาวชี้ขาด ให้อุ ๆ สักน้อย ไม่เห็นแก่เล็ก แก่น้อย ไม่หาผลประโยชน์ของตัวก่อนราชการ แขงแรงกว่าเจ้าพระยากรมราช กตทัพบกเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ยกขึ้นมาให้ครบถ้วนตามจำนวนเกณฑ์อย่าให้ขาดได้ กำหนดให้ถึง เมืองเชียงแสนพร้อมทั้งกองทัพเมืองหลวงพระบาง อนึ่งข้าพระพุทธเจ้าก็จะกตทัพบกแพร์แลหัว เมืองขึ้นเมืองน่าน แล้วจะขอรับพระราชทานหัวเมืองฝ่ายไทย ตั้งแต่เมืองอ่างทองขึ้นมาจนกระทั่ง เมืองอุตรดิตถ์ ขอให้เจ้าเมืองคุมทัพขึ้นมาเข้ากองข้าพระพุทธเจ้าสักห้าพันหกพัน แต่พอให้มั่งคั่ง สักน้อยจึงจะค่อยแข็งแรง จะต้องขอรับพระราชทานกตทัพบกเมืองลาวโดยอุกฤษฐ์ หยิบเอาข้อผิดคิด ชำเจ้าเมืองฤๅอุปราชาราชวงศ์เป็นผู้ใหญ่ คิดฆ่าเสียให้ได้สักคนหนึ่งสองคน หัวเมืองลาวเหล่านี้ จึงจะราบคาบ กล้าหาญแข็งแรงเต็มใจทำราชการสนองพระเดชพระคุณ นิไสยลาวมากไปด้วย ความเกียจคร้านโดยธรรมดาประเพณีบ้านเมือง ถึงจะทำไร่นาสังได้ ถ้าแดดร้อนเข้าต้องหยุดก่อน ต่อเย็น ๆ จึงจะทำเดินทางสายสักน้อยหนึ่งก็ต้องหยุด เย็น ๆ จึงจะไป ไม่เคยได้ความลำบากยาก เลย ไม่เคยเสียเข้าเสียของสิ่งไรกับผู้ใด เสียให้ก็แต่หมอนลาวกับใบเมี่ยงบ้างสักเล็กน้อย แต่ครั้ง พระยาราชสุภาวดียังเป็นที่พระยาศรีขึ้นไปอยู่เมืองน่านครั้งก่อน ลาวก็บ่นแทบทุกคน ว่าต้องเสีย เงินเสียทองเบียดเบียนแทบจะหมดบ้านหมดเมือง เมื่อจะกลับลงไปก็ข่มเหงชิงกวาดเอา ครอบครัวเมืองเวียงจันทน์ ที่เมืองน่านได้มาไว้สองร้อยเศษว่าจะเอาลงไปเป็นหลวง พระยาน่าน พระยาหน่อลงไปกรุงเทพมหานคร สืบดูรู้ว่าหาได้ถวายเป็นคนหลวงไม่ เอาไปซ่อนไว้ที่กรุงเก่าเอา เป็นอาญาประโยชน์ พระยาหน่อมาว่ากับข้าพระพุทธเจ้าว่าจะบอกลงไปขอรับพระราชทานคืน เอาขึ้นมาจะผิดชอบประการใด ข้าพระพุทธเจ้าห้ามไว้ว่าอย่าเพ่อวุ่นวาย ข้าพระพุทธเจ้ากลับ ลงไปกรุงเทพมหานครแล้วจะไต่ถามดู ได้ความประการใดแล้วข้าพระพุทธเจ้าจึงจะกราบทูลพระ กรุณาให้โดยสมควร ไม่อยากจะคิดเสียอะไรแก่ใครเลย อยากแต่จะได้อย่างเดียว ข้าพระพุทธเจ้า ขึ้นไปสนองพระเดชพระคุณครั้งนี้ ผู้เอาอกเอาใจให้ปันเข้าของมากก็ดีเนื้อดีใจชื่นชมยินดี ของ ถวายของลาวกล้วยสีห้าหวี พลุสักร้อยใบ ยาสักสิบกลุ่ม หมากเชือกสักมัดหนึ่ง นี่เป็นเจ้านายใหญ่ ทีเดียว ผู้ถอนมาเอาใจไว้ว่าเป็นเมืองประเทศราช ก็ยิ่งกำเริบหนักไป นายทัพนายกองไพร่พลจะไป หาอะไรเป็นหมากพลูเบรี่ยหวานรับพระราชทานบ้างสักเล็กสักน้อย ขยับจะชวนวิวาทมาว่าขาน ต่อว่าต่อกล่าวเอาเป็นมากมายทีเดียว ข้าพระพุทธเจ้าก็สู้อดออมเกลี้ยไถ่เอาเงินใช้ให้เสียบ้าง ก็ สงบไปคราวหนึ่ง ๆ ก็เต็มอกเต็มทนอยู่แล้ว ครั้นจะทำให้เซ็ดหลายบ้าง ก็เกรงว่าท่านผู้ใหญ่ ๆ ใน กรุงเทพมหานครจะติเตียนครหาว่าทำให้หัวเมืองประเทศราชแตกร้างเพราะกองทัพขึ้นมาอย่าหัว เมืองลาวเหล่านี้ถ้าจะเอาไว้เป็นเมืองประเทศราช เอาแต่ไม้ไผ่ของถวายประจำปีบ้างเล็กน้อยเช่น แต่ก่อน ทิ้งไว้อย่างนี้ก็ได้ ถ้าจะเอาไว้ใช้ไพร่พลไปศึกสงคราม ต้องขอรับพระราชทานข้าหลวงที่

แขงแรงเปนผู้ใหญ่ ๆ ขึ้นไปประจำอยู่ให้ทุกเมือง ๆ ซำระบาญชีสังกัดพลให้มั่นคง ภายหลังจะได้
 เรียกเอาส่วยสาอากร เมืองไหนไปทัพเสียเท่าใดจะหักส่วยสาอากรให้ ไหน ๆ ก็ได้เปนไพร่ฟ้าข้า
 แผ่นดินเหมือนกันทั้งพุงชาวพุงดำ ถ้าจะทิ้งไว้อย่างนี้แล้วก็มีแต่จะละเลยเพิกเฉยไปทุกปี เหมือน
 เมื่อครั้งเกณฑ์ไปทัพเวียงจันทน์ ต่อรู้ว่ากองทัพพวกเมืองเวียงจันทน์แตกแล้ว กองทัพพุงดำจึงยกออก
 จากบ้านเมือง ครั้นจะปล่อยให้กองทัพไปตามใจ ไม่มีใครกดขี่ให้แขงแรง เอาโทษฆ่าฟันกันเสียบ้าง
 แล้ว ก็เห็นไม่พรักร่วมกันได้ ก็จะไม่สำเร็จเหมือนครั้งนี้เปนแน่ กองทัพจะเข้าไปประชิดอยู่แต่ทัพ
 หนึ่งสองทัพคอยทำกัน เดือนหนึ่งเดือนครึ่งจึงจะพรักร่วมกัน ไม่พอที่จะแตกเข้าศึกก็แตกมา ถ้าไม่
 แตกมาข้างม้าผู้คนก็จะอดอยาก เพราะกำลังเข้าศึกมากกว่า กองทัพออกหารับพระราชทานไม่ได้
 จำนวนกองทัพซึ่งขอรับพระราชทานเพิ่มเติมขึ้นมาทั้งนี้ ขอพระราชทานให้มีท้องตราพระราชสีห์
 เกณฑ์กองทัพแลเสบียงเสียแต่ในเดือนแปดทุติยาสาธ ให้เขาทราบเกล้าทราบกระหม่อมแต่ต้นปี
 จะได้เตรียมผู้คนข้างม้าเสบียงอาหารไว้ให้พร้อม พอตกลงจะได้ยกขึ้นไปให้ถึงเมืองเชียงแสน
 ตามกำหนด แล้วขอรับพระราชทานจำนวนเกณฑ์ว่า เมื่อนั้นเกณฑ์คนเท่านั้น เกณฑ์เสบียง
 เท่านั้น ขึ้นมาให้ทราบเกล้าทราบกระหม่อมด้วย ขอรับพระราชทานปืนบาหริยมกระสุนสองนิ้ว
 สองนิ้วกึ่งสัก ๒๐ กระบอก กับดินดำสัก ๒๐๐ หาบ กระสุนปืนบาหริยมสำหรับกระบอกสัก
 ๒๐๐๐ กระสุนปืนหลักสัก ๕๐๐๐ กระสุนปืนคาบศิลาสัก ๒๐๐๐๐ ศิลาปากนกสัก ๕๐๐๐ ถ้า
 ผู้คนซึ่งเกณฑ์ขึ้นมาเก่าใหม่พร้อมกันที่เมืองเชียงแสนแล้ว ก็จะมีขบวนขึ้นไปกระทำกับเมืองเชียงตุง
 ทางไหนเปนช่องแคบก็ได้ตั้งค่ายรายทางรักษาช่องแคบไว้ทุกตำบล ให้คนใช้เดินไปมาหากันได้
 จึงจะทำการสะดวก ถ้าจะให้แต่พอขอบใจลาวเมืองประเทศราชแล้วถึงเทศกาลแล้งลงมาเมื่อไร ฝ่าย
 เมืองเชียงตุงก็แต่งให้พวกเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ไปเกลี้ยกล่อมฝ่ายเมือง
 เชียงรุ่งก็แต่งให้พวกเมืองหลวงพระบาง เมืองน่านไปเกลี้ยกล่อม เมืองพม่าก็อุ่นววยอยู่อย่างนี้
 เมืองเชียงรุ่ง เมืองเชียงตุงเราก็ไปย่ำยีไว้ยับเยินอยู่แล้ว ก็คงจะสวามิภักดิ์มาพึ่งพระบรมโพธิ
 สมภารเปนข้าขอบขัณฑสีมากรุงเทพมหานครเปนแน่ ถึงราชบุตรมหานานจะไม่มาเปนเมืองขึ้น
 ครอบครวัก็คงจะมาถึงได้เมืองเชียงรุ่ง เมืองเชียงตุง ก็จะไม่ผลไม่มีประโยชน์คุ้มทุนหาไม่ได้ จะมา
 ก็สักคราวหนึ่งสองคราว ไม่ยึดยาวหาไม่ได้ ด้วยเห็นทางลำบากยากทั้งผู้จะไปจะมา ด้วยนิสย
 สันดานลาวนั้นมืออยู่ ๓ อย่าง เปนแต่อยากได้ของเขา ไม่อยากเสียของให้แก่ใครกับเกียจคร้าน
 เท่านั้น เหมือนกันตั้งแต่เมืองเชียงใหม่ตลอดไปทุกบ้านทุกเมือง ไม่เหมือนชาติภาษาอื่น ๆ ที่จะต่ำ
 ข้าเหมือนภาษาลาวไม่มี ไม่รักชาติรักสกุล ถ้าใครมีเงินสักสองซังสามซังขอบุตรเจ้าเมืองอุปราช
 ราชวงษ์เปนภรรยาก็ได้ ไม่ว่าจะไพร่ว่าผู้ดีไม่ถือว่ามีเงินว่าไทย เอาแต่มีเงิน ถ้าใครได้บุตรเจ้าเปนภรรยา
 แล้วก็ยกย่องคนนั้นขึ้นเปนเจ้าด้วย ลาวไม่มีสติปัญญาตรึกตราระวังหลังหาไม่ได้ ยิ่งโปรดเกล้าโปรด
 กระหม่อมให้มีท้องตราพระราชสีห์ขึ้นมาเอาออกเอาใจอยู่เนื่อง ๆ พวกลาวก็ยิ่งกำเริบหนักไปไม่ใคร่

จะกลัวจะเกรง ถ้าจะดูปลิวไกลเกลี่ยอยู่เช่นนี้ก็ไม่เป็นการเบื่องาน ถ้าจะเอาให้เป็นการทัพการศึกได้ จะต้องใช้ตำราเจ้าพระยาบดินทรเดชา ต้องรับพระราชทานตัดศีศะท้าวพระยาลาวผู้ใหญ่ ๆ เสียสักสองคนสามคน จึงจะบังคับบัญชาราชการสิทธิขาดสนองพระเดชพระคุณสืบต่อไป แล้วจะได้กลัวเกรงพระเดชพระคุณมากขึ้น การที่จะคิดขบถประทุษร้ายนั้นมันชี้ขาดเป็นจะตาย ไม่เป็นไรหามิได้

กับได้รับพระราชทานถาปนายนามมหาพรหม บิดานายเทพวงษ์คือ ถึงเรื่องราวเมืองเชียงรุ่งแต่ก่อน นายมหาพรหมเล่าว่าเดิมพม่าตั้งเจ้าจันท์ บุตรเจ้าน้ำผึ้งเป็นเจ้าเมืองเชียงรุ่ง ฮ่อตั้งเจ้าพรหมบุตรเจ้าเทนเป็นเจ้าเมืองเชียงรุ่ง เจ้าเทนบิดาเจ้าพรหมนั้นเป็นน้อง บิดาเดียวกันกับเจ้าน้ำผึ้ง บิดาเจ้าจันท์ ๆ กับเจ้าพรหมวิวาทแย่งชิงกันเป็นเจ้าเมืองเชียงรุ่ง เจ้าจันท์ฆ่าเจ้าพรหมตายแล้ว เจ้าจันท์รู้ว่าฮ่อรู้ความเข้า จะลงมาจับเจ้าจันท์ ๆ ทั้งเมืองเสียหนีไปอยู่เมืองอังวะ

ในจุลศักราช ๑๑๖๖ ปีชวดฉศก พม่าเกณฑ์กองทัพหมื่นคนพาเจ้าจันท์ขึ้นมาเมืองเชียงรุ่ง มาพักอยู่ที่เมืองเชียงตุง ยังหาถึงเมืองเชียงรุ่งไม่ พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว (ในรัชกาลที่ ๑) กรุงเทวมหานครทรงทราบ ว่า เมืองสิบสองพันนาว่านวายไม่ปรกติ จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เจ้าอินทราชาเมืองเชียงใหม่เป็นแม่ทัพคุมกองทัพเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ยกขึ้นไปทางเมืองเชียงตุง จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เจ้าฟ้าอัตถเมืองน่านเป็นแม่ทัพ คุมกองทัพเมืองแพร่เมืองน่านยกขึ้นไปทางเมืองเชียงรุ่ง แล้วโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เมืองหลวงพระบางยกขึ้นไปทางเมืองเชียงรุ่งอีกทัพหนึ่ง พม่าจึงแบ่งกองทัพออก ๕๐๐๐ คน ให้ขึ้นไปส่งเจ้าจันท์ที่เมืองเชียงรุ่ง พอมาถึงเมืองรายแขวงเมืองเชียงรุ่ง เจ้าฟ้าเมืองน่านก็ยกกองทัพขึ้นไปถึงเมืองราย พม่า ๕๐๐๐ คนที่พาเจ้าจันท์มานั้นตกใจแตกกระจัดกระจายไป เจ้าจันท์จึงหนีไปอยู่เมืองแซ เจ้าฟ้าเมืองน่านจึงได้เครื่องแต่งตัวเจ้าจันท์ อันเป็นเครื่องสำหรับแต่งตัวเจ้าเมืองเชียงรุ่งแต่ก่อน ๆ มา ฝ่ายกองทัพเจ้าอินทราชาเจ้าเมืองเชียงใหม่ยกขึ้นไปตีเมืองเชียงตุง กับหัวเมืองขึ้นเมืองเชียงตุงหลายหัวเมือง จับได้เจ้าเมืองเชียงตุง เจ้าแสนเมือง แลมหาขนาน กับครอบครัวเป็นอันมาก แล้วก็ตีเลยขึ้นไปเมืองแซ เจ้าจันท์ซึ่งหนีไปอยู่เมืองแซนั้น ก็เข้าหากองทัพเมืองเชียงใหม่ ๆ จึงกวาดครอบครัวเมืองเชียงตุงลงมาถึงเมืองเชียงแสน มหาขนานพาครอบครัวหนีกลับขึ้นไปเมืองเชียงตุง ฝ่ายเจ้าฟ้าเมืองน่านจึงแต่งคนให้ไปพูดจากับมหาวังบิดาราชบุตรอุปราชา มหาวังคนนี้ บุตรเจ้าสุวรรณ เป็นน้องบิดาเดียวกับเจ้าน้ำผึ้ง เจ้าเทน คนใช้เจ้าฟ้าเมืองน่านจึงไปพูดจากับมหาวังที่เมืองเชียงรุ่งว่า ให้ครอบครัวสิบสองพันนากลับมาอยู่บ้านอยู่เมืองตามเดิมเถิด กองทัพเจ้าฟ้าเมืองน่านยกขึ้นมาครั้งนี้ไม่มารบกวณพวก ๑๒ พันนา จะรบกับพม่า ๆ ก็แตกหนีไปแล้ว ให้มหาวังลงไปเฝ้าทูลละออง ฯ ณ กรุงเทพ ฯ มหาวังจึงตอบว่ากลัวฮ่อจะไม่ยอมให้ลงไป มหาวังจึงแต่งให้นายมหาพรหม ๆ คนนี้เป็นบุตรเจ้าเมืองพง กับเจ้าศรีเป็นอาร์มมหาวัง นายไพร่ ๔๔ คนคุมเครื่อง

บรรณาการ ม้า ๒ ม้า เครื่องม้าเงิน ๒ สำหรับ เครื่องม้าทอง ๒ สำหรับ หอกเครื่องเงิน ๒๐ เล่ม ดาบ
 เครื่องเงิน ๒๐ เล่ม ผ้าสักกราด ๒๐ ผืน ภูจามรี ๑๐๐ ภู ผ้าสีคราม ๒๐ ม้วน ชมดเชียง ๒ ผัก ลงไป
 ใฝ่าทูลลอบอง ฯ ณกรุงเทพ ฯ กับเจ้าฟ้าเมืองน่าน ฯ เอาเครื่องแต่งตัวเจ้าจันท์ทูลเกล้า ฯ ถวายด้วย
 พวกลือลงไปอยู่ในกรุงเทพ ฯ ครั้งนั้นได้ ๙ เดือน จึงมีพระราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้นาย
 มหาพรหม เจ้าศรีกลับขึ้นมาอยู่บ้านเมืองตามเดิม แล้วมีรับสั่งโปรดเกล้า ฯ ว่า ถ้าพม่าฤๅฮ่อจะมา
 เบียดเบียนช่มเหงก็ให้ยกครอบครัวลงมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารณกรุงเทพ ฯ จะทรงทูลบำรุงให้อยู่
 เย็นเป็นสุขสืบต่อไป จึงพระราชทานเงินให้เจ้าศรี ๒ ชั่ง เสื้ออตัลัดตัวหนึ่ง ผ้าสำหรับ ๑ ผ้าโพกศีรษะ
 ผืน ๑ พระราชทานเงินให้นายมหาพรหมเปนเงิน ๑ ชั่ง ๕ ตำลึง ผ้าสำหรับ ๑ เสื้ออตัลัดตัว ๑ ผ้า
 โพกศีรษะผืน ๑ พระราชทานเงินให้ไพร่ ๔๔ คน ฯ ละ ๖ ตำลึง ผ้าคนละสำหรับแล้วโปรดเกล้า ฯ
 พระราชทานเรื่องสำหรับแต่งตัวเจ้าเมืองเชียงรุ่งให้เจ้าศรีนายมหาพรหมเอากลับคืนขึ้นไปเมือง
 เชียงรุ่ง แล้วมีรับสั่งโปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าฟ้าเมืองน่านเกณฑ์กองทัพ ๔๐๐ คน ขึ้นไปส่งจนถึงเมือง
 พง ครั้นบ้านเมือง ๑๒ พันนาสงบดีแล้ว พม่าจึงตั้งมหาวังเปนเจ้าเมืองเชียงรุ่ง ฮ่อจึงตั้งเจ้าน้อย
 บุตรมหาวังให้เปนเจ้าเมืองเชียงรุ่ง มหาวังคนนี้เป็นพี่บิดาเดียวกับมหาวัง เจ้าน้อยกับมหาวังแย่ง
 ชิงกันเปนเจ้าเมืองเชียงรุ่ง ฮ่อชิวเจนไท จึงมาห้ามเจ้าน้อยหาพึ่งไม่ บ่าวเจ้าน้อยกลัวว่าฮ่อจะจับ
 เจ้าน้อยให้มหาวัง จึงเอาดาบฟันแขนฮ่อเสื้อเอกราะขาดออกไป ฮ่อจึงมีหนังสือขึ้นไปถึงเจ้าเมือง
 หนองแสว่าเจ้าน้อยเปนขบถ เจ้าเมืองหนองแสจึงมีหนังสือมาให้พวกเมือง ๑๒ พันนาจับตัวเจ้า
 น้อยกับครอบครัวส่งขึ้นไปเมืองหนองแส เจ้าน้อยรู้ตัวจึงหนีไปตายอยู่ในป่าแขวงเมืองญวน พวก
 สิบสองพันนาจับได้ แต่บุตรภรรยาเจ้าน้อยส่งขึ้นไปเมืองหนองแส ฯ ส่งไปไว้เมืองเทราทุง

ฝ่ายมหาวังจึงปรึกษาพร้อมกันกับท้าวพระยาสิบสองพันนา มีหนังสือขึ้นไปถึงเจ้าเมือง
 หนองแส ขอดตั้งราชบุตร ฯ คนนี้เป็นบุตรมหาวังเปนเจ้าเมืองเชียงรุ่ง ฮ่อจึงตั้งราชบุตร ฯ มหาวังให้
 เปนเจ้าเมืองเชียงรุ่ง ครั้นมหาวังบิดาราชบุตรตายแล้ว เจ้าหน่อคำบุตรมหานาน ฯ คนนี้เป็นบุตร
 เจ้าเทน จึงคบคิดกันกับเจ้าไชยบุตร เจ้าไชย ฯ ที่เป็นบิดานั้นเป็นน้องบิดาเดียวกับเจ้าเทน กับพระ
 ยาหวงช้าง พระยาชนะภู่ไชย พระยาจุมคำ จะฆ่าราชบุตรเจ้าเมืองเชียงรุ่งเสีย จะยกเจ้าหน่อคำ
 ขึ้นเปนเจ้าเมืองเชียงรุ่ง พระยาแสนหลวงเมืองเชียงลา รู้ความจึงบอกกับมหาไชยเจ้าเมืองพงคนนี้
 มหาไชยจึงพาราชบุตรกับมารดาราชบุตร น้องหญิงราชบุตรสองคน อุปราชาหนีขึ้นไปอยู่เมืองลำ
 ฮ่อเจ้าเมืองลำจึงมีหนังสือมาถึงพระยาแสนหลวงเมืองเชียงลา กับพวกสิบสองพันนา จับมหา
 นาน เจ้าหน่อคำ เจ้าไชย พระยาหลวงช้าง พระยาชนะภู่ไชย พระยาจุมคำฆ่าเสีย พระยาแสน
 หลวงจึงปรึกษาพร้อมกันกับพวกสิบสองพันนาจับมหานานเจ้าไชย พระยาหลวงช้าง พระยาชนะ
 ภู่ไชย พระยาจุมคำฆ่าเสียตามคำฮ่อ แต่เจ้าหน่อคำหนีไปได้ ไปอาศัยอยู่กับช่ากุกที่เขาผาผึ้ง
 พระยาแสนหลวงกับพวกสิบสองพันนาจึงมีหนังสือบอกข้อความขึ้นไปถึงฮ่อเจ้าเมืองลำ ฯ จึงให้

ราชบุตร อุปราชากับครอบครัวกลับลงมาอยู่เมืองเชียงรุ่งตามเดิม ฝ่ายเจ้าหน่อคำที่หนีไปเอาไครย
 ฆ่ากุยอยู่นั้น รวบรวมพวกฆ่าได้เป็นกำลังยกลงมาตีเมืองมาง พระยาแสนหลวงเมืองเชียงล้ำกับท้าว
 พระยาสิบสองพันนาจึงคุมไพร่พลยกไปรบพวกฆ่า ๆ ผู้ไม่ได้ก็แตกกระจัดกระจายไป เจ้าหน่อคำจึง
 หนีไปอยู่กับมหาขนานเจ้าเมืองเชียงรุ่ง เจ้าหน่อคำจึงติดกับมหาขนานคุมกองทัพลาวเงินยกไปตี
 ท่าพ้อเมืองพาน แขวงเมืองเชียงรุ่ง พระยาแสนหลวงเมืองเชียงล้ำคุมไพร่พวกสิบสองพันนาไปรบ
 ลาวเงินที่ท่าพ้อเมืองพาน ฝ่ายพม่ากับฮ่อรู้ความจึงลงมาห้าม พม่าเอาตัวเจ้าหน่อคำไปไว้เมืองอัง
 วะ เจ้าอังวะจึงมีหนังสือให้หาตัวราชบุตรเจ้าเมืองเชียงรุ่งไปที่เมืองอังวะ ราชบุตรกลัวฮ่อจึงหาไป
 เมืองอังวะไม่ เจ้าเมืองอังวะโกรธจึงตั้งเจ้าหน่อคำขึ้นเป็นเจ้าเมืองเชียงรุ่ง ราชบุตรรู้ความปกุษา
 ทำวพระยาสิบสองพันนา ว่าเจ้าอังวะตั้งเจ้าหน่อคำขึ้นเป็นเจ้าเมืองเชียงรุ่งครั้งนี้ ก็เพราะเจ้าอังวะ
 โกรธว่าให้หาตัวราชบุตร ๆ หาไปไม่ ให้อุปราชาไปหาเจ้าอังวะ แล้วเจ้าอังวะคงจะหายโกรธ ราช
 บุตรจึงให้อุปราชาไปเมืองอังวะ อุปราชาไปถึงเมืองอังวะ เจ้าเมืองอังวะสั่งให้เมงก็คุมตัวอุปราชาไว้
 ฝ่ายเจ้าหน่อคำมาถึงเมืองนายจักกายนายทหารพม่าซึ่งมาอยู่รักษาเมืองนายนั้นรู้หนังสือเจ้าอังวะ
 แล้ว จึงเกณฑ์กองทัพสิบเก้าเจ้าฟ้าขึ้นมาส่งเจ้าหน่อคำถึงเมืองเชียงรุ่ง ราชบุตรกลัวพม่าจึงพา
 ครอบครัวหนีข้ามแม่น้ำของไปอยู่เมืองยาง ฝ่ายฮ่อเจ้าเมืองลา รู้ความจึงมีหนังสือไปถึงมหาไชยเจ้า
 เมืองพงให้คุมพวกสิบสองพันนาไปตีพม่าที่เมืองเชียงรุ่ง มหาไชยรู้หนังสือฮ่อแล้ว จึงคุมพวกสิบ
 สองพันนายยกขึ้นไปรบพม่า ๆ ผู้ไม่ได้ก็ถอยทัพกลับมาอยู่เมืองเชียงตุง เจ้าเมืองอังวะรู้ความจึง
 โกรธมหาไชยกับพวกสิบสองพันนา สั่งให้เอาตัวอุปราชาจำตรวนใส่คุกไว้ ฝ่ายพวกสิบสองพันนา
 จึงมีหนังสือขึ้นไปถึงเมืองอังวะ ขออุปราชา แมงชิ แมงชา ขุนนางไปเมืองอังวะจึงคิดเอาเงินสินบน
 กับพวกสิบสองพันนานั้น ๗๕๐ จอย อุปราชากับท้าวพระยาลือปลุกษากันกู้เงินขุนนางพม่าเสียให้
 แมงชิ แมงชา ๗๕๐ จอย เจ้าอังวะจึงตั้งอุปราชาให้เป็นเจ้าเมืองเชียงรุ่ง ให้กลับมาอยู่เมืองเชียงรุ่ง
 ตามเดิม ครั้นอุปราชามาถึงเมืองเชียงรุ่งแล้ว ขุนนางพม่าที่เป็นเจ้านี้ก็ตามมาทวงเงินอุปราชาที่
 เมืองเชียงรุ่ง คิดต้นชนดอกเป็นเงิน ๓๕๐๐ จอย ๆ หนึ่งคิดเป็นเงินตราซึ่งเจ็ดตำลึงก็ ๑๕๐๐ จอย
 คิดเป็นเงินตรา ๒๐๖๐ ซึ่งสิบตำลึง อุปราชาปลุกษากับราชบุตรมหาไชยท้าวพระยาสิบสองพันนา
 พร้อมกัน มหาไชยจึงไปเรียกรายเงินพวกสิบสองพันนาทุกหัวเมือง ได้เงินครบ ๑๕๐๐ จอย มอบให้
 พระยาแสนสุทินขุนนางเมืองเชียงรุ่งเอามาให้ราชบุตร พระยาแสนสุทินยกเงินไว้เสีย ๕๐๐ จอย
 เอามาให้ราชบุตรแค่ ๑๐๐๐ จอย ฝ่ายพม่าก็รบกวนจะเอาเงินอีก ๕๐๐ จอยให้จงได้ ราชบุตรจึงมี
 หนังสือไปถึงมหาไชยให้เรียกรายเงินหัวเมืองสิบสองพันนาส่งขึ้นมาเมืองเชียงรุ่งอีก ๕๐๐ จอย มหา
 ไชยรู้หนังสือจึงโกรธว่าเงินได้ให้ไปครบแล้ว ทำไมจึงมาเกณฑ์เอาอีกเล่า จึงคุมกองทัพสิบสองพัน
 นาขึ้นมาตีเมืองเชียงรุ่ง ราชบุตรสู้พวกสิบสองพันนาไม่ได้ ก็พาครอบครัวหนีไปอยู่เมืองแรม ฝ่าย
 เจ้าอังวะจึงให้หาเจ้าหน่อคำกับพม่าที่มาพักอยู่ที่เมืองเชียงตุงนั้นให้ไปอยู่เมืองอังวะตามเดิม มหา

ไชยได้เมืองเชียงรุ่งแล้ว จึงสืบสวนได้ความว่า พระยาแสนสุทินยกเงินไว้ ๕๐๐ จอย จึงจับพระยาแสนสุทินฆ่าเสีย แต่ให้ทำวพระยาลือไปตามราชบุตรอุปราชากับครอบครัวมาอยู่เมืองเชียงรุ่งตามเดิม เจ้าหน่อคำอยู่ที่เมืองอังวะไม่สบายจึงหนีพม่ามาอยู่กับจำกุก ฝ่ายมหาไชยงาดำบุตรเจ้าน้อยซึ่งเจ้าเมืองหนองแสงส่งไปไว้เมืองเทราทงนั้นหนีฮ่อลงมาอยู่กับจำกุก คิดกันกับเจ้าหน่อคำเกลี้ยกล่อมจำกุกเปนกำลัง จึงไปเกลี้ยกล่อมพวกฮ่อชิววนมายกตีเมืองเชียงเหนือ เชียงใต้ ราชบุตรจึงให้อุปราชากับมหาไชยไปรบฮ่อชิววน ฮ่อชิววนสู้ไม่ได้ก็ล่าถอยไป อุปราชากับมหาไชยจึงพากำลังอยู่ที่เมืองเชียงเหนือ ฝ่ายมหาไชยกับเจ้าหน่อคำแต่งคนลอบเข้าไปจุดไฟเผาบ้านเรือนในเมืองเชียงรุ่ง ราชบุตรจึงพาครอบครัวหนีเข้าพวมหาไชยงาดำ เจ้าหน่อคำ มาอยู่เมืองรำแขวงเมืองเชียงรุ่ง ฝ่ายอุปราชามหาไชยซึ่งไปพักกำลังอยู่ที่เมืองเชียงเหนือ นั้น รู้ความว่ามหาไชยงาดำเจ้าหน่อคำแย่งเอาเมืองเชียงรุ่งได้แล้ว จึงรีบกลับไปมาพบราชบุตรที่เมืองรำ มหาไชยจึงพาครอบครัวอุปราชาไปครอบครัวลงมาไว้ที่เมืองพง มหาไชยงาดำกับเจ้าหน่อคำก็ยกกองทัพตามลงมาตีเมืองพง ฝ่ายกองทัพพระยาน่านก็ยกขึ้นไปถึงเมืองพง ไพร่บ้านพลเมืองรู้ข่าวกองทัพฝ่ายใต้ยกขึ้นมาก็พากันแตกตื่นหนีไป ราชบุตรก็พาครอบครัวหนีขึ้นไปเมืองแมน อุปราชาพาครอบครัวหนีขึ้นไปเมืองแมน อุปราชาพาครอบครัวหนีลงมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่ที่เมืองหลวงพระบาง มหาไชยนายมหาพรหมบิดานายเทพวงษ์ก็พาบุตรภรรยาแลครอบครัวมาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร เข้าหาพระยาน่าน ๆ จึงพามหาไชย นายมหาพรหม นายเทพวงษ์ กับครอบครัวลงมา ณ เมืองน่าน แต่อุปราชา นั้นเห็นเปนสวามิภักดิ์สนองพระเดชพระคุณโดยสุจริต ไม่คิดจะกลับไปอยู่เมืองเชียงรุ่ง มาพูดจาอ่อนหวานกับข้าพระพุทธเจ้าอยู่เนือง ๆ ว่าถ้าจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้กลับขึ้นไปอยู่เมืองเชียงรุ่ง ก็จะขึ้นไปด้วยกตัญญูคิดถึงพระเดชพระคุณเปนล้นเกล้า ฯ ถ้าได้ขึ้นไปถึงเมืองเชียงรุ่งแล้ว จะจัดแจงพวกสิบสองพันนาให้มาเปนข้าขอบขัณฑสีมากรุงเทพ ฯ ให้จงได้ แต่จะสำเร็จไปให้ฤ มิได้นั้นก็สุดแต่แล้วแต่พระบารมี ด้วยธรรมเนียมเมืองเชียงรุ่งนั้นการงานสิทธิขาดอยู่กับทำวพระยาสิบสองพันนา เจ้าเมืองนั้นเปนเทือกแถวเจ้าก็ตั้งขึ้นไว้กระนั้น หาใครจะสิทธิขาดไม่ แต่ที่จริงอยากจะได้ใครเปนข้าทูลลออง ฯ อยู่ที่กรุงเทพ ฯ จะโปรดเกล้า ฯ ให้อยู่ที่ไหนก็จะอยู่ที่นั่น กับครอบครัว ๓๐๐ เศษ ทำมาหารับพระราชทานเลี้ยงชีวิตไปพอได้ความสุขไปชาติหนึ่งเท่านั้นแล้ว พระเดชพระคุณเปนล้นเกล้า ฯ ด้วยได้ไปเที่ยวตามหัวเมืองฝ่ายเหนือจนถึงเมืองพม่าเมืองฮ่อก็ได้เคยไป แต่ไม่สนุกสบายเมืองกรุงเทพ ฯ ๆ นั้นสมบุญด้วยสิ่งของนานาประเทศสารพัดจะมี จะปรารถนาหาสิ่งใดไม่ขัดสนจนสักสิ่งเดียว ในเมืองสิบสองพันนานั้น ตั้งแต่ร้อยปีล่วงไปแล้วไม่มีความสุขเลย เกิดแต่ยุคเข็ญรอบฟุ้งกันไม่ได้ว่างวัน ถึงนายเทพวงษ์ก็เหมือนกัน มาพูดกับข้าพระพุทธเจ้าว่า ถ้าจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้มหาไชยเอาครอบครัวกลับคืนไปเมืองพงแล้ว นายเทพวงษ์ไม่อยากจะกลับไปอยู่เมืองพง สมัคเปนข้าทูลลออง ฯ พึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่

ในแคว้นแคว้นเขตรกรุงเทพ ฯ กับครอบครัวประมาณ ๑๐๐ เศษ จะโปรดเกล้า ฯ ให้อยู่ที่เมืองไหนก็
 จะอยู่ที่เมืองนั้น ฤๅจะโปรดเกล้า ฯ ให้อำมาตย์อยู่ณกรุงเทพ ฯ ก็จะไม่อยู่ แต่พอได้รับพระราชทานที่ไว้
 นาทำมาหากินเลี้ยงบุตรแลภรรยาพอไม่อดอยากแล้ว ก็เป็นพระเดชพระคุณหาที่สุดมิได้ แต่จะใคร่
 ได้อยู่กับอุปราชาที่กรุง ฯ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าอัชฌาไศรยอุปราชา กับนายเทพวงษ์
 สองคนนี้ ไม่เหมือนนกับมหาไชย เป็นแต่ได้ความสุขที่ไหนก็อยากอยู่ที่นั่น มหาไชยนั้นเป็นคนใจ
 กำริบเดิบใหญ่ ไม่มีมือก็กล้าหาญ อยากเป็นเจ้าของบ้านผ่านเมือง ให้ผู้คนเกรงกลัวอยู่ในอำนาจ จะได้
 หาราษฎ์การสมดังประโยชน์ ถ้าอุปราชาไม่ยอมไปอยู่เมืองเชียงรุ่งจะขอพึ่งพระบรมโพธิสมภาร
 อยู่ที่กรุงเทพ ฯ แล้ว เห็นเป็นประโยชน์ยิ่งยาว จะเป็นเชื้อสายให้พวกสิบสองพันนาติดพันไปมาหา
 กัน พวกสิบสองพันนาคงจะแต่งท้าวพระยาไปมาเป็นข้าขอบขัณฑสีมา ด้วยธรรมเนียมลาวลื้อนั้น
 นับถือเคารพยำเกรงเจ้านายที่เป็นเชื้อวงศ์สกุลสูงที่เคยเป็นเจ้านายของตัวมาแต่ชั่วบิดามารดา
 เมื่ออุปราชามากับข้าพระพุทธเจ้าถึงเมืองหงาเมืองสะเลา พวกลาวลื้อที่ตกค้างอยู่เมืองหงาเมือง
 สะเลานั้นพากันชื่นชมยินดีหาดอกไม้ธูปเทียนมาต้อนรับไหว้กราบอุปราชาทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ ดูนับ
 ถือเจ้านายแข็งแรงหนัก ผู้ชายก็มาขบรับ ผู้หญิงก็มาร้องให้รักแทบทุกคน ฯ

ที่ค่ายเมืองน่านทูลเกล้า ฯ ถวายมาณวัน ๑ ๔ ๗ ค่ำ ปีฉลูเบญจศก ธรรมศักราชแล้วแต่
 จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ขอเดชะ ฯ

ที่มา : **จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง**. พระนคร : โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๕๙. (เนื่องในการ
 พระราชทานเพลิงศพ นายพลเรือตรี พระยานาวาพลพยุหรัักษ์ (หม่อมหลวงพิน
 สนิทวงศ์ ณ อยุธยา) ปีมโรงฉัฐศก พ.ศ.๒๔๕๙), หน้า ๑๐๕ - ๑๒๔.

ภาคผนวก จ

สารตรา ทูลกรมหลวงวงษาธิราชสนิท เรื่องราชการทัพ

๐ หนังสือเจ้าพระยาจักรี ฯ มาถึงพระยาสิทธิราชฤทธิไกร อภัยพิริยปราชกรมพาทู เจ้ากรมอาสาใหญ่ซ้าย ได้นำกราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทให้ทราบ ด้วยบอกชื่อราชการทางเมืองเชียงรุ่งฉบับ ๑ เมืองเชียงตุงฉบับ ๑ บอกรับทำวทับพวกเมืองพวนไว้ฉบับ ๑ เข้ากัน ๓ ฉบับ กับจดหมายกราบบังคมทูลพระกรุณาฉบับ ๑ ให้นายสุจินตามหาดเล็กถือลงไป ถึงกรุงเทพฯ ฯ ณวัน ๑๓^๑ ๗^๒ คำ มีความในหนังสือบอกแลจดหมายเปนหลายประการนั้น ได้นำหนังสือบอกขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทรงทราบใต้ฝ่าละออง ฯ แล้ว จึงมีพระบรมราชโองการตรัสเหนือเกล้า ฯ ว่า ทรงทราบความว่าพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทกระทำกับเมือง (ต้นฉบับขาด) อยู่ในท้องตราทั้งสองครั้งแล้ว

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทจัดแจงการที่เมืองเชียงตุง เมืองเชียงรุ่ง อย่างไร จะให้นายทัพนายกองตั้งอยู่เมืองไหนบ้างก็ยังไม่ทราบไม่ แลซึ่งมีหนังสือบอกให้นายสุจินตามหาดเล็กถือลงไปว่า จะขอกองทัพตั้งแต่เมืองอ่างทองตลอดขึ้นไปจนเมืองอุตรดิตถ์ ขอกองทัพเมืองนครราชสีมา ขอลาวพุงขาวเมืองอุบล แลหัวเมืองตามลำน้ำของไปบรรจบกองทัพเมืองหลวงพระบาง ขอให้เกณฑ์ลาวพุงดำ ๕ เมืองให้สิ้นจำนวนคน กับขอปืนใหญ่ กระสุนดินดำ ศิลาปากนกกลงไปนั้น ทรงพระราชดำริเห็นว่า พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทเสด็จคุมทัพยกขึ้นมาครั้งนี้ คนกรุง ฯ คนหัวเมือง ไทย ลาว ก็ถึงหมิ่นเศษ แต่ต้องแยกไปคิดราชการทางเมืองเชียงรุ่งทาง ๑ เมืองเชียงตุงทาง ๑ เมืองยองทาง ๑ สามทาง นายทัพนายกองไพร่พลยกไปทันบ้าง ไม่ทันบ้าง หาพริกพร้อมกันไม่ ด้วยไม่รู้จักหนทางสันตติชัดเจน แลก็จวนเข้าฤดูฝน การจึงไม่สำเร็จ ครั้งนี้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทนายทัพนายกองไพร่พลก็ให้เห็นภูมฐานบ้านเมืองแลหนทาง แลสติปัญญาภิริยาความคิด แลฝีมือกำลังสาตราวุธ พวกเมืองเชียงตุงแจ่มแจ้งอยู่ทุกประการแล้ว ณ กรุงเทพฯ ฯ นั้นก็ได้โปรดเกล้า ฯ ให้จัดแจงเกณฑ์กองทัพตระเตรียมปืนใหญ่กระสุนดินดำ เครื่องสาตราวุธไว้พร้อมสรรพ แลซึ่งบอกขอกองทัพเมืองลาวพุงขาวยกไปคิดราชการทางเมืองเชียงตุงนั้น ระยะเวลาจะไปมาก็ไกลลำบากนัก แลหัวเมืองลาวเหล่านี้เขตแดนก็อยู่ใกล้ชิดติดกับเมืองญวน ต้องแต่งกองข้ามไปลาดตระเวนสืบสวนฟังราชการอยู่ไม่ขาด ถ้ามีราชการทัพศึกมาทางเมืองญวนก็เปนหน้าที่ของพวกลาวพุงขาว จะให้กองทัพลาวพุงขาวไปคิดราชการทางเมืองเชียงตุงนั้นไม่ได้ แลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทเสด็จคุมทัพยกขึ้นมาจากกรุงเทพฯ พระมหาราชครุฑยุดนาคก็ช้านาน ทรงพระราชดำริถึงไม่ขาด ให้เชิญเสด็จกลับไปเฝ้าทูลละออง ฯ แจ้งราชการ ณ กรุงเทพฯ ฯ สักครั้งหนึ่งก่อน

แลเมื่อจะเสด็จกลับลงไปนั้น จะเลิกถอนกองทัพกลับไปทั้งสิ้นก็ยังไม่ควร ราชการที่เมืองเชียงรุ่ง เมืองเชียงตุงก็ยังคงติดพันอยู่ การได้จับเข้าแล้วก็ต้องคิดกระทำเสียให้สำเร็จ เดียวนี้เจ้าพระยายมราชก็ถอยลงมาตั้งอยู่ ณ เมืองตาก ที่เมืองตากราชการสิ่งไรก็ไม่ให้พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท มีหนังสือไปถึงเจ้าพระยายมราชให้พานายทัพนายกองยกมาตั้งอยู่ที่เมืองอุตรดิตถ์ รวบรวมเสบียงอาหารหัวเมืองฝ่ายเหนือ ทั้งจะได้ดูแลรับส่งขุนนางฮ่อ ทำวพระยาลือเมืองเชียงรุ่งแลฟังราชการทางเมืองเชียงตุง รวบรวมเครื่องศาสตราวุธ แลปรนปรี้อช้างม้าด้วย แลที่เมืองน่านนั้น พระยาน่านก็ขึ้นไปคิดราชการทางเมืองเชียงรุ่งยังไม่กลับมา แล้วเมืองน่านเป็นทางร่วม พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงคิดราชการไว้ประการใด พระอนุรักษโยธาเป็นคนใช้ชิดอยู่ในพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ก็คงจะรู้ความอยู่สิ้น ควรที่จะให้พระอนุรักษโยธา กับพระยารามกำแหง พระมหาสงคราม พระยาพิไชยตั้งอยู่ที่เมืองน่าน พระยาน่านพาทำวพระยาลือแลขุนนางฮ่อลงมาได้ประการใด พระยารามกำแหง พระอนุรักษโยธา พระมหาสงคราม กับพระยาพิไชย พระยาน่าน จะได้จัดแจงรับส่งลงไปให้สมควร แล้วจะได้ดูแลตักเตือนว่ากล่าวให้แสนทำวพระยาลือเมืองแพร่เมืองน่านทำนารวบรวมเสบียงอาหารขนผอนขึ้นไปไว้ณเมืองเชียงของ เมื่อเทศกาลฝนเหือดตกลงแล้ว พระยารามกำแหง พระมหาสงคราม จะได้ขึ้นไปคอยรับรวบรวมเสบียงอาหารอยู่ที่เมืองเชียงของ แต่ที่เมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูนนั้น กองทัพเจ้าพระยายมราชก็เลิกถอนมาเสียสิ้นแล้ว เห็นว่าพระยาสีหราชฤทธิไกรเป็นคนเคยทำทัพทำศึกมาแต่ก่อน ทั้งสติปัญญาพอจะรู้เท่าทันลาว เมืองเชียงใหม่ เมืองนคร เมืองลำพูน ให้พระยาสีหราชฤทธิไกรขึ้นไปคิดราชการกับพระยาเชียงใหม่ พระยานคร พระยาลำพูน แต่ผู้คนไปสืบราชการทางเมืองนาย เมืองเชียงตุง ให้ได้ความมาให้แจ่มแจ้ง กับให้ตักเตือนแสนทำวพระยาลือทำนารวบรวมเสบียงอาหารขนผอนขึ้นไปตั้งยั้งฉางสำหรับเลี้ยงกองทัพณเมืองเชียงราย แลทางเมืองหลวงพระบางนั้น เป็นเมืองต่ำลงไป ไม่เป็นทางร่วม พระยาณรงค์วิไชยก็ได้ทำราชการมาด้วยเจ้าพระยาบดินทรเดชา ชั้นเชิงลาวพุงขาวก็เข้าใจอยู่สิ้น ควรจะให้พระยาณรงค์วิไชยไปอยู่ณเมืองหลวงพระบาง ฮ่อทำวพระยาลือจะมาพุดจาด้วยครอบครัวฤๅประการใด พระยาณรงค์วิไชย จะได้ช่วยเจ้าเมืองหลวงพระบางพุดจาได้ตอบกับฮ่อทำวพระยาลือให้ถูกต้องตามการซึ่งกรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงคิดไว้ ทั้งจะได้ตักเตือนแสนทำวพระยาลือทำนารวบรวมเสบียงอาหารขนผอนไปขึ้นฉาง คอยจ่ายให้กองทัพ ณ เมืองเชียงของ เชียงแสน เหมือนอย่างครั้งนี้ แลเมืองลาวประเทศราชซึ่งขึ้นแก่กรุงเทพฯ ฯ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทเสด็จขึ้นมารู้ภูมิลำเนาผู้คนอยู่ทุกบ้านทุกเมือง ควรจะเกณฑ์คนเมืองใดเท่าใด ก็ให้ทรงคิดทำหนังสือไปถึงเจ้าเมืองแสนทำวพระยาลือวจะเกณฑ์เสียให้สำเร็จ แล้วให้มอบหนังสือให้ผู้ซึ่งจะไปกำกับคิดราชการไว้ให้ชัดแจ้ง ฤๅเห็นว่าฝนยังชุกอยู่เดินยาก ไพร่พลจะบอบช้ำไปด้วยใช้เจ็บก็ให้งดรออยู่ก่อน ในเมืองน่านฤๅแห่งใดความไข้เจ็บจะ

เบาบาง เสบียงอาหารพอจะเลี้ยงกันไปได้จนฝนเหือดแล้วจึงให้แยกย้ายกันไป แลทรงพระราชดำริที่ขึ้นมาทั้งนี้ ก็เป็นทางไกลพระเนตรพระกรรณ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทเสด็จขึ้นมาเห็นการโกล้ง จะควรไว้กองทัพที่แห่งใดตำบลใดอีกบ้าง ก็ให้ทรงจัดแจงให้ถูกต้องกับราชการ ถ้าเสด็จมาถึงเมืองอุตรดิตถ์พบกับเจ้าพระยามรธาแล้ว ราชการซึ่งทรงไว้ประการใด ก็ให้ชี้แจงบอกกล่าวเจ้าพระยามรธาไว้ให้ถี่ถ้วน เจ้าพระยามรธาจะได้คิดราชการต่อไป เงินที่เตรียมทัพมา ๕๐ ชั่งแต่ก่อนนั้น ยังเหลืออยู่เท่าใด ควรจะให้กองใดไว้ซื้อเสบียงอาหารเลี้ยงไพร่พลเท่าใด สุดแต่จะทรงจัดแจง แล้วให้กำชับกำชาอย่าให้นายทัพนายกองไพร่พลไปกระทำช่มเหงเบียดเบียนเจ้าเมืองกรมการไพร่บ้านพลเมืองให้ได้ความเดือดร้อนได้เป็นอันตรายทีเดียว แต่นายทัพนายกองไพร่พลกรุงเทพ ฯ แลหัวเมือง กองใดควรจะให้อยู่รั้งรอก็เร่งจัดแจงให้อยู่ กองใดควรจะให้กลับลงไปก็ให้กลับลงไปพร้อมกับพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทไพร่พลในกองทัพจะได้กลับไปทำไร่นาให้ทันเทศกาลฝน

หนังสือมาณวัน ๕ ๙ ๘ ค่ำ จุลศักราช ๑๒๑๕ ปีฉลู เบญจศก ฯ

ร่างตรานี้ พระราชเสนาทำกับเจ้าคุณพระยาศรีสุริยวงษ์ ว่าที่สมุหพระกลาโหม แล้วส่งให้มหาดเล็กทูลเกล้า ฯ ถวาย ณ วัน ๙ ๘ ค่ำ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตกแทรกกลงบ้างวงเสี้ยบ้าง แล้วมีพระบรมราชโองการตรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า ให้มีไปตามร่างนี้เถิด ฯ

วัน ๙ ๘ ค่ำ เพลาเช้า ๔ โมงได้เอาตรานี้กับสำเนาส่งให้นายคลี่มหาดเล็กบุตรพระสงครามภักดี รับที่จวนเจ้าคุณพระยาศรีสุริยวงษ์แล้ว ฯ

ที่มา : **จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง**. พระนคร : โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๕๙. (เนื่องในการพระราชทานเพลิงศพ นายพลเรือตรี พระยานาวาพลพยุหร์ักษ์ (หม่อมหลวงพิน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา) ปีมโรงฉัฐศก พ.ศ.๒๔๕๙), หน้า ๑๒๔ – ๑๓๐.

ภาคผนวก ฉ

สารตราถึงเจ้าพระยายมราช เรื่องราชการทัพ

๑ หนังสือเจ้าพระยาจักรี มาถึงพระยายมราช ด้วยมีพระบรมราชโองการมานพระ บัณฑูรสุรสิงหนาทตรีศเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า โปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าพระยายมราชเป็นกองนำคุมกองทัพ เมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ยกไปตีเมืองเชียงตุง ก็ไม่ไว้สง่าผ่าเผยให้สมเกียรติสม ยศให้ลาวเห็นสติปัญญาแลเห็นเครื่องศาสตราวุธพิเศษกว่าของลาวบ้าง กรมหลวงวงษาราชสนิทกับ เจ้าพระยายมราช เมื่อเข้าไปตั้งค่ายล้อมเมืองเชียงตุง ได้ทอดพระเนตรแผนที่ค่าย ก็ตั้งเป็นหมู ๆ เปนหย่อม ๆ ใครจะตั้งที่ไหนก็ตั้งตามชอบใจ ดูเหมือนไม่ได้บังคับบัญชาจัดแจงการสิ่งใดเลย เปน แต่ยูลาวให้เข้านำ ตามลาวเข้าตามลาวออกอย่างไร้เดียง พระยาพระหลวงนายทัพนายกองซึ่งขึ้นมา ในกองทัพ ก็เคยทำศึกสงครามมีอยู่หลายนาย ก็ไม่จัดแจงให้ออกกำกับทัพแยกย้ายให้ต้องตาม กระบวนศึกสงคราม ยกเข้าไปสู้รบกับพวกเมืองเชียงตุงก็แต่ ๗ วัน พวกกันเลิกทัพกลับมา ทำให้ลาว ประเทศราชฝ่ายเราแลลาวเมืองเชียงตุง ซึ่งเป็นข้าศึกติดฉันทินประมาทได้ ครั้นเลิกกองทัพกลับ มาถึงเมืองเชียงใหม่แล้ว จะปรึกษาหารือกับพระยาเชียงใหม่ แลจัดแจงการสืบสวนประการใดก็หา บอกกกล่าวลงไปไม่ พวกกันลงมาตั้งอยู่ ณ เมืองตาก ที่เมืองตากราชการสิ่งใดที่จะสืบสวนฟังข่าว คราวก็ไม่มี เจ้าพระยายมราชทำดั่งนี้หาสมควรกับที่เปนเสนาบดีผู้ใหญ่ไม่ แลนิไสยการทัพศึกได้ จับทำเข้าแล้ว ก็จะต้องกระทำเสียให้สำเร็จ โปรดเกล้า ฯ ให้มีตราขึ้นไปถึงพระเจ้าน้องยาเธอ กรม หลวงวงษาราชสนิท เชิญเสด็จกลับไปเฝ้าทูลละอองฯ ปรึกษาราชการ ณ กรุงเทพฯ ฯ ให้พระยาสี หราชฤทธิไกรขึ้นไปฟังราชการ ณ เมืองเชียงใหม่ เมืองนคร เมืองลำพูน ให้พระยารามกำแหง พระ อนุรักษโยธา พระมหาสงคราม กำกับอยู่ ณ เมืองน่าน ให้พระยาณรงค์ไชยขึ้นไปฟังราชการอยู่ ณ เมืองหลวงพระบาง ก็ติดศัพท์จะได้เลื่องๆไปถึงเมืองเชียงตุงเมืองเชียงรุ่ง ว่ากองทัพกรุงเทพฯ ฯ ยัง ไม่ได้เลิกถอยลงไป ทั้งจะใช้ช่วยดูแลตักเตือนเจ้าเมืองแสนท้าวพระยาลาวทำนา รวบรวมเสบียง อาหารขนผ่อนไปตวงขึ้นยั้งฉางไว้ณเมืองเชียงของ เมืองเชียงราย เมืองเชียงแสน ความแจ้งอยู่ใน ท้องตราซึ่งโปรดเกล้าฯ ขึ้นไปถึงกรมหลวงวงษาราชสนิทแล้ว

แต่ที่เมืองอุตรดิตถ์เปนทางร่วม ราชการที่เมืองเชียงตุง เมืองเชียงรุ่งก็ติดพันอยู่ ให้ เจ้าพระยายมราชพานายทัพนายกองยกไปตั้งฟังราชการอยู่ณบ้านท่าอิฐแขวงเมืองอุตรดิตถ์ ผู้คนใน กองทัพว่างเปล่าอยู่ก็ให้คิดทำไร่ทำนา กับให้จัดแจงแต่งผู้คนผลัดเปลี่ยนกันขึ้นไปฟังราชการทาง เมืองเชียงใหม่ เมืองหลวงพระบาง เมืองน่าน รับส่งขุนนางฮ่อท้าวพระยาลี้ล่องไปกรุงเทพฯ ฯ แล ชำระเงินค่านา เมืองพิศณุโลก เมืองพิไชย เมืองสวรรคโลก เมืองสุโขทัย เมืองพิฉัตร ๕ เมือง จัดซื้อ

เข้ารวบรวมเข้าตวงขึ้นฉางไว้ให้ได้จงมาก ถึงเดือน ๑๒ ปีฉลุยเบญจศก จะโปรดเกล้าฯ ให้กองทัพ
กรุงเทพฯฯ กองทัพหัวเมือง ยกขึ้นไปกระทำกับเมืองเชียงตุง เมืองเชียงรุ่งอีก แต่กองมอญนายไพร่
๑๑๓ คน ซึ่งเข้ากองมาด้วยเจ้าพระยายมราชนั้น จะให้มาตั้งอยู่ที่ท่าอิฐ นายไพร่ก็จะไปกระทำข่ม
เหงเบียดเบียนไพร่บ้านพลเมืองให้ได้ความเดือดร้อน ให้เจ้าพระยายมราชผ่อนนายไพร่กองมอญ
กลับลงไปรับราชการณกรุงเทพฯฯ เจ้าพระยายมราชจะเอานายไพร่คนใดไว้ให้ตรวจตรากำชับกำชา
ลูกทัพนายกอง อย่าให้ไปเบียดเบียนเจ้าเมืองกรมการ แลกระทำข่มเหงอาณาประชาราษฎร์ให้ได้
ความเดือดร้อนแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นอันขาดทีเดียว

ถ้าพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทเสด็จลงมาพบกับเจ้าพระยายมราช จะ
รับสั่งให้จัดแจงการสิ่งใดซึ่งทรงคิดไว้แลมอบช้างมาโคกระบือเครื่องศาสตราวุธ ก็ให้เจ้าพระยายม
ราชจัดแจงว่ากล่าว ให้เจ้าพนักงานพิทักษ์รักษาเครื่องศาสตราวุธไว้ให้ดี ประนปรือช้างม้าโคกระบือไว้
เป็นหมวดเป็นกอง แลจัดแจงให้ถูกต้องตามการ แลซึ่งจะคิดราชการทางเมืองเชียงตุง เมืองเชียงรุ่ง
นั้น ได้มีตรากระแสพระราชดำริขึ้นมาถึงพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทหลายครั้ง
ข้อความต่าง ๆ กัน เจ้าพระยายมราชจะคิดพูดจาโต้ตอบกับขุนนางฮ่อท้าวพระยา ลื้อ แลคิด
ราชการทางเมืองเชียงตุงประการใด ก็ให้ค้นเอาสำเนาว่ากล่าวให้ถูกต้องตามท้องตราเก่า ท้องตรา
ใหม่นั้นเกิด ได้คัดสำเนาท้องตรามีไปถึงพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท แลท้องตรามี
ไปถึง เมืองเชียงใหม่ เมืองนคร เมืองลำพูน ขึ้นมาให้เจ้าพระยายมราชรู้ความด้วยแล้ว

หนังสือมา ณ วัน ๕ ฯ ๘ ค่ำ ปีฉลุยเบญจศก ฯ

๑๐

ร่างตรานี้ พระราชเสนาทำกับเจ้าคุณพระยาศรีสุริยวงษ์ว่าที่สมุหพระกลาโหม แล้ว
ส่งให้มหาดเล็กทูลเกล้าฯ ถวาย ณ วันแรม ๗ ค่ำ เดือน ๘ เพลาเช้า ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตก
แพรกลงบ้าง วงเสียบ้าง แล้วมีพระบรมราชโองการตรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่าให้มีไปเกิด

วันแรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๘ เพลาเช้า ๔ โมงได้เอาตรานี้กับสำเนาถึงเจ้าพระยายมราช
ให้นายดิศมหาดเล็กบุตรพระสงครามภักดี รับที่จวนเจ้าคุณพระยาศรีสุริยวงษ์แล้ว ต่อหน้าพระราช
เสนาอยู่ด้วย

ที่มา : **จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง.** พระนคร : โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๕๙. (เนื่องในการ
พระราชทานเพลิงศพ นายพลเรือตรี พระยานาวาพลพยุหวิกรณ์ (หม่อมหลวงพิน
สนิทวงศ์ ณ อยุธยา) ปีมโรงอัฐศก พ.ศ.๒๔๕๙), หน้า ๑๓๐ – ๑๓๔.

ภาคผนวก ข

สารตรา ถึงพระยานครลำปาง พระยาลำพูน เรื่องราชการทัพ

๐ หนังสือเจ้าพระยาจักรี ฯ มาถึงพระยานครลำปาง พระยาลำพูน ญาติพี่น้องบุตรหลานแสนท้าว ด้วยพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรยสุรสิงหนาทดำรงสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทบอกลงไปว่าเสด็จคุมกองทัพยกขึ้นไปประชุมทัพอยู่ณเมืองเชียงแสน จัดให้เจ้าพระยายมราช คุมกองทัพกรุงเทพฯ กองทัพเมืองเชียงใหม่ กองทัพเมืองนคร กองทัพเมืองลำพูน ยกเข้าไปตีเมืองเชียงตุง แล้วพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ยกตามเข้าไปถึงเมืองเชียงตุง ณวัน ๗ ๕ คำเสด็จขึ้นบนเขาจอมรี เอากล้องส่องดูภูมิฐานเมืองเชียงตุง เห็นป้อมกำแพงแน่นหนา จะหักหาญเอาโดยกำลังไพร่พลก็จะหนักแรงนัก กองทัพยกขึ้นมามีครั้งก็ต้องแยกไปคิดราชการทางเมืองเชียงรุ่งทาง ๑ เมืองเชียงตุงทาง ๑ เมืองยองทาง ๑ สามทาง ครั้นจะรอกองทัพให้มาถึงพร้อมกัน เทศกาลก็จวนฤดูฝนแล้วหนทางจะไปมาก็ยาก ผู้คนจะบอบช้ำเสีย จึงได้ถอยทัพกลับมาตั้งคิดราชการอยู่ ณ เมืองน่านโปรดเกล้า ฯ ว่านี้ไสยการทัพศึกได้ที่เสียทีที่สุดแต่ปัญญาแม่ทัพนายกอง แต่เห็นอยู่ว่าเมืองเชียงตุงเป็นที่ประชุมทัพของพม่า แล้วเขตแดนก็ติดต่อกับเมืองเชียงใหม่ ฝ่ายเราแยกไปตีเมืองเชียงตุงถึง ๒ ครั้ง การก็ยังหาสำเร็จไม่ พวกเมืองเชียงตุงมีใจเจ็บแค้นอยู่มาก ถ้าไม่คิดเอาเมืองเชียงตุงมาเป็นเมืองขึ้นเมืองประเทศราชฝ่ายเราเสียให้ได้ มหาชนานท้าวพระยา ก็คงจะผูกใจทดแทนไปขอกองทัพพม่ายกมารบกวณเมืองปลายเขตระปลายแดนเมืองเชียงใหม่ เมืองนคร เมืองลำพูน อยู่ไม่รู้แล้ว ไพร่บ้านพลเมือง เมืองเชียงใหม่ เมืองนคร เมืองลำพูน ก็จะทำวาทหวั่นครั้นคร้ามไม่เปนอันทำมาหากินการได้จับเข้าแล้วจะต้องคิดกระทำเสียให้สำเร็จ โปรดเกล้า ฯ ให้เชิญเสด็จกรมหลวงวงษาธิราชสนิทกลับไปเฝ้าทูลละออง ฯ ปฤกษาหารือการที่จะยกไปตีเมืองเชียงตุงต่อไปอีก ให้เจ้าพระยายมราชพานายทัพนายกองมาฟังราชการอยู่ ณ บ้านท่าอิฐแขวงเมืองอุดรดิฐ จึงโปรดเกล้า ฯ ให้พระยาสหราชฤทธิ์ไกรขึ้นมาฟังราชการอยู่ณเมืองเชียงใหม่ เมืองนคร เมืองลำพูน ให้พระยานครลำปาง พระยาลำพูน ญาติพี่น้องบุตรหลานปฤกษาหารือพระยาสหราชฤทธิ์ไกร กับพระเจ้าเชียงใหม่ แลจัดแจงแต่งแสนท้าวพระยาลาวผลัดเปลี่ยนกันออกไปฟังราชการให้ถึงเมืองน่านแลเมืองเชียงตุง เมืองเชียงรุ่ง ให้ได้ความมาให้ชัดจะแจ้งเนื่อง ๆ กับให้เกณฑ์กองทัพแล กระสุนดินดำ ช้างม้าโคต่างไว้กับบ้านกับเมืองให้พร้อม ครัดอ่านหาเข้าปลาอาหารมาตวงขึ้นฉางไว้ให้ได้จมาก ถึงเดือน ๑๒ ปีฉลูเบญจศกจะโปรดเกล้า ฯ ให้กองทัพใหญ่กรุงเทพฯ ยกขึ้นมาตีเมืองเชียงตุง

แลคิดราชการทางเมืองเชียงรุ่งให้สำเร็จจงได้ แลกกองทัพพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราช
 สนิทยกขึ้นมาครั้งนี้ พระยานคร พระยาลำพูนได้จัดบุตรหลานแสนท้าวพระยาลาวคุมไพร่ไป เข้า
 กระบวนทัพสู้รบกับพวกเมืองเชียงตุง แลจัดหาช้างโคต่างบรรทุกเข้าเสียบียงขึ้นไปเลี้ยงกองทัพ
 จัดแจงการงานพร้อมได้ทุกอย่างทุกประการ สมควรกับที่เป็นเจ้าเมืองประเทศราช ชอบด้วย
 ราชการหนักหนาแล้ว ถ้ากองทัพหลวงยกขึ้นมาถึงเมื่อใดก็ให้พระยานคร พระยาลำพูน เร่งจัดบุตร
 หลานรีบไปเข้ากองทัพไปกระทำกับเมืองเชียงตุงให้สำเร็จแต่ในครั้งหนึ่งคราวเดียว ถ้าเลิกทัพ
 กลับมาผู้ใดก็มีความชอบก็จะทรงพระมหากรุณาชุบเลี้ยงตั้งแต่งให้มียศบันดาศักดิ์สืบสกุลวงศ์
 ต่อไป

หนังสือมาณวัน ๕ ๗ ๘ คำ ปีฉลูเบญจศก ๗

๑๐

ร่างตรานี้ พระราชเสนาทำกับเจ้าคุณพระยาศรีสุริยวงษ์ว่าที่สมุหพระกลาโหม แล้วส่ง
 ให้มหาดเล็กนำเข้าทูลเกล้าฯ ถวาย ณ วัน ๘ คำ เพลาค่ำแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตก
 แทรกลงบังวงเสียบ้าง แล้วมีพระบรมราชโองการตรัสเหนือเกล้าฯ ว่าให้มีไปตามร่างนี้เถิด ๗

วัน ๗ ๘ คำ ได้ส่งตรานี้ให้ขุนอภัยพิมลรับไป ๗

ที่มา : **จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง**. พระนคร : โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๕๙. (เนื่องในการ
 พระราชทานเพลิงศพ นายพลเรือตรี พระยานาวาพลพยุหร์ักษ์ (หม่อมหลวงพิน
 สนิทวงศ์ ณ อยุธยา) ปีมโรงฉัฐศก พ.ศ.๒๔๕๙), หน้า ๑๓๔ - ๑๓๗.

ภาคผนวก ข

สารตรา ตั้งพระยาเชียงใหม่ เปนพระเจ้ามโหตรประเทศ ฯ

๐ หนังสือเจ้าพระยาจักรีฯ มาถึงพระยาเชียงใหม่ ญาติพี่น้องบุตรหลานแสนท้าวพระยาลาวเมืองเชียงใหม่ ด้วยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร สฤษดิ์มณฑลพายัพ วังชาติศวรรจักรษัตริย์ วรชัตติยราชินิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ บรมธรรมิกมหาราชาธิราชบรมนารถพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งให้แจ้งความมาว่า พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทบอกลงไปว่า (ความเหมือนกับตราที่มีถึงเมืองนครลำปางแลเมืองลำพูนเดิมแต่ข้างทำยดั่งนี้) ครั้งนี้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทยกกองทัพขึ้นมา พระยาเชียงใหม่ก็ได้จัดแจงบุตรหลานแสนท้าวพระยาลาวคุมไพร่ไปเข้ากระบวนทัพ สู้รบกับพวกเมืองเชียงตุง แลจัดหาข้างต่างบรรทุกเข้าปลาขึ้นไปเลี้ยงกองทัพ จัดแจงการงานพร้อมได้ทุกสิ่งทุกประการ พระยาเชียงใหม่ก็มีความชอบอยู่ ไปรดเกล้า ฯ ให้เลื่อนยศบันดาศักดิ์เป็นพระเจ้าเชียงใหม่ พระราชทานพระสุพรรณบัตรแผ่นทองเปนพระเจ้ามโหตรประเทศราชาธิบดี นพีสีมหานคราธิฐาน ภูบาลพิตร สถิตยในอุตมชียงคราชวงษ์ ให้พระราชทานพระมาลา ๑ ฉลองพระองค์เข็มขาบจีบอย่างเทศ ๑ ฉลองพระองค์ตาดอย่างน้อย ๑ พระภูษาเข็มขาบนุ่งผืน ๑ เสลี่ยงปิดทอง ๑ เครื่องสูงแพรเขียนทอง ๓ ชั้น ๕ คู่ ตราปิดแล้วเพิ่มเครื่องสูงขึ้นนอกตราอีก เครื่องสูง ๕ ชั้น ๒ เครื่องสูงบังแทรก ๖ รวม ๑๘ เปนเรื่องยศบันดาศักดิ์เจ้าประเทศราชครอบครองไพร่บ้านพลเมือง ฯ เชียงใหม่ตามประเพณีเมืองประเทศราชสืบ ๆ มา ถ้าพระเจ้าเชียงใหม่จะบอกหนังสือด้วยข้อราชการลงไป ฦกรุง ฯ ก็ให้มีศุภอักษรลงมาถึงท่านอรรคมหาเสนาธิบดี ตามอย่างเมืองประเทศราชข้าขอบขัณฑเสมา ขึ้นกับกรุงเทพมหานครศรีอยุธยาสืบไป แต่บุตรหลาน พระเจ้าเชียงใหม่ซึ่งไปกระทำศึกสงครามนั้น ก็ได้ความลำบากยากเหน้อยอยู่ด้วยกันทุกคน ตั้งพระราชฤทัยจะทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงให้มียศบันดาศักดิ์โดยลำดับ แต่บุตรหลานพระเจ้าเชียงใหม่ยังหาได้ลงไปเฝ้าทูลละอองฯ ไม่แล้วราชการทางเมืองเชียงตุงก็ยังคงคิดกระทำต่อไปอยู่ ถ้ากองทัพหลวงยกขึ้นมาเมื่อใดก็ให้พระเจ้าเชียงใหม่เร่งจัดบุตรหลานญาติพี่น้องทั้ง ๓ เมืองรีบไปบรรจบกองทัพกรุงยกไปกระทำกับเมืองเชียงตุงให้สำเร็จแต่ในครั้งหนึ่งคราวเดียว เลิกทัพกลับมาผู้ใดดีมีความชอบก็จะทรงพระมหากรุณาชุบเลี้ยงตั้งแต่งให้มียศบันดาศักดิ์สืบสกุลวงศ์ต่อไป

หนังสือมา ณ วัน ๖ ๆ ๘ คำ (ปีฉลูเบญจศก จุลศักราช ๑๒๑๕)

๑๑

ร่างตรานี้ พระราชเสนาทำกับเจ้าคุณพระยาศรีสุริยวงษ์ว่าที่สมุหพระกลาโหม แล้วส่งให้มหาดเล็กทูลเกล้าฯ ถวาย ณ วัน ๗ คำเพลาเช้า ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตกแทรกลงบ้าง วงเสียบ้าง แล้วมีพระบรมราชโองการตรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่าให้มีไปเถิด ฯ

วัน ๗ คำ เพลาเช้า ๔ โมงได้เอาตรานี้กับสำเนาถึงเจ้าพระยายมราช ให้นายดิศ มหาดเล็กบุตรพระสงครามภักดี รับที่จวนเจ้าคุณพระยาศรีสุริยวงษ์แล้ว ต่อหน้าพระราชเสนาอยู่ด้วย ฯ

ที่มา : **จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง**. พระนคร : โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๕๙. (เนื่องในการพระราชทานเพลิงศพ นายพลเรือตรี พระยานาวาพลพยุหรัักษ์ (หม่อมหลวงพิน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา) ปีมโรงอัฐศก พ.ศ.๒๔๕๙), หน้า ๑๓๗ – ๑๓๙.

ภาคผนวก ฅ

หลักการร่วมยุทธระหว่างไทยกับญี่ปุ่น

(ลงนามเมื่อวันที่ ๑๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ ระหว่างจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในฐานะผู้บัญชาการทหารสูงสุด กับพลโทอิดา แม่ทัพกองทัพที่ ๑๕ ซึ่งเป็นผู้บัญชาการทหารบกญี่ปุ่นในประเทศไทย และพลเรือตรี ซาคองจู ผู้ช่วยทูตฝ่ายทหารเรือญี่ปุ่นประจำกรุงเทพฯ ในฐานะผู้แทนจักรพรรดินาวิกญี่ปุ่น)

๑. กองทัพญี่ปุ่น ฅ ประเทศไทย และกองทัพไทยจะทำการร่วมยุทธต่อกองทัพข้าศึกในพม่า
๒. ก่อนอื่น กองทัพไทยจะยึดชายแดนไทย – พม่าให้มั่นคง พร้อมกับทำการรักษาฝั่งทะเลทิศตะวันตกของประเทศทางภาคใต้ เพื่อป้องกันการชุมพลของกองทัพไทย – ญี่ปุ่น ในระหว่างนี้ กองทัพไทยจะรีบซ่อมถนนสายระแหง – แม่สอด – มียวาวดี (เมียวดี) และสายกาญจนบุรี – บ้านบ้องตี้ ทั้งนี้ กองทัพญี่ปุ่นจะเข้าร่วมปฏิบัติการด้วย
๓. กองทัพญี่ปุ่น ฅ ประเทศไทย มีความมุ่งหมายสำคัญที่จะทำการยุทธในภูมิภาคทางทิศใต้ของแนวระแหง – แม่สอด – มียวาวดี (รัฐฉานของพม่า) แนวนี้อยู่ในเขตด้านตรงไปอย่างกึ่งส่วนกองทัพไทยนั้นมีความมุ่งหมายสำคัญที่จะทำการยุทธในภูมิภาคทางทิศเหนือของแนวที่กล่าวแล้ว มุ่งตรงไปเชียงตุงและมัณฑะเลย์
๔. กองทัพอากาศของไทยและญี่ปุ่นต่างฝ่ายต่างทำการยุทธในด้านของตน ถ้ามีความจำเป็น กองทัพอากาศญี่ปุ่นจะเข้าร่วมกำลังกับกองทัพอากาศของไทยด้วย
๕. ราชนาวิกแห่งประเทศไทยมีหน้าที่ครองน่านน้ำไทย ประมาณตั้งแต่เหนือแนวสัดหีบ – หัวหิน ขึ้นไป

ที่มา : ยุทธศึกษาทหาร, กรม กองบัญชาการทหารสูงสุด กระทรวงกลาโหม. **ประวัติศาสตร์การสงครามของไทยในสงครามมหาเอเซียบูรพา**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นท์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๐, หน้า ๑๐๓ – ๑๐๔.

ภาคผนวก ก

จดหมายและคำแปล

เรื่อง การทำกติกาสัญญาพันธมิตรระหว่างประเทศไทยกับประเทศญี่ปุ่น

ฉบับ ด่วนมาก

ที่ น. ๒๒๖๙๕/๒๔๘๔

กระทรวงการต่างประเทศ

๑๙ ธันวาคม ๒๔๘๔

เรื่อง การทำกติกาสัญญาพันธมิตรระหว่างประเทศไทยกับประเทศญี่ปุ่น

จาก รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ

ถึง นายกรัฐมนตรี

ด้วยตามที่รัฐบาลของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทำความตกลงกับรัฐบาลญี่ปุ่น เมื่อวันที่ ๘ ธันวาคม ศกนี้ ยอมผ่อนผันให้ทางเดินแก่งก่งทัพญี่ปุ่น และได้ทำความตกลงกับรัฐบาลญี่ปุ่นอีกฉบับหนึ่ง เมื่อวันที่ ๑๑ ธันวาคม ๒๔๘๔ เข้าร่วมเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่น ทั้งการรุกและการป้องกัน นั้น

ต่อมา รัฐบาลไทยและรัฐบาลญี่ปุ่นเห็นพ้องกันว่า การสถาปนาระเบียบใหม่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นทางเดียวที่จะประสิทธิผลความไพบูรณ์ในวงเขตต์นี้ และเป็นเงื่อนไขอันจำเป็น ในอันจะยังสันติภาพแห่งโลกให้คืนดีและมั่นคงแข็งแรง จึงดำริจะทำกติกาสัญญาพันธมิตรกัน โดยมีข้อกำหนดความเข้าใจกันเป็นความลับ เป็นภาคผนวกของกติกาสัญญานั้น และมีหนังสือแลกเปลี่ยนกัน ซึ่งคณะรัฐมนตรีได้ลงมติเห็นชอบด้วยแล้ว เมื่อวันที่ ๑๙ ธันวาคม ๒๔๘๔

อนึ่ง โดยที่กติกาสัญญาพันธมิตรฉบับนี้ เป็นหนังสือสัญญาฉบับตัวจริง คือ ไม่ต้องมีการสัตยาบัน จึงไม่จำเป็นต้องมีหนังสือมอบอำนาจเต็ม (Full Powers) สำหรับการลงนามกติกาสัญญานี้ แต่ควรได้รับอนุมัติของคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เป็นลายลักษณ์อักษร เพื่อแสดงให้ฝ่ายญี่ปุ่นดู ทั้งนี้เพราะการทำหนังสือสัญญากับนานาประเทศเป็นพระราชอำนาจตามความในรัฐธรรมนูญ

มาตรา ๕๔ เพราะฉะนั้น ถ้าเห็นชอบด้วยแล้ว ขอท่านได้โปรดรีบดำเนินการขอรับอนุมัติของคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ต่อไป เพื่อจะได้นำหนังสืออนุมัตินั้นแสดงต่อผู้แทนฝ่ายญี่ปุ่นด้วย.

ส่วนทางสภาผู้แทนราษฎรนั้น ไม่ต้องขอความเห็นชอบ เพราะกติกาสัญญานี้ไม่มีบทเปลี่ยนแปลงอาณาเขตไทย เป็นแต่ถึงถึงการเพิ่มพูนอาณาเขตไทยในภายหลัง และไม่เป็นหนังสือสัญญาที่จะต้องออกพระราชบัญญัติเพื่อให้การเป็นไปตามสัญญา แต่โดยที่จะช่วยเหลือกันทางการเมือง การเศรษฐกิจ และการทหาร ในการช่วยเหลือทางเศรษฐกิจ อาจต้องออกพระราชบัญญัติต่อไปในเมื่อปรากฏว่า อำนาจซึ่งรัฐบาลได้รับมอบไว้จากสภาผู้แทนราษฎรไม่เป็นการเพียงพอ เพราะฉะนั้น จึงควรแจ้งให้สภาผู้แทนราษฎรทราบภายหลังที่ได้ลงนามกันแล้ว.

ขอสงวนและคำแปลกติกาสัญญาพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยและประเทศญี่ปุ่น และข้อกำหนดความเข้าใจกันเป็นความลับ ภาคผนวกกติกาสัญญาพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับประเทศญี่ปุ่นและหนังสือแลกเปลี่ยนที่กล่าวข้างต้นมา ณ ที่นี้ด้วยแล้ว.

ขอแสดงความนับถืออย่างยิ่ง

(นายวิจิตร วิจิตรวาทการ)

รัฐมนตรีช่วยว่าการ ลงนามแทน

คำแปล

ข้อกำหนดความเข้าใจกันเป็นความลับ

ภาคผนวกกติกาสัญญาพันธมิตรระหว่างประเทศไทยกับประเทศญี่ปุ่น

๑. ประเทศญี่ปุ่นจะร่วมมือกับประเทศไทยเพื่อประสิทธิภาพการเรียกคืนบันดาดินแดนของประเทศไทย

๒. โดยที่สถานะสงครามมีอยู่แล้วระหว่างประเทศญี่ปุ่นฝ่ายหนึ่งกับสหรัฐอเมริกาและบริเตนใหญ่ฝ่ายหนึ่ง ประเทศไทยจะได้ให้ความช่วยเหลือแก่ประเทศญี่ปุ่น ตามที่บัญญัติไว้ในข้อ ๒ แห่งกติกาสัญญาพันธมิตรโดยทันที เป็นที่เข้าใจกันว่าความช่วยเหลือเช่นว่านี้ รวมทั้งกิจการร่วมมือทางฝ่ายประเทศไทย ตั้งที่ว่านี้ไว้ในวรคที่หนึ่งแห่งความตกลงฉบับวันที่ ๘ เดือนนี้

๓. รัฐบาลทั้งสองฝ่ายยอมรับนับถือว่านี้ ว่านี้ ความในความตกลงฉบับวันที่ ๘ เดือนนี้ กติกาสัญญาพันธมิตรและข้อกำหนดความเข้าใจกันนี้ครบถึงหมดแล้ว จึงตกลงกันยกเลิกความตกลงเช่นว่านี้ตั้งแต่ว่านี้ใช้กติกาสัญญาพันธมิตรเป็นต้นไป และจะไม่โฆษณาความตกลงดังกล่าวแล้วในภายหน้า

เพื่อเป็นพยานแก่การนี้ ผู้ลงนามข้างท้าย ซึ่งได้รับมอบอำนาจโดยถูกต้องจากรัฐบาลของตน เพื่อการนี้ ได้ลงนามข้อกำหนดความเข้าใจกันนี้ไว้เป็นสำคัญ

ทำเป็นสองฉบับคู่กัน ณ กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่

เดือนที่สิบสอง พุทธศักราชสองพันสี่ร้อยแปดสิบสี่ ตรงกับวันที่

เดือนที่สิบสอง ปีสโยวาที่สิบหก

ที่มา : สจข. (๒) สร.๐๒๐๑.๙๘/๗ เรื่อง กติกาสัญญาพันธมิตรระหว่างประเทศไทยกับญี่ปุ่น

ภาคผนวก ก

พระบรมราชโองการ ประกาศสงคราม ต่อบริเตนใหญ่และสหรัฐอเมริกา

ในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล

คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

(ตามประกาศประธานสภาผู้แทนราษฎร

ลงวันที่ ๔ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๘๐

และวันที่ ๑๖ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๘๔)

พล.ต. อาทิตยทิพอาภา

พล.อ. พิชเยนทรโยธิน

ปรีดี พนมยงค์

โดยที่ฝ่ายอังกฤษและสหรัฐอเมริกาได้กระทำการรุกรานประเทศไทยมาเป็นลำดับ โดยส่งทหารรุกล้ำเขตแดนเข้ามาบ้าง และโดยเฉพาอย่างยิ่งได้ส่งเครื่องบินลอบเข้ามาทิ้งระเบิดบ้านเรือนของราษฎรผู้ประกอบการหาเลี้ยงชีพอย่างปกติ ทั้งระดมยิงราษฎรสามัญผู้ไร้อาวุธอย่างทารุณผิดวินัยของอารยชน ไม่กระทำการอย่างเปิดเผยตามประเพณีนิยมระหว่างชาติ นับได้ว่าเป็นการละเมิดต่อกฎหมายระหว่างประเทศ และมนุษยธรรม ประเทศไทยไม่สามารถที่จะทนดูต่อไปได้อีก

อาศัยอำนาจตามความในมาตรา ๕๔ ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศทราบทั่วกันว่า ได้มีสถานะสงครามระหว่างประเทศไทยฝ่ายหนึ่ง กับบริเตนใหญ่และสหรัฐอเมริกาอีกฝ่ายหนึ่ง ตั้งแต่วันที่ ๒๕ มกราคม ๒๔๘๕ เป็นต้นไป

ฉะนั้น จึงให้ประชาชนชาวไทยทุกเพศทุกวัย ร่วมมือร่วมใจกับรัฐบาล ปฏิบัติกิจการเพื่อให้ประเทศไทยประสบชัยชนะถึงที่สุด และพ้นจากการรุกรานอันไม่เป็นธรรมของฝ่ายอังกฤษและสหรัฐอเมริกา ด้วยกระทำการสนับสนุนกิจการของรัฐบาลอย่างพร้อมเพียง และปฏิบัติตาม

คำสั่งของราชการอย่างเคร่งครัด ทั้งให้ประกอบอาชีพตามปกติของตนอย่างเต็มที่ให้ได้ผล เพื่อนำมาช่วยเหลือและเกื้อกูลเพื่อนร่วมชาติและพันธมิตรของชาติอย่างมากที่สุด

ส่วนผู้อาศัยอยู่ในประเทศนี้ที่มีได้เป็นคนไทยและมีได้เป็นชนชาติศัตรู ให้ตั้งตนอยู่ในความสงบและดำเนินอาชีพอย่างปกติ และให้กระทำกิจการให้สมกับที่ตนได้รับยกย่องว่าเป็นมิตรของประเทศไทย

ประกาศ ณ วันที่ ๒๕ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๘๕ เป็นปีที่ ๙ ในรัชกาลปัจจุบัน

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

จอมพล ป. พิบูลสงคราม

นายกรัฐมนตรี

ที่มา : “คำแถลงการณ์เกี่ยวแก่การประกาศสงครามต่อบริเตนใหญ่และสหรัฐอเมริกา,”

ราชกิจจานุเบกษา. ๕๙ (๒๕ มกราคม ๒๔๘๕), หน้า ๒๔๗ – ๒๕๑.

ภาคผนวก ฎ

คำสั่งยุทธการทั่วไปที่ ๑

ลับที่สุด

ทบ.(สนาม)

สท.๓

ที่ ๑๖/๓

กองบัญชาการกองทัพบก

กระทรวงกลาโหม พระนคร

๒๑ มิ.ค. ๔๔

คำสั่งยุทธการทั่วไปที่ ๑

(การเข้าที่ชุมพล)

แผนที่พิเศษ มาตราส่วน ๑/๑,๐๐๐,๐๐๐

๑. ข้อตกลงในหลักการร่วมการยุทธระหว่างไทยกับญี่ปุ่น

กองทัพไทยและกองทัพญี่ปุ่น ณ ประเทศไทย ได้ตกลงในหลักการร่วมการยุทธกันแล้ว
ดังนี้

ก. การป้องกันการชุมพล

๑) กองทัพไทยจะยึดชายแดนไทย-พม่าให้มั่นคง พร้อมกับรักษาฝั่งทะเลทิศ
ตะวันตกของประเทศไทยทางภาคใต้

๒) ระหว่างนี้ กองทัพไทยจะรีบซ่อมถนนสายระแหง-แม่สอด-มะยาวดี และสาย
กาญจนบุรี-บ.บ่อตั้ง ทั้งนี้กองทัพญี่ปุ่นจะเข้าร่วมปฏิบัติการด้วย

ข. การยุทธ

๑) เขตปฏิบัติการและที่หมาย กองทัพญี่ปุ่น ณ ประเทศไทยมีความมุ่งหมาย
สำคัญที่จะทำการยุทธในภูมิภาคทางทิศใต้ของแนวระแหง-แม่สอด-มะยาวดี (แนวนี้อยู่ในเขต
ด้วย) ตรงไปอย่างกึ่ง ส่วนกองทัพไทยมีความมุ่งหมายสำคัญที่จะทำการยุทธในภูมิภาคทางทิศ
เหนือของแนวที่กล่าวแล้ว มุ่งตรงไปยังเชียงใหม่ และมณฑลพายัพ

๒) กองทัพอากาศของไทยและญี่ปุ่น ต่างฝ่ายต่างทำการยุทธในด้านของตน
ถ้ามีความจำเป็น กองทัพอากาศญี่ปุ่นจะเข้าทำการร่วมกำลังกับกองทัพอากาศไทยด้วย

๓) กองทัพเรือ ราชนาวีแห่งประเทศไทยมีหน้าที่ครองน่านน้ำไทย ประมาณ
ตั้งแต่เหนือแนวสตีป-หัวหินขึ้นไป

๒. แผนดำเนินการ

เพื่อปฏิบัติตามข้อตกลง จะได้ดำเนินการเป็น ๓ ตอน คือ การรักษาชายแดน การเข้าที่ชุมพล และการเริ่มปฏิบัติการยุทธ

การรักษาชายแดนไทย-พม่า และการรักษาฝั่งทะเลทิศตะวันตกของประเทศไทย ได้สั่งการไปแล้วตามคำสั่งยุทธการเฉพาะที่ ๑

การยุทธ แผนดำเนินการตลอดจนการเริ่มปฏิบัติจะสั่งภายหลัง

ที่หมายขั้นที่ ๑ คือ แนวแม่น้ำสาละวิน-ม.พาน-ม.สาต-เชียงใหม่

การเข้าที่ชุมพล มีความมุ่งหมาย ๓ ประการ

- ปลอดภัยในการขนส่งทางรถไฟทางภาคกลางและภาคใต้ตั้งแต่เริ่มต้น
- เพื่อหน่วยทหารได้เข้าที่ตามทิศทางที่จะต้องปฏิบัติการต่อ และจัดเตรียมการทุกอย่างในระหว่างนั้นโดยอาการปกปิดที่สุด เพื่อให้หน่วยทหารตลอดจนเส้นคมนาคมอยู่ในฐานะอันพร้อมที่จะทำการรบในขั้นต่อไปโดยได้ผลดี

- รูปขบวนการชุมพลจะต้องคล่องตัว สามารถเปลี่ยนแปลงได้สะดวกในกรณีจำเป็น ขณะที่จะเริ่มการยุทธเป็นการใหญ่

๓. กำหนดหน้าที่

พล.๔ เข้าที่ชุมพลที่เชียงราย และจัดการขจัดตาทักษทางด้านนี้ตามที่ได้สั่งการไปแล้วกับเตรียมการรุกในพื้นที่ดังนี้.-

- **เขตซ้าย** ตามแนวแม่สรวย-แม่สาต-ม.บึง (แนวนี้อยู่ในเขต)

- **เขตขวา** ตามแนวกิ่งแม่สาย-ม.เสน [ม.เลน]-ลอยเหมย [ดอยเหมย]

ม.๑๒ เข้าที่ชุมพลบริเวณ อ.แม่จัน เตรียมการรุกในเขตที่กำหนดสำหรับ พล.๔ นำหนักในการเตรียมการให้เพลิงทางด้านตะวันตกของถนนเชียงราย-เชียงใหม่

พล.๓ เข้าที่ชุมพลบริเวณ อ.พะเยา เขตเตรียมการรุกเช่นเดียวกับ พล.๔

พล.ม. ซึ่งมี ม.๓๕ กับ ม.๔๖ เป็นกำลังหลัก เข้าที่ชุมพลที่เชียงใหม่ กับเตรียมการรุกในพื้นที่ระหว่างแนวกิ่ง อ.สะเมิง-บ.ยั้งเมิน-กันตูลอง (แนวนี้อยู่ในเขต) กับแนวเขตซ้ายของ พล.๔

ส่วนทางด้านระหว่างแอสองสอนกับแม่สะเรียงนั้นเป็นหน้าที่ของตำรวจสนามรักษาช่องทาง และเตรียมการรุกเท่าที่จะทำได้ ทั้งนี้โดยมีกำลัง ม.ส่วนหนึ่งจากเชียงใหม่อุดหนุนด้วยตามสมควร

พล.๒ เข้าที่ชุมพลบริเวณนครสวรรค์ พิษณุโลก มีหน้าที่รักษาชายแดนทางด้านแม่สอดกับเป็นกำลังหนุนของ ท.พายัพ

พล.๑ กับหน่วยขึ้นตรงอื่น ๆ ของ ทบ.สนาม คกรวมกำลัง ณ บริเวณพระนครและ
ลพบุรี เป็นกำลังหนุนทั่วไปของ มท.ทบ.

พล.๒ (ซึ่งมี ร.๑๕ ขึ้นในบังคับบัญชา) รักษาเส้นคมนาคมและชายแดนภายในเขต
ของตน ตามที่ได้สั่งการไปแล้ว

การเคลื่อนที่เข้าที่ชุมนุมพลตามคำสั่งนี้ จะได้แจ้งให้ทราบเป็นราย ๆ ไป

๔. การจัดกำลัง

ดูแผนการจัดกำลังท้ายคำสั่ง และโดยคำสั่งฉบับนี้ให้ถือว่าบรรดาเจ้าหน้าที่ที่ได้บรรจุ
ไปแล้ว แต่ยังมีได้เข้าประจำทำงานตามตำแหน่งใน ทบ.สนาม นั้น เป็นอันเข้าประจำทำหน้าที่
ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

๕. การเตรียมการ

การรักษาความลับ การเตรียมการทั้งปวงจะต้องปกปิดเป็นความลับโดยกวดขัน
อย่าให้แพร่พรายไปถึงข้าศึก อันจะเป็นเหตุให้เดาความมุ่งหมายของเราได้ถูกต้อง

การจัดให้ครบอัตรา เนื่องจากการระดมพลกระทำพร้อม ๆ กับการเข้าที่ชุมนุมพล
ฉะนั้น ให้เร่งรัดการเบิกจ่าย ตลอดจนการเกณฑ์สิ่งอุปกรณ์ทั้งปวง ให้หน่วยทหารมีสิ่งของตามที่
ควรจะได้รับ เพื่อพร้อมที่จะปฏิบัติการได้โดยด่วนที่สุด อนึ่ง การจัดหาสิ่งอุปกรณ์ตลอดจนการ
ดัดแปลงสิ่งที่มีอยู่แล้วให้เหมาะสมกับที่จะต้องปฏิบัติการในภูมิภาค เป็นเรื่องให้ผู้บังคับบัญชาทุก
ชั้นจะต้องเอาใจใส่เป็นพิเศษ

การฝึก ให้มุ่งฝึกการรบในป่า ภูเขา กับศึกษาการพูดภาษาไทยเหนือเตรียมไว้ด้วย

กิจการช่วยรบ กิจการช่วยรบทุกสาขา เฉพาะอย่างยิ่งการเตรียมการทางแพทย์
จะต้องให้เหมาะสม พึงระลึกไว้ว่าการรบที่จะปฏิบัติต่อไปเป็นการผจญภัยกับความทุรกันดารต้อง
ต่อสู้กับธรรมชาติ (ป่า ภูเขา ความเจ็บไข้) เสียมากกว่าการต่อสู้ด้วยอาวุธ

การเตรียมการทั้งปวง ให้รีบส่งเจ้าหน้าที่ไปได้ตั้งแต่บัดนี้

จอมพล ป. พิบูลสงคราม

มท.ทบ.

ผู้รับคำสั่ง : ท.พายัพ พล.๑ พล.๒ พล.๓ พล.๔ พล.๖ พล.ม. พล.ทบ.(สนาม) พล.ทบ.
(สนาม) ผบ.เหล่า (ส.ป.ช.)

ผู้รับทราบ : บก.ทหารสูงสุด ทอ. ทร. สธ.ทบ.๑ สธ.ทบ.๒ สธ.ทบ.๔ ตำรวจสนาม

แผนการจัดกำลัง

กองทัพบกสนามจัดกำลังเป็น ๓ ส่วน คือ

- ก) ท.พายุัพ
- ข) กองหนุนทั่วไปของ ทบ.สนาม
- ค) หน่วยรักษาชายแดนและคมนาคม

ก) ท.พายุัพ

ลำดับ	หน่วย	กำลัง	ที่ชุมพล	หมายเหตุ
๑	บก.ท.พายุัพ		ลำปาง	รายละเอียดจะสั่งภายหลัง
๒	หน่วยขึ้นตรง	<ul style="list-style-type: none"> - ส.ท.พายุัพ - ร.พัน.๓๕ - ป.ท.พายุัพ ป.พัน.๑ ป.พัน.๑๑ - ช.ท.พายุัพ ช.พัน ๑ ช.พัน ๔ ช.พัน ๒ ช.พัน ๓ - ปตอ.ท.พายุัพ - บ.ท.พายุัพ ตรวจการณ์ ตรวจการณ์ 	<ul style="list-style-type: none"> เชียงใหม่ เชียงใหม่ เชียงใหม่ ลำปาง เชียงใหม่ ลำปาง เชียงใหม่ 	<ul style="list-style-type: none"> เพื่อปฏิบัติการทางด้านเชียงใหม่ เพื่อปฏิบัติการทางด้านเชียงราย กำลังหนุน ๑ ฝูง ๑ ฝูง
๓	พล.ม.	<ul style="list-style-type: none"> - บก.พล. ม.๓๕ ม.พัน.๓ ม.พัน.๕ - ม.๔๖ ม.พัน.๔ ม.พัน.๖ 	<ul style="list-style-type: none"> เชียงใหม่ 	

ลำดับ	หน่วย	กำลัง	ที่ชุมพล	หมายเหตุ
๔	ม.๑๒	- บก.กรม - ม.พัน.๑ - ม.พัน.๒	อ.แม่จัน	กรม ร.ที่ปรากฏตามแผนการจัดกำลังนี้ มี บก.กรม และหน่วยขึ้นตรงตามอัตรา
๕	พล.๓	- บก.กรม - ส.พัน.๓ - กองขนส่ง - กองกระสุน - กอง สว.๓ - กอง สว.๓ - ร.๗ ร.พัน.๑๙ ร.พัน.๒๐ ร.พัน.๒๑ - ร.๘ ร.พัน.๑๗ ร.พัน.๑๘ ร.พัน.๕๒ - ร.๙ ร.พัน.๒๕ ร.พัน.๒๖ ร.พัน.๒๗ - ป.พัน.๗ - ป.พัน.๘ - ป.พัน.๙	อ.พะเยา	
๖	พล.๔	- บก.ล. - ส.พัน.๔ - กองขนส่ง - กองกระสุน - กองสว.๔	เชียงใหม่	

ลำดับ	หน่วย	กำลัง	ที่ชุมพล	หมายเหตุ
๗	พล.๒	<ul style="list-style-type: none"> - กองสว.๔ - ร.๓ ร.พัน.๔ ร.พัน.๖ ร.พัน.๘ - ร.๑๓ ร.พัน.๓๐ ร.พัน.๓๑ ร.พัน.๓๔ - ป.พัน.๑๐ - ป.พัน.๓ - บก.พล. - ส.พัน.๒ - กองขนส่ง - กองกระสุน - กองสร.๒ - กองสว.๒ - ร.๔ ร.พัน.๑๐ ร.พัน.๑๑ ร.พัน.๑๒ - ร.๕ ร.พัน.๑๓ ร.พัน.๑๔ ร.พัน.๑๕ - ร.๑๒ ร.พัน.๒๘ ร.พัน.๓๓ - ป.พัน.๔ 	<p>นครสวรรค์</p> <p>พิษณุโลก</p> <p>นครสวรรค์</p> <p>ตาก - นครสวรรค์</p>	

ลำดับ	หน่วย	กำลัง	ที่ชุมพล	หมายเหตุ
		- กองกระสุน - กองสร.๖ - กอง สว.๖ - ร.๑๕ ร.พัน.๓๗ ร.พัน.๓๘ ร.พัน.๔๕ - ร.๑๗ ร.พัน.๓๙ ร.พัน.๔๐ - ร.๑๘ ร.พัน.๕ ร.พัน.๔๑ ร.พัน.๔๓ - ป.พัน.๑๓ - ป.พัน.๑๕		

ที่มา : สจข. (๒) สร ๐๒๐๑.๙๘.๒/๑ หนังสือที่ ๑๖/๓ เรื่อง คำสั่งยุทธการทั่วไปที่ ๑
 (การเข้าที่ชุมพล) ๒๑ ธ.ค. ๒๔๘๔.

ภาคผนวก ฐ

คำสั่งยุทธการ เรื่อง เตรียมการยุทธ

ลับ

ท.พายัพ

ส.ธ. ๓-๔

ที่ ๖-๑/๓๘

ผนวก : สำเนาสรุปข่าว

บก.ท.พายัพ

พระนคร

๓ ม.ค.๘๕

คำสั่งยุทธการ (เรื่อง การเตรียมการยุทธ)

แผนที่พิเศษ มาตราส่วน ๑/๑,๐๐๐,๐๐๐

ตอนที่ ๑

๑. **ข่าวข้าศึก** จากข่าวที่ประมวลได้จนถึงบัดนี้ ปรากฏว่าข้าศึกทราบอาการเคลื่อนไหวทางการทหารของเราแล้ว และเตรียมการด้านทานเป็นแห่ง ๆ เฉพาะอย่างยิ่งตามแนวเส้นทางต่าง ๆ มีน้ำหนักมากทางแม่สาย-เมืองเลน-เชียงตุง (รายละเอียดดูสำเนาสรุปข่าวฉบับที่ ๑ และที่ ๒)

๒. **หน้าที่ของ ท.พายัพ** ท.พายัพ มีหน้าที่ทำการรุกทางภาคเหนือของแนวระแหง-แม่สอด-มะยาวดี (แนวนี้อยู่ในเขตปฏิบัติการของกองทัพญี่ปุ่น)

ที่หมายขั้นที่ ๑ คือ แนวแม่น้ำสาละวิน-ม.พาน-ม.สาด-เชียงตุง

๓. **ในระวางการชุมพลนี้** ข้าพเจ้ามีความมุ่งหมายดังต่อไปนี้

ก. ป้องกันการชุมพลตามแนวเส้นเขตแดนมิให้ข้าศึกล่วงล้ำเข้ามาได้เป็นอันขาด

ข. ป้องกันเส้นทางคมนาคมภายในเขตของกองทัพให้ปลอดภัย

ค. ลาดตระเวนตรวจภูมิประเทศและข้าศึก

ง. วางระเบียบการลำเลียงและส่งกลับ

จ. เตรียมการเคลื่อนย้ายหน่วยทหารจากที่ชุมพล

๔. **หน้าที่ของหน่วยต่าง ๆ** เพื่อบรรลุผลตามความมุ่งหมาย ให้หน่วยต่าง ๆ ปฏิบัติดังนี้

- **พล.๕** มีหน้าที่

ก. จัดการป้องกันตามแนวชายแดนระหว่างสบรวกกับ บ.สวนเมี่ยงแม่ราง (นอกเขต)

ข. ลาดตระเวนตรวจเส้นทางที่จะเคลื่อนย้ายจากชายแดน เพื่อไปยัง บ.ไฮบึง ปาเฮน ม.ทูน และ ม.สาด ทั้งนี้ เพื่อให้ทราบว่า

๑. จะมีเส้นทางที่จะเคลื่อนที่ได้อย่างไร การลำเลียงจะกระทำได้เพียงใด

๒. ตามตำบลต่าง ๆ ที่กล่าวแล้วมีข้าศึกหรือไม่ กำลังเท่าใด

- **พล.ม.** มีหน้าที่

ก. จัดการป้องกันพื้นที่ตามแนวชายแดน ระหว่าง บ.สวนเมี่ยงแม่ราง (ในเขต) กับ บ.สบห้วยไฮ (ในเขต)

ข. ทำการลาดตระเวนตรวจเส้นทางที่จะเคลื่อนที่จากชายแดน เพื่อไปยัง บ.กะยุปะเนง ม.ตุน วานลิ่งกะวาย ตาปาเล็ง ตาสิจิ วานตองลอง เพื่อให้ทราบผลทำนองเดียวกับในหน้าที่ของ พล.๕

- **กองตำรวจสนาม** มีหน้าที่

ก. จัดการป้องกันพื้นที่ตามแนวชายเขตแดนระหว่าง บ.สบห้วยไฮ (นอกเขต) กับกิ่งแม่ระมาด (ในเขต)

ข. ลาดตระเวนตรวจเส้นทางที่จะเคลื่อนที่จากชายแดนไปยังต้าตอมอ วันงะสัง ยวัดถิต ลอยบุญ สมบา มินทับเย เพื่อให้ทราบผลทำนองเดียวกับในหน้าที่ของ พล.๕

ค. รักษาเส้นทางรถไฟตั้งแต่เด่นไชยถึงเชียงใหม่ และถนน

- จากเชียงใหม่-ลำปาง

- จากลำปาง-แม่สาย

เฉพาะอย่างยิ่ง การรักษาสะพานรถไฟและสะพานตามถนน ตลอดจนสายโทรเลข โทรศัพท์ ตามเส้นทางนั้น ๆ

- **พล.๓** มีหน้าที่

ก. รักษาเส้นทางลำปาง-เชียงราย ร่วมกับกำลังตำรวจสนาม เฉพาะอย่างยิ่งตรงสะพานสำคัญ ๆ ให้มีการป้องกันต่อสู้เครื่องบินด้วย

ข. เตรียมการเคลื่อนที่เพื่อเข้าที่ตั้งในบริเวณเชียงรายและแม่จันได้ตามคำสั่ง

- พล.๒ มีหน้าที่

ก. รักษาทางรถไฟร่วมกับกำลังตำรวจสนาม ตั้งแต่นครสวรรค์ถึงลำปาง เฉพาะอย่างยิ่ง ตรงสะพานสำคัญ ๆ ให้มีการป้องกันต่อสู้เครื่องบินด้วย

ข. เตรียมการเคลื่อนย้ายโดยทางรถไฟไปยังเชียงใหม่ ตามแผนการเคลื่อนย้ายที่จะส่งให้ภายหลัง

- ร.พัน.๓๕ มีหน้าที่

ก. รักษาทางรถไฟและถนนร่วมกับกำลังตำรวจสนาม คือ

- ทางรถไฟตั้งแต่ลำปางถึงเชียงใหม่
- ถนนสายเชียงใหม่-ฝาง

เฉพาะอย่างยิ่ง ตามสะพานที่สำคัญ ๆ ให้มีการป้องกันต่อสู้เครื่องบินด้วย

ข. เตรียมอุดหนุนกำลังตำรวจสนามทาง อ.ฝาง แม่ฮ่องสอน ชุนยวม และแม่สะเรียง

๔. กำลังเพิ่มเติมให้ พล.๔

- ม.๑๒ ที่แม่จัน
- ช.พัน.๒ ที่เชียงราย

๕. ปตอ. ทำการป้องกันต่อสู้เครื่องบินที่เชียงใหม่ ลำปาง เชียงราย พิษณุโลก นครสวรรค์ รายละเอียดในการใช้กำลังคงเป็นไปตามที่ได้จัดไว้แล้ว

๖. การใช้ ช.

หน่วย	หน้าที่
ช.พัน. ๑	<p>งานเร่งด่วนขั้นที่ ๑ ทำการเปิดทางสายเชียงใหม่-ปาย-บ.ห้วยสบไฮ-ช่องบ้านนา-ป่าจาด ให้เป็นทางต่าง กว้างพอให้หลีกได้</p> <p>งานเร่งด่วนขั้นที่ ๒ ทำการเปิดทางจากแม่แตง-บ.เมืองคอง-บ.เมืองแหง-ช่องเมืองแหง ให้เป็นทางต่าง กว้างพอหลีกได้</p>
ช.พัน. ๒	(ในความอำนวยการของ ผบ.พล.๔) มีหน้าที่บำรุงทางตามถนนสายพะเยา-เชียงราย-แม่สาย
ช.พัน. ๓	<p>หน้าที่ในขั้นต้น ปฏิบัติตามคำสั่ง ทบ.สนาม ที่ ๔๑/๓ ลง ๓๑ ธ.ค. ๔๔ เรื่อง การช่วยสร้างทางสายตาก-แม่ฮ่องสอน</p> <p>หน้าที่ในภายหลัง บำรุงทางสายลำปาง-พะเยา</p>

หน่วย	หน้าที่
ช.พ.น. ๔	งานเร่งด่วนขั้นที่ ๑ สร้างและบำรุงถนนถาวรจาก บ.ถ้ำกลบ (กฎหมาย๙๙) (ถนนเชียงใหม่-ฝาง) ไป บ.เมืองมะ-ช่องหนองหม้อ โดยทำการร่วมกับเจ้าหน้าที่ของกรมทาง
	งานเร่งด่วนขั้นที่ ๒ เตรียมการกรุยทางจากช่องหนองหม้อ-ม.ตุ่น (ม.ด่วน) ตลอดจนการพิจารณาเตรียมเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำงานในตอนนี้อย่างดีด้วย ส่วนการปฏิบัติให้รอฟังคำสั่ง

ตอนที่ ๒

๗. พื้นที่การปกครอง

ตามที่ ทบ. (สนาม) ได้กำหนดเขตพื้นที่ของมณฑล.๔ ทั้งหมด เป็นเขตกระทำการของ ท.พายัพ และเพื่อความสะดวกในอันที่จะปฏิบัติการ จะได้แบ่งพื้นที่ดังกล่าวมาแล้วให้ขึ้นอยู่กับความปกครองของหน่วยต่าง ๆ ดังนี้

- เขตของ พล.๔ ตรงกับเขตพื้นที่ อ.เมืองเชียงราย และ อ.แม่จัน
- เขตของ พล.๓ ตรงกับเขตพื้นที่ อ.พาน และ อ.พะเยา
- เขตของ พล.๒ ตรงกับเขตพื้นที่จังหวัดนครสวรรค์ จังหวัดกำแพงเพชร และจังหวัดตาก

- เขตของ พล.ม. ตรงกับเขตพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่

พื้นที่ซึ่งเหลือนอกจากที่กล่าวแล้วให้ขึ้นกับ ท.พายัพ

๘. คลังฯ และการปกครอง

- คลังใหญ่ (สาย พธ.) กองเพิ่มเติมสัตว์ กอง รพ.สัตว์สนาม คลังเครื่องมือ ช.คลังใหญ่ (สาย ส.) คลังใหญ่ (ยาและเวชภัณฑ์) ซึ่งตั้งที่ลำปาง คลังใหญ่ (สาย พธ.) ที่เชียงใหม่ กับคลังย่อย (ยาและเวชภัณฑ์) ที่เชียงใหม่ เหล่านี้ขึ้นตรงต่อ ท.พายัพ

- คลังใหญ่ที่นครสวรรค์ คลังย่อยที่ตาก (สาย พธ.) และหมวดเพิ่มเติมสัตว์คลังย่อย (เสบียงสัตว์) ที่พิษณุโลก ให้ขึ้นกับ พล.๒

- คลังย่อย (สาย พธ.) หมวดเพิ่มเติมสัตว์ คลังย่อย (เสบียงสัตว์) คลังย่อย (สาย ส.) ซึ่งตั้งที่พะเยา ให้ขึ้นกับ พล.๓

- คลังย่อย (สาย พธ.) หมวดเพิ่มเติมสัตว์ คลังย่อย (เสบียงสัตว์) คลังย่อย (สาย ส.) ซึ่งตั้งที่เชียงราย ขึ้นกับ พล.๔

- คลังย่อย (สาย พธ.) ที่ บ.ถ้ำกลบ หมวดเพิ่มเติมสัตว์ คลังย่อย (เสบียงสัตว์) คลังเครื่องมือ ช. คลังย่อย (สาย ส.) คลังย่อย (ยาและเวชภัณฑ์) ที่เชียงใหม่ ขึ้นกับ พล.ม.

สำหรับคลังใหญ่ต้องให้สามารถบำรุงเลี้ยงได้ ๗ วัน ส่วนคลังย่อยต้องสามารถบำรุงเลี้ยงได้อย่างน้อย ๓ วัน

หน่วยทหารที่มีได้ขึ้นอยู่กับกองพล ถ้าไปตั้งอยู่ใกล้เคียงกับคลังใหญ่หรือคลังย่อยใด ก็ให้ขอเบิกรับสิ่งของจากคลังใหญ่หรือคลังย่อยนั้นได้

ส่วนในการส่งย้ายคลังย่อยนั้น จะต้องได้รับคำสั่งหรืออนุมัติจาก มท.ท.พายัพ แล้วจึงขอส่งย้ายคลังนั้นได้

๙. การขนส่งและการส่งกลับ

การขนส่งและการส่งกลับนั้น ให้ปฏิบัติดังต่อไปนี้

- จากคลังใหญ่ที่ลำปาง ไปยังคลังย่อยที่พะเยาและคลังย่อยที่เชียงรายนั้น ให้ใช้ถนนลำปาง-เชียงราย เป็นเส้นทางหลัก
- จากคลังใหญ่ที่เชียงใหม่ ไปยังคลังย่อยที่ บ.ถ้ำกลบ ใช้ถนนสายเชียงใหม่-ฝาง เป็นเส้นทางหลัก

พาหนะในการขนส่งและการส่งกลับ ให้เป็นหน้าที่ของ พช.ท.พายัพ อำนวยการ โดยใช้ยานยนต์ของกองขนส่ง

๑๐. การจราจร

เพื่อให้การขนส่งและการส่งกลับ ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อยเป็นระเบียบสม่ำเสมอ และปลอดภัย ให้ ผบ.ขนส่ง กำหนดระเบียบการจราจรขึ้น

๑๑. การแพทย์

- กอง รพ.สนาม ให้ตั้งที่รักษาพยาบาลขึ้นที่โรงพยาบาลมิชชันนารีลำปาง ให้สามารถทำการรักษาพยาบาลคนเจ็บไข้ได้ไม่น้อยกว่า ๓๐๐ คน
- กับให้จัดตั้งที่พยาบาลย่อยขึ้นที่พะเยา ๑ แห่ง ที่เชียงราย ๑ แห่ง และที่เชียงดาวอีก ๑ แห่ง ให้สามารถทำการรักษาพยาบาลคนเจ็บไข้ได้ แห่งละประมาณอย่างน้อย ๑๐๐ คน

พล.ต. จ. ร. เสรีเรืองฤทธิ์

มท.ท.พายัพ

ผู้รับคำสั่ง : พล.๒ พล.๓ พล.๔ พล.ม. ม.๑๒ ช.พัน.๑-๒-๓-๔ ร.พัน.๓๕ ผบ.อ.(๔) ป.
พัน.๓-๑๑ ผบ.ป. ผบ.ช. ผบ.ส. พญ. พธ. ปตอ. หัวหน้าการเพิ่มเติมสัตว์
คลังใหญ่ คลังย่อย กองโรงพยาบาลสัตว์ กอง รพ.สนาม คลังยาใหญ่ คลังยา
ย่อย คลังเครื่องมือ ช. คลังใหญ่ ส. คลังย่อย ส.

ผู้รับทราบ : ทบ.สนาม (๔) คลังต้นทาง

ที่มา : สจข. บก.สูงสุด ๑.๑๗/๒๖ หนังสือ สฉ. ๓ - ๔ ที่ ๖ - ๑/๓๘ เรื่องคำสั่งยุทธการ
(เตรียมการยุทธ) ๓ ม.ค. ๒๕๕๕.

ภาคผนวก ท

ประกาศกองบัญชาการทหารสูงสุด

เรื่อง การปกครองสหรัถไทยเดิม

บัดนี้เป็นเวลาสมควรที่จะดำเนินการปกครองดินแดนสหรัถไทยเดิมเสียใหม่ จึงให้จัดการแบ่งเขตท้องที่และจัดตั้งศาลยุติธรรมขึ้นในท้องที่นั้นๆ เพื่อประโยชน์ในทางปกครอง และเพื่อความผดุงแก้ราษฎรในทางอรรถคดี ฉะนั้น จึงประกาศกำหนดไว้ ดังต่อไปนี้

ข้อ ๑. ให้ตั้งศาลากลางสหรัถไทยเดิมที่เมืองเชียงตุง โดยมีข้าหลวงทหาร มีอำนาจหน้าที่ดำเนินการในการปกครองราชการและตุลาการ และขึ้นตรงต่อแม่ทัพกองทัพตามลำดับถึงผู้บัญชาการทหารสูงสุด

ข้อ ๒. ให้แบ่งท้องที่ออกเป็นอำเภอตามที่ข้าหลวงทหารประจำสหรัถไทยเดิมได้ประกาศกำหนดเขตไว้ รวม ๑๒ อำเภอ คือ

๑. อำเภอเมืองเชียงตุง
๒. อำเภอเมืองยอง
๓. อำเภอเมืองพยาก
๔. อำเภอเมืองยู่
๕. อำเภอเมืองปิง
๖. อำเภอเมืองมะ
๗. อำเภอเมืองยาง
๘. อำเภอเมืองซาก
๙. อำเภอเมืองเลน
๑๐. อำเภอเมืองโก

๑๑. อำเภอเมืองสาด

๑๒. อำเภอเมืองหาง

ข้อ ๓. ให้ตั้งศาลขึ้นที่อำเภอเมืองเชียงตุง เรียกว่า “ศาลเมืองเชียงตุง” มีเขตตลอดท้องที่อำเภอเมืองเชียงตุง อำเภอเมืองยอง อำเภอเมืองพยาก อำเภอเมืองยู้ อำเภอเมืองปิง อำเภอเมืองมะ อำเภอเมืองยาง อำเภอเมืองขาก อำเภอเมืองเลน และอำเภอเมืองโก

ข้อ ๔. ให้ตั้งศาลขึ้นที่อำเภอเมืองสาด เรียกว่า “ศาลเมืองสาด” มีเขตตลอดท้องที่อำเภอเมืองสาด

ข้อ ๕. ให้ตั้งศาลขึ้นที่อำเภอเมืองหาง เรียกว่า “ศาลเมืองหาง” มีเขตตลอดท้องที่อำเภอเมืองหาง

ข้อ ๖. ให้ศาลเมืองเชียงตุง ศาลเมืองสาด และศาลเมืองหาง มีอำนาจเช่นเดียวกับศาลจังหวัดตามพระธรรมนูญศาลยุติธรรม แต่คำพิพากษาของศาลเหล่านี้ให้เปนเด็ดขาด บังคับได้ทันที ไม่มีอุทธรณ์ได้

ทั้งนี้ ให้ใช้ระเบียบแบบแผนการปฏิบัติโดยอนุโลมตามระเบียบราชการบริหารแห่งราชอาณาจักร และธรรมนูญศาลยุติธรรม

จึงขอประกาศให้ทราบทั่วกัน.

ประกาศ ณ วันที่ ๑๐ มิถุนายน ๒๔๘๖

(ลงชื่อ) จอมพล ป. พิบูลสงคราม

ผู้บัญชาการทหารสูงสุด

ที่มา : สจข. (๒) สร. ๐๒๐๑.๙๘.๒/๑ (ปีที่ ๓) ประกาศเรื่อง การปกครองสหรัถไทยเดิม

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

กรวาโบวส์กี, โวลเกอร์. เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง. ใน **เสวนาไทศึกษาชุดที่ ๑**, หน้า ๙๗ – ๑๑๙.

เชียงใหม่ : โรงพิมพ์พิมพ์เมืองนวรรรัฐ, (ม.ป.ป.).

กรวาโบวส์กี, โวลเกอร์. ล้านนา สิบสองพันนา และรัฐฉานในสายตาของชาวตะวันตก : จดหมายเหตุของ W.C. Mcleod และ Dr. Richardson เกี่ยวกับการเดินทางเมื่อปี ค.ศ.๑๘๓๖/๓๗. ใน **วินัย พงศ์ศรีเพียร (บรรณาธิการ), ประวัติศาสตร์ปริทรรศน์ : พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติ พลโท ดำเนียร เลขะกุล เนื่องในโอกาสมีอายุครบ ๘๔ ปี**, หน้า ๑๗๑ – ๑๙๘. กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๔๒.

กลาโหม, กระทรวง. กรมยุทธศึกษาทหาร. กองบัญชาการทหารสูงสุด. **ประวัติศาสตร์การสงครามของไทยในสงครามมหาเอเซียบูรพา**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๐.

กอบแก้ว สุวรรณทัต – เพียร. **นโยบายต่างประเทศของรัฐบาลพิบูลสงคราม พ.ศ.๒๔๘๑ – ๒๔๘๗**. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๒.

คุณตาอรุณ (ชาวเชียงใหม่). **สัมภาษณ์**, ๒๐ มีนาคม ๒๕๕๑.

คุณยายปุก (ชาวเชียงใหม่). **สัมภาษณ์**, ๒๐ มีนาคม ๒๕๕๑.

คุณลุงหอคำ. ประธานคณะกรรมการภาษาและวัฒนธรรมไทเขินเมืองเชียงใหม่. **สัมภาษณ์**, ๓๑ มีนาคม ๒๕๕๒.

จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงใหม่. พระนคร : โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๕๙. (เนื่องในการพระราชทานเพลิงศพ นายพลเรือตรี พระยานาวาพลยุทธักษ์ (หม่อมหลวงพิณ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา) ปีมโรงฉัฐศก พ.ศ. ๒๔๕๙).

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๑. (ในงานฉลองครบรอบ ๘๔ ปี มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ ๑-๕ ตุลาคม ๒๕๒๑).

- จุลทัศน์ พยาฆรานนท์. การสงครามครั้งตีเมืองเชียงตุงเมื่อต้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พุทธศักราช ๒๓๙๕ – ๒๓๙๖. ใน **การสัมมนาทางวิชาการตามพระนิพนธ์ “จดหมายเหตุทัพเชียงตุง”** วันที่ ๒๘ มีนาคม – ๒ เมษายน ๒๕๕๒ ณ จังหวัดเชียงราย และเมืองเชียงตุง สหภาพพม่า.
- แจ่มจันทร์ วงศ์วิเศษ. **การปรับปรุงกองทัพบกของไทยตามแบบตะวันตกตั้งแต่ พ.ศ.๒๓๙๔ – ๒๔๗๕**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๙.
- ชาญชัย วรณวงศ์. **การศึกษาวิเคราะห์สงครามไทยรบพม่าเฉพาะเรื่องยุทธศาสตร์และยุทธวิธีทางการทหาร พ.ศ.๒๓๑๐ – ๒๓๙๗**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. ลัทธิชาตินิยมไทย – สยาม กับกัมพูชา : ข้อพิพาทปราสาทเขาพระวิหาร (กลับมาเยือน). ใน **การแสดงผลงานพิเศษ ป่วย อังภากรณ์ ครั้งที่ ๑๑**. กรุงเทพฯ : open books, ๒๕๕๒.
- ณัชชา เลหาศิรินาถ. **สิบสองพันนา : รัฐจาริต**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๑.
- दनัย ไชยโยธา. **พม่า : ประวัติศาสตร์ อารยธรรม และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ**. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๙.
- ดอดด์, วิลเลียม คลิฟตัน. **ชนชาติไทย**, แปลโดย หลวงนิเพทนิติสรวิศ. กรุงเทพฯ : กรมวิชาการ, ๒๕๒๐.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา. **ความทรงจำ**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ และ หม่อมเจ้าจงจิตรถนอม ดิศกุล พระธิดา, ๒๕๓๐.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา. **พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า**. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๕.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา. ลักษณะการปกครองสยามแต่โบราณ. **ประวัติศาสตร์และการเมือง**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๘.

เดือนใจ ไชยศิลป์. **ล่านนาในการรับรู้ของชนชั้นปกครองสยาม พ.ศ.๒๔๓๗ – ๒๔๗๖.**

วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๖.

ถนอม นพวรรณ. พระปรีชาสามารถของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ในด้านความมั่นคงแห่งชาติไทย. ใน **หนังสือที่ระลึกวันตรงกับเสด็จสวรรคตในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ๗ มกราคม ๒๕๓๓, (ม.ป.ท.).**

ทวี สว่างปัญญางกูร, เรียบเรียง. **พงศาวดารเมืองเชียงตุง. (ม.ป.ท.).** (หนังสือแจกเป็นบัตรปลีงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าแม่ทิพวรรณ ณ เชียงตุง ณ วัดสวนดอก วันที่ ๒๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๓).

ทองดี พยุยงค์. อดีตพลทหารสื่อสารสังกัดกองพันทหารม้าที่ ๒. **สัมภาษณ์, ๑๒ มิถุนายน ๒๕๕๑.**

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓. พระนคร : องค์การคำคุณุสกา, ๒๕๐๕.**

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔. พระนคร : องค์การคำของคุรุสภา, ๒๕๐๔.**

ธีรภาพ โลหิตกุล. **กบฏเกือกเมื่อเลือดอริวดีกรุ่น. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๓๙.**

ธีรภาพ โลหิตกุล. **กว่าจะรู้ค่า...คนไทยในอุษาคเนย์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : ประพันธ์สารสิน, ๒๕๔๔.**

นคร พันธุ์ณรงค์. **ปัญหาชายแดนไทย – พม่า. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๐.**

นราธิประพันธ์พงศ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. **พงศาวดารไทยใหญ่. กรุงเทพฯ : องค์การคำคุรุสภา, ๒๕๐๕.**

นฤมล ธีรวัฒน์. **พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕.**

- บ. บุญคำ. **เที่ยวเมืองเชียงตุงและแคว้นสาละวิน**. พิษณุโลก : โรงพิมพ์รัตนสุวรรณ, ๒๔๙๙.
- บุญธรรม ปลื้มสติ. **อดีตพลทหารสังกัดกองพันทหารราบที่ ๑๐. สัมภาษณ์**, ๒๑ มิถุนายน ๒๕๕๑.
- ประชากรจักรจักร, พระยา. **พงศาวดารโยนก**. กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, ๒๕๑๕.
- ปราณี ศิริธร. **เจ้าทิพวรรณ ณ เชียงตุง**. (ม.ป.ท.), ๒๕๓๒.
- ปราณี ศิริธร. **ชีวิตรักเจ้าเชียงใหม่**. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์ป๋อง, ๒๕๒๓.
- ปราณี ศิริธร. **เมื่อเงี้ยวเข้ามามีบทบาทในภาคพายัพของไทย. แผ่นดินไทย** (๒๔ มีนาคม ๒๕๒๑).
- ปราณี ศิริธร. **สารัตถคติเหนือแคว้นแดนสยาม**. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์ช้างเผือก, ๒๕๒๘.
- ปิยนาด บุนนาค. **ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ (ตั้งแต่การทำสนธิสัญญาบาวริง ถึง “เหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม” พ.ศ.๒๕๑๖)**. กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐.
- ปิยนาด บุนนาค และคณะ. **รายงานผลการวิจัยเรื่อง พัฒนาการระบบคณะรัฐมนตรีไทยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง วันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ.๒๔๗๕ – ๖ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๑๙** สนับสนุนโดย สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี พ.ศ.๒๕๔๙.
- ผิน ชุณหะวัณ. **ชีวิตกับเหตุการณ์. อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพจอมพล ผิน ชุณหะวัณ**. กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์, ๒๕๑๖.
- “พระบรมราชโองการประกาศสงครามต่อบริเตนใหญ่และสหรัฐอเมริกา,” ใน **ราชกิจจานุเบกษา**, ๕๙ : ๒๕ มกราคม ๒๔๘๕.
- มูราซิม่า, เออิจิ. **การเปรียบเทียบข้อมูลไทย – ญี่ปุ่น : กรณีการส่งทหารไทยเข้ารัฐฉาน (สหรัฐอเมริกาใหญ่) ใน พ.ศ.๒๔๘๕**. ใน **งานสัมมนาทางวิชาการเรื่อง อันเนื่องด้วยสงครามสามชื่อ**, หน้า ๑ - ๒๒. ณ กองวิชาประวัติศาสตร์ ส่วนการศึกษา โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า นครนายก วันพุธที่ ๑๘ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๔๒.

แมคคอบ, อัลเฟรด ดับบลิว. **การเมืองและเฮโรอิน บนถนนสู่อ่านาจสายเดียวกัน**, แปลโดย

พิสิฐ วงศ์วัฒน์. กรุงเทพฯ : ผู้จัดการ, ๒๕๓๗.

รัตนพร เศรษฐกุล. **ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองเชียงใหม่และเชียงใหม่จนถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙**. ใน

วารสารมนุษยศาสตร์ ๑ (กรกฎาคม – ธันวาคม ๒๕๒๗).

รัตนพร เศรษฐกุล. เชียงตุง. **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิ

สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒.

รัตนพร เศรษฐกุล. **ประวัติศาสตร์เมืองเชียงใหม่**. ใน อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และนฤมล เรืองรังษี

(บรรณาธิการ), **เล่าเรื่องเมืองเชียงใหม่**, หน้า ๒๗ – ๕๐. เชียงใหม่ : สุวิวงศ์บุ๊คเซนเตอร์,

๒๕๓๗.

รัตนพร เศรษฐกุล. **พญาช้างอยู่ทางเหนือ พญาเสืออยู่ทางใต้ : รัฐในขอบเขตทสิมาและสยาม**

ประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. ใน **ฉันทน์ สุวรรณวาสิ**

(บรรณาธิการ), **เอกสารการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง พระอัจฉริยภาพใน**

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า ๒๓๑ – ๒๔๐. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๘.

รัตนพร เศรษฐกุล. **ศึกเชียงใหม่ : การเปิดแนวรบเหนือสุดแดนสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ**

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. ใน **การสัมมนาทางวิชาการตามพระนิพนธ์ “จดหมายเหตุทัพเชียง**

ตุง” วันที่ ๒๘ มีนาคม – ๒ เมษายน ๒๕๕๒ ณ จังหวัดเชียงราย และเมืองเชียงใหม่ สหภาพ

พม่า.

ลิขิต วีระเวทิน. **ข้อมูลประวัติศาสตร์ : มิติเสริมในการวิเคราะห์การเมืองไทยปัจจุบัน**.

กรุงเทพฯ : คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๗.

ศิลปากร, กรม. **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่**

๑ จนถึงรัชกาลที่ ๕. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เดลิแมล์, ๒๕๕๗.

สมโชค สวัสดิ์รักษ์. **ความสัมพันธ์ทางทหารระหว่างไทยกับญี่ปุ่นในสงครามมหาเอเชียบูรพา**

๒๔๘๕ – ๒๔๘๘. **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์**

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔.

สมบัติ พลายน้อย. **ขุนนางสยาม**. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๓๗.

สมบัติ พลายน้อย. **พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว กษัตริย์วังหน้า**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๓.

สร้อยดี อ่องสกุล. **ประวัติศาสตร์ล้านนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : อมรินทร์, ๒๕๓๙.

สังข์ พิธิน้อย. **ศึกไทยในร้อยปี ๒๓๘๕ – ๒๔๘๕**. พระนคร : โรงพิมพ์ไทยขเสม, ๒๔๘๕. (พิมพ์แจกเป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอก อุ่ม พิชเยนทรโยธิน ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๕).

สายชล สัตยานุรักษ์. **ชาติไทยและความเป็นไทยโดยหลวงวิจิตรวาทการ**. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๕.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ (สจช.). เอกสารกองบัญชาการทหารสูงสุด บก. สูงสุด ๑/๑๓๕
จดหมายข้าหลวงทหานประจำสหรัฐไทยใหญ่ กราบเรียนไปยังนายกรัถมนตรี

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ (สจช.). บก. สูงสุด ๑/๑๕๕ เรื่อง ได้ตอบต่างๆ ของกองบัญชาการทหารสูงสุด (สาส์นเจ้าบุญวาสน์แห่งนครเชียงใหม่แสดงความยินดีอวยพรในโอกาสที่กองทัพไทยยึดสหรัฐไทยใหญ่)

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ (สจช.). บก. สูงสุด ๑.๓/๕ เรื่องการปฏิบัติต่อราษฎรในดินแดนใหม่ (๘ พฤศจิกายน ๒๔๘๖)

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ (สจช.). บก. สูงสุด ๑.๑๑/๗ โทรเลขแต่งตั้ง พล.ต. จ. วิจิตสงคราม เป็นแม่ทัพพายัพ

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ (สจช.). บก. สูงสุด ๑.๑๖/๘๖ คำชมเชยกองทัพพายัพ เรื่องการทำสงคราม

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ (สจช.). บก. สูงสุด ๑.๑๗/๒๖ หนังสือ สธ. ๓-๔ ที่ ๖-๑/๓๘ เรื่อง คำสั่งยุทธการ (เตรียมการยุทธ) (๓ มกราคม ๒๔๘๕)

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ (สจช.). เอกสารสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี สำนัก
นายกรัฐมนตรี (๒) สร ๐๒๐๑. ๙๘.๒/๑ หนังสือที่ ๑๖/๓ เรื่อง คำสั่งยุทธการทั่วไปที่ ๑ (การ
เข้าที่ชุมพล) (๒๑ ธันวาคม ๒๔๘๔)

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ (สจช.). คำสั่ง ท.สนาม ที่ ๑๖๐/๘๕ เรื่อง การปกครองดินแดนที่ได้
(๓๑ พฤษภาคม ๒๔๘๕)

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ (สจช.). คำสั่ง ท.สนาม ที่ ๖๒/๘๕ เรื่อง การปฏิบัติต่ออาสาสมัครในสหรัฐ
ไทยใหญ่ (๒๐ มิถุนายน ๒๔๘๕)

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ (สจช.). คำสั่ง ท.สนาม ที่ ๘๖/๘๕ เรื่อง แต่งตั้งข้าหลวงทหานประจำ
สหรัฐไทยใหญ่ (๒๔ กันยายน ๒๔๘๕)

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ (สจช.). คำสั่ง ท.สนาม ที่ ๑๐๐/๘๕ เรื่อง กำหนดหน้าที่ข้าหลวง
ทหานประจำสหรัฐไทยใหญ่ (๑ ธันวาคม ๒๔๘๕)

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ (สจช.). ประกาศเรื่อง การกำหนดในทางอ้อมคดีให้จังหวัดเชียงรายและ
ดินแดนที่ยึดได้ในสหรัฐไทยเดิม เป็นเขตซึ่งกองทัพได้กระทำสงครามต่อไป ส่วนดินแดนในราชอาณาจักร
นอกนั้นให้พ้นจากเป็นเขตซึ่งกองทัพได้กระทำสงคราม (๘ พฤษภาคม ๒๔๘๖)

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ (สจช.). ประกาศเรื่อง การปกครองสหรัฐไทยเดิม (๑๐ มิถุนายน
๒๔๘๖)

สำนักหอสมุดแห่งชาติ (สทช.). จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ.๑๒๐๖ (พ.ศ.๒๓๘๗) เลขที่ ๔๓ สารตรา
เจ้าพระยาจักรีถึงเมืองเชียงใหม่ เรื่องจัดการตั้งเมืองเชียงแสนและให้คอยระวังกองทัพพม่า

สำนักหอสมุดแห่งชาติ (สทช.). จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ.๑๒๑๔ (พ.ศ.๒๓๙๕) เลขที่ ๑๓ เรื่อง
บัญชีคนหัวเมืองต่างๆ ซึ่งเกณฑ์ไปราชการทัพเชียงตุง

สำนักหอสมุดแห่งชาติ (สทช.). เลขที่ ๓๔ ๒. ร่างสารตราถึงเมืองเชียงใหม่ ถ้าปาง ถ้าพูน แพ้ว น่าน
เรื่องตั้งกรมหลวงวงษาราชสนิทเป็นแม่ทัพหลวง ตั้งให้เจ้าพระยามราชเป็นแม่ทัพหน้า ยก
ไปตีเมืองเชียงตุง

สำนักหอสมุดแห่งชาติ (สทช.). เลขที่ ๓๕ เรื่องสำเนาแปลใบบอกเมืองเชียงใหม่ ว่าด้วยเรื่อง
ราชการทัพเมืองเชียงตุง

สำนักหอสมุดแห่งชาติ (สทช.). เลขที่ ๗๖ (ก) พระบรมราชโองการถึงกรมหลวงวงษาธิราชสนิท เรื่อง
ราชการทัพเมืองเชียงตุง

สำนักหอสมุดแห่งชาติ (สทช.). จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ.๑๒๑๕ (พ.ศ.๒๓๙๖) เลขที่ ๔ เรื่อง
ระยะทางยกทัพของกรมหลวงวงษาฯ ยกไปจากกรุงเทพฯ ตลอดถึงเชียงตุง

สำนักหอสมุดแห่งชาติ (สทช.). เลขที่ ๗ พระราชดำรัสรัชกาลที่ ๔ ถึงกรมหลวงวงษาธิราชสนิท เรื่อง
เมืองเชียงตุง

สำนักหอสมุดแห่งชาติ (สทช.). เลขที่ ๑๑ สำเนาลายพระหัตถ์กรมหลวงวงษาฯ กราบถวายบังคมทูล
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ

สำนักหอสมุดแห่งชาติ (สทช.). เลขที่ ๓๔ (หนังสือ) คัดบอกของกรมหลวงวงษาฯ แม่ทัพหลวง ว่า
ด้วยข้อราชการทางเมืองเชียงตุง

สำนักหอสมุดแห่งชาติ (สทช.). จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ.๑๒๑๖ (พ.ศ.๒๓๙๗) เลขที่ ๖๗ ร่าง
ตรา ๑. ถึงเจ้าพระยามรราช มารดาป่วยมากให้กลับลงไปรักษามารดา

สำนักหอสมุดแห่งชาติ (สทช.). เลขที่ ๑๑๕ จดหมายเหตุพระเจ้านั่งยองยาแฉอ กรมหลวงวงษาธิราช
สนิท ยกทัพไปเชียงตุง

สุกัญญา บำรุงสุข. **อำนาจหน้าที่และบทบาทของสมุหพระกลาโหมในสมัยรัตนโกสินทร์.**
วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ. **สงครามเชียงตุงครั้งสุดท้าย พ.ศ.๒๔๘๕ - ๒๔๘๘. เมืองโบราณ ๒๐ : ๑**
(ม.ค. - มี.ค. ๒๕๓๗) : ๘๓ - ๙๘.

สุนทร ชูตินทรานนท์. ประวัติศาสตร์ไทยในประวัติศาสตร์ประเทศเพื่อนบ้าน กรณีสงครามไทยรบพม่าจากพงศาวดารพม่า. ใน งานวิจัยประกอบการประชุมวิชาการ ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เนื่องในวโรกาสเจริญพระชนมายุครบ ๓๖ พรรษา, ๒๕๓๔.

สุนทร ชูตินทรานนท์. พม่ารบไทย ว่าด้วยการสงครามระหว่างไทยกับพม่า. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๔.

สุพิน ฤทธิพิชญ. เขมรรัฐนครเข็ญตุง. เชียงใหม่ : ดาวคอมพิวกราฟิก, ๒๕๔๑.

อรวรรณ ทรัพย์พลอย. บทบาทและความสำคัญของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ในการบริหารราชการแผ่นดิน. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นตามต้นฉบับใบลานในภาคเหนือ. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, แผนกประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐.

อัญชลี สุสัยันท์. ความน่า. ใน รวมบทความวิชาการของอาจารย์อัญชลี สุสัยันท์. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๕.

อาสา คำภา. ล้าหนาและรัฐฉาน : ความเปลี่ยนแปลงภายใต้กระบวนการรวมศูนย์อำนาจและช่วงสมัยอาณาจักรมอญ คริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ – ๒๐. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาภูมิภาคศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๙.

ภาษาอังกฤษ

Collis, Maurice. **Lords of the Sunset..** Bangkok : AVA Publishing House, 1990.

Mangrai, Sao Saimong. **The Shan States and the British Annexation.** Ithaca, New York :
Department of Asian Studies, Cornell University, 1965.

The Padang Chronicle and the Jengtung State Chronicle Translated, translated by Sao
Saimong Mangrai. The University of Michigan : Center for South and Southeast
Asian Studies, 1981.

Thongchai Winichakul. **Siam Mapped : A History of Geo-body of the Nation.** Chiangmai :
Silkworm Books, 1998.

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาวทิพย์พาพร อินคุ่ม เกิดเมื่อวันที่ ๗ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๒๕ มีภูมิลำเนาอยู่ที่จังหวัดพิษณุโลก จบการศึกษาระดับปริญญาตรีภาควิชาประวัติศาสตร์ จากคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (เกียรตินิยมอันดับ ๒) เมื่อปีการศึกษา ๒๕๔๖ และเข้าศึกษาต่อในภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปีการศึกษา ๒๕๔๘